MILE BUDAK

DIREKTOR KRIŽANIĆ

RODOLJUB I DOBROTVOR

MATICA HRVATSKA

MILE BUDAK

DIREKTOR KRIŽANIĆ

RODOLJUB I DOBROTVOR

ZAGREB 1938

REDOVNO IZDANJE MATICE HRVATSKE

Tisak
Zaklade Tiskare
Narodnih Novina u Zagrebu

USPOMENI
velikoga dobrotvora i odličnog prijatelja Matice Hrvatske
DRA DRAGUTINA TONČIĆA
posvećuje ovo djelo
MATICA HRVATSKA

I

— Živio narodni dobrotvor!
— Živio!
— Živila Hrvatska!
— Živila!
— Živio naš zastupnik Križanić!
— Živio!

Poklici su se orili iz stotine grla povorke, koja je prolazila gradskim ulicama. Pred povorkom je išla vatrogasna glazba s bakljadom, iza glazbe i bakljonoša golema hrvatska zastava, a za njom duga povorka, četiri i četiri, dok se nijesu najzad redovi pomrsili i išla samo velika gužva i bujica građana i seljana.

S balkona je jedne kuće na trgu promatrao mjesni izborni odbor oduševljeni narod, prihvaćao poklike, pljeskao i odobravao. Kad je zastava stigla pred kuću s balkonom, nastade urnebesno klicanje i pljeskanje rukama, a glazba zasvira: »Ljubimo te, naša diko.«

Čim se je izgubila jeka posljednjih zvukova, opet zaori zaglušno klicanje:

»Živio naš zastupnik! Živio usrećitelj hrvatskoga naroda! Živila slobodna velika Hrvatska!«

Odbornici su se počeli ogledavati u sobu i domahivati rukama. Među njih stupi on, visok, lijep i elegantan čovjek od kojih trideset i osam godina. Bio je obučen u sivo putničko odijelo, čisto, uredno, uglačano i novo. Bujna kosa s ruskom frizurom, crni, jaki brkovi lijepo ufitiljeni. Iziđe na balkon, smiješeći se i gladeći brkove objema rukama.

Klicanje je postiglo svoj vrhunac. Gospodin se Križanić poče klanjati i domahivati rukama na sve strane. Viku i oduševljenje stiže zvuk vatrogasne trublje, koja je dala vojnički znak: »Pozor!«

Iz povorke stupi tik do zastave omalen, debeljušast čovjek, osrednjih godina, podiže ruku i vikne gromkim i zvonkim glasom:

— Hrvatski narode! Mili naš zastupniče!

— Koji je to? Ne vidim ga dobro! — šane Križanić svojemu susjedu.

— To je, velemožni, dr. Barić, odvjetnik.

— Aha! Predsjednik naše ovdašnje organizacije.

— Da, da. On. Nije dopustio, da vas iz povorke pozdravi tko drugi, jer drži, da ta čast pripada samome predsjedniku.

Križanić se dobrohotno nasmiješio i opet pogladio svoj krasni brk.

— Svevišnji je dao — počeo je dr. Barić — da dočekamo i ovaj slavni dan, kojega naš kotar izabra svojim zastupnikom pravoga i prvog opozicionalca, a providnost nam je Njegova poslala za zastupnika uvaženoga, uglednoga, mudrog i sada velemožnog gospodina Križanića.

Opet je nastalo zaglušno klicanje i Križanić se je opet naklanjao i domahivao rukama.

— Vodstvo naše stranke — nastavljao je govornik — nije moglo izabrati boljega i pogodnijeg kandidata za ovaj kotar, nego li je učinilo, poslavši ovamo našega domaćeg sina, dijete našega Zagorja, oca i majku naše sirotinje, dobrotvora i usrećitelja svih naših ustanova i pregnuća.

Odbornici su se na balkonu malko čudno pogledali, sve onako ispod oka i neopazice, neki su se čak i gurnuli laktom, a velemožni i uvaženi gospodin Križanić još se jače isprsio, te je njegova lijepa i elegantna pojava odskakivala nad svima ostalima.

Govornik je nastavljao u bujici govorničkog naleta, birajući najljepše i najlaskavije izraze, slažući nakite i pohvale u najvišem stepenu, a masa je razigranih i ražarenih, u opojnosti pobjede i tajanstvenih svijetlâ razbuktalih bakalja urlala, divljala i gušila se od klicanja i nehinjenoga, iskrenog veselja.

Gospodin zastupnik je promatrao svojim oštrim jastrebovskim pogledom stotine i stotine dobroćudnih glava, što su mu tu ozdo sa trga klicale i sve se izvrnule u zrak

prema njemu. Kako baklje nijesu mogle dovoljno rasvijetliti cijeli prostor, on je mogao od mnogih glava nazirati samo okrugle obrise, kao tikve ili velike buče, a kako se je svijet bio natiskao, činilo se, kao da su te buče naslagane jedna kraj druge ili jedna na drugoj, pa da je ovo, što on vidi, zapravo samo najgornji red tih buča i tikava. Neke su bile gole i svijetle, neke čupave i mrke kao noć, a nad svima su od časa do časa viorile ruke i u rukama kape i šeširi kao bojni znaci.

Zape mu oko o jednu građanku, koja je stajala u neposrednoj blizini dra Barića i držala u rukama veliku kitu cvijeća. Zagleda se dolje. Čini mu se nešto, da je pozna, no nije siguran. Izvadi očale i metne ih na oči. No ni tada ne vidje bolje, jer je u njegovim očalima čisto, obično prozorsko staklo. Nagne se na ogradu balkona i baš u tome času se je dr. Barić bio toliko razmahao rukama, da se je i cijelim tijelom pomakao sa dotadašnjeg mjesta, a na ženino lice pade snop svijetla sa obližnje baklje. Križanić se veselo, blaženo nasmiješi i mahne rukom prema građanima. Ona podiže još više glavu prema njemu i mahne mu kitom cvijeća.

Lice joj se je zažarilo, oči sijevnule vatrom sreće i zanosa, a čuperci kose zatreperili.

— Poznate li je?! — šane gospodinu zastupniku njegov najbliži susjed, gospodin Zoranić.

— Kumovi smo — odgovori on šaptom. — Hoće li i ona doći na banket?

— Bojim se, da se ne će usuditi. Denuncirat će je. Ako želite, velemožni?!

— Htio bih s njome svakako govoriti.

— Dok je nama ovakovih — završio je govornik — kakav je naš dragi, uvaženi i ugledni gospodin Križanić, naš sadašnji — i, ako Bog da, vazda u buduće! — zastupnik ovoga pitomog i čestitog kotara; dok je nama ovako požrtvovnih muževa i čelik značajeva, ne trebamo, ne smijemo očajavati, već moramo i znati i vjerovati, da Hrvatska ne će propasti, a zahvaljujući samo ovakovima, ona još nije propala, nego kroči sigurnim korakom svojoj velikoj budućnosti, koja je čeka na ruševinama vjekovne tiranije i vjerolomstva, kojim je darivaju za njezinu vjernost!

Opet je provalio orkan klicanja, vatrogasci su udarili »Još Hrvatska nij' propala«, a općinstvo počelo pjevati u jedan glas zajedno sa glazbom.

Križanić se je zadovoljno smiješio, grudi mu se širile od sreće, a oči sijevale zanosom pobjednika i triumfatora. Nekoliko se je puta nakašljao, prinoseći ustima ruku veoma odmjerenim i promišljenim kretnjama, te bi se pomislilo, da su kretnje kakove razmažene kevice.

Kad je glazba prestala svirati, on je podigao ruku, držao je jedan čas u zraku, a tada je počeo lagano, promišljeno i odmjereno izražavati svoju sreću i zadovoljstvo — ne, što je on izabran, to se razumije, nego što je pobijedila pravda i istina. On zahvaljuje i na manifestacijama, no nipošto ne uzimlje, da su one namijenjene njemu. Ne. To je slavlje našega neumrlog Učitelja i Oca Domovine, to je manifestacija njegovim idejama, manifestacija samome Hrvatstvu i Hrvatskoj. On je sretan, što se svidjelo Providnosti, da baš njemu povjeri časnu zadaću, da provodi u život želje i težnje svojega naroda. Napose će on i za sam ovaj kotar učiniti sve, što se bude dalo, i u tome poslu nema žrtve, koja bi za njega bila preteška i prevelika.

Klicanje, pjesma i glazba završiše svečanost na ulicama maloga grada, a ljudi se raziđoše, koji svojim kućama, koji po birtijama, a pozvani opet — oni najuglednniji — pođoše u hotel, gdje će biti svečani banket u počast narodnog miljenika i izabranika.

Dok je Križanić još govorio, otišao je onaj odbornik, koji je stajao kraj njega, na trg, prišao građanki s cvijećem i šanuo joj:

— Gospodična, gospodin bi zastupnik želio s vama govoriti.

Njoj udari krv u lice, pa da se to ne opazi, podiže ruže tako, da zakloni svijetlo baklje i šane:

— To je moj kum. Kum mojega brata.

— Znam. Rekao mi je velemožni — odgovori građanin, ugledni cipelar i posjednik. — Sve mi je ispričao i rekao, da bi želio s vama govoriti.

— Sada odmah?

— Pa... On to baš meni i nije rekao, ali je pitao, da li ćete doći na banket, a ja sam mislio, da vi kao učiteljica ne smijete doći na politički banket, pa je najbolje, da odmah sada idete sa mnom, dok velemožni nije otišao u hotel na banket.

Gospođica je bila u velikoj neprilici. Ona je željela, da se sastane s gospodinom zastupnikom i znala je, da se moraju sastati, no nije joj bilo ugodno, da ga ona nekako — lovi. Međutim nije bilo vremena za razmišljanje, jer ju je poštovani građanin, ugledni cipelar i posjednik, član odbora, čestiti Ante Zoranić, zgrabio za ruku i odvukao u kuću.

— Tu se ne trebate ništa bojati — sokolio ju je gospodin Zoranić. — Moja kućica, moja slobodica. Tu sam gospodar samo ja i dragi Bog, a danas i naš velemožni gospodin zastupnik, dika i ponos naš. Možete s njime i na samo razgovarati i možete mu se i potužiti na onoga lopova mađaronskog, na školskog upravitelja. Znamo mi purgari, da ste od svih učitelja u mjestu vi najbolja i najodvažnija Hrvatica. Da, i drugi neki, ali sve je to ništa. Sve vi njemu recite. Vi znate, kad vas progone i ojade, da ćete u mojoj kući vazda naći i utjehe i pomoći. Tako i sada. Sve vi to možete slobodno reći velemožnome, neka on to znade, da može na pravome mjestu reći pravu riječ.

Poštovani je građanin govorio bez prekida i odmora, pa gospođica Milica Klenović nije mogla doći do riječi, sve da je to i željela, a s tim manje, što joj je bilo ugodno, da može šutjeti, jer ne bi zapravo ni znala, što bi mogla i smjela govoriti. Stigoše u veliku i prostranu sobu, u kojoj je oko stola sjedjelo desetak što domaće što strane gospode uz vino, dok su neki još bili na balkonu s gospodinom zastupnikom.

— Gospodo — reče poštovani domaćin, ulazeći s učiteljicom — meni je pala u dio osobita čast, da vas upoznam, koji je još ne znate, s našom najboljom, najvatrenijom Hrvaticom, kumom našega dičnog zastupnika gospodina Križanića, s našom učiteljicom, gospođicom Milicom Klenović. To vam je čelik značaj i neustrašivi borac!

Poštovani Zoranić je to sve izgovorio na dušak, nekoliko se puta nakašljao, nekoliko puta poravnao na nosu

svoje debele očale i neprekidno se klanjao sad gospođici, sad gostima. Ovi su ustali i strani joj rekli svoja imena, a domaći se s njome srdačno rukovali.

Bila je žena od trideset i još koje godine, mila i pristala u licu, a tijela razvijena i pravilna, kao kip odlična majstora. U neprilici se je smiješila, kratko odgovarala na laske i primjedbe, tražeći očima svojega pobjedonosnog kuma.

Zoranić stupi prema balkonu, pa poče povišenim svečanim glasom:

— Velemožni i veleučeni gospodine zastupniče!

Križanić se trgne iz razgovora, pogleda prema Zoraniću, nagne glavu malo na stranu, ljupko namjesti usta na smiješak i — stade slušati. Milicu nije primijetio, jer je bila opkoljena gospodom.

— U ime krasnoga spola našega ubavog mjestanca — nastavljao je poštovani Zoranić — dolazi najljepša, najplemenitija i najumnija, da vas pozdravi s kitom ruža, koje je ona odgojila u svome vrtu.

Domaćinov je svečani glas izazvao u sobi tišinu, te i Milica vidje, o čemu se radi, i stupi naprijed prema Križaniću.

— O ne, dragi moj kume! — usklikne ona malko smetena. — Ja od srca čestitam samo u svoje ime i neopisivo se radujem zasluženoj pobjedi, no nijesam ovlaštena, da čestitam u čije drugo ime. Ja bih se bila još strpila i sa svojom čestitkom, no gospodin mi je Zoranić rekao, da želite sa mnom govoriti.

Velemožni baci na nju svoj prodirni pogled, malko zažmiri, a onda se slatko nasmiješi i reče:

— Ja sam osobito sretan, što mogu primiti čestitku ovako divne predstavnice krasnoga spola! — Pristupi k njoj, pruži joj ruku, srdačno je stisne, a zatim joj poljubi ruku i nastavi:

— Želio sam s tobom govoriti, jer ti moram isporučiti koješta od mame i tate, a poslije... tko bi znao, kada će banket biti gotov, u dva sata odlazim vlakom, pak se sigurno ne ćemo moći sastati.

— Neka gospođica ide s nama na banket! — povikaše neki mladići, juratuši i korteši iz Zagreba.

— Ne, ne, gospodo! — reče Križanić strogo i podiže u zrak desnu ruku, zapredajući kažiprstom. — Kumica je državna činovnica i ona ne smije na naš banket.

— Ona je najprije Hrvatica, a onda istom činovnik! — usprotivi se smjelo i odlučno mladić od koje dvadeset i dvije godine, okrugao, crnomanjast, razigrana oka kao zvrk.

— Dragi moj gospodine Harambašiću — obrati mu se Križanić s očinskim mirom i dostojanstvom — vi ste ugrijani pobjedom, zaneseni svojom lijepom mladošću, pak ne sudite strogo, iako ja vjerujem, da ste dobar jurist. Ne bi bilo pametno, da gospođica za jedan banket stavi na kocku svoj položaj.

— Oprostite, gospodine zastupniče, tu se ne radi o banketu. Mi bismo se mogli zajedno s gospođicom najesti i suhih krumpira. Radi se o jednoj hrvatskoj manifestaciji, na kojoj smije i mora sudjelovati svaki pošteni Hrvat i Hrvatica.

— A što onda, mladi moj prijatelju — upita velemožni, vazda očinskim tonom i blagošću — kad nju sutra istjeraju iz službe, a na njezino mjesto stave drugu?

— Što onda?! — reče Harambašić ljutito. — Vrlo jednostavno: gospođica će plesti čarape, ili će negdje biti pisarica, a njezinu ćemo nasljednicu također dotjerati na banket.

Gospodin zastupnik se s očinske visine nasmiješi i odmahne rukom, a ostali povladiše Harambašiću i počeše nagovarati Milicu, da ide s njima. Ona je u očitoj neprilici bacala pogled sada na tu divnu razbuktalu mladost, sada na Križanića, smiješila se i šutjela. Grudi joj se naglo dizale i spuštale, a oči sijevale od neke tihe, pritajene čežnje, želje i radosti. Ti je vatreni, svježi mladići opajaju svojom ljepotom, svojim poletom i svojom smjelošću. Ona bi njih slušala, ona bi se s njima zanosila, s njima bi klicala i veselila se, ali — Križanić stoji hladan i dostojanstven, miran i odlučan, te ona ne smije ni pomisliti, da bi učinila drukčije, nego li on to odredi. A on je rekao, da ona tamo ne može. Onda ne može!

— Banket je, gospodo, zakazan za osam sati — reče Križanić, držeći daleko pred sobom svoj zlatni sat i sve

ga izmičući, kao da bolje vidi — a sada su već, evo, tri četvrti preko sedam. Valja ići. Ja ću malo još ostati, da obavim neke poslove, a vi izvolite ići. Ne bi bilo lijepo, da nas domaći predugo čekaju. Mene ispričajte za nekoliko časaka.

— A gospođica?! — upita Harambašić. — Hoće li ona s nama?!

— Ona će sa mnom! — odgovori Križanić, smiješeći se.

— I doći će na banket!

— Kad budemo imali svoju vladu! — odgovori opet mirno i s očinskim smiješkom gospodin zastupnik.

— Na taj način, gospodine zastupniče, nikada do nje! — odvrati Harambašić prkosno. — Ako mi želimo što postići, moramo i kukavice tjerati batinama na junaštva, a ne i od junaka i potpunih ljudi, kakva je gospođica Milica, stvarati bez ikakova razloga krmeljive pripuze i licemjere!

Križanić se je u prvi čas uozbiljio, podigao glavu, te se učinilo, da kani ozbiljno odbiti Harambašićevo umovanje, no opet se udobrovolji, nasmiješi i odmahne rukom.

Počeli su se opraštati od Milice i odlaziti.

— Žao mi je, gospođice! Iskreno mi je žao — reče Harambašić, primajući Miličinu pruženu lijepu, toplu ruku. — Šteta, što vam truju kojekakvim lažima tako divnu dušu!

— Takav mu je u mlađim danima bio i imenjak, pa eno svrši među domovinašima! — šane Križanić Milici, opet odmahne rukom i prezirno se nasmiješi.

— Izvolite, velemožni, u drugu sobu — reče Zoranić. — Tamo možete s gospođicom pripovijedati do mile volje, a ja ću vas čekati, pa kad budete gotovi, idemo skupa u hotel.

Ušli su u neku vrst maloga salona. Prozori su bili zastrti, a sobu je osvjetljivala svjetiljka, koja je visjela sa stropa. Zoranić ih ponudi, da sjednu, hoće li na stolice ili na divan, pak se odmah povuče i zatvori za sobom vrata. Milica pođe za njim, prisloni se uz vrata, pa kad ču, da je izišao iz prednje sobe i za sobom lupnuo vratima, zaleti se

prema Križaniću, ovije mu ruke oko vrata i pospe ga cjelovima, šapćući, jecajući, stenjući kao u groznici:

— Slatki, jedini, mili moj Micek... Ja sam toliko sretna, ja sam luda od sreće...

— Samo tiho i pametno, draga moja! — opomene je on i nekoliko je puta poljubi. — Može nas tko čuti.

— Neka čuje i vidi cijeli svijet! Ja bih sada najradije kliktala i vikala od veselja, da me čuje cijeli svijet i da dozna, koliko sam sretna... Jesi li ti sretan!?

— Svakako da jesam — odgovori on mirno — ali ti znaš, da ja nikada ne sudim naglo. I u veselju treba biti oprezan i dobro prosuditi, što sve može biti i kako mora biti.

— Ne, ne, ne! Čim počnemo veselje i sreću metati na vagu, onda ga nestaje. Rastapa se kao snijeg.

— Mala moja, ti si kao i Harambašić!

— Ono je divan dečko! On ima pravo, samo se ja nijesam usudila, da to reknem.

— Da, dobar dečko, ali fantast. Ne gleda realno na život.

— Micek moj slatki, pa mi borci niti jesmo niti možemo, da i hoćemo, niti smijemo biti realisti.

— O, varaš se, dušo! Svaki je pametan i razborit čovjek realist i materijalist, jer samo tako može naprijed.

— Ali, Micek! Ta mi nijesmo stranka, koja teži za vlašću. Mi smo narod, koji teži za slobodom. Mi smo pokret, mi smo val, koji mora oko sebe sve rušiti i uništavati, da dođe do cilja. To vazda, kod svih naroda učiniše samo idealisti, koji na cilju svakako propadaju, jer su fantasti i idealisti, ali su zato postigli — cilj! Tu nastavljaju onda realistična djeca tih pobjedonosnih fantasta, tih Mesija...

— Ti si se, Milice, raspjevala — reče on i nasmiješi se.

— Oprosti, Micek. Oprosti. Ja sam današnjom pobjedom toliko opojena, toliko presretna, da moram naći oduška.

— U riječima?! — šane on prijekorno.

— Ah! — trže se ona. Sva se upije u njega i opet ga pospe žarkim, neobuzdanim cjelovima, počne ga milovati

i šaptati: — Kad ne ide drukčije, onda bar u riječima i u maženju i u cjelovima... Ovako... ovako... ovako...

Sva je klonula na njega. Kako su se držali, stojeći u zagrljaju, lagano su se pomicali prema sobnim vratima, da ih leđima podboče, jer se je Križanić bojao, da bi ih tkogod mogao iznenaditi. Milici zapravo nije bilo jasno, što on kani, no nije imala ni snage ni vremena, da ga pita ili razmišlja, već je čvrsto privila svoje tijelo uz njegovo, pa kako se je on pomicao, ona ga je slijedila kao opčarana i prikovana. Kad su stigli do vrata i Križanić se na njih naslonio, ona je potpuno klonula šapćući:

— Jedini, slatki moj, ja više ne mogu!... Ja ću se sva pretopiti u tebe od sreće i čežnje...

On ju je gladio rukom po kosi i od časa do časa poravnao brkove, jer mu ih je ona remetila svojim ustima.

— Žao mi je — reče joj — što ne ćeš biti na banketu, da čuješ, što ću im sve reći.

— Mogao bi me pustiti, da dođem — reče ona umolnim glasom.

— To ne može biti, i ako mi je veoma žao. Ne smijemo riskirati, da te sutra brzojavno premjeste na Udbinu ili u Mazin.

— Neka premještavaju! Ja se toga ne bojim.

— Tebi je dakle to svejedno?! — ukori je on.

— Svejedno mi nije nipošto, ali bih podnijela i tu žrtvu. Najzad, na Udbini mogu biti samo nekolike učiteljske sile. Ako mi svi budemo vršili svoju dužnost prema domovini, morat će nas ostavljati i u boljim mjestima, jer će biti više nas nego li kažnjeničkih mjesta.

— Bolja bi mjesta ipak uvijek imali oni pametniji, koji se ne ističu.

— Ti ne vrše svoje dužnosti prema domovini.

— U manifestacijama nije vršenje dužnosti prema svojoj domovini, nego u radu.

— Oprosti mi, Micek, ali ja tu imam drugo mišljenje.

— Možda. Ali je moje točnije, pametnije i opreznije.

Ona je šutjela.

— Ja volim, da si mi ovdje, nego na Udbini, a dobra si Hrvatica i tu i tamo.

— Pritajena i jadna!

— Radije pritajena dobra radnica, nego da se istakneš, pa da te otpuste.

— Neka me i otpuste. Ne mogu sve otpustiti. Svaki bi pošteni Hrvat morao raditi tako, da ga oni po svojem shvaćanju mogu otpustiti, pak bismo vidjeli, dokle bi ubrzo dotjerali.

— Mala moja, ti govoriš, kao da ti nijesam već mnogo puta tumačio, što i kako treba raditi, da se dođe do cilja.

— Nijesam ja to zaboravila, ali... Pustimo, Micek. Ti moraš ići. Ne bi bilo lijepo, da te dugo čekaju. Ja ću kući... Joj, kad bi ti mogao doći k meni!

— Stanuješ li daleko?!

— Nije važno, slatki, jedini moj! Ti ne smiješ doći. Sutra bi već bubalo o tome cijelo mjesto, a to se ne smije dogoditi. Idućeg ću ja tjedna doći... Doći ću ti, ljubavi moja jedina — šaptala je Milica i neprestano ga milovala i cjelivala. — Već sam te silno poželjela.

Križanić pogladi brkove i poče kao da razmišlja:

— Idućeg tjedna... Čekaj... U srijedu imam cenzuru u banci, u četvrtak je sajam, moram biti u dućanu, baš zbog toga, jer u srijedu ne ću biti...

— Svejedno je, što radiš po danu. Glavno je, da si u večer slobodan. Ja ću doći u subotu poslije podne i ostati sve do nedjelje poslije podne.

— Da, to će ići. Onda ćemo se vidjeti. Poredi kosu, da se ne vidi, kako sam te raščupao.

Kao da ga nije ni čula, bacila mu se je opet oko vrata i u dugom, dugom žarkom cjelovu zanijemila na njegovim usnama. On se lagano odmače, poravna odijelo i brkove, prstima udari nekoliko puta po kaputu, kao da stresa prašinu i pogladi kosu.

— Sada idemo — reče joj i otvori vrata.

— Još samo čas! — šane ona, opet ga ogrli, pritvarajući vrata.

— Dušo, ovako mi ne bismo nikada bili gotovi, a dužnost zove — reče on, pa se opet izmakne, uredi odijelo i brkove, te otvori vrata.

— Samo da već jednom bude drukčije...

— Bit će! — odgovori on čvrsto i uvjerljivo. — Samo mi budi strpljiva.

— Ah! — šane Milica. — Moja ljubav i strpljivost graniče već s pravom ludošću.

On se je pretvarao, da, izlazeći iz sobe, nije čuo njezinih riječi.

II

U velikoj su hotelskoj dvorani stolovi postavljeni u obliku potkove i prostrti za četrdeset ljudi. Sva su mjesta bila popunjena osim onog u pročelju i jednoga lijevo od njega. Zagrebačkim juratušima nije bila posvećena osobita pažnja, pak su jedva uhvatili mjesta među zadnjima. Nešto su se obzirali i šaptali.

— Tko će platiti večeru? — upita jedan Harambašića šaptom.

Harambašić samo slegne ramenima, pogleda ga i nasmiješi se.

— Ja nemam ni filira — šane treći.

— Ni ja.

— Ako ništa drugo — reče Harambašić tiho — mogu nam patrioti platiti bar ovo, što pojedemo. Mi dajemo i dušu i tijelo, pa oni mogu dati bar višak, odnosno najmanji dio svoga viška, koji zarađuju, dok se mi lomimo, pripovijedajući narodu ono, što bi svaki morao već s majčinim mlijekom usisati.

— Ako nam ne će platiti ovi domaći, onda mora gospodin zastupnik.

— On to ne će učiniti.

— Ne?! Kako ne bi to učinio? Pa mi smo za njega petnaest dana skakali po kotaru i derali se, a da to njega ne stoji ni groša.

— Mi nijesmo radili za njega, nego za stvar, za ideju.

— Dobro, dobro, ali će on ipak od toga osim dužnosti i neugodnosti imati i ugled i položaj i dnevnice.

— Živio Križanić! — zaori grmljavina dvoranom, a na vratima se pokaza stasiti lik gospodina zastupnika.

Vatrogasna glazba iz druge sobe udari koračnicu »Zastave se naše viju«, oko stolova svi skoče na noge i zapjevaju: »Planula zora, svanuo dan«. Nastala je gužva pjevanja i glazbe.

Poštovani je Zoranić išao tri koraka iza velemožnoga, ponosno namještavao svoje naočali i zadovoljno se smijuljio, jer je znao, da će se pamtiti i pripovijedati, da je baš sa njegovoga balkona održan prvi govor prvog opozicionalca i da ga je on glavom, uvaženi, ugledni i pošteni purger, cipelarski obrtnik i posjednik Ante Zoranić doveo na banket iz svoje poštovane kuće. To će se pamtiti i pripovijedati, pa on ima onda mnogo razloga, da bude zadovoljan i ponosan.

Velemožnoga su od ruke do ruke pratili k pročelju stola, gdje je za njega određeno mjesto i postavljena vaza s ogromnom i neukusnom kitom cvijeća. Rukovao se je s predsjednikom mjesne organizacije drom Barićem i sjeo. S lijeve njegove strane je sjeo poštovani gospodin Zoranić.

— Očekivao sam, da ćete i vi doći gospodinu Zoraniću — reče Križanić dru Bariću.

— E, velemožni — odgovori onaj — moja je dužnost bila, da sve ovo uredim i aranžiram. Osim toga morao sam pregledati, da se gdje mađaroni ne skupljaju, da im malo isprašimo kožu. Hehehe... Znate, ne smijemo sada propuštati nijedne zgode, dok ih ne istrijebimo.

Križanić je preletio pogledom cijeli stol, da vidi, tko se je sve tu skupio. U glavu pozna svakog čovjeka, jer je rodom iz susjednoga kotara, pa ga s tim više zanima, da vidi, tko tu, u tome mjestu, spada među prve i izabrane.

— Gospodin se je predstojnik sakrio i sigurno već pakuje kofere — nastavljao je dr. Barić. — On je siguran, da se kod nas više ne će ni zgrijati. Žandari krstare gradom s nataknutim bodovima, a birtije pune sve samih naših ljudi. Vesele se.

— Ovakav izbor mnogo stoji — reče Križanić i zagleda se u Barića, kao da očekuje neko razjašnjenje.

— Da. Narod su pokvarili mađaroni, pa moramo i mi upotrebljavati ista sredstva. Drukčije ne ide. Stoji mnogo, no ipak će se nekako pokriti. Skupili smo među sobom, te ne ćemo od vodstva ništa trebati.

— Niti nemamo ništa — odgovori mu Križanić i nasmiješi se. — Strašno smo se istrošili. Morali smo kandidirati i u onim kotarevima, u kojima nemamo izgleda na

uspjeh, a to sve mnogo stoji. Ja ne smijem ni pomisliti, koliko sam već potrošio.

Svratištar je sam svojom rukom dvorio gospodina zastupnika. Ovaj izvadi iz ponuđene zdjele na tanjur, a zatim razvije ubrus i sveže ga sebi oko vrata. Dr. Barić je najprije zataknuo jedan ugao ubrusa pod vrat za ovratnik, no onda se zagleda u Križanića, pa lagano, kao slučajno, izvuče ubrus i počne ga i on vezati oko vrata. Križanić to opazi, pa se malko nagne k doktoru i šane mu:

— Ja to tako uvijek mećem. Čovjek se ne zamaže.

— Naravno, naravno. Vi ste uopće vanredan praktičar. Čovjek vam se mora diviti. Vi vazda mislite na sve.

— Život, dragi doktore. Život je najbolja i zapravo jedina valjana škola. Otvoriti oba oka, gledati, dobro vidjeti i još bolje pamtiti! Sve je drugo lari-fari.

Dr. Barić više nije slušao Križanićeve riječi. Zanio se mislima i slagao govor, koji mora sada izreći kao predsjednik mjesne stranačke organizacije u čast novoga zastupnika, u slavu pobjede, na sreću mile majčice Domovine.

Glazba je na mahove svirala, no nije ju nitko slušao. Oko stolova je vladao opći žamor, uz zveket vilica i tanjura. Svaki je htio jesti i u isto vrijeme upozoriti svoje susjede na stotinu sitnica i opažanja, koja je uhvatio tijekom toga burnog izbornog dana.

— Najzgodniji je bio učitelj Panić — reče Zoranić svome susjedu s lijeve strane, uglednom trgovcu. — Došao pred komisiju, pa kad ga upitaše, za koga glasuje, on kaže: »Za Križ... Kristofija!« Već je htio reći »za Križanića«, no onda se prepao i izvalio »za Kristofija«, a predsjednik mu kaže: »Presvijetli nije kandidat u ovom kotaru.«

— A što Panić onda?

— Onda jedva promuca ime. one druge mađarončine.

I Križanić je slušao Zoranićevo pripovijedanje, pa reče:

— Taj Panić je inače dobar naš čovjek?!

— Da je naš, velemožni — odreže Zoranić — bio bi za nas i glasovao!

— Šta ćete?! Boji se — ispričavao ga Križanić.

— Nema tu, velemožni, bojazni. Mi ili imamo pravo ili nemamo. Ako smo u pravu, da tražimo svoju samostalnost, onda je zločinac svaki onaj, koji to ne čini. Nijesmo li u pravu, onda smo ili budale ili zločinci mi, koji tražimo to tobožnje pravo, na koje nemamo prava.

— Vi zdravo prosuđujete — potvrdi gospodin zastupnik — no moramo ipak imati obzira s činovnicima.

— Velemožni, ja sam obični šoštar i nijesam učen kao vi...

Križanić se je na tu lasku zadovoljno nasmiješio i nehajno odmahnuo rukom, kao da želi reći: — Nije vrijedno spomena, dragi prijatelju. Učen sam, naravno, ali...

— Ja vjerujem u svojoj priprostoj glavi — nastavljao je priprosti Zoranić — da ne može postojati pravo kukavičluka i pravo veleizdaje svojega naroda.

— Da, da, ali ipak ne smijemo nagoniti svoje ljude na klaonicu. Imaju ženu, djecu...

— E, to imam i ja.

Dr. Barić udari nekoliko puta vilicom po čaši i ustane. Pozdravio je velemožnoga, uglednog, uvaženog i požrtvovnog gospodina zastupnika isto kao i sa trga samo drugim riječima. Za tog govora su ga često prekidali burni poklici gospodinu Križaniću, a među zagrebačkim juratušima nastade gunđanje i prigovaranje, te su neki poštovani građani smatrali potrebnim, da ih nekoliko puta opomenu psikanjem na mir i pažnju.

Križanić je za cijeloga govora mirno slušao, pošto je odložio nož i viljušku, ubrus odvezao i skinuo, isprsio se, te pravilno, promišljeno metnuo obje ruke na stol tako, da su mu bile obočene samo šakom. Češće se je iskašljao, dižući ruku pred usta, te se je činilo, da na svaku doktorovu rečenicu odmah slaže odgovor.

— Bez žrtava nema uspjeha! — grmio je dr. Barić. — Naš prvijenac u ovom kotaru, i naš prvak u politici, naš miljenik u ovom kraju, čedo ovih pitomih zagorskih brežuljaka, naš dragi velemožni Križanić je uzor požrtvovna čovjeka, koji ostavlja sve svoje poslove i baca se na narodnu njivu, koja tako željno očekuje poslenika!

Među juratušima je opet nastalo nezgodno i neugodno komešanje. To su svi primijetili i bacali poglede k njima, a gospodin Križanić nije svojih sitnih, sivih očiju s njih niti skidao. Nije pravo razumio, o čemu bi se moglo raditi, i držao je, da se to još uvijek buni nešto Harambašić, dok nije primijetio, kako juratuš File Jerdan nešto dokazuje drugovima i maše rukama.

Đaci opaziše, da su na sebe svrnuli pažnju ostalih, pa utihnuše. Međutim je i dr. Barić završio svoj dugi, kićeni govor, nastalo klicanje velemožnome, uvaženom i požrtvovnom narodnom dobrotvoru Križaniću, a vatrogasci zasvirali: »Glasna, jasna od pameti« . . .

Dr. Barić ponovno ustane i predloži, da po starome hrvatskom običaju, a u smislu propisa križevačkih štatuta, izaberu stoloravnatelja, jer je, kaže, bolje da nestane sela, nego selu običaja. On predlaže uglednoga i požrtvovnog građanina gospodina Zoranića, čijoj se požrtvovnosti mora veoma mnogo zahvaliti i za današnji uspjeh.

Svi prihvate prijedlog i Zoranić odmah ustane, zahvali na osobitoj časti, te imenuje svoje pomoćnike, a odmah zatim podijeli riječ gospodinu zastupniku, koji ju je zatražio.

Križanić ustane, objeručke poravna brkove, potegne prsluk prema dolje, isprsi se, podigne desnu ruku u visinu prsa, držeći stisnut palac i kažiprst, pogleda po stolu naokolo i poče svoju zahvalu:

— Odlični i požrtvovni rodoljubi! Draga moja braćo!

Glas je podigao tako, da zvuči nenaravno, više kao ženski glas, ali fino, kićeno i učeno, te je on sam tim zvukom bio očito veoma zadovoljan, jer je nastojao, da ga zadrži do kraja govora. To mu je vrlo lijepo uspjelo. Kad je zahvalio na trudu, radu, dočeku i počastima, prešao je na razvijanje programa.

— Mi svoje ne damo! — grmio je on. — Prije ćemo svi izginuti, nego li ćemo dopustiti, da tuđinci gaze naša sveta historijska prava. Ne može biti kompromisa ni s mađaronima ni sa slavosrbima bilo koje dlake.

Pljesak, povici, oduševljenje prolomi muk u dvorani. Činilo se, da svaki čas mogu prsnuti zidovi.

Govoreći o najprečim narodnim potrebama, sjeti se i gorućeg pitanja, osnutka tehnike, koje je već godinama punilo novinske stupce, pa reče:

— Ako mojim saborskim drugovima i meni ne pođe za rukom, da izvojštimo osnutak hrvatske tehnike, nastojat ćemo svim silama i svim sredstvima, da dobijemo bar polutehniku. Za početak je i to nešto!

Oduševljeni su purgeri opet provalili u klicanje i odobravanje, a juratuši se u čudu pogledaše, poklopiše i počeše se smijati.

— Čudo je, kako nije u rječniku tuđih riječi našao značenje riječi »politehnika« — reče Jerdan tiho.

Zastupnik završi i sjede, a odobravanje se opet razleže dvoranom baš u času, kad stigoše dvojica uglednih stranačkih prijatelja iz susjednoga kotara i donesoše veselu vijest, da tamo nijesmo propali, kako se je očekivalo, nego došli s mađaronom u uži izbor. To je bio također velik uspjeh, jer je nade, da će sada svoje glasove dati našem kandidatu svi oni, koji ne dolaze u uži izbor, a takvi su iz tri različite stranke i strančice.

Opet je nastalo oduševljenje i klicanje, a kad se je smirio prvi val burnoga veselja, počeše se odmah dogovarati, tko će sve u susjedstvo u agitaciju. Uži je izbor u iduću nedjelju, a treba iskoristiti svaki čas, treba obići svako selo i svakoga čovjeka.

U prvi se je čas činilo, da će se sva gospoda dignuti od stola, zasukati nogavice i korporativno krenuti na posao pod vodstvom predsjednika mjesne organizacije dra Barića i zastupnika Križanića.

Križanić je mislio na svoj dućan, na vagu, na šećer, kavu, novac i naučnike, pa došao do sigurnog zaključka, da bi od njega bilo nesavjesno, da to svoje dobro, tu svoju muku ostavi drugima na milost i nemilost, a on da lupa po selima i soli pamet ljudima, koji drže, da su pametniji od njega.

Dr. Barić je isto tako pomišljao, kako nije uputno, da ostavi pisarnu, pa da mu perovođa ide na ročišta i prima stranke. Odvjetništvo je potpuno ličan zanat baš kao i liječništvo. Stranka traži majstora, a za pomoćnike drži, da su tu samo zato, da se posao pričinja važnijim i da tu

i tamo štogod prepišu i to po točnoj uputi i pod najstrožim majstorovim nadzorom. S toga on nikako ne može preko tjedna od kuće. U nedjelju, na dan izbora — još bi i mogao tamo skočiti, da vidi, kako se stvari razvijaju i da odmah čuje rezultat. Uostalom, još je nešto, zbog čega on ne može preko tjedna ići od kuće: i seljaci bi i tamošnji odvjetnici s pravom držali, da je on nekakova danguba i besposličar, te da niti nema nikakova posla, kad može radnim danima lutati po kotaru i to još — susjednome. Najzad možda bi tamošnji drugovi pomislili čak i to, da on lovi klijentelu! Ne, ne. On ne može, što više, on ne smije ići.

— Ja bih vrlo rado išao — reče mu Križanić iza odužeg razmišljanja — no apsolutno mi je nemoguće. Moram sutra obaviti neke neodgodive trgovačke poslove, a i u dućanu su mi sve strani ljudi. Ne mogu od sramote ostaviti na njima posla.

— Da — potvrdi mu dr. Barić. — Ja vas razumijem. I kod mene je posve sličan slučaj, samo još pojačan. Vašim je mušterijama posve svejedno, da li im važete robu vi ili vaš namještenik, koji ih i tako vazda dvori.

— A ne! — usprotivi se Križanić. — Kad sam ja u dućanu, onda ja vazda svojom rukom važem. Kuda bih ja, dragi doktore, dospio, da vagu pustim u ruke naučnicima i pomoćnicima?! Vrlo su slabi gospodari, koji tako čine, osim u velikim trgovinama, gdje drukčije nije moguće, no tu već računaju s tim gubicima. Mi mali to ne možemo.

— To ipak ne mogu biti veliki gubici kod pouzdanog osoblja.

— Ja bih vam mogao računski dokazati — reče Križanić skoro šaptom i nagne se k dru Bariću — da, računski, da ne bih bio stekao do sada ni jedne trećine onoga, što imam, da su mi pomoćnici bili kod vage. Ne treba on mene namjerno varati. Ne. Dosta je, da na moju štetu ne važe posve, na vlas točno — i ode moja zarada. Ja onda badava radim, badava zapremam prostorije i besplatni sam tuđi sluga. Vjerujte vi meni. Kod vas je drugo. Kancelarija radi, pa vi gdje bili, da bili.

— O, tu se ljuto varate, velemožni! — usprotivi se dr. Barić. — Odvjetnički zanat zahtijeva cijelog čovjeka

i sve njegovo vrijeme. Ja sam neprekidno u pisarni, osim što poslije objeda malo prospavam, da se odmorim, a zatim skočim u kavanu, da pročitam novine. Onda u kancelariju do mraka, pa tek tada mogu otići u društvo na čašicu razgovora ili partiju preferansa.

— E, da! — reče Križanić, nastojeći, da mu se već i iz samoga glasa čuje pohvala i priznanje. — Zato vi tako mlad već imate i dvokatnicu i kapitala!

— Nije to ništa. Malenkosti prema drugima!

Križanić je šutio i mislio, da bi dr. Barić i doista mogao i morao imati mnogo više, nego li ima, ali — poslije objeda spavati, onda u kavanu, pa onda opet u birtiju ili kavanu... Ne ide to i — sticati punom parom. Ne ide nikako!

Po svemu tome je jasno, da od njih ni jedan ne može u agitaciju. Ne mogu ni ostali. Svatko ima svojih poslova, koji su mu najpreči. Stari bi gospodin Zoranić išao, no njemu je teško, jer je on već stari gospodin. Ne može se on danima i danima drndati u seljačkim kolima po seoskim izlokanim putevima i onda onako slijep i nijem od umora leći, Bog te pitao, gdje i kako.

Ostalo je pri tome, da zagrebački juratuši moraju ići sami. Uostalom, to je i dovoljno. Njih četiri mlada, agilna čovjeka mogu za šest dana vrlo lijepo proći i obraditi cijeli kotar. To se razumije. Ni kotar nije velik.

Đaci su se smijuljili, pa kad ih neki upita, čemu se smiju, odgovori Harambašić:

— Tome, što ste uopće raspravljali o tome, tko će u kotar.

— Nama je bilo odmah jasno — dometne Jerdan — da ćemo ići mi sami.

Poštanski dostavljač donese i preda brzojavku gospodinu Križaniću. On je metne preda se, polako i oprezno izvadi iz džepa finu kutijicu, otvori je, izvadi očali, obriše ih komadićem jelenje kože, pa lagano, pažljivo i oprezno metne na oči i tada otvori brzojavku.

Kad ju je pročitao, pruži je dru Bariću, govoreći:

— Eto najvećeg razloga, zbog kojega noćas moram kući.

Barić pročita, odloži brzojavku, pogleda Križanića i reče sućutno:

— Sirota. Je li već dugo bolesna?

— Već deset godina, dragi doktore. Sve se tako vuče iz dana u dan, kad bolje kad gore.

— To mora biti strašno. I tuga i neprilika i troškovi.

— E, naravno. Golemi troškovi, a da i ne računam gubitka, što uopće ne može ništa raditi, nego moram držati djevojku, da još nju dvori. Ta me je neprilika bacila strašno u nazadak.

— Strašno je to. A djece nemate?

— Srećom nemam. Da još njih imam, ne znam sam, što bih počeo i dokle bih dospio. Evo, ovako mi je često — reče on, primi brzojavku i podigne je prema dru Bariću. — Otiđem kamo najvažnijim poslom, a već brzojavka za mnom: »Žurite se kući. Gospođi zlo«. Doslovno vazda iste ove riječi kao i večeras. Već sam na to naučen, vjerujem, da ne će biti zla, no ipak ne mogu uzeti na dušu, a da se ne požurim, jer mogu zakasniti baš onda, kad bude najozbiljnije.

— Naravno, naravno. Sirotica. A od čega milostiva boluje, ako smijem pitati?

— Ah, sirota! — tužno odmahne Križanić rukom. — Ima na sebi cijelu bolnicu: reuma, upala zglobova, općenita slabost, slabokrvnost i Bog sam zna, što sve još nema.

— Mora biti vanredne konstrukcije, kad to sve može tako dugo snositi?!

— Divna žena i vanredna konstrukcija!

Zoranić kucne viljuškom o čašu, ustane i ispriča se, što nije dosada vršio svoje dužnosti kao ravnatelj stola, no ispričava ga vesela vijest, koja je stigla od susjeda, a koja će se iduće nedjelje — ako Bog da! — pretvoriti u potpunu pobjedu.

— Ako mi budemo radili, Bog će dati! — dovikne Jerdan.

— Da do te pobjede dođe, doprinijet će najviše naša uzdanica, naša zlatna mladež, koja je i u našem kotaru učinila upravo čudesa. — On zato diže zdravicu toj omladini uopće, a u prvome redu našim zanosnim akademičarima, koji su tu među nama.

Dvorana opet zaori klicanjem mladeži, uzdanici našoj, a časni se i ugledni građanin Zoranić uputi s čašom

u ruci prema akademičarima, da se s njima kucne. Za njim pođe i Križanić, smijući se slatko i dobrohotno. Kad to akademičari opaziše, brzo ustadoše, uzeše čaše i pođoše im u susret.

— Ja se srdačno priključujem — reče gospodin zastupnik, podignuvši glas do one svečane boje — jer sigurno nitko više od mene niti cijeni snage i poleta niti je spremniji potpomoći pothvate naše zlatne uzdanice. I baš, evo danas imademo među sobom — ja se ne ću prevariti! — buduće stupove naše stranke, pak sam s tim sretniji, što u njihovom razvoju, što u njihovom uvođenju u politički život imadem i ja kakva, takva udjela. Živili, mladi moji prijatelji!

Nastalo je klicanje, kucanje čašama, glazba je zasvirala i neki su se počeli s akademičarima grliti i ljubiti.

Harambašić upotrijebi taj čas galame, pa šane Križaniću, da treba urediti financijalno pitanje za budući tjedan rada i lijetanja od sela do sela.

— Mi, razumije se, nemamo nijedan ni groša.

— To sam ja već mislio — reče velemožni, značajno se nasmiješi i metne prst na čelo. — Čim je na dnevnom redu pitanje novca, onda bez Križanića ne ide! Stara pjesma. A nemate ništa od novca, što ste ga ponijeli iz Zagreba.

— Mi smo, gospodine zastupniče, dobili u Zagrebu samo za željeznicu, a tu smo bili potpuno upućeni na milost dobrih ljudi kao djeca svetoga Ante.

— To je nezgodno.

— Na vama je, da za idući tjedan uredite zgodnije, jer se ovako ne može raditi — reče Harambašić posve odrješito, okrene se i otiđe na svoje mjesto.

Jerdan zahvaljuje u ime svih akademičara na napitoj zdravici.

— Neka mi bude dopušteno — reče on — da budem posve iskren.

— Samo iskreno! samo iskreno! Tako valja! — povikaše mnogi.

— Nas mlade i vas starije i stare — nastavljao je Jerdan — veže samo objekt ljubavi. Ništa više. Ljubimo jednu istu majku, našu milu domovinu Hrvatsku. Ona nas

veže. Težimo istome cilju. To je ono zajedničko, no naši se putovi razilaze, jer mi mladi gledamo drugim očima i na naše dužnosti i na naša prava. Vi stariji kažete: »Mi svoje ne damo!« a mi kažemo: Gospodo, a što mi još imamo, pa da ga ne damo?! Sve ovo, što je još tobože ostalo, to je samo toliko da poštena i čestita rodoljuba razdraži do bjesnila, do ludila, do zvjerstva, koje gazi i ruši, što mu je na putu.

— Naši stariji govore o požrtvovnosti, kad dadu nekoliko kruna za stranački izborni fond, pazeći strogo na to, da ne bi dali razmjerno više nego li koji drugi. Čak tu u tome prljavom i često nečasno stečenom novcu ne daju, koliko najviše mogu, nego samo toliko, da sačuvaju svoj jadni ugled i položaj u stranci. Mi mladi dajemo na oltar, na uskrsni žrtvenik hrvatskoga naroda sami sebe, i dušu i tijelo, bez obzira na to, koliko taj život vrijedi, razmjerno više ili manje nego život našega druga.

— Mi, gospodo, uime svoje spremnosti na najveću žrtvu niti očekujemo niti tražimo, jer znamo, da nemamo nikakova prava na bilo kakovo priznanje, na bilo kakovu korist, a nemamo prava na to, jer vršenje dužnosti ne mora, ne treba i ne smije biti nagrađivano. Naši stariji traže ispunjenje nekih njihovih umišljenih prava kao nagradu za umišljene žrtve. Mnogi birtaš, vrlo čestit i pošten čovjek, drži, da je izvršio svoju domovinsku dužnost, što dade svoj glas i par novčića mjesečno za mjesnu organizaciju, no zato traži, da stranka priređuje pijanke samo u njegovoj gostionici.

Jerdanov je govor neugodno djelovao na starije, tamo oko gospodina dra Barića i Križanića, dok su mu mlađi povlađivali. Govorio je vrlo lijepo, odmjereno, lagano i razgovijetno, te je svojim govorničkim darom izazvao udivljenje onih, koji su ga prvi put slušali.

— Najveći cilj traži najveće žrtve — nastavljao je Jerdan — i treba upamtiti, da se te žrtve ne dadu mimoići. Jedan je jedini primjer u povijesti svih vjekova i svih naroda, da je Bog spasio jedan narod bez njegovih žrtava za spasenje, no taj je narod bio izabrani narod, Narod Izraelov. Ali — i njega je spasio iz ropstva samo jednom. Drugi put, evo, pušta mu, neka se sam znoji, a Jehova će,

bez sumnje, blagosloviti taj znoj i te žrtve. Ali bez njih — drugi put ne ide. To je ono, u čemu moramo biti načistu, i eto, gospodo, tu, vidite, s tim uvjerenjem, s tom našom savješću ne može biti kompromisa. Sa svim drugim može i mora biti kompromisa, ako i to vodi — do našega cilja. I ovo je shvaćanje jedna razlika između nas mlađih i većine starijih.

Križaniću je taj govor bio veoma nepriličan, no on se je kao pametan i mudar čovjek smiješio, te bi neupućen, koji ga bolje ne pozna, vjerovao, da mu baš iz duše vadi svaku tvrdnju i svaku riječ.

— Kolika razlika između našeg naraštaja i sadašnje mladeži! — šane Barić Križaniću.

— Nova vremena, novi nazori — odgovori Križanić.

Kad je Jerdan svršio, neki su mu mlađi građani čestitali, a stariji podigli čaše, dobrohotno se i blagonaklono nasmiješili, kao da govore: — Mladiću, ohladit ćeš se ti! Harambašić je svoga druga zagrlio i poljubio, govoreći mu kao u pijanstvu ili bunilu:

— Pa, mi smo svi držali, da ti uopće ne znaš ni govoriti, a kad tamo — iz mire tri Napoleona vire. Živio ti nama! Bez kompromisa, bez milosrđa! Sa savješću nema kompromisa!

— Živio naš dragi juratuš Jerdan — viknuo je Križanić, da ga čuju u cijeloj dvorani, digao čašu prema govorniku i do kapi ispio.

Jerdan ga je pogledao, malko zažmirio i zapalio cigaretu.

Ugledni i poštovani Zoranić je odmah ustao, te biranim i kićenim riječima popratio Jerdanov govor, odobrio i pohvalio njegove nazore, a zatim ih svojim tumačenjem posve iskrivio i odmah prešao na daljnu zdravicu. Govornici su se redali neprekidno jedan za drugim, pa ih ubrzo nije nitko više ni slušao osim najbližih susjeda i onih, kojima su govori bili izravno namijenjeni.

Iza Filina govora su se građani počeli zanimati za akademičare, izmijenjali mjesta, izmiješali se i stali bistriti pojmove.

— Šteta, što nema nijedne žene među nama — reče Harambašić svome susjedu, nekome mladom i lijepom domaćem trgovcu.

— E, da. Vama bi više godilo žensko društvo!

— I to je istina, no nije sva istina. Hrvatski narod nijesmo samo mi muškarci, nego istom muškarci i žene skupa, pa kad smo u istoj kući, moramo i na istim poslovima biti. Svaki na svoj način, ali skupa moramo raditi.

— Ah, naše žene! — odmahne trgovac prezirno.

— Ukoliko su uopće svijesne Hrvatice — reče Harambašić odlučno — one su sto po sto bolje od muškaraca.

— Nemojte, molim vas! U našem ih cijelom kotaru nema možda deset, koje nešto vrijede.

— Dopustite, da ja vjerujem, da to ne stoji. Vi ih ne poznate.

— Kako ih ja, molim vas, ne bih poznavao?! Eto, od sve inteligencije jedina, koja nešto vrijedi, to je naša učiteljica Milica Klenović, a od naših građanskih žena možda bi se našle nekolike i — gotovi smo.

— Vjerujte mi — reče Harambašić, smiješeći se — da sam ovo žensko pitanje pokrenuo samo zato, da štogod čujem o toj vašoj učiteljici. Večeras sam joj bio predstavljen, pa me zanima.

— Zgodna je djevojka — odgovori trgovac — i veoma dobra Hrvatica, samo je umišljena. Ona je doduše sa svima ljubezna, ali se uvijek drži po strani, kao da je kakova grofica.

— Možda joj je preostao samo taj način, da se obrani od prevelike ljubeznosti mladih kavalira?!

— Ne bih rekao. Takova je narav. Istina je, da su se oko nje već mnogi vrtjeli, ali svi uzalud. Vlada se upravo uzorno. Sigurno ima nekoga u Zagrebu, jer tamo češće odlazi.

— U Zagrebu su joj roditelji.

— Da, da, no mi ipak, uza svu ljubav, ne posjećujemo roditelje tako često, kako to čini naša lijepa učiteljica. Uostalom to su njezine stvari. Ovdje uživa vanredan glas i kao učiteljica i kao djevojka, a nas to osobito veseli, jer je naša i dušom i tijelom. Doduše, nije član organizacije, jer to ne smije biti, ali uplaćuje svaki mjesec više nego tko od nas.

— Vidite, da sam ja imao pravo! Požrtvovnija je u tome, sa svojom malom plaćom, od vas trulih gazda i gavana!

Konobar je došao s nekakvim blokom i olovkom u ruci. Prvi ga opazi, i to baš kraj sebe, Jerdan, zagleda se u njega i reče:

— Što biste vi htjeli, mladi gospodine? Novaca!

— Samo malko — odgovori konobar, pak se i on nasmiješi.

— Danas časti vaš gazda.

— Sutra će on.

— No, neka bude, za ovaj put. Nego morate početi tamo u vrh stola s velikom gospodom.

Konobar ga posluša i udalji se.

— Pogibelj je za čas otklonjena, no šta će biti konac ove pjesme? — šane jedan drug Jerdanu.

— Da ne ćemo platiti — odgovori Jerdan.

— To je lako reći.

— Još lakše učiniti, kad su prazni džepovi.

Već je ponoć davno prošla, pa je velemožni gospodin Križanić pomišljao na odlazak.

— Vi ćete se onda, gospodine Zoraniću, pobrinuti, da naši juratuši dobiju sutra kola i uputit ćete ih našim uglednijim ljudima u kotaru, koji će im se brinuti za jelo, konak i podvoz.

— Budite, velemožni, bez ikakove brige. Kao da ste sami tu.

— Za željeznicu do Zagreba dajte im iz blagajne ovdašnje naše organizacije, pa obavijestite vodstvo. Ja bih im to sam dao, ali nemam kod sebe nego još par kruna, te ću jedva i sam stići do kuće. Znate i sami, koliko sve to stoji!

Zoranić mu je sve to povlađivao, no nikako se nije mogao sjetiti, gdje je to Križanić što potrošio, jer koliko on zna, a on je član izbornog odbora, organizacija je sve plaćala i podmirivala, te je Križanić mogao najviše potrošiti za koji špricer, ako ga je danas gdje slučajno popio, a birtaš ga ili nije poznao ili se zabunio, pa mu naplatio. Sigurno je, da nije mogao dospjeti u protivničku gostionicu, jer su njegovi korteši bili neprekidno uza nj i ravnali svaku njegovu kretnju kao domaća djeca i vanredni poznavaoci svih mjesnih prilika i svakoga čovjeka.

— Molim platiti, gospodo! — reče konobar, pristupajući Križaniću.

Ovaj se maši u džep te poče tražiti lisnicu, no ne reče ništa, samo da dade vremena Zoraniću ili dru Bariću, da oni progovore. I doista. Javi se dr. Barić.

— Ovamo! — zovne on konobara. — Jelo je obračunato sa gazdom, a vino sve pobilježite i sutra ćete mi dati račun na isplatu. Sada ćete mi samo kazati, koliko je bilo pića.

— Treba im dati nešto više novaca — reče Zoranić, nastavljajući prekinuti razgovor.

— Zašto više?! — začudi se Križanić. — Nijesu oni trgovački putnici, pak da moraju zaraditi zimske kapute. Vidite, ni nama ne da nitko ništa za naš rad, nego još svoje trošimo i na sebe i na druge.

— Da, da, ali mi imamo otkuda trošiti, a oni nemaju, a vanredno rade. Ne možemo dopustiti, da se negdje nađu na putu bez novčića u džepu.

— Kamo god dođu, naći će naše ljude.

— Koji će možda biti bez novaca baš kao i oni, ili ih ne će poznati, pa im ne će htjeti dati.

— To se ne može desiti, kad idu s vašom preporukom.

— I meni se čini, da nije u redu, velemožni, ako puštamo, da oni moraju raditi kao konji, a onda prosjačiti koru kruha. Tko radi, taj ima puno pravo, da traži i hranu i stan i svu drugu opskrbu.

— Hehehe... nasmije se velemožni i potapša starinu Zoranića po ramenu. — Tko bi rekao, da se naš dragi gospodin Zoranić zanosi socijalističkim idejama?!

— To je pravda, velemožni, a ne socijalizam.

— Izvrsno, izvrsno, gospodine Zoraniću! Vi to sve lijepo uredite i tada pošaljite izvještaj vodstvu, da vam novac renoviraju. Samo im ne dajte mnogo, da dečki ne potroše na cure, hehehe... Znate: Mladi ljudi...

— Ah! — odmahne Zoranić rukom. — Ovakovi momci imadu toga vraga i bez novaca! Njima je glavno, da ne gladuju i da ne idu pješice.

— Da, da. Ja se šalim i mislio sam — šane velemožni — ne treba im dati previše, da poslije za te novce kupuju zimske kapute, jer rad za narod ne smije donositi nikakove lične koristi. Inače nije pošten rad, a mlade ljude treba valjano odgajati.

— Baš da im kapute kupite, zaslužili su ih, a goli su — odreže Zoranić.

— Lagano, lagano, dragi moj Zoraniću! — povjerljivo će gospodin Križanić. — Ja doduše nemam novaca, da im kupim kapute, no ne bi to dobro bilo, sve kad bismo i bili bogati. Na njima se zimski kaputi ne bi ni provjetrili, i već bi ih odnijeli u zalagaonicu.

Poštovani je Zoranić zinuo od čuda.

— Da, da. Takva vam je danas mladež. Ta ne slaže filir do filira, kako ste radili vi stariji ugledni i zaslužni obrtnici...

— U zalagaonicu?!

— Naravno, naravno. Tamo svršavaju sve njihove bolje stvari. Zato i nije dobro, da imadu što vrednije. Treba njih valjano i oprezno odgajati.

Poštovanom gospodinu Zoraniću očito nije išlo u glavu to umovanje velemožnoga i veleučenog gospodina Križanića, no vjerovao je, da ovaj sve i radi i govori s mnogo razloga, a i nije imao vremena, da dalje o tome raspravlja, jer se je morao posvetiti svojoj službi. Vrijeme munjevito leti i približuje se čas odlaska njegove velemožnosti, gospodina zastupnika, pa treba taj velemožni patriotski domjenak zaokružiti, treba ispuniti praznine, treba izreći još nekoliko zdravica, da ne bi zagrebačka gospoda pomislila, da on, uvaženi i poštovani građanin, cipelarski obrtnički posjednik, ne zna reda i zakona i da zajedno sa svojim sugrađanima nije isto tako dobar i vatren rodoljub baš kao i oni naši prvaci i građani u Zagrebu.

— Vi ste, gospodine doktore — obrati se Križanić Bariću — prvi čovjek u ovome kraju i predstavnik naše stranke, pa vas molim, da se pobrinete s gospodinom Zoranićem, da ovi naši mladići sutra rano krenu u organizaciju.

— Budite, velemožni, bez ikakve brige — požuri Barić. — Ja ću to sve urediti. Žao mi je, što ne mogu i ja s njima, ali mi doista nije nikako moguće.

— Dajte im nešto novaca, jer ja nemam više kod sebe, nego baš koliko mi treba za put.

Dr. Barić se malo zamisli i ne reče ništa, pa Križanić nastavi:

— Razumije se: samo najnužnije, pa onda javite vodstvu. Uostalom, zar ne, vi imate tako lijep imetak, da za vas ta svotica ne znači Bog zna što?!

— Baš i nije tako, gospodine zastupniče — odgovori dr. Barić, pa se i sam nasmiješi. — Troškovi su veliki, dohoci slabi. Klijenti ne plaćaju.

— Da, da, ali ovakav samac, kao što ste vi, a marljiv i učen, kao što vi i to jeste, može svakako dobro izlaziti.

— Izlaziti da. Toliko, da mi ne izlaze koljena iz hlača, ali inače?! Sve skupa ne znači Bog zna što.

— Skoro sam zbilja zaboravio! — reče Križanić skoro šaptom i udari se rukom po čelu i nasilu se nasmiješi: — Srdačno vam čestitam.

— Meni?! Što mi čestitate, velemožni? — upita Barić začuđeno.

Križanić mu prijateljski slatko i umilno zaprijeti prstom i nastavi istim prigušenim glasom:

— Baš sam sada, dolazeći u hotel, doznao, da se kanite ženiti.

— To mi je prvi glas! A koju to uzimljem?

— Ne pretvarajte se. Ja doduše nijesam detektiv, ali meni ništa ne izmače! Krasna je djevojka ta mala Klenovićka.

— Doista: divna! — potvrdi dr. Barić.

— Hehehe! Vi se još i dalje pretvarate. Vi ste veliki huncut.

— To bih se ja njom trebao oženiti?! Moram priznati, da bi ona bila najozbiljnija kandidatkinja, i kad bih se ja kanio ženiti i kad bi se ona htjela udati, no ovako — priče i ništa više. Gospođica Milica je krasna i dušom i tijelom, no drži se svoje škole i svojega školskog zakona o celibatu, kao da je časna seštra.

— Rekoše mi, rekoše mi, da se neprekidno motate oko nje.

— To je istina, no preko toga ništa više. Mi smo prijatelji.

— Dobri ljudi i dobri Hrvati?!

— Uprav tako.

— I nešto preko toga?! Hehe... znamo mi to!

— S moje strane može svaka lijepa žena očekivati i još nešto preko toga, no nažalost ja, bar u ovom slučaju, ne doživjeh, a i ne očekujem ništa više.

— Da, da. Rekoše mi, da je svuda pratite kao sjena — reče Križanić ozbiljno. — Znate, to je moja kumica, pa me zato zanima.

— Žao mi je, što vam ja ne mogu postati kumićem.

Križanić je bacio pogled preko stolova, kao da nešto promatra, no uistinu nije vidio ništa. Oči su mu bludile bez cilja, a po glavi letjele svakojake misli. Nenadano mu niče pred očima slika, kako se Milica i dr. Barić strastveno grle, ljube i miluju, pa ga podbi ledeni znoj.

Strese se i pogleda na sat.

— Gospodo, vrijeme je rastanku — reče i ustade, a na svoje tanke, blijede usne i sive oči navuče dobrohotan i blažen patriotski smiješak.

III

Jesenska je kišica sipila u sitnim, veoma sitnim i oštrim kapljicama. Gospodin Križanić se je omotao u svoj teški putnički kaput i stupio na stepenice željezničkih kola drugoga razreda, a iza njega je na peronu pjevala grupa od tridesetak ljudi iz punih prsa:

»Onome slava, koji nas vodi!«

— Ja se inače uvijek vozim u trećem razredu, kad nema četvrtoga. Stiže se u isto vrijeme. Danas sam jako umoran, pa moram u drugi razred, da malo pospavam — govorio je gospodin Križanić suho i povjerljivo dru Bariću, koji ga je pratio do stepenica. — Kad dođem kući, ne ću sigurno moći ni leći kraj one svoje sirote.

— Da! Strašno je to — reče dr. Barić sućutno.

Velemožni se uspne na stepenice, mahne šeširom pratiocima i pruži ruku dru Bariću govoreći:

— Hvala, doktore, na svemu. Pazite, ne dirajte u moju kumicu! Posvadit ćemo se!

On se je na silu smijuljio, no riječi su mu zvonile odriješito, odlučno i tvrdo.

— Budite mirni — odgovori Barić, pak se i on nasmiješi. — Kad bi bilo po mojoj želji, vi biste nam, vele-

možni, ubrzo kumovali, no ovako, kako jest — nema opasnosti.

Vlak je počeo soptati, dr. Barić se odmaknuo od kola, a s perona zaorilo burno klicanje:

— Živio naš zastupnik!

— Živio narodni dobrotvor!

Križanić je mahao šeširom i blaženo se smiješio.

Kad je vlak odmakao iz stanice, povuče se gospodin zastupnik u odio, koji mu je zapovjednik stanice rezervirao. Na vratima ga odjela dočeka vlakovođa sa sprovodnikom, obojica se duboko naklone, otvore pred njim vrata i pokažu rukom.

— Tu ćete, velemožni, biti u miru sve do Zagreba — reče vlakovođa, klanjajući se i mašući kapom, kao da vlaku daje znak za polazak.

— Hvala vam na pažnji. Veoma sam umoran — reče Križanić, odlažući kaput i odmah pruži svoju voznu kartu. Sprovodnik je probuši i povrati uz duboke naklone a zatim se obojica opet duboko nakloniše, zatvoriše vrata, zaključaše ih i udaljiše se.

— Nastojte, da vazda budete u blizini — reče vlakovođa — da se nađete pri ruci, ako bi taj... taj što trebao.

Gospodin Križanić pozorno pogleda police, otrese rupčićem prašinu sa sjedala, te navuče zastore na vrata i prozor i povuče kvakom na vratima, da vidi, da li su zaključana. Kad je našao, da je sve u redu, sjede, izvadi bilježnicu, zamisli se i stade upisivati stavku po stavku, koliko je potrošio na putu za tri dana. S velikim veseljem ustanovi, da je zapravo potrošio samo za vlak tamo i natrag, zatim tri napojnice djevojkama, gdje je noćio u prijateljskim kućama. Da, ali on te napojnice nije dao. Sjeća se dobro, da nije dao. Samo je kanio i već je bio odlučio — o tome je mislio još na dolasku, da svaki put dade djevojci sekser. Nije to mnogo, no on ne bi trebao dati ni toliko. Djevojka je zato plaćena, da radi, a on je gost kod njezina gospodara i ona ga mora dvoriti... Ipak, ne može budući narodni zastupnik biti takav prljavac, pa djevojci ništa ne dati. On će svakoj djevojci, gdjegod bude noćivao, svakako dati pristojnu napojnicu. To je bio odlučio...

Sada se kod pravljenja računa sjeti da je u brzini posve zaboravio na tu svoju odluku. Nije ni čudo. Čovjeka salete sa svih strana, pa — velemožni, ovo, pa, velemožni, ono. Naravno, da onda čovjek zaboravi i sam na sebe, a kamo li ne na djevojke, koje, uostalom, nije mogao ni uštinuti, ni pomilovati. A i kako bi, kad ti ljubazni provincleri ne daju čovjeku Zagrepčaninu ni da odahne, ni da se na samu prekrsti, a kamoli, da bolje razgleda i pogleda krasne nabubrene grudi lijepih i zdravih djevojaka?! Nije onda nimalo čudno, što je u takvim prilikama potpuno zaboravio i na napojnice.

— Stotinu kruna Milici za nekakove haljine — šane Križanić i već htjede napisati.

Ne, ne. To je ona samo onako iz daleka natuknula u pismu, da će toliko trebati za zimske haljine, i da će morati moliti tatu, da joj pošalje, a on je, čitajući to pismo, pomislio, kako bi koja budala, lakoumna i rasipna, na njegovom mjestu odmah poslala tu svotu svojoj dragani da je ugodno iznenadi. Pametan čovjek to ne čini već iz poštovanja prema njoj. Nije ona kakva lupača, da za svoju čistu i poštenu ljubav prima — stotinu kruna za haljine. Nije joj ih dao. Naravno, da nije, jer on cijeni i nju i sebe. On poštiva njezinu čeličnu značajnost, on je voli i cijeni više nego ikoga na svijetu, jer mu iz najidealnije ljubavi daje svu sebe, bez rezerve i sustezanja, i dušu i tijelo, a da za to ne traži ništa, doli njegovog muževnog zagrljaja, prijateljskoga smiješka i milosti — da smije čekati...

— Prema tome, velemožni — šane on, smiješeći se i podcrtavajući u notesu napisane brojke — morate imati uza se ravno dvjesta osamdeset šest kruna i dvadeset dva filira!

Izvadi novčarku i lisnicu, prebroji krupne i sitne, pak se zadovoljno, skoro glasno nasmije, kad je ustanovio, da se nije prevario ni za jedan jedini filir. Razdijeli novce po svim džepovima, zatim zakopča kaput, namjesti jastučić i pruži se po sjedalu.

— Ako tko počne krasti — pomisli on zadovoljno — prije će me probuditi, nego li sve pokupi.

Legao je nauznak, metnuo ruke pod glavu i zagledao se u svjetiljku.

— Da, najzad ipak! — šaptao je snatreći i zadovoljno se smiješio. — Najzad i velemožni! Da. Tko radi, taj uradi; tko štedi, taj uštedi...

Naglo ustane, objema rukama poravna brkove, a zatim metne ruke u džepove i počne naglo šetati po odjelu. Pred očima mu iskrsnu put, kojim je trebalo proći do ovoga uzvišenog, časnog prijestolja.

*

Bilo mu je ravno šesnaest godina, kad ga je otac dao za naučnika trgovcu špecerajske robe, Vjekoslavu Antoliću, u jednoj sporednoj ulici blizu Černomerca u Zagrebu.

Bio je bljedolik, visok i čvrst momak, te bi svatko na prvi pogled rekao, da mu je već osamnaest godina.

— Sinek — reče mu otac na rastanku — budi pošten, poslušen i štedljiv. Kaj ti god milostiva i gospon rekneju, se učini mam i pevajući, pa bu se dobro.

Vjekoslav Antolić je imao malu, tipičnu periferijsku trgovinu tik Ilice, u kojoj si mogao dobiti sve, što treba pristojno građansko kućanstvo osim odijela. Bio je solidan i oprezan trgovac, pa je posao išao vrlo lijepo. Antoliću je tada moglo biti oko četrdeset godina, no izgledao je mnogo stariji i već mu je lice bilo navorano, a leđa pogrbljena. Bolovao je od želuca. Neki su govorili, da ima raka u želucu, neki su tvrdili, da je čir, a mlada je debeljušasta Anka, udovica iz susjedstva, pripovijedala, da ima u crijevima zmiju, pa čim se na što nasloni, da počne vikati, jer da zmija ne podnosi pritiska, pa ni najmekšim predmetom.

Teško je dokučiti, kako je ta udovičica došla do te spoznaje, no jedna je njezina dobra prijateljica šaptom pričala samo najpouzdanijima, da je to ta udovica sama, baš ona sama glavom iskusila.

Jednom je zgodom gospođa Barbara Antolićeva bila otišla na nekoliko dana u Križevce k roditeljima, a umolila prijateljicu Anku, da joj do njezina povratka pripazi na kuću i da pomogne, ako bi što njezin Lojzek trebao. Ona

je veoma zdušno vršila povjerenu zadaću i jednom je navodno, baš kad je spremala krevet, došao gospodin Lojzek iz dućana u sobu — dijelila su ih samo vrata — i onako se, na prolazu, kao slučajno naslonio malo bliže na lijepu udovicu. Ona se je zacrvenila, od stida klonula i nije mogla ni progovoriti, nego je predano čekala, da vidi, što će to biti. Najzad ona i nije imala razloga, da se ljuti ili da viče. Ona je još iz najranije svoje mladosti vjerovala u sudbinu i vazda je mirno primala sve, što joj ona dosudi. I tako i sada. Osjetila je, da je na leđima žulja stranica od kreveta, no nije se ni ganula, jer je opravdano držala, da to ne bi bilo ni lijepo ni umjesno, no namjesto nje je nenadano zajauknuo i skočio Lojzek.

— Što vam je za Boga, susjede?! — viknula je Anka sva usplahirena, skočila k njemu i uhvatila ga objema rukama, kao da ga pridržava, da ne pane.

— Ta prokleta zmija! — stenjao je on. — Moja nesretna crijeva!

Ona nije dospjela da ga pita, kakva je to zmija i da li se doista radi o zmiji ili samo o bolesnim crijevima, jer je došla u dućan neka mušterija, pa je on morao otići, da je podvori. Poslije su kao za okladu neprekidno dolazili kupci, pa kako je gospodin Antolić bio sam bez pomoćnika i naučnika, nije se mogao više povratiti u sobu. Toga je istog dana u podne došla kući i gospa Barica, te lijepoj udovici Ankici osta neriješenom zmijska tajna.

Možda taj događaj nije najmanjim razlogom, da se je gospodin Lojzek odlučio, da drži naučnika. Radin je on i štedljiv čovjek, a sve prije nego li ženskar, pa vjeran i odan svojoj ženici i upravo je u svojoj bolesti i slabosti sretan, što je ona s njime zadovoljna, te baš stoga i ne bi trebao nikoga u dućanu. Ipak, nezgodno je, da se čovjek ne može i ne smije upravo ni na čas maknuti, a da neprekidno ne viri kroz staklena vrata u dućan i ne trči naglavce, čim se pokaže na ulaznim vratima kakovo derište, koje ide po novčić šibica.

Gospođa Barica je bila žena od tridesetak godina srednje veličine, krupna i punašna kao salivena. U kući je sama radila, a osim toga hranila vazda nekoliko komada svinja i držala kravu. Sve je ona to sama timarila i hra-

nila bez ičije pomoći osim, što joj je gdjekada Lojzek očistio đubar iz štale prije nego bi otvorio dućan.

Kad je došao u kuću Micek, odlanulo joj je, kao da se preporodila. On je svako jutro, još prije nego su njih dvoje i ustali, očistio štalu i koce, kravu nahranio i omeo dvorište. Gospa Barica se je preporodila i zato ga veoma pazila i redila. I gospodin je Lojzek bio s malim veoma zadovoljan. Prvi dan mu je pokazao različne vrsti novca i upozorio ga, da pazi kod primanja i uzvraćanja, da se ne bi prevario, jer će svu štetu morati naknaditi njegov otac.

— Ja se ne ću prevariti — odvrati mali samosvjesno. — Ja dobro poznam novac.

— Otkuda ga ti poznaš? Od kuće?

— Ne. Moj japa nemaju novaca. Pokazao nam ga je u školi gospodin učitelj, pa sam ja zapamtio.

— Da, da, ali to je već davno bilo, pa si zaboravio.

— A, ja novac ne zaboravljam — odgovori on ponosno. — Izvolite me pitati, pak ćete vidjeti.

I doista. Ispit je položio izvanredno dobro i sigurno. Točno je poznavao i razlikovao sve vrsti novca, kao da je svaki dan imao s njima posla. Zatim mu je gazda pokazao vagu i utege i tumačio mu, kako se s tom majstorijom mora postupati.

— Je, u to se baš ne razmem — reče mali, slušajući i pozorno motreći, što mu je Lojzek tumačio i pokazivao.

— Kad važeš mušterijama — reče mu gazda — mora zdjelica s robom sjesti, da ti ne budu psovali oca i mater tatsku i onome, tko te ovdje drži.

— Je — reče mali, motreći kritički vagu — gospon učitelj su rekli, da je vaga prava, kad su obje zdjelice u jednakoj visini.

— Da, da, ali to je loša vaga, moje su mušterije naučene, da vaga sjedne. Tako je u svima solidnim trgovinama.

— Je, pa nijesmo mi pravili vagu — reče mali kao da ne prihvaća gazdine upute. — Kaj je jenput pravo, ne mre biti još pravije.

Antolić ga pogleda malo začuđeno i iznenađeno, no ne reče mu više ništa. Micek je sve dobro razumio, još

jednom točno i potanko pregledao utege i upoznavao vagu. Više nije trebao nikakove ni upute ni opomene.

Iza toga mu je gazda pokazivao robu, tumačio mu vrsti i cijene, upozoravao ga, kako mora dvoriti i susretati mušterije i uopće uvodio ga u sve tajne mudrosti, znanja i umijeća, koje je nužno uglednome i uvaženom trgovcu skrajnje gradske periferije. Micek je slušao i dobro pamtio, te se je za veoma kratko vrijeme upravo nevjerojatno brzo uveo u sve te zakučaste tajne, s kojima treba iz prazne i sirotne ruke izbiti filir dobitka.

— Filir po filir, pa sto kruna — tumačio mu je gospodin Antolić. — Nikada ne smiješ gramziti za velikim dobitkom najednom. To ti nije sigurno i mnogi takvi svrše u zatvoru. Sve lagano, obzirno i pažljivo.

Micek je klimao glavom. On je to već i otprije razumio. Kako mu je roditeljska kuća kraj ceste, kojom prolaze pobožni kršćani u hodočašće Majci Božjoj Bistričkoj, on je s ostalom djecom trčao za svakim kolima, u trku se je krstio i glasno molio Očenaš i Zdravomariju, dok ne bi gospoda dobacila koji novčić. Dok je bio manji, redovito je ostajao bez plijena, jer su sve pograbili veći i brži drugovi, no sada je već pet, šest godina prolazio vrlo dobro. Kroz ljetne je mjesece svakoga dana, kojega je bio kod kuće, prikupio po nekoliko novčića, a nedjelja mu nijedna nije prošla bar bez seksera. Pogotovo zadnje dvije godine! Njegovi vršnjaci više nisu htjeli trčati za fijakerima, jer ih je bilo sram, pogospodili se, a on im se je smijao, trčao pred svima mališanima, najglasnije molio i grabio skoro do zadnjega filira.

— To je poštena zarada — tumačio je on svojim oholim drugovima. — Ja se molim Bogu i trčim, a gospoda hitaju zato peneze!

Svaki filir, koji je na taj način ugrabio, a drukčije uopće nije mogao do njih, spremao je u štalu u neku limenu kutiju, koju je držao zakopanu i prikrivenu đubrom. Kad je imao stotinu filira, umolio je u dućanu trgovca, da mu dade za njih krunu. Na taj je način do svojega polaska u grad složio ravno pedeset četiri krune i sedamdeset dva filira.

Jednoga dana su došla gospoda iz općine, da ubiru porez. Tražila su od njegova oca nekih dvadeset kruna. Stari ih nije imao i gospoda potjeraju kravu. Micek je to vidio i bilo mu je žao, pa potraži svoju stariju braću Franceka i Jankića, te im reče:

— Kaj vi nemate niš penez od proštenjarov?

Oni rekoše, da nemaju, iako je Micek dobro znao, da imadu. On je tada već imao oko četrnaest kruna, a i oni su obojica još trčali za kolima i slagali filire. Oni su svakako imali svaki daleko više nego li on i bili bi lako mogli isplatiti porez, da gospoda ne gone krave.

— Ja s' mislil, da imate, pa da i moj tal platite, da nam ne teraju Milove. Ja bi vam povrnul.

Oni su rekli, da nemaju, pa onda — nije imao ni on, koji je mlađi. Da su mu rekli, da će oni platiti svoje dijelove, a on neka se za svoj brine, on bi bio tobože pozajmio od nekoga dečka, ali ovako — on nije bio dužan, da za sve daje svoju zaradu. To je njemu bilo tako jasno i nesumnjivo, da je poslije mirno gledao, kako gospoda odagnaše Milovu. Već je onda tinjao u njemu neugasivi osjećaj za — apsolutnu pravdu i poštenje, te ga je i nesvijesno i nehotice držao taj podsvijesni osjećaj na putu, kojim će koračati kroz cijeli svoj život. Znao je Micek, što je poštenje i što je štednja, pa se je samo smijuljio, kad mu je gospodin Antolić držao predavanje o tim poznatim stvarima.

— Samo lagano i pažljivo i sve strogo po trgovačkim načelima i uzancama. Ti nisi nikom kriv, ako on nije sposoban trgovac, a miješa se u trgovinu...

— Da, je, je — potvrđivao je Micek i strigao očima po stelažama, da čim prije upamti, gdje što stoji i po što je što.

Kako je bio već odrastao, a veoma pažljiv, gazda ga je već od početka pustio, da pod njegovim nadzorom dvori mušterije. I on je to obavljao iznad svakoga očekivanja. Sve je susretao s klanjanjem, za svakoga je imao kao kakav stari trgovac po nekoliko slatkih riječi, pred svakim je najuslužnije trljao ruke i veselo ga dvorio, kad bi tražio za filir papra, baš kao da traži za cijelu krunu riže ili šećera. Mušterije su ga hvalile, a gospodin je Antolić mirno i zadovoljno sjedio kraj blagajne i pratio okretne Micekove ruke. Nije jednostavno vjerovao, da bi obično seosko derište moglo tako brzo i tako točno pogoditi sve ono, što mnogi i mnogi trgovac ne nauči do smrti, a to je — onaj pravi, slatki, udvorni i čarobni ton, koji mušteriju privlači i koji je bez prigovora uvjeri, da je riža, ako baš mora biti, crna kao ugalj i šećer kiseo kao ocat. Micek je to pogodio jednim udarcem. Antolić je odmah opazio, da Micek ne važe onako, kako ga je on poducio, a i jedna je gospođa prigovorila.

— Vaga mora sjesti! — rekla je ona.

— Da, da, milostiva — odgovori joj mladi naučnik i slatko se nasmiješi: — Takav je propis bio prije, a sada je propisano, da će biti kažnjen svaki trgovac, koji vara na vagi, bez obzira, da li vara mušterije ili sebe, pa otide pod stečaj i tako propane i on i oni, kojima je on dužan za robu. Za sve mora biti pravedno: i za vas i za gazdu.

— Vi ste veliki fakin i obješenjak! — reče mu gospođa i zadovoljna otiđe iz dućana.

— Tko ti je to rekao, Micek? — upita ga Antolić, kad su ostali sami u dućanu.

— Što to, gazda? — upita Micek.

— Ono, što si rekao toj gospođi za vaganje.

On se zadovoljno nasmiješi i odgovori:

— Čitao sam jučer tu u tim vašim novinama, kako se je pred sudom branio neki trgovac, koji je pao pod stečaj. Rekao je, da je dobro vagao, a gospoda su mu odgovorila, da je time varao svoje vjerovnike.

Antolić je bio zadovoljan i nije ništa prigovorio. Drugi put opazi, kako je Micek dao smokvu jednoj curici, koja je došla po petroulje, pa ga upita, zašto je to učinio.

— Oprostite — reče on. — Ja ovako mislim: Mama šalje djecu u dućan i kaže im, u koji će ići, ali djeca idu tamo, kamo se njima najbolje sviđa. Ova će mala vazda doći k nama po smokvu. To nije za nas izgubljeno.

Gospodin je Antolić šutio, a Micek je davao svakom djetetu, koje je došlo, da nešto kupi, po jednu smokvu. Jedan je dečko kupio stvari za dvije krune, pa kad je dobio smokvu, tražio je još jednu.

— Drugi put ćeš je sigurno dobiti. Ništa se ne boj.

— Kad sam toliko kupio?

— Jučer si kupio samo za groš, pa si i onda dobio cijelu smokvu.

Mališan je bio zadovoljan odgovorom i razmišljao, kako bi mamicu podsjetio, da još nešto treba kupiti, samo da on što prije ide ponovno u dućan. Upravo se je moglo očima pratiti blagotvorno djelovanje smokava i gospodin je Antolić s velikim veseljem motrio mudri rad toga razvijenog seoskog dječaka i u svojim mu mislima proricao veliku budućnost.

— Taj će svršiti ili kao veliki gazda ili na galgama radi prijevara — reče gospodin Antolić jedne večeri svojoj ženi, pošto joj je ispričao svoja opažanja o mladome naučniku.

— Radi kao najprefriganiji židov. Marljiv je i bistar — potvrdi gospa Barica. — Sreća je, što smo se namjerili na njega. Sada ćeš se i ti malo odmoriti.

— Da. I potrebno mi je. Znaš, Barice, meni ti nije nikako dobro.

— Najbolje će biti, da otideš liječniku.

— A što ti znadu liječnici?! Boli, pa boli. Toliko znam i ja, a više ne znadu ni oni. Moram se čuvati jela i pića.

— Ipak bi bilo dobro, da pitaš kojeg liječnika, što smiješ jesti, pa bismo se toga držali.

— Kada jednom počnem ići k liječnicima, onda sam gotov. Otići će i dućan i kuća.

— Ako treba za tvoje zdravlje, neka ide.

— A ti ćeš poslije moje smrti prositi.

— Makar i prosila, ali do toga ne će doći. Oni će tebi pomoći, a dok se budeš liječio, ja i mali vodit ćemo dućan, kao da si i sam neprestano u njemu.

— Zato se ja ne bojim. Doista je čudo, koliko se taj dečko uvježbao! Eto, za nepunu godinu dana radi kao najstariji pomoćnik. I računa izvrsno, samo je u pisanju slab. Da se još i u tom uvježba, mogao bi potpuno samostalno voditi cijeli posao.

Zaključili su, da gospodin Antolić svakako mora k liječniku, da ga pita za mnijenje. On se doduše ne može

nikako uvjeriti, da bi liječnik mogao vidjeti, što se događa u njegovim crijevima, ali ipak — pametan će mu i inače učen čovjek reći koju dobru i utješljivu riječ, pa ni to ne će biti na odmet.

Sutradan se Antolić dobro opere, obuče čisto rublje i pođe.

— Prekrsti se — reče mu gospođa Barica.

— Ti, Micek, pazi i radi u dućanu, kao da sam ja tu.

— Budite, gazda, bez brige — odgovori on ponosno i samosvijesno.

— Ako tko bude pitao za mene, reci, da ću doći za jedan sat. Tu su ti ključevi od kase.

— Budite, gazda, bez brige.

Antolić je lagano otišao, a Micek se naslonio na stol, metnuo preda se novine i čitao. Čim bi opazio, da tko hvata vrata za kvaku, odmah bi odlagao novine, pošao mušteriji ususret, pozdravljao, klanjao se i pitao, što želi. On je to vazda jednako činio, bez obzira, da li je došlo muško ili žensko, staro ili mlado ili dijete. Prema dobi je mijenjao samo riječi pozdrava, a inače vazda jednako. Osobito se je sviđalo djeci, kad im je on posve ozbiljno govorio: »Klanjam se, gospođice! Klanjam se, mladi gospodine.« Taj pozdrav doduše nije vrijedio koliko smokva, ali je uz smokvu divno pristajao.

Malo iza Antolićeva odlaska stupi u dućan slaba i otrcana starica. Micek joj pođe žurno ususret, nakloni se i slatko i umilno pozdravi:

— Ljubim ruke, mamice. Izvolite, mamice?

Starica je promrsila kroz zube, da moli milostinju.

— Žao mi je, mamice. Nema gazde kod kuće, a ja nemam ništa, baš kao ni vi, pa vam ne mogu ništa dati. Izvolite se, mamice, navratiti drugi put, kad bude gazda kod kuće.

— Jednu žemlju, molim vas. Gladna sam.

— Žao mi je, mamice. Ne smijem, mamice — odgovori on i isprati je, odnosno odgura klanjanjem do vrata.

Kad je starica jedva isteturala, on uzme metlu u ruke i pomete pod, kuda je ona stupala. Nije baš zablatila, no njemu se učinilo, da za njom svakako mora malo pomesti.

Kad je već bio u tom poslu, pomete i cijeli dućan, a zatim uzme perušku u ruku i opraši robu po stelažama.

Gospa Barica je češće kao slučajno pogledala kroz staklena vrata, da vidi, što radi Micek, i vazda se s velikim zadovoljstvom vratila u kuhinju, pomišljajući, kako bi bilo divno, da joj je Bog dao od srca poroda, pa da je sin, pa još takav kao Micek. To bi bilo divno! Onda bi s manje straha i užasa pomišljala na Lojzekovu bolest nego sada, gdje joj prijeti opasnost, da će ostati na svijetu sama kao odsječeno drvo. Bez igdje ikoga. Bez roda i poroda. Strašno je to i pomisliti, a kamoli doživjeti. Već je skoro deset godina udata i oboje su bili donedavno potpuno zdravi, a ipak ništa. Nadali su se neprekidno oboje, sve dok Lojzek nije obolio, no otada ona više niti ima nade niti želi. Što će? On je bolestan, pa bi sigurno i dijete bilo takovo. Onda je bolje, da ga Bog ni ne da.

Zanijela se je u teške misli, sjela na krevet i kroz čipkasti zastor na staklenim vratima promatrala Miceka, kako neprekidno nešto radi i redi.

— Krasan dečko! — prošapće ona. — Već cijeli momak, veći i jači od mene, a skoro petnaest godina mlađi . . .

Kad se je gazda vratio. Micek mu je referirao, što je sve prodao, no baku nije spomenuo.

— Što ti je rekao? — upita Barica, otvorivši vrata.

— Ništa. Ne zna, što mi je, ali mi je rekao, da moram mnogo hodati, držati dijetu i piti kiselo mlijeko.

Gospodin Antolić nije vjerovao, da liječnici što znadu, a i sam je vidio, da mu onaj, kod kojega je bio, nije znao reći: — Vi imate, gospodine Antoliću, to i to u crijevima, a to i to u želucu. — Ne. Nije mu to znao reći, nego mu je svjetovao, da ide nekakvome specijalistu na Röntgen, na što li. Razumije se, da ga u tome nije poslušao, ali se je strogo držao liječnikova savjeta, da mnogo šeta, drži dijetu — tako, da jede mnogo voća i povrća, a mesa malo i ništa i da pije kiselo mlijeko.

Svako je jutro ustajao, kad i Micek, pa dok je ovaj čistio štalu i hranio kravu, Antolić je šetao po vrtu. Micek bi tada unio u kuhinju drva, naložio vatru, izvadio iz zdenca vode i pristavljao kavu. Tada bi istom ustajala

gospa Barica. Tako je to bilo uobičajeno, jer su njih dvojica ustajali s prvim tracima zore, pa zaista nije imalo smisla, da ona čini to isto.

Kad bi Micek bio gotov, ušao bi lagano u sobu i rekao:

— Ljubim ruku, milostiva. Ja sam gotov.

Ona bi onda žurno ustala, obukla se, skuhala kavu i metnula je na stol za sve troje. Tada bi Micek išao u vrt i rekao:

— Izvolite, gazda, na kavu.

Gazda bi došao, sjeo i pio kavu. I Micek je to isto činio, a gospa Bara bi najprije otišla u štalu, pomuzla kravu i istom onda pila kavu, kad se dobro prohladi. Takav je bio kućni red i on se je stalno i strogo održao, otkad je Antolić morao više šetati. Kad je bilo ružno vrijeme, on bi do kave hodao po suši i po štali.

Poslije kave se je dogovorio sa ženom, što će toga dana kuhati, uzeo bi štap u ruke i zaputio se lagano, s noge na nogu, na Jelačićev trg. Tamo bi kupio sve, što je žena rekla i opet lagano istim putem, kroz cijelu Ilicu kući. Micek bi međutim pomeo i očistio dućan, a zatim ga otvorio. Često ga je, radi peciva, otvarao još prije nego bi i gazda otišao u grad.

Barica je do muževa povratka vazda nahranila svinje, uredila kuću i sebe. Nijesu imali kupaonice, pa se je morala prati — kao i ostali — u kuhinji. To je bilo doduše malo nezgodno, no nije je ipak mnogo smetalo. Sami su, domaći, a Micek, koliko i nije posve domaći i njihov — još je dijete.

— Da što, nego dijete — pomislila je ona svaki put, kad bi on slučajno došao po što u kuhinju i nju zatekao, kako se pere, svučena do pojasa. Okrenula bi mu leđa i skoro redovito upitala:

— Što tražiš, sinek?!

Tako ga je najradije zvala, a da ni sama nije pravo znala, zašto. Tako. Sigurno zbog toga, što je pomišljala, da je on još dijete.

— Što tražiš, sinek?

— Ništa, ništa, milostiva — odgovarao bi on, pazeći strogo i pobožno, da mu ne bi oko palo na njezina razvi-

jena, bijela i lijepa leđa. On je to činio posve svijesno i mirno, znajući, da se njezina lijepa leđa njega ništa ne tiču i da se ona ne pere zato, da je on promatra, nego jer to mora činiti, baš kao što se i on mora prati, da bude čist, i to baš u toj istoj kuhinji, jer nema gdje drugdje.

Iza povratka iz grada Antolić je vazda opet uzeo kakovu lakšu hranu, a zatim otišao u dućan i tamo ostao s Micekom do objeda. Tu bi sređivao račune, pregledavao robu, po potrebi dvorio mušterije, uvodio Miceka u tajne naručivanja i obračunavanja robe s velikim trgovačkim kućama, upozoravao ga, koje su kuće solidne, koje nesolidne, kako se razlikuje dobra roba od loše i sve tome slično. Micek ga je vazda pažljivo slušao, čak i onda, kad je već točno i sigurno znao sve ono, što mu je gazda pripovijedao i tumačio kao novost. Osobito ga je pozorno slušao, kad bi mu pričao o politici. To je Antolić činio redovito, kad bi se što rasrdio na mađarone ili kad bi štogod osobito povoljno čuo o steklišima ili kojemu njihovom istaknutom čovjeku.

— Jesu li oni stekli (bijesni), kad ih zovete steklišima? — upitao je Micek bojažljivo, kad je prvi put od gazde čuo tu riječ.

— Mi smo, sinko — odgovorio je gospodin Lojzek ponosno — bijesni na sve one, koji su proti Hrvatima u Hrvatskoj, pa su nas zato tako prozvali tobože posprdno, a mi se time ponosimo. I našega su gospodina Isusa razapeli na križ, jer je to bila najsramotnija smrt, pa eto, mi se danas ponosimo križem. Tako ti je i s ovim.

Kako je gospodin Antolić kao pravi purger i stekliš redovito dobivao stranačko glasilo, to ga je i Micek dnevno čitao. Spočetka su ga zanimali samo trgovački oglasi, zatim je prešao na domaće vijesti, dok nije na svršetku druge godine svoga naukovanja i čitanja dotjerao dotle, da je čitao sve osim uvodnika. Nekoliko se je već puta zaletio i na njega, no vazda se je strmoglavio. Nije razumio. Bilo je mnogo riječi, koje uopće nije nikada ni čuo, a i cijeli smisao nije mogao ni pojmiti ni uhvatiti.

Ipak se je već toliko razumio u politiku, da je mogao s gospodinom Antolićem skoro i raspravljati o različitim pitanjima. U sav mah je već znao psovati slavosrbe sviju

dlaka, jer je znao i to, da su oni najveća nesreća, da su oni prelom kičme hrvatskoga naroda. Gazda se je iskreno radovao, kad je vidio, da je točni i marljivi Micek potpuno u njegovim političkim vodama, pa mu je stoga još milije i radije pripovijedao sve, gdje je što čitao i čuo. Što više, nedjeljom ga je nekoliko puta odveo i u čitaonicu, da tamo čita različite, sve moguće novine i da sluša lijepa politička predavanja. Poslije je Micek i sam išao tamo redovito svake nedjelje i svetka.

Antolić je, prema liječničkom savjetu, svaki dan poslije objeda malko prilegao, a zatim se obukao, uzeo štap u ruke, pa Ilicom, Kolodvorskom ulicom i dalje ravno u Građanski dom u čitaonicu. Svakoga dana redovito, bez obzira na vrijeme i godišnje doba! Novine bi samo pregledao i onda istim putem kući.

Kad bi se Lojzek digao sa divana i otišao, obično bi tamo prilegla gospa Barica, da se malko odmori. Ne bi spavala, nego gledala u dućan, kako dolaze mušterije ili kako Micek sjedi i čita ili redi štogod. On je počeo posuđivati knjige u čitaonici i mnogo čitati, čim bi uhvatio čas slobodna vremena. Neprilično je bilo pritom to, što mu nije nitko rekao, koje i kakove knjige treba čitati, pa je onda čitao one, koje mu je knjižničar u žurbi turnuo u ruke, da ga se čim prije riješi. Događalo bi se, da je čitao i pročitao knjigu, a da uopće nije imao ni pojma, o čemu ona zapravo radi. To ga ipak nije ozlojedilo. Osjećao je neodoljivu potrebu, da uči, da nešto nauči, pa je čitao, čitao i čitao.

Jednog se je dana on tako u dućanu nalaktio na stol i čitao. Sunce je palo baš na njega i krasno osvijetlilo njegovu jaku pojavu. Barica je ležala na divanu i promatrala ga kroz čipke na vratima.

— Već čitav momak — pomisli ona. — Krasan momak.

To ona dosada nije primjećivala. Tek sada prvi put opazi tu krepku, zdravu, stasitu, momačku pojavu. Već mu i nausnice rastu. Lijepe, nježne, pahuljaste nausnice.

— To mora biti ugodno! — šane Barica, nastavljajući na neku nejasnu neodređenu misao. Nije znala, što bi to imalo biti ugodno, pa zažmiri i stade ga promatrati

kroz spuštene trepavice. Doista je bio krasno razvijen i već potpun momak. Tu nema više govora o djetinjstvu. Potpun momak, iako je još u zanatu samo naučnik!

Kad je idućeg jutra Lojzek po običaju ustao, uredio se i otišao u vrt na šetnju, Barica se probudila, vrtila se po krevetu i prisluškivala, da li je Micek već u kuhinji gotov s poslovima. Kad je čula lupanje kolcâ na štednjaku, znala je, da to on pristavlja kavu, pa se pruži tako, da joj je ispod pokrivala virila golotinja noge. U to vrata škrinuše. Micek je ulazio bez kucanja. Tako je to bilo uobičajeno. Barica brzo spusti vjeđe kao da spava.

— Ljubim ruke, milostiva. Ja sam gotov — reče on jakim glasom. Pogled mu je tek letimično skliznuo preko njezine krasne pojave i zaustavio se na licu i kosi.

Barica se lagano, smišljeno protegne te joj golotinja još više sijevnu ispod jorgana. Otvori oči, pogleda ga i nasmiješi se.

— Joj, što si ti već velik i lijep momak! — reče, kao da ga prvi put u životu vidi, i okrenu se tako, da se je sva pokrila jorganom. Micek ju je gledao bezazleno i smiješio se.

— Gotov sam, milostiva — ponovi on.

— Dobro, dušo, dobro. Sad ću ja odmah ustati — odgovori ona i sjede u krevetu.

Brzo se je spremila, došla u kuhinju i skuhala kavu. Još nije bilo ni svanulo. Gospodin je Antolić doručkovao i otišao u grad, pa kako je bilo prerano za otvaranje dućana, Micek je sjeo u kuhinji pokraj štednjaka i uzeo novine u ruke, a Barica se je svukla i prala se. Micek to nije ni primjećivao. On je čitao novine. Nije se pretvarao. Čitao je novine, kao malo dijete, kraj kojega se pere njegova mamica ili braco. Gospođa Barica je to dobro primjećivala, jer je češće kao posve slučajno bacala na njega pogled, obzirući se na štednjak, da ne bi mlijeko iskipilo.

— Pazi, sinek, da mlijeko ne iskipi — rekla je nekoliko puta.

— Ne će, ne, milostiva — odgovarao je on, ne gledajući k njoj. — Ja pazim na njega.

— Daj mi, Micek, molim te, ručnik. Negdje je u sobi — reče ona i ispravi se.

On žurno odloži novine, potraži ručnik i donese ga. Barica je stisnula oči, a ruke prekrižila ispod prsa tako, da su joj stajala kao u djevojke od dvadeset godina i okrenula se prema njemu.

— Izvolite, milostiva — reče Micek, bludeći pogledom po cijeloj kuhinji i ne znajući zapravo ni sam, kuda i u što gleda, no na nju nije htio gledati.

— Daj! — reče ona, no ne pruži ruke.

— Izvolite — odgovori Micek i prebaci joj ručnik preko ramena, gledajući nekuda preko nje.

— Hvala! — javi se Barica iza oduže šutnje, brišući se. Opet je okrenula k njemu leđa. Glavom su joj letjele nejasne i neodređene misli. Najzad opazi, kako joj se osobito sviđa lijepo Micekovo držanje, pa skoro prošapće: — Dijete. Doista je još potpuno dijete.

Okrene se k njemu i pruži mu ručnik, govoreći:

— Objesi ga, molim te, da se osuši.

Brzo se je obukla i uredila.

— Koliko ti je godina? — upita ga nenadano.

— U devetnaestoj sam, milostiva — odgovori on spremno i odloži novine.

— Još dijete — reče ona kao za sebe. — Bit će ti dvadeset, kad budeš oslobođen.

— Da, milostiva — potvrdi on i zamisli se. — Još je veoma dugo do mojeg oslobođenja.

— Koliko? — upita ona i stane kraj njega.

— Još godina i četiri mjeseca.

— To ti je jako dugo, je li? — upita ona blagim glasom, zagleda mu se u oči i metnu mu ruku na rame.

— Takva je pogodba, pa mi onda ne može biti dugo — odgovori on. — Neprilično mi je samo, što me nigdje ne primaju, dok sam naučnik, iako sam velik.

— Bi li ti htio, da te gazda ranije oslobodi?

Miceku sijevnuše oči od veselja, sav usplamti, ustane i uspravi se pred gospođom. Kako je naglo ustao, sudari se s njezinim grudima. Ona se ne odmače, nego se više primače i skoro se privi uz njega.

— Kad bi to Bog dao, milostiva! — šane on sav blažen.

— Što bi ti dao, da te gazda već sada oslobodi?

— Šta bih dao?! Ništa, milostiva. Ne bih dao ništa, kad ništa nemam. Bio bih sretan i zahvalan. Radio bih i dalje uz staru pogodbu, dok se ne navrše četiri godine.

On se lagano odmakne od nje, da joj ne smeta.

— Moli gospodara — reče mu ona iza kraćeg razmišljanja. — On te voli, pa će te možda prije osloboditi.

— Sram me je, da ga molim.

— Što bi te bilo sram?! — usklikne ona i opet mu se primakne. — Ti si još uopće tako veliko sramežljivo dijete! Tu se nemaš čega sramiti... Tako si već velik i lijep...

— Kad biste mu vi govorili — reče Micek tiše i podiže umolan pogled na svoju gospođu. Njezino je svježe, lijepo lice gorjelo od uzavrele krvi.

— Nezgodno je. Da mu ti bar spomeneš. Možda kod objeda ili večere. Ti samo spomeni, a ja ću onda nastaviti. Hoću sigurno, kad si tako dobar — reče ona i pokrene se, kao da će ga zagrliti, no samo ga malko i nježno pomiluje po glavi i žurno otide u sobu.

Micek je otvorio dućan, obavljao poslove i neprekidno razmišljao o tome, kako bi bilo lijepo, da ga gazda oslobodi. Onda bi on odmah bio drugi čovjek! Eno, htio se je upisati u stranačku organizaciju trgovačke mladosti, pa što mu rekoše? Čude se, kako je velik, lijep momak, a još uvijek naučnik. Samo se čude i ništa više. O upisu više nije bilo ni govora, te je njemu istom tada bilo jasno, da nije dovoljno biti razvijen, imati devetnaest godina i dobru volju za rad. Treba tu još nešto daleko veće, uzvišenije, važnije: Treba biti pomoćnik, treba imati položaj! Naučnik, šmrkavi šegrt — što znači to, pa da mu je taman i trideset godina?! Šegrt ostane šegrt. Znade se, da gazdarici čisti cipele, riba sobe, čisti svinjce, pere suđe i nosa malu djecu. I zato i jest šegrt na svijetu, a ne za nekakove organizacije, skupštine i sastanke s ozbiljnim ljudima od časti i položaja, kao što su trgovački pomoćnici u organizaciji trgovačke mladosti.

Sav je podrhtavao pri pomisli, da bi mu se gazda ipak mogao smilovati i jednim ga svojim potpisom učiniti čovjekom. Istom mu od tog časa sinu pred očima, kako je taj i svaki drugi gazda silna veličina, snaga i vlast. On samo potpiše i javi obrtnome zboru: Evo, taj i taj Micek ili Dragec, zreo je čovjek, razumije se u svoj posao, dostojan je, da s gazdama i pomoćnicima sjedi za stolom, da s njima ide na skupštine i... Micek je čovjek. U tim ga je mislima zatekao gospodin Antolić. Donio je pune dvije papirnate kese zelenja i mesa, te kad ih je metnuo na stol u dućan, otpuhnuo je i prešao rukom preko čela, kao da briše znoj. Micek mu se pokloni mnogo dublje nego je to inače činio, pritrči, kao da će preuzeti kese, no kako ih je gospodin Lojzek bio već pometnuo, on mu ponizno i uslužno uze štap iz ruke, pokupi kese i sve odnese veoma žurno u kuhinju.

— Je li došao gazda? — upita gospa Barica, preuzimljući kese i toplo mu se nasmiješi.

— Kako vidite — odgovori Micek kratko i odrezano, čudeći se, kako može tako bedasto pitati, umjesto da potrči u dućan i pozdravi svoga gospodara.

Uto je Lojzek došao za njim u kuhinju, a gospođa mu burno i oduševljeno pade oko vrata i poče ga cjelivati. Eto, to je ono, što je Micek očekivao. Tako i samo tako se i može dočekati netko, tko je gazda i u čijim je rukama tako neizmjerna vlast i moć, da jednim potezom pera načini potpuna čovjeka od najobičnijeg šegrta. Ona je njega i prije vazda dočekivala lijepo, jer su se uzeli iz ljubavi, slagali se i vazda voljeli, no Lojzek je ipak bio iznenađen. Nije naučen na toliku nježnost i milovanje, pa joj se izmakne iz zagrljaja i reče mirno:

— Bog s tobom, ženo!

— I s tobom, zlatni moj! — odgovori gospođa Barica i opet ga napadne ljubiti, pogledavajući na Miceka. — Znaš, bila me je obuzela tako strahovita slutnja, kao da će ti se nešto dogoditi, pa sam sretna, kad te vidim živa i zdrava!

— Živa da, ali ne baš zdrava — odgovori on uz zadovoljan smiješak. — Istina je, danas se osjećam baš dobro, kao da me niti ne boli.

Micek je bio vrlo zadovoljan, gledajući to maženje i tetošenje, a bio je s tim zadovoljniji, što je gazda ostao cijelo vrijeme miran, čvrst, hladan i nepomičan, jer ipak ne bi priličilo jednome gazdi — koji može jednim pote-

zom pera od šegrta napraviti čovjeka! — da se i on raznježi kao žena i da se tu prenemaže.

Međutim čim je Micek otišao u dućan, gospodin je Lojzek doista zagrlio svoju ženicu i počeo je nježno i umilno maziti. Poslije je Micek čuo, kako je škljocnula brava na vratima do dućana, no to njega nije mnogo zanimalo. Gazda može, ako hoće, vrata i zakovati, a kamoli ne zaključati, kada mu padne na um, pa da tu nema nitko ništa prigovarati ili samo i pitati, a najmanje kakav obični zeleni šegrt.

Gospođa Barica se je sva rastapala od milja i u neopisivom zanosu i sreći zirkala kroz zastor na vratima, kako Micek marljivo radi, niti ne pogledavajući u sobu k njima. Gibao se je žurno, a tako lijepo pravilno, da je bila upravo milina promatrati njegov divni stas. Gospodinu Lojzeku je bilo teže, jer je u najvećem zanosu morao vazda misliti na svoju nesretnu ranjavu utrobu, no ipak je bio divno raspoložen, veseo i blažen. Žena, dobra i draga žena, ta čudesna posuda nebeske slasti i sreće, kad je čovjeku i najteže — ona je moćna i sposobna, da ga udobrovolji, i kad je još i on dobre volje, ona je sposobna da ga uzdigne u nebesa slasti, veselja, sreće i dobrote. Grlio bi i cjelivao cijeli svijet. Tako je Lojzek bio raspoložen, kad je iza duljeg vremena opet ušao u dućan. Čas iza njega dođe i gospođa Barica. Mušterije nije bilo ni jedne. Micek je poravnao rižu i kavu.

— Sada mu odmah govori — šane gospođa, prikučivši se Miceku, brišući prašinu sa stelaže.

Micek se malko trgne. Došlo mu je prenaglo, pa je čas razmišljao. Lojzek je sjedio za kasom i čitao novine.

— Ženo — reče Lojzek, ne skidajući pogleda s novina — u subotu je zabava naše trgovačke mladosti. Moramo ići.

— Dobro — odgovori mu ona posve mirno, baci pogled na Miceka i namigne mu.

— Evo zgode, kao da ju je poslao sam Bog! — pomisli Micek i u istom času poče govoriti, mucati i natucati.

— Što? Zar bi i ti htio na zabavu? — upita gospodin Antolić, ne shvaćajući, kuda to Micek navija. — Vidjet ćemo još.

— O, ne! Hvala — odgovori Micek smeteno. — Kada idete vi i milostiva, onda ja moram biti kod kuće. Ja ostajem vrlo rado. Nego ... ja bih želio postati članom naše trgovačke mladosti.

— To možeš! — reče Lojzek zadovoljno. — Ja ću te sam upisati. To je vrlo pametno i drago mi je.

— Da, da, ali ne mogu, dok sam šegrt, iako sam velik — odgovori Micek tužnim, skoro plačnim glasom, te se i sam iznenadi, kako mu je uspjelo, da se toliko — ražalosti.

— E, to je druga stvar — odgovori gazda. — Onda bi ti morao najprije biti oslobođen.

— Ja bih vas lijepo molio. I dalje bih radio prema pogodbi sve, kako vi i milostiva želite.

Gospodin je Antolić šutio, a po njegovu se licu nije dalo zaključivati, što misli.

— Koliko mu još fali? — upita gospa Barica tiho, kao da ne želi, da i Micek čuje njezino pitanje.

— Još puno! — odgovori on. — Moram ići u Zbor pitati.

— Bio bih vam veoma zahvalan — govorio je Micek. — Ovako sada ne mogu nikuda ... Ja ne trebam drugo, nego da budem u našoj organizaciji. Sada ne mogu ni to.

— Vidjet ćemo — reče Antolić. — Ja pristajem. Ostaješ po staroj pogodbi, samo ne bi više bio šegrt nego pomoćnik.

— Da. I sve ću raditi kao i do sada. Ja to sve rado i veselo činim.

Gospođa Barica se je zadovoljno smiješila i otišla u kuhinju, a Lojzek se je opet dao na čitanje novina, dok je Micek redio robu po stelažama.

U dućan uđe neki stari, neošišani i neobrijani odrpanac.

— Izvolite, papica. Klanjam se. Izvolite — dočeka ga Micek s obvezatnim smiješkom i ustrajnim trljanjem ruku.

— Udijelite čovjeku siromaku — promuca stari i skide kapu.

— A što ste radili u mladosti? — upita Micek vrlo strogo.

— A, sirotinja, gospodine! Mučio sam se i gladovao kao i danas — odgovori starac plačnim glasom.

— Nema gazde! — odreže Micek odlučno. — Nastavite tamo, gdje ste u mladosti prekinuli rad.

— Pomozite, gospodine, Bog vam platio. Star sam i nemoćan. Ne mogu više raditi.

— Ovo, dragi papica, nije ubožnica nego dućan. Idite na magistrat, da vam on pomogne.

Antolić je mirno sjedio, gledao u novine i slušao taj razgovor. Već je naučio, da Micek ne da milostinje ni prosjaku ni onim različnim damama, što se svaki čas zalijeću, pa skupljaju sad za ovo sad za ono. Nije se on potpuno slagao s tim postupkom, ali se nije htio ni miješati, a starac ga nije ni primijetio, kako je pošao prema Miceku.

— Samo jednu žemlju, gospodine, Bog vam davao — kumio je stari.

— Nema ništa, dragi moj. Pekar nam nije ni jedne badava poslao. Da ste vi što vrijedili u mladosti, ne biste u starosti prosili.

— Pa hoću li otimati? — otrese se stari.

— Pokušajte.

— Ili kao pseto crknuti u grabi od gladi kraj tolikog bogatstva u gradu?! — reče stari bolnim i ojađenim glasom.

— To možete, za drugo i nijeste!

— Sinko, sinko, mlad si, a bez srca i poštenja — starac će mekše i tiho.

— Nemojte tu brbljati, nego se nosite van, jer ću zvati policiju — reče Micek ljutito i pokaže mu vrata.

— Idem, sinko, idem i bez policije. Vidim, ti uz tako pasje srce ne ćeš u starosti prositi, al te ne će ni u nebu dočekati sirotinjske suze zahvalnice, poželio ih, a ne dočekao ih, da Bog da! — reče starac posve krepkim glasom, pogleda prema nebu i okrene se, da iziđe. U taj mu čas pade pogled na gospodina Antolića, koji je mirno i nijemo sjedio iza vrata za blagajnom. Starac se prestrašeno lecne.

— A, vi ste gazda, gospodine, Bog vam davao! — reče starac opet plačnim i umilnim glasom. — Eto, oprostite, morao sam mu reći, a i vama velim, da će ovaj ubrzo i vas istjerati iz ove butige. I zbogom, gospodine!

Stari je laganim korakom ispao na ulicu.

Gospodinu je Antoliću taj prizor bio veoma neugodan, ali ni sam nije znao, zašto se nije umiješao, starome štogod dao i tako prekinuo tu neobičnu prepirku.

— Ja se nijesam htio miješati, ali ne radiš dobro — reče lagano, isprekidano, ne dižući pogleda s novina, kao da se ne želi sresti s Micekovim sivim očima. Kao da se je nečega bojao . . .

— Oprostite, gazda — reče Micek skoro ponosito. — Ja sam uvjeren, da ni dragi Bog ne traži od nas, da uzdržavamo prosjake cijeloga svijeta. Zato su općine i država, a one neka nam raspišu, koliki dio otpada na nas za to uzdržavanje, pa ćemo rado platiti.

— Kršćanske su, sinko, dužnosti: gladna nahraniti, tužna utješiti.

— Sve prema svojim silama. Nemojte se, gazda, na mene srditi. Ja imam pravo. I neki dan sam čitao, kako ovakovi tatovi i ništarije jedan drugom dojavljuju i po kućama meću znakove, gdje su ljudi dobra i meka srca. Oni to govore: »Tu i tu je dobra budala.« Tako oni zahvaljuju.

— Ti ne ćeš da budeš budala?!

— Neka oni samo psuju i traže budale na drugome mjestu.

V

Otkada je Micek postao pomoćnikom, radio je još više, još marljivije nego dosada, ako je to uopće bilo moguće, a bio je veseo, ponosan, sretan, da se ne da ni zamisliti veće zadovoljstvo. I nekako je sada ozbiljniji, muževniji. Istina je, on ni u svome najranijem djetinjstvu nije bio djetinjast, no sada je, eto, jednim potpisom gazde Antolića postao zreo, odrastao i potpuno ozbiljan čovjek.

Međutim taj ga njegov položaj i novi osjećaj ljudstva nije nimalo smetao, da svako jutro očisti koce i štale, da nahrani krave, naloži vatru i pristavi kavu, a zatim da svojoj gospođi Barici briše suđe. Ona mu je doduše rekla, da će brisati sama, no pritom ga je gledala tako lijepo i

tako se umilno smiješila, da je njemu bilo i previše jasno, da će joj biti milo, bude li i dalje kraj nje s krpom u ruci, dok ona pere. I on je to radio veselo i zadovoljno.

Stalne plaće još nije imao, nu zato mu je gazda kupovao posve lijepa odijela i svaki mu mjesec davao po nekoliko kruna.

— To ti, da imaš za čašu piva i za cigaretu, kad si s drugovima — rekao je gazda, kad mu je dao prvi put novaca.

— Lijepa vam hvala — odgovorio je on. — Pušiti ne ću, ali će mi novac dobro poslužiti.

Antolić se je zadovoljno smiješio i nije ga htio pitati, za što će mu dobro poslužiti. I sam je bio mlad, pa zna, kako se lako potroši, da je i veća svota.

Na Božić je Micek išao prvi put kući, otkako je otišao u nauk, i to već kao gotov čovjek: pomoćnik. Razmišljao je, da li bi ocu i majci štogod kupio za dar, nu nikako se nije mogao sjetiti, što bi ih najviše veselilo, a da mnogo ne stoji, jer mnogo nema. Najzad zaključi, da će biti najbolje, da ne ponese ništa, jer bi se onda sjetili, da imade plaću — ili tako nešto slično — pa više ne bi imao od njih mira, a on ipak mora najprije misliti na to, kako će sam danas sutra otvoriti dućan. Bez novaca se to ne može, a on ih ne će imati, ako ih sam ne zasluži.

Roditelji su ga i braća dočekali s velikim veseljem, a napose ga se majka nije mogla nagledati. Ona ga nije uopće ni vidjela, otkako je otišao, jer ne ide u Zagreb. Daleko joj, a nema važna posla, pa je onda najradije kod kuće.

Kad se je malko porazgovorio s ukućanima, ulovio je zgodan čas, kad ga nije nitko vidio, pa skoknuo u štalu, da potraži svoju kutiju s ušteđevinom. Našao je sve u potpunom redu. Pedeset četiri krune i sedamdeset dva filira! Uza se je imao već prištеđenih dvadeset šest kruna. To je već bio mali kapital, te počne razmišljati, kamo bi ga mogao najkorisnije uložiti.

Otac mu se je jadao, da su loše godine, a potrebe velike, pak se mora zaduživati.

— Kolike su kamate? — upita Micek.

— Je, što ti ja znam, kolike su. Plaćam za deset forinti dvadeset, još da ih dobijem.

— Za godinu dana deset na deset?

— Da. I još mjenicu.

— Može se i jeftinije dobiti! — reče Micek i pomisli, kako bi on tu mogao svome dragom ocu lijepo pomoći, pa upita: — Koliko si, japa, dužan!

— Sada već dvadeset i pet forinti.

— Onda do godine moraš vratiti pedeset?!

— Da. Uhranit ćemo pajceke, pa ćemo to platiti i još će nam ostati novaca.

— To je dobro, samo su kamate prevelike. U Zagrebu ne bi trebalo platiti na pedeset kruna pedeset. Moglo bi se dobiti i za dvadeset kruna, a toliko ti ostane, kao da ti ih je tko poklonio.

— Kad bi Bog to dao! — uzdahne starac. — Mam bih vratio gospodinu Židovu, što sam mu dužan.

— Tko ti je potpisao mjenicu?

Otac mu reče nekoga bogatog susjeda.

— Taj je dobar — odgovori Micek. — Kupi sutra mjenicu na sedamdeset i pet kruna, neka ti je opet potpiše isti žirant, pa ćeš sa mnom u Zagreb. Tamo ću ja tebi pribaviti novac.

— Joj, joj, kako je dragi Bog dobar! — veselio se starac. — I mam da idem s tobom?

— Možeš. Ja imam jednoga dobrog prijatelja, koji tako pozajmljuje novac, pa ću uzeti od njega. Samo ću morati i ja potpisati mjenicu.

Sutradan je stari kupio u dućanu mjenicu, potpisao je, kako mu je rekao Micek, rastumačio susjedu, o čemu se radi, pa potpisao i on, a Micek spakovao mjenicu u džep i zadovoljno se smiješio, osjećajući, da ocu poklanja dvadeset i pet kruna.

— Samo moraš paziti na dvije stvari — reče ocu — a to su: prvo, da pred mojim gazdom ne spominješ, da sam ti ja pribavio zajam, jer bi njemu bilo krivo, što nismo uzeli u njega, i drugo, do godine na Božić moraš vratiti sedamdeset i pet kruna, jer će onaj inače mjenicu sigurno utužiti. On je vrlo dobar čovjek i rado pozajmljuje, ali ni svog oca ne bi čekao dulje, nego li je ugovoreno, ni jednoga sata.

— Uzmimo od tvoga gazde, da mu ne bude žao.

— E, moj japa — reče Micek, smiješeći se — taj uzimlje još više nego gospon Židov. Šezdeset na pedeset!

Starome je sada bilo posve jasno, da pred gospodinom Antolićem mora doista čuvati tajnu. Nije nužno, da se čovjeku zamjeri, jer bi to Miceku sigurno škodilo.

— Glavno je, da točno na vrijeme vratiš! — potvrđivao je Micek.

— To je sigurno. Vratit ću mu ih još o svetoj Kati.

Micek je brzo računao u glavi, koliki je to dobitak na kamatama kroz jedan mjesec, pa reče:

— Tim bolje, japa, ali kamate ipak moraš platiti za cijelu godinu dana.

— To se razumije! Platit ću mu još i vino, ako pajceke dobro prodam.

Na drugi dan Božića su se otac i sin uputili u Zagreb. Micek je bio neobično ponosan i veseo, što može učiniti očinskom ognjištu tako veliku uslugu već u svojoj najranijoj mladosti, pa je sve poskakivao od veselja. Istina, u jednom mu se času učini, da se on to veseli, što će svoj novac dati u dobre ruke i uz još bolje kamate, no onda sam sebe podsjeti, da je mogao od oca uzeti i četrdeset i osam na pedeset, pa bi bio zaradio mnogo više, a ocu ipak pomogao, ali on to nije htio učiniti, jer mu je glavno bilo, da se pomogne kući.

Kad su stigli u Zagreb, reče ocu, da nije pametno, da gospodin Antolić uopće i zna, da je dolazio, pa neka ga čeka na Jelačićevom trgu, dok on otiđe, preda mjenicu i donese mu novce. Starac je uvidio opravdanost toga prijedloga, te se je divio mudrosti i dovitljivosti svojega dobrog Miceka, a ovaj otišao kroz Prvu Hrvatsku Štedionicu, pa Preradovićevom ulicom do Kolodvora i Zrinjevca, te Zrinjevcem natrag na Jelačićev trg. Usput se je svratio u neku trgovinu i umolio, da mu za srebro dadu dva komada po dvadeset kruna, što su mu spremno učinili. Tom je zgodom odvojio pedeset kruna i predao ih ocu, kad je stigao k njemu.

Starac je uvezao novce u veliki šareni rupčić, metnuo ga u njedra na golo tijelo i veselo otišao kući, da isplati »gospona Židova«, psujući mu u mislima i oca i majku,

što računa tako visoke kamate. A gle, njegov dobri, učeni i mudri Micek dobi novce odmah za svu polovicu jeftinije!

I Micek je bio sretan i blažen. Zadovoljno je trljao ruke i uputio se Ilicom kući. Dođe mu, da bi sjeo u tramvaj, no onda se sjeti, da imade više vremena nego li novaca, a cipele tako i tako kupuje još gazda, za produži lagano pješice. Počela ga je moriti briga, gdje će i kako će naći mušteriju za preostali novac. U štedionicu ga ne može dati, jer plaća premalene kamate, a bio bi grijeh, da ga besplodna drži kod kuće u sanduku.

Kod kuće nađe samu gospu Baricu. Lojzek je bio otišao, da se malo prošeta, pa je ona bila u dućanu. Uostalom posla i nije bilo, jer su još uvijek sveci, pa je dućan otvoren tek toliko, da se ne bi tkogod rugao, da su se pogospodili.

Micek je lijepo pozdravi i po običaju poljubi u ruku. Barica je njegovu ruku čvrsto stisla, stresla je i veselo mu se smiješila.

— Kako to, da si se već vratio, kad ti je gazda dao dopust i za sutra?

— Vidio sam ih sve — odgovori on — zdravi su, pa što ću više tamo, kad ovdje imam pune ruke posla?!

— Nema ništa posla — reče Barica. — Idemo u sobu, a vrata ćemo ostaviti otvorena, da vidimo, ako tko dođe.

Sjeli su na divan prema vratima. On je šutio i neprekidno razmišljao, kamo bi dao tih preostalih tridesetak kruna na kamate. To mu je zadavalo velikih briga.

— Nešto si zamišljen, Micek — reče mu gospođa i nježno ga, materinski pomiluje po kosi.

— Nijesam ništa, milostiva. Malo sam se umorio od puta. Daleko je to, a sve pješice.

— Da, da. Umoran si mi — reče ona nježno. — Hoćeš li, da ti dadem što jesti? Ostalo je dosta od objeda. I šunku smo skuhali. I odojka smo ispekli. Hoćeš li malo uzeti?

— Hvala, milostiva. Putem sam jeo. Majka mi je dala toliko toga, da sam jedva pojeo.

— Ipak, malko! Idemo u kuhinju — reče ona, ustane, uhvati ga rukom oko pojasa, pa se i on odmah diže. Ona ga čvrsto obuhvatila i vodila uza se kao dijete. Njemu se je vrlo svidjela ta velika ljubav i materinska pažnja, te se je zadovoljno smiješio.

— Ne mogu jesti, milostiva. Badava idemo u kuhinju.

— Baš ne ćeš?!

— Ne mogu. Vi znate, da bih vas ja i sam molio, da sam gladan. Kad bih sada jeo, ne bih mogao večerati.

Povratili su se u sobu. Kad su došli do divana, ona ga je nekako gurnula, da je on naglo sjeo, a ona zavagnula preko njega, kako ga je držala oko pojasa, i pala preko njegova krila tako, da su joj noge bile na podu, glava na divanu, a leđa na Micekovim koljenima.

— Joj! — vrisne ona kao prestrašena i uhvati se oko njegova vrata.

Micek se isto tako prestraši, pa je naglo ogrli, da je pridrži i skoči skupa s njom.

— Kako sam se prestrašio! — reče on u velikoj zabuni i pusti je iz naručaja. — Nijeste se udarili?!

— Ne, ne, Micek. Nijesam. Samo sam se nespretno omakla — odgovori ona i prijeđe rukama preko upaljenih obraza. — Jesi li se jako poplašio?

— Kako ne bih?! — odgovori on i zagleda se u nju. — Pobojao sam se, da vam je zlo.

— Ti si veliko dijete, Micek — odgovori ona i nasmije se. — Zašto bi mi bilo zlo? Ja sam zdrava kao kremen. Samo sam zapela za tepih ... Ti si tako, tako veliko dijete ...

Ona je govorila lagano, tiho, no s osobitim naglašivanjem i vatrom. Micek ju je motrio svojim malim mirnim očima dosta blesasto. Barica se zagleda u te njegove oči i pomisli:

— Još da su mu oči, kakve bi pristajale u ovako lijepo stasito tijelo, bio bi divan i neodoljiv! Ovako ... mrtve, sive kao bez duše i sav on kao bez života i mladosti.

Zamislila se je, stala kraj vrata i zurila kroz dućan i vanjska vrata na ulicu.

— Nema upravo nikoga. Šteta, da je dućan otvoren.

— Bila bi sramota, da ga zatvorimo.

— Slušaj, Micek — reče ona i naglo se okrene k njemu.

— Izvolite, milostiva — javi se on, sjedeći na divanu.

— Jesi li ti kad već bio zaljubljen u koju pucu?!

— Joj, Bog s vama, draga milostiva! — usklikne on u istinskom začuđenju. — Što će meni to?

— Ja sam tako samo mislila. Jučer mi je pripovijedala gospođa Anka, ona udovica, kako za njom trči neki šmrkavac od šesnaest godina, pa sam se onda sjetila tebe i rekla sam joj, kako si ti solidan dečko.

Micek je mirno slušao i šutio. Iza duljeg razmišljanja reče dosta tiho, odmjereno i razborito:

— To je za ljude, koji se kane ženiti. Gdje je to još od mene!

— Nije baš tako daleko.

— Jest, jest, vrlo daleko. Kad ću ja imati svoj dućan?!

— Prije toga ne možeš?

— Na što, milostiva?! To mi je i otac rekao, još kad sam pošao u nauk, a sada i sam znam.

Zašutio je, podbočio glavu rukama i zamislio se.

— To je divno, Micek — rekla je gospođa Barica, ne dižući pogleda s njega. — Ti si pravo dijete. Taki je bio i moj Lojzek. I ti moraš takav vazda ostati, pa se ne ćeš pokajati. Samo je moj Lojzek sada bolestan ...

— Da, da. To je veliko zlo — odvrati Micek.

— Dašto. Onda je i meni jako teško. Žao mi ga je. I ja patim radi njega ... Boli me, kad vidim ... Volim ga ... Ja sam zdrava ... Teško je to ...

Ona je govorila na mahove, isprekidano i stisnutih zuba, mučila muku čestite i poštene žene, a Micek sjedio na divanu kao klada i razmišljao, kako će najzgodnije i najsigurnije ukamatiti svoje krune.

— Ideš li kamo van? — upita ga nenadano.

— Ne idem, milostiva. Kamo bih?

— Tako samo. Hajde, da se sastaneš s prijateljima — reče ona, naglim pokretom ruke izvuče petokrunku iz

džepa od zaslana i pruži mu je. — Ovo ti od mene za Božić. Samo nemoj reći gazdi. On ne treba znati, što ja tebi dajem... Kad si tako dobar... I sve radiš...

Njemu se oči raširiše, sjaj mu se srebra odrazi sa dna zjenice i naglo pruži ruku, uhvati gospođinu ruku i toplo je dva puta poljubi. Ona nije povukla ruke. Pustila je, da je on drži u svojoj ruci, no Micek se je našao u neprilici. Čas je samo buljio preda se, a onda otvori šaku i povuče svoju ruku. Ruka gospođe Barice klone k njoj i udari je o bedro kao odsječena.

— Vrlo si dobar i zlatan — šane ona.

— To je sada trideset i pet kruna i sedamdeset i dva filira — računao je Micek u sebi, stiščući petokrunku u džepu. Sada je samo teška muka, kuda će s njima.

Ustao je i pošao u dućan. Barica mu je kao slučajno zakrčila put tako, da se je jedva provukao kraj nje i morao se dobro očešati o njezine grudi.

— Ideš van. Je li? — upita ona i pogleda ga milo i izazovno.

— Idem malo.

— Hajde, hajde, Micek. I dobro se zabavi, samo nemoj otići s kojom curicom u Tuškanac — reče ona i vragoljasto mu pripriјeti prstom.

— Budite, milostiva, bez ikakve brige — odvrati on, ne osvrćući se na nju. U glavi su mu se rojile druge brige i misli. Odlučio je, da otiđe u čitaonicu, da pregleda novine i sastane se s drugovima.

Na ulici sretne udovicu Anku. Lijepo je pozdravi, a ona mu ljubezno odzdravi i nasmiješi se.

— Gospodin Micek, je li milostiva kod kuće? — upita ga.

— Jest, milostiva. U dućanu je — odgovori on i produži svoj put, ne osvrćući se na njezine lijepe i skladne kretnje i cijelu zavodljivu pojavu.

U čitaonici je našao svog susjeda i druga Naceka Zadarića, mesarskog pomoćnika. Ispričao mu je, što je sve čuo i vidio u selu, a zatim počeo čitati novine.

— Ženim se, — reče mu Nacek.

Micek od čuda raskolači oči.

— Na što se ženiš, budalo jedna?! — reče on zaprepašten.

— Na krevet — odgovori Nacek mirno i ozbiljno. — Ne boj se ti. Nijesam ja budala. Dobra djevojka, bogata kuća, pa da vidiš.

— A vojništvo?!

— Išao sam već na vizitu, pa mi rekoše, da ne ću nikada služiti, jer imam nekakvu pogrešku na srcu. Dobivam kuću, gradilište i otvaraju mi mesnicu.

— Nije moguće? — čudio se Micek.

— Zašto ne bi bilo, kad je istina! Toliki je njezin dio, pa je pripada.

— Molim te — reče Micek s velikim zanimanjem i odloži novine — reci mi, kako si se na nju namjerio?

— Vrlo lako. Išao sam u plesnu školu i tamo smo se upoznali, zaljubili i tako lijepo sve skovali.

— U plesnu školu si išao?!

— Zašto ne bih ja išao u plesnu školu?

— Ma, čovječe, to je skupo.

— Da, da, to je istina. Malko sam se i zadužio. Trebao sam crno odijelo, onda svaku večer treba ovo, treba ono, ali ne žalim.

— Hoće li na tebe prepisati kuću?

— Na mene i na ženu kuću i zemlju, a mesnica meni!

— I veliš, da si se zadužio?

— Da. I sada bih opet trebao najmanje dvadeset do dvadeset i pet forinti. Moram kupovati neke stvari, a ne mogu iskati od tasta.

Miceku sijevne glavom divna ideja.

— Hoće li ti tast dati i gotovih novaca?

— Dvije hiljade forinti, kad se vjenčamo.

Miceku se učini, da se oko njega vrti cijeli svijet od pustoga čuda. Kuća, gradilište, mesnica, dvije hiljade forinti i još kraj svega toga i cura — to je da se čovjek izbezumi od bogatstva i sreće. To je kao u priči.

— Sigurno nije lijepa, kad s takvim bogatstvom ide za tebe? — dobaci on zlobno i nepromišljeno.

— Zar i ja nijesam lijep dečko? Ona je još ljepša. Zaljubili smo se, pa to ti je sve. Stari nije htio, da ona pođe za mene, a ona mu je odgovorila, da će se utopiti. Materi je rekla, da će poći za mene i nevjenčana. Tako smo ih pobijedili.

— Da je moja — reče on starački mirno i mudro — ja bih je pustio, da otiđe za tebe nevjenčana, a zatim da se utopi.

— E, ti! Zna Bog, komu daje djecu. Ne će ih dati tebi takome, ne boj se.

Micek je strelovitom brzinom misli jurio po sadašnjosti i budućnosti i kovao osnove.

— Jesi li pisao kući, da ti pošalju novaca?

— Otkuda bi mi poslali?! Ja sam još njima slao. Moram negdje drugdje potražiti.

— I ja sam neki dan pozajmljivao. Morao sam slati kući i kupio sam nešto rublja.

— Molim te, od koga si pozajmio?

— Kada ćeš se vjenčati? — upita Micek, kao da je prečuo Nacekovo pitanje.

— Ravno za dva mjeseca. Zadnju nedjelju pred korizmom. Od koga si ti pozajmio novac?

— Tamo od jednoga novčara. Taj daje svakome, a nije ni preskup i ne žuri mu se. Na godinu dana daje svakome.

— Ja ne trebam na godinu dana. Samo za dva mjeseca. Čim se oženim, vratit ću pošteno s kamatama.

— Traži u kojoj banci.

— Nemam ja za sada za to vremena, i tu ti treba preporuke i žiranata i što ti ja znam.

— Bez žiranata ne da nitko, ako si ti i pošten. Tebi je lako za žiranta, dok ti je otac živ. On dolazi svaki čas u Zagreb, pa neka ti potpiše mjenicu, a onda je lako za novce.

— Bi li ti meni mogao kod toga svog znanca pribaviti dvadeset ili još radije dvadeset i pet forinti?!

— Ne znam. Mogu ga pitati. Ti bi povratio odmah, čim se vjenčaš?!

— Dva tri dana poslije vjenčanja. Ne mogu odmah otimati tastu novce iz ruke.

— Da sam ja na tvome mjestu, ja se ne bih ni vjenčao, dok ne primim pare. Prevarit će te poslije. Neka ih dade svojoj kćeri, a ona tebi. Tada možeš u crkvu.

— To baš nije ni lijepo ni pošteno.

— Ali pametno, pa onda i pošteno. Nego da znaš, onaj pozajmljuje novce tako, da mu se vraća na primjer na pedeset kruna, koliko ti trebaš, za godinu dana još pedeset, a mjenicu mu dadeš odmah na stotinu kruna. Ako mu vratiš sutra, to se njega ne tiče. Kamate moraš platiti za godinu dana, jer on novce ne daje nego na godinu.

— To je strašan lihvar.

— On ne sili nikoga, da od njega traži zajam i svakome unaprijed kaže, kako računa, pa onda to nije ni lihva ni nepoštenje. Ako hoćeš, hoćeš, ako li ne ćeš — nikom ništa. On te ni ne sili ni ne moli.

— Ipak je to nepošteno i bezdušno.

— Dobro — reče Micek ravnodušno. — Ja ga onda ne ću ni pitati.

— Samo ga pitaj, jer nužno trebam pare, pa — Bog mu blagoslovio i đavo neka ga nosi. Otac mi je baš danas tu kod moga budućeg tasta, pa će mi odmah potpisati mjenicu.

— Na stotinu kruna.

— To se razumije.

— Mjenica dospijeva, recimo, petog ožujka — je li? To je pet dana poslije vjenčanja.

— Dobro. Neka bude. Trebam novce, pa neka ga đavo nosi.

— Znaš što — reče Micek — sutra ja ne bih imao vremena, pak će biti najbolje, da još danas sve svršimo. Ja idem pitati za novce i, ako ih ima, odmah ću ih i donijeti, a ti idi po mjenicu. Za dva sata ćemo se naći na Jelačićevom trgu kod spomenika.

— Zar će ti dati novce bez mjenice?

— Meni će dati, jer me dobro pozna. Samo ako ne bude imao toliko novaca kod sebe, mogu li uzeti i manje?

— Samo uzmi, koliko ti dade, a drugo neka mi pošalje po tebi za koji dan.

— Ide u redu! — reče Micek, ustane, obuče kaput i odmah pođe. — Idi i ti, Nacek, da ne zakasniš, jer ti bez mjenice ne ću smjeti dati novce.

Išao je žurno kao vjetar najprečim ulicama, nadajući se, da će gospođu Baricu još samu zateći. Rekla mu je, da je gospodin Lojzek otišao, da se prošeta, pa se možda

navrati kojemu prijatelju i zapije se. To bi bilo divno! Ako li je i došao kući — svejedno. On će već i kraj njega moći sve udesiti.

Stigao je kući potpuno znojan, usprkos studeni božićnjeg predvečerja. Gospođa je Barica sjedjela sama na divanu i čitala Glasnik Srca Isusova.

— Ljubim ruke, milostiva — pozdravi Micek, sav zadihan, svuče kaput i sjede kraj nje. — Je li došao gazda?

— Nije. A što ga trebaš? — upita ona i odloži Glasnik.

— Ja ga ne trebam, nego da vam pravo kažem, trebam vas, a molio sam Boga, da se on još ne vrati.

— Oho, Micek, Micek, što će to biti! — usklikne ona kao iznenađena, uvrijeđena i zaprijeti mu prstom, pa se posve slučajno primakne k njemu. — Što će to biti, Micek moj mali, ako Boga znaš?!

— Nemojte se, milostiva, na mene srditi — poče on bojažljivo i u neprilici. — Dugo sam razmišljao i skanjivao se, da vam reknem, da vas zamolim... Bojim se, da se ne naljutite i da ne dozna gazda.

Gospođi Barici krv šikne munjevitom snagom kroz cijelo tijelo, a ruka joj se lagano, nesvijesno nađe na Micekovoj ruci, koju je držao na koljenu.

— Štogod želiš, Micek, koliko ja mogu — reče ona tiho. — Ništa se ne boj. Štogod mogu... Ti si tako dobar, pak te volim.

Njegove se oči zakrijesiše nekom vatrom, koju ona do sada nije vidjela. Okrenuo se je k njoj, a ona se neopazice malo nagnula, pa je na licu ćutjela njegov vrući dah. On ju je sav blažen promatrao, kao da u časovitoj neprilici smišlja najslađe riječi, kojima će joj otkriti svoje žarke želje.

— Govori, Micek, žurno. Ne muči me dulje — šane ona. — Može doći svaki čas moj Lojzek.

— Milostiva — reče on — ženi se moj prijatelj Nacek Zadarić.

— Ah, što će mu biti divno! — uzdahne ona i prisloni svoje grudi na Miceka.

— Treba novaca — govorio je on — pak sam mu ja obećao. Vi ste tako dobri sa mnom, pak vas molim, da

mi pozajmite petnaest kruna. Vratit ću vam ih za dva mjeseca.

Gospođa Barica sva klone u sebe pod tim nenadanim i neočekivanim udarcem. Lice joj poblijedi, a na oči navre magla.

— Samo to ti od mene tražiš? — tiho, jedva reče.

— O, hvala, milostiva! — usklikne on veselo. — To je i previše. Više ni ne treba.

Barica lagano ustane, otiđe u drugu sobu, donese mu i preda bez i jedne riječi banknotu od deset kruna i petokrunku u srebru. Micek je skočio na noge, poljubio je u ruku, uzeo kaput i žurno poletio na ulicu.

— Povratit ću se, milostiva, za jedan sat — reče joj s vrata.

Ona je tupo zurila preda se i drhtala u cijelom tijelu. Od smjese najsuprotnijih osjećaja jedva se je držala na nogama, pa sjede na divan.

— Ili je idiot ili — nije muško! — prošapće ona, legne nauznak i pokrije lice rukama.

Iz misli je trgne zvonce na dućanskim vratima. Gospa Anka joj nosi ribež za hren, što ga je posudila ono, kad je Miceka pitala, da li je gospa Barica kod kuće. Žurno ustane i pođe joj u susret, a zatim je ponudi, da sjedne.

— Što radi onaj vaš mali? — upita Barica tobože u šali.

— To vam je čudo, draga susjeda — odgovori Anka i počne se smijati. — Šmrkljivec bi mi mogao biti sin, a neprekidno me prati kao sjena.

— Čudnovato je to od tako mladoga dečka.

— Što ćete?! Ima svašta. Jednoga sam poznavala, kojemu su bile dvadeset i četiri godine, a nije se htio nijednoj ženi ni približiti.

Barica se uznemiri, malo se bolje, udobnije namjesti i prekriži ruke u krilu.

— A je li bio zdrav?!

— Bio je kao bik zdrav i jak, ali — nije nikada ni pomišljao na ljubav. Bio je dečko vrijedan i zaposlen, u zla društva nije išao, ženiti se još nije kanio i tako je živio kako kakva djevojčica.

— I to je čudnovato...

— Ima toga mnogo. A kad je toga, o kojemu vam pričam, uhvatila nekakova cafuta i pokvarila ga, nije više ni jedna kiklja imala pred njim mira. Taki su vam onda najgori.

Barica se je čudom čudila pred svojom susjedom.

— Taki vam je i vaš Micek! — reče gospa Anka i nasmiješi se.

— Mislite? — upita Barica, jedva prikrivajući svoju zbunjenost i zahvaljujući dragome Bogu, što je u sobi bila već tama, pa draga susjeda nije mogla toga časa vidjeti, kako je krv obuzela zdrave i pune Baričine obraze.

— Vidim ja sve. On vam čovjeku nikada ne gleda u oči. I vidila sam neki dan: tu je bila u dućanu neka krasna djevojka. Sigurno tu negdje služi. Bluza joj je toliko široka, a košulja posve pala, da su joj se vidjela cijela prsa. Ja sam je promatrala. Bila je upravo odvratna, da je popljuješ. U licu sva zajapurena i striže po Miceku sva bijesna, a on — drvo, drvo. Za onakim bi grudima drugi momak u njegovim godinama podivljao, a on baš ništa, kao da je pred njim stajao kakav deran, a ne onakva djevojka.

— Dijete je on još — reče gospa tiho. — Pobožan i nepokvaren. Pravo dijete jošte.

Gospođa se Anka vragoljasto nasmije.

Od toga dana se je gospođa Barica vladala prema Miceku isto ljubezno, ali posve drukčije nego do sada. Prije svega, rekla mu je, da izjutra ne treba dolaziti u sobu, da je budi, nego neka samo zakuca na vrata. To je dosta. Ona će već čuti i ustati. Zatim, kad se je prala, vazda se je u kuhinji zaključala tako, da nije nitko mogao do nje. Mora mu postati dalekom i tajnovitom.

Micek nije tu promjenu ni primijetio, jer su to sve bili događaji, koji se njega nijesu mnogo ticali. Glavno je bilo, da je u dućanu red i da on dobro i sigurno ukamati svoj kapital. Nacek mu je prema obvezi vratio stotinu kruna na vrijeme, a gospa Barica — nije htjela da primi svojih petnaest kruna. To je bio sretan dan!

Novci su išli dalje uz isti kamatnjak i upravo naočigled se udvostručavali. Vazda se je našlo mušterija.

VI

Micek je dorastao za pušku, pa je nastupio, da odsluži svoje dvije godinice kod domobranstva. Srce ga je zaboljelo, kad je pomislio, u što će mu proći pusta dvadeset i četiri mjeseca! Bez dućana, bez rada, bez čitaonice, bez organizacije trgovačke mladosti — bez svega. Jedina je sreća, što je dućan gospodina Antolića veoma blizu domobranskoj vojarni, pa je bilo nade i izgleda, da će moći češće doći, a često i u vojnim redovima tuda proći, pa se vidjeti i javiti i milostivoj i gazdi.

Dali su mu cijelu, ali staru, izlizanu odoru, ogromne cipele, a kapu — da Bog sačuva! Padala mu je preko ušesa, a bila masna, kao da je netko iz nje jeo. On se malko namrštio, kad je primao to čudo od uniforme, no narednik dvanaeste satnije, kojoj je on bio dodijeljen, gospodin Ožvačić, brzo ga je utješio.

— Gospodin! Trgovački pomoćnik! Konjska jabuka! Ja ću te naučiti, kako se moli regrutski bog. On bi htio u paradi obaviti novačku izobrazbu, a do jučer mu je bio poderan tur od hrpta do pupka. Gnjida gospodska gladna!

Micek je šutio kao zaliven, jer je vazda sudio da potpun čovjek ne smije nikada povrijediti nijedan zakon, nijednu naredbu, osim — poreznih. Porez je otimačina, kad bi se njega ticalo, pa zato je tu slobodno i prevariti i zavarati.

Otpočele su vježbe. Najprije po dvorištu, dok se novaci nauče stupati i pozdravljati. Prije ne mogu s njima na vježbalište, jer nije moguće »takovu marvu« provesti kroz ulice. Od zore do mraka su gulili i žuljali dvorište.

— Jedan, dva; sijeno, slama; lijeva, desna; jedan dva; sijeno, slama; otac, mama; teško vama! Križanić, mazgo svetoga Petra, pruži te konjske krakove!

Iz dana u dan, od jutra do mraka — tako i vazda, isto i vazda jednako. Ožvačić psuje tako divno, tako tečno, kao da bi najoštrijim nožem zarezao osušenu slaninu, a novaci se znoje, udaraju nogama i smrde, smrde po prokuhanome ukiseljenom komisu, da bi pao u nesvijest, tko bi iza njih stajao samo par časaka.

Križanić se napreže, napinje noge, da mu sve žile pod koljenima pucaju, nadimlje prsa, uteže trbuh, glavu diže, pazi, trsi se i sve mu uspijeva, no Ožvačić ipak neprekidno psuje. Psuje sve, ali njega najviše, iako mu se je činilo, da on ne vježba najgore. Osobito ga je bjesomučno psovao, kad bi slučajno došao iza njega. To je Micek primijetio, bilo mu je jasno, o čemu se radi, nu tu on nije mogao pomoći. Stezao je i držao, što je više mogao, no ukiseljeni komis bi provalio i odapeo zatvoren top, a kamo li ne njegovu jadnu, slabu utrobu, koja je naučena na različita jela, ali na tako bijesno i parfimirano, kao što je komis, nije, i on tu ne može pomoći, pa padao gospodin narednik od bijesa i u nesvijest. Micek je strašno patio pod tim neodoljivim isparivanjem, te je već bio izgubio svaku vjeru u sebe tako, da se je neprekidno, na svakom koraku obzirao, čim nije bio u stroju, da vidi, nije li tko blizu. Čim bi opazio, da tkogod ide za njim, on bi mijenjao pravac, ako je to ikako bilo moguće. Iz početka je mislio, da se taj proces pretvaranja kruha u podmukle zagušljive plinove događa samo kod njega, no ubrzo se je uvjerio, da je bilo i kod ostalih baš kao i kod njega. To se je osjećalo i na dvorištu, pod vedrim i otvorenim božjim nebom, a kad bi iz hodnika stupio u sobu, u kojoj su momci već koji sat ležali, imao si osjećaj, da stupaš u gojilište samih najsmrdljivijih tvorića.

Sada mu je bilo jasno, da ne može to biti razlog Ožvačićeva bijesa. Uostalom, svaki je stari narednik na to toliko naučen, da već i sam poprima miris ukiseljenog komisa. Uzrok mora biti negdje drugdje. Izjadao se jednom svome susjedu, koji je bio vodnik od treće satnije.

— Odvedi ga nekoliko puta u kantinu — reče mu susjed, pak će biti sve u redu.

Na taj se luksus Micek nije nikako mogao odlučiti. Istina je, on ima već nešto prištеđenih groša i oni neprestano rastu, ali on ipak ne može to rasipati i napajati njima kakova bilo narednika. On štedi i ovo par novčića, što dobije tjedno u ime »mazde«, a kamo li, da bi još dirao možda i ono drugo. A sigurno bi to bilo, samo ako bi ga jednom naučio na čašćenje. Otišao je u kantinu, da kupi masti za cipele, pak je tom zgodom točno pogledao i ispitao, pošto vino, pošto gulaš i paprikaš, pošto pivo i pošto rakija. Sve je on sada znao i računao, koliko bi takovo jedno čašćenje stajalo, i zaključio, da mu ne bi bila dovoljna ni tri seksera, koliko je narednik Ožvačić pijanica i izjelica. Možda bi im se sve slučajno prilijepio vodnik ili desetnik, pa onda ne bi ni kruna bila dovoljna.

Gospodin je poručnik dolazio svaki dan, da vidi, kako novaci napreduju. Čim bi ga Ožvačić primijetio, razglavio bi usta od uha do uha:

— Križanić, podrepino Isusova magareta, kako stupaš?

Micek bi se trgnuo i još jače ukočio i zamahivao nogama, kao da nisu njegove ili bar kao da ih je dobio na kamatama. Upravo je čuo, kako mu pucaju zglobovi, a sitno je kamenje frcalo ispod njega, kao da je đavo u njega ušao.

Gospodin bi poručnik stao na desetak koraka od njih, široko raskoračio i od časa do časa viknuo:

— Crkotine, svinje! Pružite te smrdljive noge!

— Križanić! Mazgo Napoleonove kobile! — izderao bi se narednik, samo da gospodin poručnik čuje to gubavo regrutsko ime.

I gospodin satnik je dolazio, no on se je vazda držao bar na pedeset koraka daleko, jer je jednom — to je bilo, kad je prvi put došao — rekao, da on ne može ni vidjeti ove grbave, sakate i smrdljive civiliste, koji još ne znaju ni koračati, a kamo li da bi znali što drugo, te će on pristupiti k njima istom, kad budu vojnici.

Na dvorištu bi već jedva plazili i gibali nogu za nogom, kad bi gospodin narednik zapovjedio: — Lezi! Zatim ležeći potpor, pa onda nekakav prokleti veliki čučanj i u tome đavoljem čučnju odredi on njima, poštenim seljacima i pješacima, da jašu, pa onda jaši, dok se noge ne rastave jedna od druge. Vazda bi kod jahanja nastalo osobito živahno pucketanje i navaljivanje zagušljivih plinova no onoga prokletog narednika nije više ništa smetalo. Kao da je izgubio i sluh i njuh i poštenje.

Kad bi i te muke bile prepaćene, onda trkom — da, iza svega toga trkom! — u sobu. E, al nema tu odmora, da legneš kao čovjek, pa da otpočineš nego odmah četke u ruke, pa čisti, gladi i liži odijelo, oružje, telećak, đavola,

sotonu i njegovu mater. Sve se to mora sjati, kao da je taj čas došlo iz tvornice, a kad si sve lijepo uredio, eto ti narednika, da pregleda. Stojiš ponosno i veselo i čekaš pohvalu, kad ti taj đavo od čovjeka — to su svi narednici na svijetu! — saspe u lice svoje litanije! Istom tada moraš uvidjeti, moraš priznati, i ako ne vjeruješ — da nije ništa čisto, pa opet nanovo, do iznemoglosti. Tu naravno pokaže svoje znanje i vodnik i desetnik i razvodnik. Svi te ubijaju svojim znanjem, svojom točnošću, svojom urednošću i svojim poznavanjem svih tih vojničkih pravila o zaguljivanju nesretnih novaka.

Micek je strpljivo snosio, vjerujući, da to sve mora tako biti, dok svi tako čine i nitko ne prigovara od starijih, počevši od gospodina poručnika pa sve do gospodina pukovnika. Propis, zakon, red! Mora biti.

S narednikom se nije mogao nikako sprijateljiti, a opet nije mogao uzeti na svoju savjest, da uludo potroši svoj sekser, koji on tako krvavo i teško zarađuje na carevoj njivi. To nipošto. On ni na sebe nije potrošio ni jednog novčića, a kamo li će napijati trule pijanice, kakav je bio taj njegov narednik. Vjerovao je, da će on izići kao pobjednik, pa postavio se gospodin Ožvačić na glavu. Slutio je to Micek i po držanju gospodina poručnika, jer je primijetio, da ga vazda promatra s nekim zadovoljstvom i da ga još nije ni jedan jedini put opsovao, i ako je drugima izdijelio već sva imena iz Noemove barke.

Kroz prva dva mjeseca nijesu novaci smjeli izlaziti u grad, pa je svake nedjelje bila ograda oko vojarne načičkana ljudima i ženama, koji su dolazili, da vide i utješe svoje mučenike. Među stalnim su posjetiocima bili redovito svake nedjelje gospodin i gospođa Antolić. Čim bi objedovali i malko otpočinuli, obukli bi se i pošli, a Micek je već čekao na vratima prema bolnici. Tamo su mogli nesmetano razgovarati, jer nije bilo prolaznika kao kroz Ilicu, a nigdje ni jednoga ni podčasnika, a kamo li časnika. Gospodin Antolić je popostao nekoliko časaka i obično odlazio u grad na šetnju, dok je gospođa Barica vazda ostajala satima i satima, držala se objeručke za željezne šipke, pripovijedala i gledala Miceka netremice i nepomično kao zaljubljena djevojčica.

Iza novačke izobrazbe on je svaku nedjelju poslije podne proveo kod njih i to obično sa samom gospođom Baricom. Sjedjeli bi redovito u sobi na divanu, šutjeli, gledali, gledali se, pripovijedali i onda opet iz početka. Micek je dolazio u njihovu kuću kao u svoju i s njima se sastajao i pripovijedao kao sa svojim roditeljima. Gospodin Lojzek je osjećao isto tako i prema tome se vladao, dok se je gospođa Barica samo vladala tako. Pametna, poštena žena, a uvidjela, da je to najbolji put i način. Čekati. Njoj se doduše gdjekada strahovito žuri, no kad ništa ne pomaže, onda je najpametnije početi vjerovati, da niti nema žurbe. Tako su i njoj i Miceku prolazile nedjelja za nedjeljom, praznik za praznikom.

On je međutim bio određen u podčasničku školu. Narednik ga nije predložio, nego ga je upravo oteo iz njegovih ruku sam gospodin poručnik.

— Gospodine poručniče — rekao je narednik — to vam je zavrnuto kao konjsko kopito!

— Vidjet ćemo.

— Glup je kao kundak.

— Vidjet ćemo — odgovarao je gospodin poručnik, a Micek izgarao od želje, da ide u školu. Tamo su bili posve drugi, sve probrani podčasnici, i Križanić je od prvoga dana mnogo vrijedio, a kod prvog ocjenjivanja Micek najprvi u školi. U pisanju je bilo mnogo boljih od njega, jer on nikada nije mogao razumjeti, pa to nije razumio ni do dana današnjega, zašto treba pisati riječi rastavljene jednu od druge, kad ih mi nikad u govoru ne rastavljamo, no to mu nije škodilo, jer vojska ne treba velike pismenosti. Što je važno za vojni postroj jednoga voda ili satnije, da li se negdje na papiru pomeće nekoliko strahovito glupih točaka i kicoških kapelanski ukočenih zareza, koje još nitko živ u govoru nije nikad izgovorio?!

S tim rastavljanjem riječi, pa s točkama i zarezima vodi Micek vječni boj, koji već traje dulje od tridesetgodišnjeg rata i najzad će on u toj borbi leći u hladni grob. To ipak nije nimalo smetalo da on bude izvrstan, ugledan vojnik i da dotjera čak do vodnika, do najveće časti, do koje se može popeti obični smrtnik za dvije godine teške vojničke službe.

U drugoj je godini svojega službovanja bio kao izvrstan vodnik dodijeljen odjelu jednogodišnjih dobrovoljaca. Pograbio ih je energično, nemilosrdno, bez propusta i popuštanja, no nikada nije izustio ni jedne psovke, ni jedne pogrde. Zato su ga mlada gospoda cijenila i ujedno ga strahovito mrzila zbog njegove bezobzirne točnosti i strogosti, koja je graničila sa zvjerstvom. Vrlo se je rado za odmora upuštao s njima u razgovor i strogo pazio na svaki izraz, koji gospoda upotrebljavaju, i strogo ga pamtio. U tim su mu razgovorima dobrovoljci vazda očitali lekciju i rekli mu sve, što im je bilo na srcu.

— Imate vi pravo, gospodo — odgovarao je on, smiješeći se — ali propisi su propisi. I meni bi bilo lakše sjediti u hladovini, nego li mučiti vas i sebe, ali nema pomoći. Vi ste gospoda, vi možete sve, pa izmijenite i te propise, a međutim moramo raditi po ovim starim.

— Vi ste strahovit farizej — reče jedan. — Nekakvim propisima pokrivate svoje pomanjkanje i osjećaja i plemenitosti i pravilnog prosuđivanja.

— Ne, ne. To ne stoji.

— Vama ne bi srce ni zatreperilo, da nas koji crkne pod vašim bičem, samo da vi dobijete pohvalu od gospodina satnika.

— Svak zna svoje, gospodo. Meni je potrebna pohvala gospodina satnika, dok sam u vojsci, a onda je moje pravo, da je i zaslužim.

— Dobro, dobro. Ali ne na naš račun.

— Ja vršim svoju dužnost, jer mi je dužnost, a kad je vršim dobro, onda zaslužujem pohvalu.

— Imate li vi curu, gospodine vodniče? — dobaci jedan šaljivdžija.

— Zar je to važno?

— Svakako je važnije, nego da mi vas sada učimo o onome, što nije s vama rođeno.

— Nemam je. Što će mi?!

— Ako baš ne znate, što bi vam, mogli biste mene pozvati, da vam pokažem.

— Ja imam još vremena za taj posao.

— Htio sam vas samo upozoriti, da je tu na Grmoščici krasno mjesto za ljubavne sastanke. Ima jedna uvala kao sobica, a u sobici mali zaravanak kao divan.

— Gdje je to? — upita Križanić.

— Aha! Dakle vas ipak zanima! — usklikne dobrovoljac i točno mu opiše put, koji vodi u sobicu. — Kad tamo povedete svoju curicu, ja ću doći za vama, jer je moje pravo, da ja uzmem curu, kad je trebam.

— Da, da — potvrdi Micek i sladunjavo se nasmiješi. — Al ne na moj račun.

— Ja ću se služiti samo svojim pravom.

— Zbor! — vikne Micek umjesto odgovara i podiže ruku uvis. Dobrovoljci skočiše na noge i brzo se svrstaše iza njegovih leđa. Kad je bilo sve gotovo, gonio ih je, a sve uz sladak i prijazan smiješak, da su im jezici ispali do pupka, a gaće im bile mokre od znoja i krvi.

Otkada je s gospodom dobrovoljcima, čitao je veoma mnogo, jer su mu oni davali knjiga. Kod jednoga je vidio malu lijepu knjižicu s natpisom »Rječnik stranih riječi«, otvorio je i zadubio se u nju. Eto, to je ono žuđeno i traženo! To je ono, što on nije znao, i već je bio počeo skoro očajavati pod uvjerenjem, da ne će nikad steći nužne naobrazbe, da uzmogne razgovarati s velikom gospodom, kad eto sreće iznenada. Na toga je dobrovoljca počeo paziti, štedio ga, gdjegod je bilo moguće bez svoje lične štete, i neprekidno navijao razgovor na tu čarobnu lijepu knjižicu, dok mu je nije najzad izmamio.

— Vama je ni ne treba. Vi te riječi tako i tako sve znate — govorio je on slatko i laskavo, zahvaljujući na daru.

Kraj drugih knjiga, koje je čitao, ovo je učio naizust i na svaku riječ, koju je naučio, bio ponosan, te tražio zgodu, da je čim prije upotrijebi. Ako nije bio u čemu siguran, on je odmah pitao kojega od gospode. Jednom se je zgodom neki s njime našalio i uputio ga na posve krivu upotrebu neke strane riječi. On mu je vjerovao i u razgovoru je s gospodom dobrovoljcima upotrijebio prema primljenoj uputi. Gospoda su prasnula u smijeh, a Križanić je samo pocrvenio, stegnuo svoje uske usnice i još jače pritvorio oči, nego li su mu inače bile pritvorene i šutio. Na

vježbi su gospoda odmah dobila valjan odgovor za svoj smijeh i šalu. I ne samo taj dan. Gonio ih je punih osam dana, da su se već neki spremali, da se pritužе. Drugi su se usprotivili. Što bi se prituživali, kad je on tako fin, uglađen, dobar, da bi ga mogao privijati na rane, a što ih goni, da im mozak puca i oči ispadaju iz glave — to tako mora biti. To je vidio gospodin pukovnik i pohvalio i vodnika Križanića i dobrovoljce. Njima kosti pucaju, a on viče: — »Bravo, dobrovoljci!«

Micek je trčao kao i oni, razvijajući rojne pruge i frčući kolone, no njemu je bilo, kao da popije čašu vode, kad oni već posrću i naglavce padaju preko i najmanje zapreke. Vazda se je smijuljio i vladao se, kao da se ništa osobito niti ne događa. Razgovarao je s njima i pitao ih za značenje, odnosno pravu upotrebu pojedinih riječi. Sve je u redu i po starome, samo dobrovoljci ne mogu jesti od umora, a kad legnu, čini im se, da im se udovi razvališe od tijela. Micek zadovoljno frče svoju nausnicu i dobrohotno se smijulji. I bilo ga je lijepo pogledati. Visok, vitak, odijelo vazda uredno, novo, prekrojeno baš po njemu, pritegnuto uz tijelo, te je između dobrovoljaca i njega na prvi pogled bilo vrlo teško opaziti kakvu razliku. Na vježbama je on bio obučen bolje i ljepše nego li oni, a izvan vježbe su oni imali na sebi odijela od nešto finijeg sukna. I ništa drugo.

Kad bi se tako lijepo uredio, pa došao Antolićevima, gospa Barica je sve poigravala od milja i nekog čeznuća, što bi joj prolazilo kroz žile i kosti. I gospodin Lojzek se je veselio, kad ga je vidio, kao da mu je rođeni brat. Već su se dogovorili, da će Micek iz vojske odmah k njemu natrag u dućan, jer on ne može sam raditi. Svaki mu je dan sve gore i gore, a Barica nije vješta poslovima.

Često se je viđao i s gospođom Ankom. Ona ga je svaki put, kad bi se sreli ili vidjeli nasamu, pozivala, da dođe k njoj na kavu. Blizu mu je, sama je, njoj dosadno, a i on ima poslije vježbe dosta vremena. Micek je vazda obećavao i uistinu kanio, da joj koji put otiđe: znanci su, dobri su, ali jednostavno nije nikada dospijevao. Kad baš i nije bio zaposlen s dobrovoljcima, morao je štogod pročitati ili naučiti ili otići na sjednicu organizacije trgovačke mladosti, jer je bio izabran u odbor još prije nego je otišao u vojništvo, pa je tako i ostalo. Kad je mogao, išao je na sjednice, a kad nije došao, bio je ispričan. Osim tih poslova imao je on i svojih bankarskih briga. Novci su mu već bili na desetak mjesta na kamatama, pa je tu trebalo sve točno bilježiti, paziti na dospjetak mjenica, tražiti nove mušterije, a još uza sve to ostati u ulozi tobožnjeg posrednika. Sve su to važni i fini poslovi, koji zahtijevaju mnogo vremena i mnogo pažnje. Pritom je još najteže to, što nikako ne želi doći u priliku, da bilo koga tuži, jer bi onda morao, ako nikom drugom, kakvom odvjetniku otkriti svoju slatku tajnu. On je već točno upućen, da odvjetnik mora tajnu držati tajnom, ali je to sigurno skup posao, i onda, što je najstrašnije, dok teče parnica, može tražiti najviše šest po sto kamata. A to je propast, to je nemoguće. Morao bi podivljati od tuge, kad bi se samo sjetio, da njegovo suho, čisto zlato netko upotrebljava i njime se bogati, a njemu dobacuje samo mrvice.

Otac mu još uvijek nije povratio onih pedeset kruna, pa mu mora svake godine pred svetu Katu pisati, da ga podsjeti na kamate. I starac se toga drži. Kako bilo da bilo, on skupi dvadeset i pet kruna i nosi svome dragome Miceku, da ih on opet preda još na vrijeme onome gospodinu, čija je glavnica. On i sam na to strogo pazi, jer mu se je Micek zakleo, da će ga onaj sigurno tužiti, ako na vrijeme ne podmiri kamata. A kako ih ne bi podmirio?! Valjda je lakše odnijeti Miceku dvadeset i pet kruna, nego li gospodinu Židovu pedeset!

Jednom zgodom je čuo neki dobrovoljac, kako ga gospa Anka poziva, da joj dođe na kavu.

— E, kad bi htjela nešto da pozove mene! — reče on.

— Zar ste vi tako željni kave? — upita ga Križanić.

— Njezine — svakako!

Micek ga je gledao, kao da ga ne razumije.

— Oprostite, gospodine vodniče — reče dobrovoljac — i dopustite, da vas upitam: jeste li vi zbilja tako ograničen, kakav izgledate, ili se samo pretvarate?

— Što želite reći s time? — upita Križanić, očito pogođen.

— Pa, vi valjda ne vjerujete, da vas ona krasna ženica pozivlje, da s vama pije kavu?

— Sami ste čuli, što je rekla — odgovori Micek već mirno.

— Tko je ta gospođa?

— Tu, jedna udovica.

— Čovječe, ne budite zvijer, nego otiđite ženi na kavu.

Sada se je i Micek počeo smiješiti svojim uvježbanim, trgovačkim suhim smiješkom.

— Mene može dobiti samo ovakova, kakav sam i ja! — reče on ponosno i upre prstom u svoja prsa.

— To znači — da ste vi nekakav dijevac iz Zagorja, koji se želi dobro unovčiti?

— I to ćemo vidjeti! — odgovori on ponosno i zadovoljno.

Tada nije više imao mira od te svoje gospode. Nije ga ništa iznenađivalo, jer je on znao, da su ta gradska derišćad mnogo pokvarenija od prirodne seoske djece, no navaljivali su na njega toliko i s tako ružnim pričama i slikama, da je počeo i sam nemirnije spavati i na svijet gledati drugim očima. I ta gospa Anka, pa i sama ta draga, poštovana i bez ikakove sumnje savršeno poštena i vjerna gospođa Barica — sve to sada nešto drukčije izgleda! Tako... A on doista nije imao vremena ni volje ni potrebe, da o tome misli. Prelazio je preko svega i ostajao tvrd i hladan.

Sada je to sve iz dana u dan bivalo nekako drukčije. On je to jasno osjećao i nije se plašio tih novih osjećaja. Samo — pametno i oprezno naprijed. Kad su prvi idući put išli na Grmoščicu na vježbu, pokazali su mu dobrovoljci onu uvalicu, koja je bila slična sobici s krevetom. Zanimala ga je uvelike i već je smišljao, kako bi bilo lijepo, da i on jedne nedjelje prošeta ovamo. Naravno samo s djevojkom, kakav je i on. Prolazio je u mislima svoje znanice, da nađe onu pravu, koja bi bila dostojna njegove žrtve i ljubavi. U tom se razmišljanju sjeti male učiteljske pripravnice Milice, kćerke uglednog kućevlasnika, visokoga vladinog činovnika, Antolićeva susjeda gospodina Klenovića.

Poznaje je još iz djetinjstva, dao joj je nebrojeno puta po jednu smokvicu i gledao u tome malom, zlatnom djetetu — mušteriju. Nije joj zavirio u velike crne oči ni onda, kad je već pošla u preparandiju i počela nositi dulje suknjice, a grudi joj počele krasno bujati. Ni onda ga nije zanimala ništa više nego i svako drugo malo derište, koje će za smokvu ili bonbon doći u njihov dućan i onda, kad ga mamica pošalje konkurenciji.

Nedavno ju je jedne nedjelje zatekao kod gospođe Barice. Kad je on došao, ona je ustala, pristupila mu, zagledala se u njega i rekla oduševljeno naivno:

— Kako ste vi krasni u toj uniformi, gospon Micek!

On se je zadovoljno i ljubezno nasmiješio i rekao:

— Zar me nijeste nikada vidjeli u njoj?!

— Vidjela sam vas, al vas nijesam zapazila.

Gospa Barica je izišla nešto u dvorište, pa su njih dvoje ostali sami u sobi. Milica se je približila Miceku i počela u djetinjem zanosu gladiti puceta na njegovoj dolami šapćući:

— Joj, Micek, što ste divni!

On se ukočio kao mačak, kad ga gladite po leđima i počeo frkati svoje lijepe nausnice, a da nije dospio, da od svoje ljepote i važnosti opazi one krasne oči, usplamtjelo lice i bujne, anđeoske grudi divne djevojčice u cvatu. Nije se ni pomakao, nije je ni primio za ruku, nego se samo zadovoljno smiješio kao poganski kumir.

Istom sada se on toga svega sjeća, istom sada mu je bilo jasno, da je ta mala, zlatna djevojčica usplamtjela žarom prve uzbune i prve ljubavi. Uostalom ona je jedinica, otac visoki činovnik, ima i kuću. Nije kuća baš velika, ali je ipak kuća u Zagrebu. Samo, samo... Činovničko dijete, a on trgovački pomoćnik?! Svejedno. Mogli bi u kući u prizemlju napraviti prostorije za dućan, pa konkurirati i gospodinu Antoliću i svim drugima. Antoliću bi sigurno bilo krivo, no ne bi se smio ljutiti, jer on nije Miceka odgojio, da vazda bude tuđi sluga. Svatko ima pravo da radi, pa ako radi toga netko drugi strada — tko mu je kriv!?

Pa i ono s gospom Baricom?! Kako je to sve sada jasno i prozirno! Ne bi bilo ni lijepo ni pošteno od njega,

no nije on valjda pozvan, da se brine za tuđe poštenje. Ti su dobrovoljci fakini, deriščad gospodska i pokvarenjaci, ali — vidjet ćemo jošte.

Glavno je, da bude oprezan, da sačuva svoje dostojanstvo i da se nikome ne zamjeri. Ni dobrovoljcima?! Što znači jedan obični dobrovoljac, dok je u uniformi? Što znači i svih njih četrdeset i dvojica ukupno?! Ništa, upravo ništa prema jednome vodniku, koji vrijedi kao najsavjesniji, najtočniji i najuljudniji podčasnik u cijeloj pukovniji. Dobrovoljci su zato tu, da postanu dobri vojnici, a to će u njegovim rukama postati. Psuju i gunđaju, dok su na vježbi, psuju, kad dođu u vojarnu i umorni kao psi padnu na krevete, no za jedan sat su već veseli, odmorni i dobro raspoloženi. Sve zaborave i s njime se zabavljaju, kao da se nije ništa ni dogodilo. A niti se nije ništa dogodilo, jer su samo vršili svoju dužnost — svi, počevši od gospodina vodnika, pa do zadnjega onog najljenijeg dobrovoljca, nekoga trbušastog advokatića. Svi su oni vršili svoju dužnost.

Tako će biti to i na svršetku. Rastat će se kao dobri prijatelji i on će imati na sve strane izvrsne veze.

Samo sada sa ženama! To je važno pitanje. Zreo je čovjek, dosada nije nikad upravo ni pomislio na kojekakove gluposti, pa će zato moći mnogo mirnije prosuđivati. Ne smije se zatrčati, ne smije se proigrati, jer on nema mnogo kapitala, da ga može rasijati. To svoga momaštva i ono nešto novaca na kamatama . . .

VII

Pomislio je u prvi mah, da bi počekao, dok iziđe iz vojništva, no onda se sjeti, da žene vole uniformu kao i djeca. Nije sigurno razlog u ljepoti same uniforme. Pozadina je to, što uniforma pokriva ratnika, junaka, a to znači — odlučna, zdrava i jaka čovjeka.

Eno, njega je Milica vidjela nebrojeno puta, no nije nikad ništa rekla, dok joj uniforma nije zapela za oko.

»Kako ste vi krasni u toj uniformi, gospon Micek!« — To su njezine doslovne riječi. Krasan u uniformi. Kad jednom skine uniformu — Bog zna. Stoga je svakako

nužno, da počne odmah, dok je još na njemu ta divna, čarobna odora.

Svakako je potrebno, da s njome prošeta, da se porazgovori, da čuje njezine osnove i, što je najglavnije, da se uvjeri, da li će on uopće moći s njome govoriti. Istina, ona se drži vrlo jednostavno i nema na njoj ni traga kakvoj umišljenosti, napuhanome gospodstvu ili prenemaganju.

— Ne afektira! — reče Micek poluglasno radi te lijepe strane riječi. To mnogo znači, kad on smije slobodno upotrebljavati riječi »afektacija, afektiranje, afektirati«. Rekneš glatko, bistro i čisto, kao da si gutnuo komadić tople kuhane slanine! Samo sklizne.

Prije nego počne s Milicom, trebao bi svakako govoriti s drugim ženama. Tako. Radi vježbe. Pomisli na gospu Baricu i na udovicu Anku. Otići će lijepo i razgovarati s njima o ljubavi i o drugima sličnim stvarima. S gospođom Baricom otvoreno, jasno i bistro. Neka ga podući, neka ga ohrabri. S udovicom Ankom onda može održati pokus, a najzad s Milicom, onom malom, zlatnom gospodskom curicom, što dragi Bog dade.

Istu je večer poslije svršenog zanimanja odlučio otići k Antolićevima. Zatražio je, da može ostati u gradu do ponoći. Lijepo se uredio, kao da je nedjelja, i u sedam sati već bio kod njih. Gospodina je Lojzeka našao u dućanu. Micek je odmah preuzeo posao i počeo dvoriti mušterije.

— Sam te je Bog poslao — reče mu gazda Lojzek. — Danas ima naš građanski klub svoj izvanredni sastanak radi gradskih izbora, pa svakako želim otići, da i ja reknem koju. Ti lijepo budi u dućanu, pa kad bude vrijeme, zatvori i čekaj me, dok dođem, da se porazgovorimo, kad imaš vremena.

Lojzek je otišao u sobu, da nešto pojede i da se presvuče, a kako nije bilo ni jedne mušterije, Micek je stao na vrata i promatrao prolaznike. Poznavao je skoro sve i svi su mu se veselo javljali. Prošla je i Milica. Micek se zacrvenio, počeo trljati ruke i klanjati joj se. Ona je htjela proći, no on stupi na ulicu k njoj i pruži joj ruku.

— Zar se ne ćete svratiti malo u dućan?

— Nijesam kanila ništa kupovati.

— Samo tako. Da se vidimo — reče on i milo je pogleda. Djevojka je pocrvenila.

— Sada nemam vremena. Drugi put.

— Kada? — upita on smeteno. — Ja ću vas čekati, gdje god izvolite. Samo kad sam slobodan. Tako — poslije šest sati.

Ona je čas šutjela, a onda rcče odlučno:

— Dobro, gospodin Micek. Čekajte me sutra u sedam sati na Pejačevićevom trgu. Ja ću doći malko kasnije iz preparandije.

Ona mu je pružila ruku i naglo otišla, te on nije imao vremena, da joj rekne, kako je to za njega prerano, no da će se ipak žrtvovati iz ljubavi i pažnje prema njoj.

U dućan se je vratio neobično uzbuđen, te mu se sve činilo, da podrhtava na cijelome tijelu. Ipak je pristala! Dobro je on računao, da uniforma ima čarobnu moć. I još to sve tako naglo, tako neočekivano. Ne će zapravo imati ni vremena, da prođe nekoliko lekcija s gospođom Ankom. A ona bi ga, bez ikakove sumnje, znala lijepo uvesti i uputiti u tajne prve ljubavi.

Lojzek se je spremio i otišao, a gospođa Barica došla u dućan i sjela za kasu.

— Jeste li, milostiva, gotovi u kući s poslovima? — upita je Micek, dođe k njoj i nasloni se na ormarić, na kojemu je ona sjedjela i koji su zvali »kasom«.

— Gotova sam — odgovori ona i zagleda se u njegovo užareno lice. Htjela je, da mu pogleda u oči, no to nije bilo moguće. Pogled mu je bludio svuda, samo se nije zaustavljao na njezinim očima.

— Ja sam došao, da se malko porazgovorim s vama — reče on iza oduljeg krzmanja.

— Baš sa mnom?!

— Baš s vama. Poželio sam vas — reče on i nasmiješi se.

— Ti mene poželio?!

— Da, milostiva. Zar je to čudnovato?

— Pogledaj mi u oči! — reče ona i uhvati ga za ruku.

On uperi u nju pogled i još jače se nasmiješi. Ona nije našla u njegovim očima ono, što je tražila, no ipak je bilo nešto, bar je rekao nešto.

— Drago mi je, Micek, da si me poželio. I ja te volim i želim te vazda. Da se vidimo... I da nas ne zaboravljaš — govorila je ona i sve mu jače stiskala ruku. — Hoćemo li zatvoriti dućan?!

— Prerano je, milostiva — odgovori on i odmakne se, pa stupi na vrata i pogleda na ulicu.

— Još je sve otvoreno. Imamo vremena još. Meni se ne žuri nikuda, a ni vama, kad ste gotovi s poslovima. Možemo i ovako pripovijedati.

— Možemo — odgovori ona kratko i mrzovoljno. — Što ćemo pripovijedati? Imaš li ti što osobito?

— Pa, tako. Ništa osobito, ali mi je drago, da sam s vama i da pripovijedamo. Ja uvijek rado učim.

— To je dobro, samo od mene ne ćeš moći mnogo naučiti. Ti već znaš mnogo više nego ja. Uvijek nešto učiš i čitaš.

— A danas sam došao k vama u školu! — reče on povišenim glasom. — I to, znate, milostiva: U školu ljubavi.

— Oho! — usklikne ona i veselo se, od srca i oduševljeno nasmije toliko, da je njemu bilo neugodno.

— Vi mi se, milostiva, rugate.

— Ne, Micek, nipošto. Veseli me, da imaš u mene povjerenje i da se obraćaš na mene. Sve mi reci, što te zanima i što bi želio znati, a ja ću ti reći rado i iskreno, što znam. Ti si bio vazda kao djevojčica. Bio si toliko čedan i čestit, da sam te uistinu zavoljela. S toga ću ti sve reći, štogod želiš. I sve ću ti... Da, kako god želiš! — govorila je Barica žurno, oduševljeno, zanosno, izgarajući od želje, da ga zagrli i izljubi.

Micek se je u svojim mislima malko trgnuo. Što on ima njoj reći?! Što joj smije reći?! Ništa. Posve, savršeno ništa. Ne smije on pred njom otkrivati svoje namjere i osnove, jer sam Bog zna, kako se što može razviti. On će od nje samo učiti, ona će njemu govoriti i pripovijedati, a on će samo slušati, pamtiti, prosuđivati i ocjenjivati. Ništa drugo. Gospoda su dobrovoljci rekli, da mudar

čovjek nikada ništa ne obećava nijednoj ženi. Uostalom: zar on, bistro seljačko dijete, trgovački pomoćnik, koji već ima preko hiljadu forinti na vanredno dobrim i sigurnim kamatama — zar on treba upute nekih obijesnih i neozbiljnih gospodskih derana, koji još nijesu stekli ni filira, a potrošili na hiljade kruna tuđe muke?!

— Patim se s Lojzekom — nastavljala je gospa Barica iza odulje šutnje. — Bolestan, slab, ljutit. Užasno je s njime. Nukala sam ga, neka ide na operaciju, pa ne će. Samo ovako muči i mene i sebe.

— Sreća, što ste bar vi zdravi — reče Micek nekako nasilu sućutno, jer zapravo nije ni slušao, a još manje osjećao, što ona govori.

— U tom i jest poteškoća — odgovori ona. — Znaš, dragi moj Micek, ti si još neiskusan u tim stvarima, pa ne razumiješ. Hoćemo li zatvoriti dućan? Već je skrajnje vrijeme.

On iziđe na ulicu, pogleda, povrati se i reče joj s vrata: — Možemo, milostiva.

Povukao je željezni kapak, a ona mu dala ključ, da zaključa. Čim je brava škljocnula, Barica se je munjevitom brzinom, naglo, neočekivano bacila oko njegova vrata i briznula u ljuti, prigušeni plač. On se iznenadio. Nije se mogao snaći.

— Milostiva, milostiva — govorio je tiho i ogrlio je. — Što vam je, za Boga? Što se je dogodilo.

Tako su ogrljeni pošli u sobu i spustili se na divan. Ona je neprekidno plakala i stiskivala lice na njegove grudi. On ju je u strahovitoj neprilici milovao po kosi i svaki čas zaustio, da štogod kaže, no onda se sam prekinuo u riječi, ne znajući, što bi rekao, što bi joj mogao reći, jer nije nikako mogao dokučiti, zašto ona plače. Kad se je malko smirila, podigla je oči prema njemu, nasmiješila se, strastveno ga ogrlila i počela cjelivati.

— Vidiš, slatki moj Micek — govorila je tiho, šaptom, isprekidano. — Moj je Lojzek, divan, zlatan čovjek. I volimo se kao jedna duša. I kuću je dao uknjižiti na mene. I dućan je moj. Sve je moje, ali što mi sve koristi, kad više nijesam mogla izdržati, a izdržavala sam. Već smo četrnaest godina skupa, a svih četrnaest sam bila i jesam

samo njegova bolničarka. Nije mi to ni žao ni teško, ali ja sam zdrava, jer upravo pucam od krvi i snage, pa sam još kao djevojka...

Ona je opet briznula u plač.

— Milostiva, nemojte plakati. Meni je to žao. Ja ću odmah otići, ako ćete plakati — govorio je on i počeo je cjelivati, a da to zapravo nije ni sam primijetio. Nenadano se je našao u tome poslu kao medvjed u košnici i sve se više i više zadubljivao u neobično zanimanje. U glavi su mu sijevnule priče i pred oči došle slike, o kojima su govorili dobrovoljci, i on je i nehotice nastojao, da ih dostigne. Ona mu se je sva prepuštala, pomalo jecala i savijala se oko njega.

— Ah, da ti znaš, kako je u mojoj duši! — uzdisala je ona. — Gdjekada bi se od mene trovale zmije, a ja se moram veselo smiješiti i glumiti onu, koja je najsretnija i koja se rastapa od milja i slasti.

On je izvadio svoj crveni vojnički rupčić i njime joj brisao suze. Upravo je čuo, kako struže tvrdo platno po njezinim obrvama i trepavicama, spremio ga i opet je obasuo cjelovima.

— Ja nijesam znao, da je to tako slatko! — reče on.

— Ja sam slutila! — odgovori ona. — Moj je Lojzek bio vazda bolestan i vazda neraspoložen. On je vrlo dobar, nježan i tako — pun želja, ali bolestan i slab. Nije nikada bio ono, što je želio da bude.

Opet su joj suze potekle i on je opet izvadio svoj rupčić i brisao ih.

— Idem se malo oprati — reče ona i ustane.

— Ja ću vam pomoći! — reče Micek, osjećajući neodoljivu potrebu, da je drži u naručaju.

Ona se je samo nasmiješila. Pošli su skupa. Nalila je malo vode u zdjelu i zahitila rukama na lice.

— Ne tako, milostiva — reče on i spriječi joj, da se dalje tako pere.

— Nego kako? — upita ona u čudu.

— Onako, znate, kao nekada. Kad sam još bio dijete i nijesam ništa vidio.

— Zar bi te to veselilo?!

— Bi. Veoma bi me veselilo. Što sam ja onda vidio?!

— Ne sada. Ne da mi se.

— Molim vas. Lijepo vas molim. Samo malo — molio je on i sam joj raskopčao bluzu. Ona se nije nimalo opirala, no nije se ni svlačila.

— Nije pametno, Micek. Bit će previše — branila se ona, samo riječima, a on ju je raskopčao i svlačio. Začas je bila razgaljena do pojasa. Prekrižila je ruke na prsima i malko se zgurila.

— Ne tako, milostiva! — reče on, raširi njezine ruke, ispravi je i zagleda se u nju požudnim halapljivim očima.

— Što ste vi divni i bijeli! Što ste krasni, što ste slatki, slatki! — dahtao je Micek i posuo je cjelovima po grudima, po plećima, po licu i po kosi. On je mahnitao kao bik, kad se zatrči među snoplje pšenice, pa ga počne naticati na rogove i razbacivati, a da ne zna prestati.

Njoj je godilo njegovo milovanje, ćutjela je njegove željezne zagrljaje, palio je i opajao negov momački vrući dah, te je sva drhtala kao grančica na vjetru, a u duši joj se razbuktila strahovita borba.

— Čekaj, Micek — reče ona i porine ga od sebe.

— Da vas još malo gledam!

— Dok se operem — reče ona i opet uzme vode u ruke i zahiti je na lice. On se nije odmicao, nego ju je neprekidno milovao i ljubio po leđima. Bila je punašna, no ne debela, a koža joj je glatka, bijela i meka kao baršun, kao pjesma, kao mirisna bijela ruža.

— Prestani, Micek — reče ona opet, uzimajući ručnik, da se obriše.

— Pustite me, milostiva — šaptao je on. — Ja nijesam ni slutio, da ste vi tako divni i tako slatki!

Ona se je smiješila i počela se oblačiti.

— Ne, milostiva! Još samo malo, samo malo.

— Ne, ne. Bilo je već i previše.

— Još samo malo, milostiva. Da vas gledam, da vas vidim!

Ona je bez riječi stala pred njim, kao da uzimlje vojnički stav, isprsila se, ispravila se i stegla, da joj bokovi jedva mogoše održati haljine, te iskočila u savršenoj ljepoti kao kakav kip od bjelokosti. Micek se je iznenadio

toliko, da je i on stao pred njom kao okamenjen, a kad je rukama posegnuo za njom, ona je strelovitom brzinom odskočila, sunula u sobu i zaključala za sobom vrata. Uzalud je drmao za kvaku.

— Pričekaj malo i smiri se — dovikne mu ona. — Samo dok se obučem.

— Pustite me, milostiva, u sobu, lijepo vas molim.

Ona se nije javljala, a kako je u sobi bio mrak, nije mogao vidjeti, što radi, no čuo je, da se giblje i da nešto radi. Sigurno je tražila druge haljine i oblačila se.

— Micek! — javi se ona iza duge šutnje. — Budi tako ljubezan, pa nam donesi sa zdenca vode. Prazna nam je kanta.

On je poslušao, no brzo se je vratio.

— Jeste li gotovi, milostiva? Otvorite mi.

— Još malo, Micek. Još samo čas — odgovori ona i zašuti. On je nestrpljivo hodao po kuhinji.

— Micek — zovne ona, opet iza dulje šutnje.

— Izvolite, milostiva.

— Budi tako ljubezan, Micek, pa napoji kravu. Sigurno je već sve pojela.

On je bez riječi izašao u dvorište. Barica se je međutim obukla, sjela na divan i podbočila glavu rukama. Bila je već posve smirena. Micek se je zadržao dosta dugo, a kad se je vratio, odmah uhvati za kvaku sobnih vrata.

— Zar još ne ćete otvoriti? — upita tvrdim glasom.

— Još samo malo, Micek. Jesi li zaključao štalu?

— Ne. Nijesam.

— Budi tako ljubezan, pa je zaključaj i donesi ključ u kuhinju.

On opet otiđe u dvorište, a ona žurno ustane, otključa vrata, iziđe u kuhinju, pokupi i spremi svoje haljine i sjedne na stolac kraj štednjaka. Kad se Micek povrati i opazi je, skoči žurno k njoj, zagrli je i opet počne ljubiti. Ona ustade, izvine se iz njegova zagrljaja i reče posve mirno:

— Dosta je bilo, Micek. Ja bih lagala, kad ne bih priznala, da mi je ovo bila potreba, duševna potreba kao bolesniku lijek, no sada je dosta i neka nam Bog oprosti.

— Milostiva! — usklikne Micek i opet je htjede ogrliti.

Ona se izmakne i sretne ga rukom.

— Ne, Micek. Više ni blizu. Sada budi miran i dobar, ako želiš, da i dalje budemo dobri prijatelji.

— Sada da budem dobar?!

— Da. Baš sada.

— Iza svega toga?!

— Prije toga bi bila mirna svaka rđa i kukavica. Sada budi čovjek!

Barica je govorila odrešito i uvjerljivo, te se Micek više nije usudio, da je se maši.

— Vi se sigurno šalite, milostiva?!

— Vjeruj mi, da mi nije do šale.

— Pa, to je, milostiva... To je sve ludo... mucao je on.

— Možda je i ludo, ali ne može drugačije biti.

— To je abnormalno, histerično i paradoksno!

— Sve je to moguće, ali je ovako.

Micek je brzo preletio u glavi, e da bi našao još koji strani izraz, no nije se mogao ni jednoga sjetiti. U tome se je premišljavanju malko otrijeznio.

— Idemo u sobu sjesti — reče ona i ponese svijeću.

— Pa, ja ne mogu sada kraj vas sjedjeti. Ne mogu.

Ona se je nasmiješila.

— Budi pametan.

— Ne mogu — odgovori on skoro ljutito.

— Ne srdi se, nego budi pametan.

— Ne mogu.

— Lijepo te molim, Micek, nemoj me žalostiti. Ja sam uvjerena, da ti voliš i mene i moga Lojzeka...

On je malo šutio i gledao preda se, a tada reče:

— Dobro, milostiva. Vi imate pravo, ali i ja imam pravo. Učinit ćemo ovako: Ja idem sada u vojarnu, a gazdi recite, da me je došao jedan vojnik tražiti, pa da sam morao otići.

— To je najpametnije, Micek, ali mi obećaj, da se ne ćeš srditi i da ćeš i dalje biti sa mnom dobar.

— Evo, milostiva! — reče on i pruži joj ruku.

Gospođa Barica prihvati, a on je naglo, nenadano i čvrsto poljubi u usta. Ona se je malko trgla, a Micek je u istom času pusti.

— Ljubim ruke, milostiva — reče on veselo i pođe. — Molim vas, da mi ništa ne zamjerite.

Ona je šutjela.

Kad je bio na ulici, malko zastane i počne razmišljati, kuda bi. Već je bio posve nesvijesno okrenuo prema kući udovice Anke. Htio je, da se danas nepozvan — odazove njezinim pozivima na kavu, no predomisli se i udari ravno u vojarnu.

Legao je u krevet i dugo nije mogao zaspati. Neprestano mu se je vrzla pred očima divna Baričina pojava. Nije mogao sam sebi vjerovati, da može biti onako divna i svježa žena sa skoro trideset i osam godina. Istina, on nije vješt tim stvarima, pa ne može prosuđivati, ali — čuditi se je morao. Čim bi malko sveo očima, stala je pred njim u svoj svojoj ženskosti, a u izazovnom vojničkom stavu. Nastojao je, da se otrese te čarobne ljepote, koja je nedokučiva i nerazumljiva, a da razmišlja o onoj maloj, zlatnoj kevici, koja ga sutra čeka. To će biti sigurno posve drukčija igra!

Opazio je, kako on, što no reći, još do jučer nije uopće mislio o ženama, kao da uopće nije muško ili kao da ga Bog nije ni stvorio, a eto danas ne može ni na što drugo misliti nego samo i jedino na žene. Dosada je razmišljao samo o svojoj vojničkoj službi i o kamatama. I o glavnici; to se razumije. Posao je već prilično razgranjen, no on je ipak na pamet znao, kada koja mjenica dospijeva, kada će koji platiti i kamate i glavnicu, mogao bi bio već unaprijed pod sigurno reći, koji će platiti samo kamate i produljiti mjenicu, a isto je tako slutio, koji će tražiti još novaca i povrh toga pripisati kamate glavnici. Sve je on to nosio u glavi i samo o tome mislio, a evo, večeras nigdje ni traga ni jednoj brojci. Sve same divne, zavodljive, puste žene...

Učini mu se, da je dosada bio sličan pustinjaku, koji se odreče svijeta, otiđe u šumu, misli samo na Svemogućega i još povrh svega toga — krijepi se tustim skakavcima. Pa naravno da takav sretnik, da takav blaženik ne može doći u napast ružnih misli.

Takav je on bio dosada: Mislio samo na kamate, krijepio se vojničkim vježbama po cijele dane, a nije ni slu-

tio, što je Svemogući stvorio u tima krhkim, slabašnim ženicama, kraj kojih je on prolazio hladno i ukočeno, dok mu ti dobrovoljci ne napuniše i glavu i srce sve samim pjesmicama o ženi.

Barica, Anica, Milica i još stotinu drugih, a sve jedna ljepša od druge — sve se to sada pred njim isprsava, kovitla, mota, okreće i prevrće, da mu oči bliješte od puste ljepote, a srce steže i mota neslućena slast i milje.

U tim je mislima zaspao, s njima se probudio i proveo dan, jedva čekajući večer. Zarana je spremio odijelo za izlaz, cipele usvjetlao, kao da su dragulji, rukavice priredio i točno u šest sati i tri četvrti izišao iz vojarne. Išao je pješice i sve poskakivao od veselja, koje nije slutio još ni sinoć, kad mu je Milica urekla sastanak. Sinoć je to još bila poslovna, lihvarska špekulacija i prosti račun. Vidio je kuću i u njoj već dućan s tatinom gotovinom i sve slične malenkosti, dok je večeras mislio samo i jedino na Milicu, samo na — ženu.

Došla je točno u sedam sati, nasmiješila se i pružila mu ruku. On je mislio, da će je pratiti Ilicom do kuće, pa je to i rekao.

— Ni za živu glavu! — odgovori ona. — Mi ćemo tu kroz Radnički dol, malko u Zelengaj, a onda žurno svako na svoju stranu. Da netko prijavi u školi ili rekne mami, zapamtila bih!

Micek je bio u stotini neprilika, jer nije znao ni što bi govorio ni kako bi se držao, a njezine su ga krasne oči pekle i palile. Išli su veoma žurno, te se je Micek upravo čudio, kako to lijepo žensko stvorenje stupa.

— Vi idete kao vojnik — reče on, smiješeći se u neprilici.

— Moramo se žuriti, da nas tko ne vidi.

On je sada smišljao, što bi govorio, a govoriti nešto mora, no za živu se glavu nije mogao sjetiti, što bi rekao. Bio je sputan, ovratnik tijesan, ruke predugačke, noge nesigurne — bio je sav neobičan sam sebi.

— Do vraga i ta moja smetenost i nesigurnost! — pomisli i prikuje svoj pogled na njezino svježe, užareno lice.

— Vi ste tako krasni, gospođice Milice. Tako ste krasno narasli i razvili se.

— I vi ste krasni, gospon Micek — šane ona i otvorenih, užarenih očiju pogleda u njega.

— Ja sam mislio, da ću vas pratiti do kuće.

— O, ne! Nitko ne smije znati, da se nas dvoje sastajemo. Istjerali bi me iz škole, a mama bi me potjerala od kuće.

— To bi bilo strašno!

— Da. Ali to ne smije biti. Znate: Moramo se vazda dobro skriti.

On ju je zatravljen gledao. Nije mogao s nje podignuti oka, a u srcu osjeti, da mu je milija nego itko drugi na svijetu.

U Zelengaju su sjeli u šikaru, podalje od puta, i šutjeli. Ona se je posve nagnula k njemu i on ju je bez riječi počeo cjelivati, a ona mu je kao omamljena uzvraćala cjelove. Sjedjeli su, dok nije suton pao, a tada ona naglo ustane.

— Moram kući, Micek. Mama će me...

Iza tih se riječi opet spusti na zemlju kraj njega i savije se oko njegova vrata, šapćući:

— Slatka, jedina ljubavi moja!

On je bio toliko sretan, da nije mogao progovoriti, a njegova je sreća bila još veća i silnija i stoga, što uopće nije trebao ni govoriti.

Dogovorili su se, da će u nedjelju na Grmoščicu. Ona će reći mami, da s kolegicama i časnim sestrama ide na izlet. Sastat će se već u dva sata poslije podne kod mostića, a onda će on otići pred njom, a ona za njim, dok bi ih tko mogao vidjeti, a kad zađu dalje, ići će skupa.

Tako je i bilo. Išli su zagrljeni. Nitko ih nije vidio, a kad su došli u onu lijepu, znamenitu uvalicu, više ih nitko nije mogao vidjeti osim koji drugi ljubavni par, koji bi slučajno pošao na isto mjesto.

Bilo je već kasno, kad je Micek doznao, da se Milica uopće ne kani udavati i da joj roditelji ne bi dali kuće, dok su oni živi, a gotovine da niti nemaju. Ona bar ne zna, da imaju. Micek se je zamislio i rastužio. U srcu se je svome pokajao za sve, što je učinio, pobojavši se, da se

ne će moći izvući iz toga teškog položaja. Nije mu ni na um padalo, da bi mogao zbog najveće ljubavi i najljepše i najplemenitije djevojke žrtvovati svoje slatke sanje o kući i dućanu u kući, koji svakako mora dobiti ženidbom, jer inače ne može on, zagorski siromašak, doći do njega.

— Onda mi oprosti, Milice — prošapće on. — Ja sam veliki siromah i ne mogu se ženiti.

Ona u svojoj djetinjoj naivnosti i zanosu nije ni shvatila njegovih riječi. Stisla se uz njega, cjelivala ga i mazila, šapćući:

— Ja ne trebam ništa, ništa na svijetu osim tvoje ljubavi. Ove godine svršavam i za par ću mjeseci već biti učiteljica. Moći ću se sama uzdržavati i ne ću se udavati. Kad ti jednom budeš samostalan...

Ona je naglo zašutjela, a on se lecnuo pred mišlju, koju ona nije izrekla. Htio je, da je odmah upozori, da joj otvoreno rekne svoje nakane, no u zadnji se čas predomisli, jer mu je bilo žao, da se bez nužde odriče tako divnoga, dragog plijena, koji mu se je sam ponudio, koji mu je kao iz neba pao i koji mu je, to je morao priznati, veoma mio i drag. A kako i ne bi! Divna, zamamna, čarobnija i u tijelu od Barice, a u licu kao slika nebeskog anđela! Pa da i svega toga nije — što je muškarcu milije i divnije od žene, koju prvu upozna u ljubavi!

Ona ne traži ništa, ne očekuje ništa, a žrtvuje sve bez štednje i ustezanja na oltaru njihove ljubavi. Ako što i očekuje — on će to već znati urediti. Mora urediti, jer ipak ne bi bilo pametno, da on žrtvuje svoju karijeru, da pokopa svoje osnove za ljubav, za kiklju, kao kakvo gospodsko derište. On je pošao u svijet, da tu nešto postane, da tu nešto znači, a vidi i sam, da među građanima vrijede samo oni, koji nešto imadu. Imati ženu, pa bila i najljepša, ne znači biti bogat. To samo znači, da ćeš vjerojatno ubrzo biti još siromašniji nego li si bio, kad si se oženio. Ubrzo, ubrzo, kad se počnu po kući javljati oni mali, kmecavi glasići, koje Micek nije nikada trpio. Čudnovato i neobično, ali on voli vidjeti malog odojka, puricu ili što bilo od blaga nego i najljepše dijete. To nije za njega On je već toga mnogo pročitao i naučio, vidio u organizaciji među drugovima, da već sada hladnije i mudrije sudi

o najzamršenijim pitanjima nego li većina ostalih, pa on onda ne može te svoje sposobnosti, taj svoj veliki kapital proigrati — zbog nekakove — ljubavi! Ljubav, ljubav! Svakako veoma slatka pečenka, dobra stvarca, ali Miceka ne smije od toga jela zaboljeti želudac. Ne nipošto. On je o tome načistu.

Dok je on tako umovao i već se u svome srcu i mislima iznevjerio, ležala je kraj njega na boku zlatna, razdragana djevojčica i zanesena promatrala kraj sebe uvaljano ležište, na kojemu se još nije bila ni pridigla prignječena travica. Još je bilo svježe, još je mirisalo krvlju i grijehom. Ona je snatrila, zanosila se i sva se predala uživanju, sretna, što se je srela sa — Čovjekom.

Sastajali su se tako svake nedjelje i svetka, no vazda tako, da Miličini roditelji ništa ne posumnjaju i da on još dospije Antolićevima.

Prema gospođi Barici se je vladao posve lijepo, pristojno kao i prije. Kao da se ništa nije ni dogodilo. Jedne večeri, kad su opet ostali nasamu, on je pokušao, da nastavi tamo, gdje su prošli put prekinuli. Sada je već mnogo iskusniji, pa je vjerovao, da će stvar drugačije svršiti, no gospođa Barica mu rekne posve mirno:

— Žao mi je, Micek, što tako o meni misliš i što me ne poštivaš. To nije od tebe lijepo.

— Ja ne mislim o vama zlo — odgovori on u neprilici. — To niti nije nikakovo zlo.

— Ako je jednom i mene nadvladala krv i ako sam ti se prijateljski povjerila...

Naglo je zašutjela.

I on je šutio. Nije nikada više ništa spomenuo. Dani su tekli svojim starim tokom, no time se bližio i svršetak njegove vojne službe. Trebalo je misliti na budućnost.

Milica — to je samo tako. Drugoga poznanstva nema. Počeo je u glavi prolaziti svoje znanice. Nigdje ništa. Sjetio se je udovice Anke i njezinih poziva na kavu. Ona je lijepa žena, pristala i mila. Od Barice je mlađa sigurno pet, šest godina, no od njega još uvijek starija najmanje toliko. To njega ne bi smetalo, ako bi drugo sve odgovaralo. Obišao je kao slučajno njezinu kuću. Lijepa kuća. Prizemnica. Trideset i pet koraka u pročelju. Iza kuće vrt.

Tako. Priličan. Može biti do četiri stotine četvornih hvati. Sve je on to promjerio i ocijenio. Ne bi bilo loše. Anka nema djece. Nije ih imala s prvim mužem, pa sigurno ne bi ni s njim. Uostalom o tome bi se mogao uvjeriti, prije nego što rekne. Samo kuća i zemlja — kako s tim stoji, to Bog sam zna. Možda je prezaduženo, a možda i nije na Anki. Tu se sjeti svog prijatelja Ante Solarića, odvjetničkoga solicitatora kod dra Franića. On će tu njemu pomoći.

Još mu isti dan telefonira i zamoli ga, da se sastanu.

— U sedam sati u kavani Bauer — reče Solarić.

— Ja ne idem, dragi gospodine, u kavane.

— Onda u birtiji kod Someka.

— Ja ne pijem nikada.

— Pijem ja, ako ne pijete vi! — odgovori Solarić već ljutit.

— Ne, ne. Mene, znate, ženira, da idem u birtije, nego vas molim, da me negdje počekate u sedam sati. Možda na Pejačevićevom trgu.

— Ide u redu! — odgovori Solarić odrezano i zatvori telefon.

Još je prije sedam sati Križanić nestrpljivo hodao po Pejačevićevom trgu i ponavljao u glavi, što sve mora reći Solariću. Anka Pintarić, udova kraljevskoga sudbenog nadoficijala iz Zagreba, Košutovac broj 10. To je svakako dovoljna oznaka i po tome mora sve naći. Ujedno može pogledati i za Antolićeve. Gospa Barica je rekla, da je sve njezino. Možda mu je i lagala. Bog zna, zašto bi lagala, no možda ima zato svojih računa. Svakako ne će škoditi, da i tu dozna pravu istinu.

Čekao je već preko pola sata i naljutio se. Gospodin se solicitator sigurno svratio u birtiju. To je stara nesreća većine nas Hrvata. Kad bi bilo moguće, i u crkvi bismo otvorili birtiju ili bar kakovo vinotočje preko ulice i rodoljubi bi se potukli, da dokažu, koji ima najviše zasluga za svetu vjeru, pa prema tome i pravo, da dobije koncesiju za točenje. Na svetogrđe bi pomišljali samo oni, koji bi propali kod natječaja. Taki smo mi. Eto taj Solarić. Ima ženu i petero djece, malu plaću i — dnevno u birtiji! Bar da zločinac i budala nije dao na svijet toliko te piladi,

dalo bi mu se i oprostiti, što ne stiče za sebe i ženu. Neka crknu, kad nijesu za drugo. Naravno da u takvim prilikama mora dosađivati i Bogu i vragu. Pokušao je već nekoliko puta, da i Miceka »napumpa« sve u ime nekakvog patriotizma i stranke i sličnih inače lijepih stvari. On mu je sretno izmakao, jadajući mu se, da uopće ne služi ništa osim stana i hrane u naravi.

Miceka je već obuzimao bijes i, da se nije radilo o tako važnoj stvari, kao što je ta njegova večeras, bio bi otišao kući. Ne bi ga čekao. Ovako nije smio ni pomisliti na odlazak, pa dokle čekao da čekao. Solarić stiže istom nekoliko časaka prije osam sati.

— Oprostite, dragi gospodine Križaniću! — ispričavao se još u hodu. — Znate, poslovi, stranke, razgovori hoće da rastrgaju čovjeka. Uhvatio me je jedan znanac, pa molio, da mu kod suda uredim neke stvari i, naravno, morao sam s njime svratiti na čašicu vina. Nijesu svi ljudi kao vi, da se boje birtije.

Miceku je bilo drago, što se je taj toliko raspripovijedao, jer je on kroz to dobio vremena, da namjesti na usnama vrlo prijateljski i dobrohotan smiješak.

— To se razumije. Poslovi. Vi uvijek radite kao crv.

— Mora se, mora se. Imam mnogo posla u pisarni, a još više svoga privatnog, što moram raditi za svoje stranke.

— Naravno, naravno. Ali su vam prema radu i dohoci, a ne kao kod mene. Odereš se živ i ne zaradiš ništa.

— Znate, ne zaradim ni ja vazda. Sirotinja, a ja dobra srca, pa radim više badava nego za plaću.

— Imate vi pravo, dragi gospodine Solariću. Poznam ja vaše zlatno srce, i baš zbog toga se i obraćam na vas. Nije doduše nikakav posao. Ne mora se ni napraviti, ali bi ipak bilo za dušu, da se vidi, kako stvari stoje. Ako je sve u redu, onda ćete napraviti sjajan posao. Ja sam već rekao, da to ne smijem nikom drugom povjeriti nego vama.

— O čemu se radi?

— Htjeli su, da idu nekom odvjetniku, pa sam ih ja odgovorio. Što će kod gulikože, da ih ucjenjuje?! Nije li tako?

— Naravno. O čemu se radi?

— To se razumije. Naš dr. Franić nije takav, no on je previše zaokupljen politikom, pa niti ne dospijeva na odvjetničke poslove.

— Da, da, bila bi dužnost naših ljudi, da mu baš zbog toga namiču dobre advokatske poslove, kad za narodne stvari previše žrtvuje. Nego, pustimo to. O čemu se radi? Da čujem.

— Tu vam je, dragi moj gospodine Solariću, jedna sirota udovica s četvero sitne djece. Ima kućicu i vrtić. Sve bi odnio u torbi. Nema od čega živjeti, pa bi morala prodati kućicu, a ne zna, sirotica, kakvo je gruntovno stanje, je li preneseno na nju, nije li; je li opterećeno i tako — ne zna ništa.

— Dakle: treba gruntovni izvadak. To je velik posao.

— Ne, ne, dragi gospodine Solariću! Kakav gruntovni izvadak! Samo vi to napišite na komadiću papira, da se vidi, koliko je toga, na komu je i da li je opterećeno.

— Naravno: treba prepisati posjedovnicu, vlastovnicu i teretovnicu, a to je gruntovni izvadak, dragi gospodine Križaniću.

Micek je već ispitao gospodu dobrovoljce o tima prokletim gruntovnim knjigama i oni su mu nešto protumačili, nu sada vidi, da nije sve zapamtio ili mu nijesu sve rekli. On jednostavno nije dorastao tome solicitatorskom gadu, pa će ga smotati. A on mu ne će ništa platiti. O tome ne može biti ni govora.

— Kakva posjedovnica, kakva teretovnica! — usklikne on i nasmije se nasilu. — Samo vi to u par poteza na komadiću papira napišite. Za sirotinju je i to dosta.

— Jest, jest. To je gruntovni izvadak, koji zadaje mnogo posla.

— Dobro. Zovite, kako hoćete. Najzad, to je malenkost, a glavno je ono, što će slijediti. Tamo ćete vi lijepo zaraditi, jer sam ja odredio, da vi pravite ugovor i molbu. Tako: vi ćete biti tako dobri, pa ćete to sutra napisati. Ja ću vas sutra na večer ovdje čekati u isto vrijeme, a već ćete prekosutra praviti ugovor.

— Ide u redu — odgovori Solarić. — Kako se zove?

Križanić je već bio na ceduljici napisao: »Anka Pintarić« i sve ostalo, što je nužno, pa mu pruži.

— Sutra baš imam i drugoga posla u gruntovnici, pa ću to usput obaviti. Dobro. Samo da onda ne dadu drugome, da pravi ugovor!

— Dragi gospodine Solariću, ja ne bih bio Micek Križanić, kad bih dopustio, da iz mene prave budalu. Ne brinite se.

— Dobro. Ide u redu — odgovorio je Solarić zadovoljno.

— Molim vas, dragi gospodine Solariću — reče Micek sladunjavo — vi ste tako zlatan čovjek i uzoran rodoljub, a vazda svakome rado pomognete.

— Koliko god mogu i koliko znam! — upade mu on u riječ.

— Poznato je, da vi znate mnogo više, nego mnogi i mnogi, koji nose doktorat kao magarac križ, a da ni sami ne znaju, kojim ga pravom nose! Sve se to zna. I vaše zlatno srce i vaše poštenje. Sve je to nama dobro poznato! Da. Molim vas, kad već imate i drugih važnih poslova u gruntovnici, pogledajte, kako je s kućom mojega gazde, našega dragog Vjekoslava Antolića. Njega poznate?! Naravno, vazda je u građanskome klubu. Njegova gospođa Barbara tvrdi, da je kuća na objema, a on tvrdi, da je samo na njoj, pa sam im ja rekao, da imam odlična i učena prijatelja gospodina Solarića, koji će to pogledati. Nije važno, ali kad već idete, molim vas, pogledajte i to. Bit ću vam veoma zahvalan. Evo, i to sam napisao. Lakše ćete zapamtiti.

Micek mu dade i drugu ceduljicu.

— Vrlo rado, samo ako dospijem.

— No, no — nemojte se šaliti! Ja sam im rekao, da nema vještijeg jurista od vas u tim stvarima i da ću im već sutra na večer reći pravo gruntovno stanje. Ne ćete valjda dopustiti, da opsuju i mene i vas?! A naš čovjek!

— Dobro, dobro — reče Solarić i zadovoljno se nasmiješi. — Nastojat ću. Hoćemo li skočiti na čašicu Someku? Sigurno ste žedni?!

— Hvala vam lijepo na ljubeznom pozivu, ali moram vam priznati, da sam već i ovako zakasnio u vojarnu. Moram upravo trkom bježati.

— Kad ste već zakasnili, onda vam je sada svejedno.

— Gospodine Solariću, Križanić još nema kazne! — reče on ponosno i isprsi se i lupne se nekoliko puta po grudima. — Onda, kako smo rekli: sutra navečer u sedam sati ovdje.

Micek je bio zadovoljan uspjehom. To je sve tako krasno i zgodno odigrao, da se onaj klipan, ona pijanica, nije usudio, da zatraži plaću. Pravit će ugovor! To mu je izvrsno uspjelo. Uopće je značajno, kako se ljudi dadu zaslijepiti, a ovamo misle, da su pozobali svu mudrost ovoga svijeta. Micek će tu sam praviti ugovor s udovicom Ankom, samo ako je ona vlasnica i ako nema dugova. On će tu krojiti ugovor! To je divno!

Sutradan je došao tek oko pola osam. Namjerno je zakasnio, samo da Solarić ne bi pomislio, kako je baš njemu osobno mnogo stalo do tih gruntovnih podataka. Bože moj, tuđi poslovi, a on ima i svojih briga, pa se ne može slomiti trčeći. Stalo mu jest, jer čini prijateljsku uslugu, ali opet — sve ima svoje granice.

Solarića je našao na trgu. Nestrpljivo je šetao.

— Vidi se, tko ima računa na poslu! — usklikne Micek i nasmije se. — Doduše, i meni je milo, da se to uredi, jer činim time prijateljsku uslugu, ali ne ću na tom poslu ništa zaraditi, a vi, borami, hoćete.

— Sve je u redu — reče mu Solarić. — Već vas čekam skoro cijeli sat. Evo. Anka Pintarić je vlasnica. Površina šest stotina osamdeset dva četvorna hvata. Tereta nema. Ono drugo, i to sam vam u cijelosti prepisao. Vlasnica Barbara Antolić, površina hiljadu dvjesto četvornih hvati. Tereta nema.

— Vi ste divan čovjek, gospodine Solariću! Ta će vam sirotica izmoliti za dušu bar pet svetih krunica.

— Nek ona plati litru vina, pak ću joj oprostiti sve krunice — odgovori Solarić. — I ako je još mlada, neka me pozove na čaj.

— Vidi, vidi! — usklikne Križanić i zaprijeti mu prstom. — Nemojte vi tako. Nema šale sa svetim krunicama.

— Kada ćemo onda praviti ugovor, da se znam ravnati?

— Ja ću vam već javiti. Nego, molim vas, dragi gospodine Solariću, jedno diskretno pitanje. Vi znate šutjeti?!

— Kao grob. Osobito, ako se radi o poslovima.

— O veoma važnim poslovima! Pogotovo za vas važno. Kako znate, gradski su izbori na vratima. Naša stranka ima mnogo izgleda na dobar uspjeh.

— To je sigurno.

— Vi ste vješti svim tim poslovima u gradskome poglavarstvu i gradskom zastupstvu.

— E, kako ne?! Bio sam petnaest godina općinski bilježnik. Imam sve u malom prstu.

— Kako vam je poznato, u izborni je odbor povučen cijeli odbor organizacije trgovačke mladosti, pa sam tako i ja u izbornom odboru. Kad se je povela riječ o kandidatima, ja sam spomenuo i vaše ime. Nemojte se srditi. Ja znam, da je to velik posao, ali čast, ugled, uplivi i mnogo štošta drugo. Kad se traže najpogodniji kandidati, onda se sposobni ljudi moraju žrtvovati.

— Znate, to je strašan posao, ali ako se baš mora, ja se pokoravam vodstvu — govorio je Solarić kao čedno, ali lice mu se razvuklo kao pogača od iznenadne sreće i zadovoljstva. Ni sam nije nikada ni pomislio na toliko odlikovanje, iako nitko ne može čovjeku napakostiti, koliko on sam. — Ako se baš mora, nastojte svakako, da odbor prihvati. Ja ću se žrtvovati. A što se tiče sposobnosti — u kotaru je bilo sedam općina, moja je vazda bila najuzornija!

— Meni je glavno, da znam, da ne ćete odbiti. To sam samo htio od vas znati. Dalje je sve moja briga, a vi o tome, molim vas, nikome ni riječi.

— Budite bez ikakove brige, gospodine Križaniću.

— Sada moram opet trkom u vojarnu — reče Micek, pruži mu ruku i žurno otide.

Solarić je odmah krenuo Someku i napio se kao čep, dok je Micek kovao daljnje planove. U gruntovnici je sve onako, kako je on želio, platiti nije morao ništa, pa kud ćeš bolje?! Sam se je u sebi smijao svojoj dosjetci s grad-

skim zastupstvom. Time je skinuo s dnevnoga reda sastavljanje tobožnjeg ugovora, a zatupstvo će gospodina Solarića i onako samo sobom otići u ropotarnicu. Zato je najlakše. Veselo je trljao ruke.

— I on bi bio gradski zastupnik! — šane Micek skoro glasno, slijedeći tok svojih misli. — To bi mi bio zastupnik! Ne sluti lupež, da ja znam, da je letio iz općine, jer je nešto blagajna šepala pod njegovom prljavom šapom! To bi mi bio gradski zastupnik! Da... kad bude tu dućan, pa kuća, pa još jače, uglednije i poznatije ime Miceka Križanića... To je druga firma... To će se još čuti i vidjeti, dok on stane na svoje noge. Sada su drugi poslovi po srijedi.

Skoro sedam stotina hvati zemlje, lijepa kuća, lijepa udovica, malo starija od njega, ali jošte čvrsta kao topovsko zrno! To su sve stvari, koje ne valja samo tako mimoići. Treba to pogledati. Važno je, da još ispita, da li će ona imati djece. Nije pametno onako naglavce srnuti, pa poslije kukati i biti vječno prosjak i rob zamazane derišćadi. To će on već izvidjeti.

Na čas se je svratio k Antolićevima, pozdravio ih i pitao za zdravlje. Gospodinu Lojzeku je sve gore i gore. Jedva čeka, da Micek dođe iz vojništva, pak će na operaciju. Odlučio se i na taj teški korak, kad vidi, da nema drugog izlaza.

— Još šest nedjelja — reče Micek zadovoljno.

— Toliko ću izdržati — odgovori Lojzek tužno i zamišljeno.

Gospođa Barica ga je netremice promatrala, a oči joj se napunile suzama.

Micek se je ispričao, da mora u vojarnu, pak se oprosti i otide. Bez razmišljanja je zakrenuo gospođi Pintarić.

— Ja sam, milostiva, pozvan na kavu — reče on i pozdravi je, a na usne navuče svoj majstorski poslovni smiješak.

— I na večeru, dragi gospodin Micek! — dočeka udovica veselo i pruži mu obje ruke. — Hvala Bogu, da ste se ipak jednom udostojali, da dođete.

— Poslovi, milostiva. Služba. Ne može se... Ali, kako je kod vas divno! Kao mali raj.

— To još nije ništa, kako bi znalo biti — usklikne ona vragoljasto i namigne mu jedva primjetljivo.

— A vi tu posve sami?

— Da. U stanu sam sama, a sada u dvoje! To je ljepše.

Micek je otišao od nje tek iza jedanaest sati. Otišao je začaran. Nije mu išlo u glavu, kako je to moguće, da su sve žene, koje je dosad tako upoznao, neopisivo lijepe, čarobne i zamamne. Možda se to njemu samo tako pričinja, možda je to samo iz početka, a možda je to uopće sve skupa obično, prljavo zavaravanje i zaluđivanje majčice prirode, samo da dođe do onih malih musavaca?! Tko bi to znao. Stvar je svakako čudnovata. Gospođa Anka je osobito lijepa i prepredena. Ona ga je naprosto opila svojim dahom i ljepotom, svojim motanjem i vragolijama.

Nije nikako mogao dokučiti, što ona misli o djeci, no da bi jedva čekala, da se uda, to je pokazala više nego jasno. Izazivala ga je, da počne o tome govor, no pošlo mu je za rukom, da vješto izmakne. Zasada je i ovo dosta. Vidjet će, što će slijediti. Baš radi djece — to je najvažnije i zato je to dobro.

Kuća je izvrsno građena. Sve je on to pregledao, kad ga je vodala po sobama i pokazivala mu ih. Može se i nadozidati, a ona soba, gdje su bili — tako, gdje su se zadržali, izvrsna prostorija za dućan. Kao stvorena za taj posao.

VIII

Operacija je sretno uspjela, a dvadeset i dva sata poslije nje plemeniti je i ugledni građanin Vjekoslav Antolić blago u Gospodinu preminuo.

To Micek nije predviđao. Pitao je jednog liječnika dobrovoljca o tim bolestima u želucu i crijevima, pa mu je taj učeni gospodin rekao, da se od takvih bolesti može vrlo brzo umrijeti, ali da se može doživjeti i duboka starost. On nikako nije mogao graditi svoju budućnost na tako labavim temeljima, te se je s toga i ogledao za drugom prilikom. Međutim Lojzek umrije, a Micek steče još jedno novo iskustvo s tom učenom gospodom. Nekako je već po svojoj naravi cijenio ništa i veoma malo sve to znanje i

umijeće, a sada eto i vidi, da ima pravo. Svi ti juristi i tehničari i medicinari, svi ti mladići grade svoju sreću i budućnost samo na tuđoj gluposti i neznanju, a kao štap im služi slijepi, ludi slučaj.

Nema kod njih ono stalno određeno: »Gospodine, kila krumpira stoji osam filira«, pa odmah točno znadeš i koliko je krumpira i koliko filira. Nema toga! Sve su to nekakova čudesa, nekakova nagađanja. Može biti i ovako, može biti i onako! Operacija, kaže, sjajno uspjela, srce izvrsno radi, liječnik sav sretan i blažen, a Lojzek — sutra dan pod ledinu.

To ti je sva ta nauka i sve to znanje i vještina, a kad sve skupa uzmeš i procijeniš, ne vrijedi ni koliko najobičnija vaga najsiromašnije nepismene piljarice na Jelačićevom trgu. Da su ti liječnici što znali, pa da su kazali ili njemu ili Lojzeku ili komu bilo, pa im baš i on sam štogod platio — da su oni što znali, ne bi se Micek bio spleo s poštovanom gospođom Pintarić i u ludo izgubio četiri-pet mjeseci, nego bi lijepo bio odmah okrenuo na pravu stranu i udešavao sve, kako Bog zapovijeda i kako ga uči njegov zdravi trgovački razum. Ipak još možda nije prekasno, možda će se dati popraviti. Možda?! Zašto možda? Što znači ta riječ iz usta solidna i razborita trgovca?! Nema tu »možda«. Što zaključi, što utvrdi kao pametno, to je i opravdano i pošteno, pak će to i provesti. Naći će se već i za to pravi put i pravi način. Glavno je, da ne dođe do škandala. On joj nije ništa rekao, a još manje obećao. Posao nije zaključen. Nije ni spominjan. To, što su se malko spetljali, to je bila više njezina nego njegova želja. Što je tražila i trebala, to je i dobila. On je doduše imao dalekosežnije osnove i nakane, no sada je tu druga zgoda. Drugi su to poslovi. Dućan postavljen, uveden, na mjestu, na uglu! Preko hiljade hvati zemlje. To je nešto posve drugo, nego li kućica bez dućana i bez dućanskih prostorija, a zemlje ni za polovicu, koliko ovdje.

U poslu se nije ni primijetilo, da nema Antolića. Da nije griješiti duše, možda bi se smjelo reći, da je njegova smrt samo poslu koristila, jer je Micek odmah uveo neke novotarije, koje je vidio u većim radnjama u gradu i za koje su mu dokazali, da su vrlo dobre. Iz dućana se nije

nikuda ni micao. Ni u večer, kad bi zatvorio. Tada bi sređivao račune, brojio i sortirao novce, pregledavao i mjerio robu, pisao narudžbe i obračunavao knjižice, na koje su neke mušterije nosile robu i plaćale mjesečno. Čim koji ne bi najkasnije do trećega dana isplatio duga, Micek je s njime na samu, da ne bi tko čuo, progovorio iskreno, prijateljski i otvoreno.

— Znate, dućan je zadužen, gazda umro, pa velike firme, koje nama daju robu, svakoga mjeseca pregledavaju račune, prigovaraju i gone nas. Ne smijemo davati vjeresije bez pokrića. Ni filira više. Žao mi je. Milostiva je u sto briga.

— Ne možete više davati na vjeru?!

— Možemo, možemo, ali moramo imati pokriće, moramo imati nešto u rukama, da pokažemo svojim vjerovnicima. Oni traže, da svaka mjesečna knjižica bude pokrivena mjenicom. Htjeli su, da već za prvi mjesec zaračunavamo kamate, no ja sam to odbio. Rekao sam, da ću im predati ključeve. Tada su popustili. Kamate moramo računati samo na ono, što ostane preko jednog mjeseca. I tu su mi htjeli podvaliti, da računam za njih pet po sto na mjesec. Ni to nije previše, kad se ne zavuče, ali sam ja ipak odbio. Mi doduše nijesmo banka, nego mali dućančić, ali ćemo vam računati samo bankovne kamate, samo toliko, koliko i nas košta novac u banki. Ali — tu je Micek vazda podigao glas, malko pripríjetio prstom i rekao svečano: — samo ne smijete nikom reći. Ja vam računam manje, nego ikome drugome, jer vam želim pomoći. Znam, da vam je teško. Samo znate i sami, da ne mogu pomoći svima. To možete uvažiti.

I uvažavao je svaki. Svaki je smatrao svojom dužnošću, da bude zahvalan tome mladom, brižnom čovjeku i nije nikome došlo ni na kraj pameti, da se buni, ako je na deset kruna platio na mjesec još koja pedeset i dva ili tri filira. To su doduše novci, ali i gospa Antolićka mora plaćati kamate na njih, pa su se ljudi s time pomirili. Stvar im je lijepo prikazana. Ona je udovica, vjerovnici pritisli sa svih strana, a gospodin Križanić obračunava kamate uvijek pošteno. Na filir. Istina je, da nijedna mušterija nije kušala proračunavati te kamate, ali im je naj-

veće povjerenje ulijevala činjenica, da je to uvijek bilo obračunato na filir. Nikada okrugla svota. To je bio dokaz savjesnosti i točnosti. Micek je na to strogo pazio. Nikada okrugla svota! Bože, sačuvaj. Mušterije su većinom lakoumne i nemarne, no ipak bi i najnemarnijem moglo udariti u oči, ako bi kamate vazda bile u okruglim svotama. Njemu bi bilo lakše metnuti okruglu svotu, ali je korisnije dodati još koji filir, a strankama se baci prašine u oči.

Gospođa Pintarić je prva dala mjenicu. Micek joj je to divno prikazao, te je žena skoro plakala od ganuća i zahvalnosti. Bila je u neprilici. Popravljala je kuću, mirovina malena, troškovi veliki, pa nije mogla redovito otplaćivati. Micek ju je uvjerio, da to nije ni nužno. Oni će je i čekati, a da vazda znade sigurno, koliko je dužna, svakog je mjeseca načinjen obračun, kamate pripisane glavnici i gospa Pintarić potpisala u Micekovoj knjizi, da obračun priznaje. To je sve bilo nužno radi njezine sigurnosti. Ljudi smo. Može se potkrasti pogrješka, može nastati sumnja. Na taj je način sve to onemogućeno. Mjenica je tu samo pokriće, a i to samo radi onih velikih morskih pasa — radi vjerovnika gospođe Antolić. Oni bi htjeli daleko veće, lihvarske kamate, no Miceku je uspjelo, da spasi svoje mušterije od guljenja, pak su pristali, da računa mjesečno samo dva od sto i još one proklete bankovne provizije jedan od sto. Na to se je on kod obračunavanja vazda strahovito ljutio i posve otvoreno tumačio mušterijama, kako je to lopovluk i svinjarija, ali tu se ne da ništa učiniti. Takvi su zakoni, takve su bankovne uzance. Ta riječ »uzance« uopće krasno zvuči, svaka milostiva zine od čuda, kad je čuje, i odmah je zadovoljna.

Gospođa je Barica bila sva slomljena muževom smrću. Znala je, da nije dorasla golemom teretu, koji se navalio na njezina slaba pleća. Inteligencije bi još i bilo za taj posao. Ona je išla četiri godine u srednju školu, otac je bio mali činovnik i kulturan čovjek, pa je ona u kući štošta naučila, ali je sve to premalo za vođenje jedne trgovine. Hoće se tu čovjek, hoće se tu okretnost, ali toga ona nije imala. Pomišljala je, da će biti najbolje, ako dućan proda, a prostorije iznajmi, no bojala se je budućnosti. Ne će to toliko nositi, da bi ona bila time osigurana, a gotovina se brzo raspline. Miceku se je često jadala i pitala ga, što on misli o svemu tome. Navijala je pomalo govor na to, da bi on mogao kupiti dućan, no on se je pretvarao, da je ne razumije. Kad mu je izravno ponudila, on se malko zamislio. Sjedili su kod stola. Noć je već davno pala.

— Dok mogu — rekao je on, naglašujući svaku riječ — ja ću vrlo rado za vas raditi kao sam za sebe. To vi i sami vidite, kako ide. Dućan napreduje. Ja se ne sramim za taj posao ni najboljeg stručnjaka.

— Da, da, Micek. To je istina. Neka ti dragi Bog naplati.

— Samo, to ne će moći dugo ići. Morat ćete se pobrinuti za nekoga. Ja ga ne mogu kupiti. Nemam zapravo ni filira i da vam pravo kažem — ja sam za sebe odlučio drugačije. Ne mogu ni ja ovako ostati. Godine prolaze.

— To se razumije. A kako si odlučio, Micek?!

— Ženit ću se, milostiva — reče on suho, odrezano, gledajući poda se. — Ženit ću se i mirazom otvoriti dućan.

Barica je osjetila, kako joj tijelom preletješe ledeni trnci. Iznenadila se je. Na to ona nije ni pomišljala, a naravno je, da se on ženi. Što bi drugo i činio?!

— Bilo sretno, Micek — prošapće ona. — Ti zaslužuješ najveću sreću. Jesi li već našao, koju ćeš?

— Jesam, milostiva. Prepisat će na mene kuću i dati mi deset hiljada kruna u gotovom prije vjenčanja. Ja to nijesam tražio, ali sam to razabrao iz razgovora. Tako mi nude.

Miceku je već bilo na vrh jezika, da rekne ime gospođe Pintarićeve, no u zadnji se čas lecne. To bi moglo štošta pokvariti i za sadašnjost, a pogotovo za budućnost. S Ankom je njemu već često puta bilo vrlo, vrlo lijepo, pa bi bilo ludo, da učini štogod, što bi mu taj odnošaj onemogućilo. Nužno je, da i to željezo ostane u vatri.

— Slušaj, Micek — reče gospođa Barica iza duže stanke.

— Izvolite, milostiva?!

— Bi li ti mogao, ako ti nije veoma nezgodno, da se ne žuriš sa ženidbom. Još ćemo vidjeti... Bog zna...

— To, milostiva, nažalost nije moguće. Mladost prolazi, godine lete, a još nijesam ništa stekao. Čime ću dočekati starost? Tu je sada kuća, tu gotovina, pa će biti i dućan.

— Ne možeš nikako čekati?!

— Ne, ne. Ja ću još biti kod vas, dok nekako uredite, nu svakako ću vas moliti, da se požurite.

Ona se je zagledala preda se, čupkajući rukama po stolnjaku, a suze su joj same curkom curile. Nije jecala, nije zapravo ni plakala. Samo su suze same tekle.

— Ne plačite, milostiva — reče on meko. — Meni je vrlo teško gledati vaše suze. Onda bih morao i ja s vama plakati. Toliko mi je vas žao. Srce me boli za vama.

— Ah! — uzdahne ona glasno i pogleda ravno u njega. — Kad bi tebe srce za mnom bolilo, ne bi ti pravio takvih osnova.

Iza tih je riječi briznula u glasan plač i pokrila oči rukama. Micek je već htio skočiti k njoj, da je ogrli, da je umiri i miluje, da je cjeliva — no predomislio se i ostao na svome mjestu.

— Ne plačite, milostiva! — reče hladno i poslovno. — Te se stvari ne mogu rješavati suzama. Ja vas razumijem i varate se, kad mislite, da ja ne osjećam za vas, kao da ste mi rođena sestra. Samo vi kao pametna i veoma inteligentna žena morate znati, da ja moram misliti i na svoju budućnost. Bez umišljanja smijem reći, da moje sposobnosti nijesu takove, da bih ja morao ostati vječni pomoćnik.

Ona je glasno ridala, no Micek je svaku riječ naglašivao, isticao i otezao, samo da Barica mora čuti i dobro razumjeti svaku riječ.

— Kažu mi — nastavljao je on: — Kuća je tu — novac je tu, mjesto izvanredno, a i žena krasna. Morate sami priznati, da bih bio lud, kad bih od sebe odgurnuo takovu priliku.

— Prestani, Micek! Zaklinjem te, prestani! — procijedi ona kroz plač i ridanje: — Ako se o tome radi, evo sve, sve...

On se pobjedonosno isprsio i počeo gladiti svoju nausnicu, pa nastavi tiše:

— Već su htjeli, da se odmah prepiše kuća na mene.

Barica se je pomalo stišavala, teško uzdisala i od časa do časa se tresla od prigušenog plača, koji bi joj ubrzao dihanje tako, da su se uzdasi sustizali u grlu kao isprekidana štucavica.

— Ja znam, tebi nije do mene stalo — govorila je ona tiho, da je jedva i sama razabirala svoje riječi. — Ja sam prestara...

— Milostiva, ne! — reče on odlučno. — Nijesam kanio o tome govoriti, jer vas odviše poštivam, ali kad ste me izazvali, reći ću vam pravo i pošteno: Nema na svijetu žene, koja mi se sviđa više nego vi ili koju bih volio više nego vas. Na to vam dajem svoju poštenu riječ.

Ona se je neobično iznenadila, podigla glavu i zagledala se je u njega. On je dočekao njezin pogled, prihvatio ga i izdržao. Oči su mu sijevnule neobičnom vatrom, kao kad čovjek napravi vanredno povoljan posao.

— Na te riječi, milostiva, evo moje ruke! — reče on odlučno i pruži joj ruku. Ona je nijemo, skoro besvijesno prihvati, no još uvijek u čudu reče:

— A onda?!

— A onda?! Vi hoćete, da me iscijedite kao limun, milostiva. Vi ne dopuštate, da pred vama išta zašutim.

Neprekidno su se držali za ruke, koje su počivale na sredini stola. On ju je čvrsto držao i nije popuštao.

— Ne! — šane ona. — Reci mi sve otvoreno.

— Uostalom, ja sam već rekao: ne mogu ja biti vječno trgovački pomoćnik. Ne ću da budem. Pogotovo ne ću da budem pomoćnik i namještenik svoje žene.

— Micek!

— Izvolite, milostiva?

— Micek!

— Recite, milostiva, što mislite.

— Micek! Zašto ti nijesi meni to prije rekao?! Ti se bar sjećaš, da smiješ imati u mene neograničeno povjerenje. Ti se onoga još sigurno sjećaš?

— I ne ću, milostiva, zaboraviti, dok sam živ! — reče on čvrstim glasom i još jače stište njezinu ruku.

— Zašto mi nijesi govorio, dok bi bilo na vrijeme?

— Pa, da sam govorio? Što biste mi vi bili rekli?

— Micek! Rekla bih ti bila, da ti predajem i kuću i dućan i dušu i tijelo i sve! — reče ona žurno, na dušak, te je cijela rečenica zvučila kao teški, potresni vapaj. — Predajem ti sve, Micek, i sve prepisuj na sebe, ako hoćeš još večeras. Sve, sve, samo me riješi ove muke, ovih briga, ovih strahota...

Opet je zapala u jecanje. On je ostao naoko miran. Lagano je ustao, držeći je neprekidno za ruku i prišao k njoj.

— Smirite se, milostiva.

— Ako se samo o tome radi — šaptala je ona kroz jecanje — sve ti predajem, sve je tvoje.

— Milostiva, među nama se ne radi o tome! — reče on svečano i objema rukama podiže njezinu glavu prema sebi tako, da su opet gledali jedno drugom u oči — Među nama se ne radi o tome, Barice moja jedina!

Posljednje je riječi izgovorio s neopisivom nježnošću, nagnuo se nad nju i toplo je poljubio. Ona je i dalje neprekidno jecala i ovila svoje ruke oko njegova vrata. Kako ju je on pridizao k sebi, ona je ustala. I on je zagrlio nju, te su tako stajali nijemo u zagrljaju i cjelovima.

— Ja se nijesam usudio, da ti o tome govorim — prekinuo je prvi on šutnju. — Bojao sam se, da bih te uvrijedio.

Prišli su k divanu i sjeli. Barica se je savila na njegove grudi i neprekidno jecala.

— Smiri se, dušo. Nije sada vrijeme plakanja — govorio je on i nježno je milovao po kosi.

— Ja sam tako i nesretna i sretna — šaptala je ona.

— Smiri se. Saberi se.

— Još malo. Da se isplačem.

Micek ju je neprestano cjelivao i milovao, a kad se je smirila, podigla je oči prema njemu i malko se osmjehnula.

— Je li to sve istina, Micek? — prošaptala je ona.

— Barice moja!

— Micek moj zlatni, jedini... Ne prenagli se. Ja sam presretna, ali ja sam mnogo starija od tebe. Ti ne ćeš dugo biti sa mnom zadovoljan. Još koju godinu...

On je šutio, široko otvorio oči, objeručke je nježno odalečio od sebe i veselo se zagledao u njezine oči, kao da joj kaže: — Tako divna žena da me ne bi zadovoljavala!

— Ja sam sretna, Micek. I bit ću. Samo ti...

— Za mene se ništa ne boj. Ja znam, što hoću! Ti najbolje opet znaš, da ja nijesam lakouman ni u čemu, a najmanje bih mogao biti u ženidbi. Ja te ljubim i želim, da mi budeš ženom. Ti pristaješ. Što tu onda još treba razmišljati?!

— Micek, sve ti predajem: i kuću i dućan i...

— I sebe! — upade joj on u riječ i opet je poče ljubiti.

— Čekaj, Micek. Za to još ima vremena. Uredi s kućom i dućanom, kakogod hoćeš. Sve ću potpisati.

On je bio sretan i blažen. Odmah je u svojim očima poskočio u cijeni i već je smišljao, kako će već sutra izvaditi obrtnicu na svoje ime, a zatim i kuću prepisati.

Htio je pod svaku cijenu, da se još iste večeri preseli u svoje sobe, u Baričine.

— Micek, zaklinjem te, ne još — molila je ona.

— Zašto ne?! — začudio se on. — Zar mi ne vjeruješ?!

— Vjerujem ti, Micek, kao sama sebi, ali — još ne.

Nije se dao nagovoriti. Nijesu koristile njezine ni molbe ni zaklinjanja. On je smatrao posao dovršenim.

Barica je opet počela plakati i tiho jecati, a on ju je u čudu gledao. Nije razumio ni tih suza ni toga držanja.

— Molim te, reci mi, zašto sada plačeš?

— Micek, promisli, moj se siromašni Lojzek još nije ni ohladio u grobu. Još nema ni šest mjeseci...

— Kakve su to sentimentalnosti i bedastoće!?

— Ne, Micek. Nijesu to bedastoće, nego svetinje.

Ona je neprekidno i sve jače i jače plakala, a on je nije mogao razumjeti, pa je bio u velikoj neprilici.

— Pa, dobro. Onda dobro. Eto, onda reci, kako hoćeš — govorio je on neodlučno i isprekidano.

Barica je obrisala suze, podigla glavu i tiho rekla:

— Evo, kako ja želim: Dućanom i kućom uređuj odmah. Sve vodi i uređuj, kako najbolje znaš. Ovo drugo ... molim te, pusti, dok za to dođe vrijeme.

— A dotle?

— Dotle me i dalje zovi milostivom i neka nitko ništa ne zna.

— Tako?!

— Da. Tako. Ja te molim. Pusti me, dok se smirim. Da ne gazim i dušu i obraz. Ja ne mogu drukčije, a ne ću i radi svijeta. Ti me razumiješ?

— Ne, ali — kad ti tako želiš, neka bude.

On doista nije mogao razumjeti, kako netko može na jednoj strani biti toliko nesmotren, pa dati iz ruke i kuću i dućan, a na drugoj paziti na nekakovu korotu i nekakove ljudske obzire, koji ne vrijede ni jednoga filira. To mu nikako nije išlo u glavu, no lako je podnio, kad je tu i kuća i dućan i gospođa Pintarić. Misli su mu munjevitom brzinom kružile glavom. Odmah mu je bilo jasno, da će kuću na sebe prenijeti temeljem kupoprodajnog ugovora. To će biti pred svijetom najljepše. Za dućan je stvar još mnogo jednostavnija. Jednu će obrtnicu odjaviti, drugu će prijaviti. I onda — gotov čovjek!

— Kada bismo se onda po tvome računu vjenčali?

— To ćemo vidjeti. Za to je lako — reče ona, nježno ga ogrli i privije se k njemu. — Kad se volimo, onda je zato lako. Ja mislim, da se vjenčamo, kad prođe godina.

— A dotle?

— Dotle kao i dosada. Ti radi svoje poslove, a ja ću se brinuti za kuću.

Takova mu osnova nije nikako išla u glavu, no ubrzo je uvidio, da je ona i za njega vanredno povoljna. Imat će dosta vremena, da stvar valjano pripremi, a da ništa ne pokvari ni s Milicom ni s gospom Pintarićkom. Posve je sigurno, da gospa Anka još vrijedi samo kao zgodna gospođa i kao vlasnica kuće, a bez roda i poroda. Ako ništa više, ne smije se takova zgoda pustiti iz vida. Bog zna, što nosi dan, što nosi noć. Ona rado troši, rado i popije dobru kapljicu, pak će njezin račun rasti. Ne može nipošto dopustiti, da ona promijeni dućan.

S lijepom je Milicom posve drugi račun. To je njegova idealna ljubav. Ta mu se je riječ »idealna« sviđala baš toliko, koliko i sama lijepa djevojka, jer ju je tumačio tako, da mu je ta »idealna« ljubav daje sve, a ne obvezuje ga upravo ni na što. I doista: on joj nije još nikada poklonio niti jedan cvijetak, pa što više ni onda, kad mu je sva sretna javila, da je položila maturu s izvrsnim uspjehom. Ni tada baš ni jednog cvijetka — ništa, ništa joj nije poklonio. On je njoj jednom tumačio, kako njegova ljubav njoj mora nadomještavati sve te ludorije pokvarenih gradskih fićfirića. Kad je s pomoću očevih veza dobila učiteljsko mjesto u Zagrebu, on je bio presretan, jer im je time bilo omogućeno, da se i dalje sastaju, no sada je to požalio. Bilo bi mu mnogo zgodnije, da je gdje u provinciji. Lakše bi se izvukao, a ipak — ostao s njome u dobrim odnosima. Sada je tako i nije se dalo promijeniti. On će i to već riješiti, on to mora riješiti. Toliko je vjerovao u sebe i svoje sposobnosti, da nije mogao ni pomisliti, da bi se njemu koje pitanje moglo oteti i ostati neriješeno.

Najprije se je dao na uređivanje prenosa posla i već je za nekoliko dana izvjesio slavni i ponosni natpis: »Micek Križanić — trgovina mješovite robe«, a ispod toga sitnim slovima: »Naslj. Vjekoslava Antolića«. Kad su radnici pribijali nad vratima taj natpis, Micek je osjećao, kako raste, kako se širi i kako sav buji kao ukvasao kruh, te mu se učini, da mu je i dućan pretijesan za toliku njegovu veličinu i važnost. Izišao je pred kuću i upozoravao radnike, kako trebaju zabijati čavle, iako su to oni već bili uredili. Otišao je u dućan, pošto se ogledao na sve strane, da vidi, da li ljudi zastajkuju i promatraju tu promjenu, te pozvao Baricu i rekao joj:

— Pogledajte, milostiva, da li je cimer dobro metnut.

Ona ga nije poslušala, nego je žurno otišla u štalu, da je on ne vidi, i tamo se sita isplakala. Poslije se oprala, da on ne opazi, da je plakala.

S kućom mu je bilo nešto teže. Barica je pristala, da naprave kupoprodajni ugovor. Njoj je bilo pravo, kakogod je on htio, samo je on bio u neprilici, kako bi napravio ugovor i proveo uknjižbu, a da ništa ne plati. Ipak

je šteta i grijeh, da on nekome plaća debele pare zato, što će mu napisati tih nekoliko najobičnijih redaka. Istina, trebalo bi našem doktoru Franiću dati, da štogod zasluži. Čovjek od toga živi, a za stranačke i narodne stvari žrtvuje više nego svi ostali građani skupa, no nigdje ne stoji pisano, da on mora zaslužiti baš na Miceku Križaniću. Zato ima i bedastijih i bogatijih od Miceka. On će se već i sam poslužiti. Ni na Solarića se ne može obratiti. Stari ga je pijanica isisao. Ne bi ga se više mogao riješiti. Oni su ostali dobri i poslije izbora gradskog zastupstva, jer se je Micek pobrinuo, da Solarić dozna, da je doista predložio i njega za kandidata. Naravno, Solariću nije nitko rekao, da su na taj prijedlog vrlo ozbiljnog i već cijenjenog i uvaženog mladog Križanića ostali odbornici prasnuli u smijeh i da se je sam Križanić — radi svoga ugleda! — slatko nasmijao toj svojoj dosjetci.

Razmišljajući o svemu tome sjeti se nekoga jednogodišnjeg dobrovoljca, koji je sada bio odvjetnički perovođa. To je bio dobar i naivan čovjek, a — dobar čovjek, gotova budala. Taj će njemu sve urediti bez filira. Na vino ga može pozvati, jer uopće — ne pije. Taj, taj! To je onaj pravi. Odmah je kupio dvije tiskanice kupoprodajnog ugovora i jednu olovkom ispunio podacima gruntovnog izvatka, koji mu je nabavio Solarić. To je bio težak i naporan posao, ali je ipak bio lakši nego li — davati svoje poštene pare kakvome bilo advokatu. Kad je bio time gotov, spakovao je papir u džep i potražio kod sudbenoga stola svoga znanca. Čekao ga je i tražio dosta dugo, nu vrijeme je kod njega ipak bilo najmanje skupocjeno, jer Barica radi u dućanu i poslovi se redovito odvijaju. Najzad ga je našao i srdačno ga, veoma ponizno, veoma ljubežljivo pozdravio.

— Što je vas donijelo k sudu?! — usklikne dobričina.

— A, tako, veleučeni. Imam tu nekih poslova i sve mislim: Šteta, što vi još nemate svoje pisarne! Znate, imam svoj posao, pa bi svaki čas bila za odvjetnika po koja stvarca.

— To je istina.

— Naravno, naravno, no ne će ni vaša praksa dugo trajati, pak ćemo se onda, ako Bog da, naći.

— Hvala unaprijed na pažnji! Ja se nadam, da ću za godinu dana imati svoju pisarnu.

— Izvrsno! — usklikne Micek iskreno i oduševljeno. — Znate, veleučeni, kao dogovoreno! Ja sam baš jučer odlučio, da prvu godinu nikoga ne tužim, iako bih već i sada mogao. Ipak je bolje, da ne rastjerujem mušterija. Radije ću štogod i izgubiti. Čim vi otvorite svoju pisarnu, dat ću vam ih najmanje tridesetoricu na utužbu, da vam te prve tužbe donesu sreću. To će biti divan posao!

— Ja se nadam. Unaprijed hvala! Jeste već obavili kod suda?!

— Jesam, jesam. Nego, molim vas, kad smo već u razgovoru i kad smo se slučajno sastali, bit ćete tako dobri, pak ćete mi nešto pogledati.

— Vrlo rado. O čemu se radi?

— Moj otac kupuje nekakovu zemlju, pa mora naravno napraviti ugovor. On je čovjek siromah i jedva je skuckao kupovninu, a ne može ni misliti na to, da bi još trošio na pravljenje ugovora i prenos, pa je mene molio, da mu napravim formular za ugovor i molbu. Ja sam to napravio po gruntovnom izvatku mojega bivšeg gazde. Kao da ja kupujem od njegove žene. Prema tome će mome ocu napraviti župnik ugovor za ovu zemlju, koju je kupio. Budite tako ljubezni, pa mi to pregledajte i popravite — reče Micek i izvadi iz džepa ugovor i gruntovni izvadak.

— Dobro. Što više: vrlo dobro — reče onaj, sravnjujući ugovor s izvatkom: — Vi ste potpun majstor. Tu i tamo treba malo popraviti.

— Budite tako ljubezni — reče Micek tužnim prosjačkim glasom, i pruži mu olovku.

— Pravite užasne pravopisne pogrješke.

Kad je ugovor bio gotov, Micek upita, kako se pravi molba.

— To je već teže — odgovori onaj — ali, ako želite, ja ću vam je napisati.

— Budite tako ljubezni. Neizmjerno ćete me zadužiti radi moga siromašnog oca. Molim vas, ispišite mi sve točno, kao da ćemo ovaj ugovor uknjižiti.

— Dobro. Samo me tu počekajte, a ja idem u veliku dvoranu, jer tamo mogu sjesti.

— Budite tako ljubezni. Neizmjerno ćete me zadužiti.

Micek je čekao dosta dugo, no nije nimalo bio nestrpljiv. On ima vremena, kad zna, da se radi o tom, da poslovi krenu naprijed. Iza duga čekanja dođe gospodin perovođa, noseći u ruci arak papira.

— Evo, gospodine Križaniću — reče mu on. — Kod prepisivanja izmijenite samo ovo, što sam tu podcrtao, a ostalo točno prepišite i predajte u gruntovnicu.

— Lijepa vam hvala. Neizmjerna vam hvala — govorio je on i ponizno se klanjao, nastojeći, da pritom ipak zadrži važno i gospodsko držanje. On je ipak već samostalan trgovac!

Spremio je u džep ugovor i molbu, još se jednom naklonio i otrčao niz stepenice sudbenog stola, kao da je na krilima. Kad je bio na ulici, izvadi papire iz džepa i stane molbu pozorno promatrati. Sve je bilo ispisano lijepo, čitljivo, bez i najmanjega križanja, a one proklete točke i đavolski zarezi stajali su kao saliveni. Svako je stajalo čvrsto na svome mjestu, kao da ne može biti drugdje nego baš tu, gdje ga je usadio onaj naivčina. Sve lijepo ispisano tintom, i kaže: »Veleslavni kr. sudbeni stole«. Tako to mora biti, ali se prepisivati — ne mora. Bože, sačuvaj! Tako će to u gruntovnicu, kako je napisano, pa gotova molitva.

Kad je stigao kući, sav je sretan ispripovjedio milostivoj, kako su se dva njegova prijatelja advokata upravo počela otimati, koji će mu tu uslugu učiniti. I eto, već je sve gotovo. Samo će još prepisati ugovor, ona će potpisati, potpisat će i on, a pozvat će dva prijatelja, koji će potpisati kao svjedoci i — sve u carskom redu. Bio je toliko oduševljen, da bi bio Baricu srdačno ogrlio i izljubio, samo da nijesu bili u dućanu. I ona je bila zadovoljna, kad je vidjela njegovo veselje.

Za dva dana je molba bila već u gruntovnici. Tamo su tražili još nekakve prepise. Načinio je, što su god tražili. Prepisivati nije teško, kad se radi o takvim stvarima, iako bi on volio dva puta oprašiti cijeli dućan nego li ispisati arak papira. Sjetio se je, da bi dobro bilo sačuvati i prijepis molbe za gruntovni prijepis, pak se je žrtvovao, te i nju prepisao i svoj prijepis zajedno s konceptom ugovora spremio u kasu. Neka se nađe. Škoditi ne može, jesti ne traži, a može mu opet dobro poslužiti. Onda ne će više trebati moljakati kojekakve zelene koncipijentiće ili pijane solicitatore.

Sretan je i zadovoljan hodao po dućanu, trljao ruke, gladio nausnice i kovao osnove za budućnost. Dućan svakako mora proširiti. Barica bi htjela, da se uredi i vanjsko lice kuće, no on o tome ni ne misli. Žene vazda misle na vanjski izgled, kao da je to važno.

Pita se: koliko to nosi?!

IX

Razapeo je jedra i plovio punim vjetrom.

Jasna pogleda, sa zdravim seljačkim razborom, bez i truna bolesne, ženskaste osjetljivosti išao je velikim koracima za svojim ciljem: da zauzimlje položaje i zemaljska dobra. Vrhovno mu je načelo jedino pravilo života: biti u granicama zemaljskih zakona i svakome, s kime dođe u doticaj, slatkim smiješkom i zamamnim pričicama i obećanjima zamazati oči i tako fino i tako vješto, da njega gledaju u ružičastom svijetlu.

Život je borba, koju dobivaju oštri laktovi i vješti okretaji. Život je kao trgovina: vješti i pametni vazda skupo prodavaju i jeftino kupuju. Milosrđa nema, jer je neprirodno, pa potom i suvišno. Tko je došao na svijet, donio je sa sobom i svoj kruh. Njegova je stvar, ako on pusti, da mu se upljesnivi, pa crkava od gladi. Nije sigurno zato odgovoran Micek Križanić, a najmanje je on zvan, da takima pomaže. Priroda ne treba tutora i popravljača.

Ta su mu načela bila jasna kao oganj, a u njegovoj su se svakoj žilici skrutila kao dijamanti, te on više nije mogao, da ih se ne drži, niti je trebao na njih misliti, pa da ih ne povrijedi. Tračnice su bile tu, uklesane, urezane, nepomične i — vlak je redovito jurio.

Baricu je još prije vjenčanja doveo do uvjerenja, da u kući previše troše. Okrenula je škrtariti na svakom koraku, na svakom zrnu soli i na svakoj šibici. Uvjerio ju je, da ne zna gospodariti novcem, pa ona više niti nije imala novaca kod sebe. Kad bi se vratila s trga, upisala

bi u knjigu sve, što je kupila, po što je koja stvar i koliko je potrošila. On je to svako podne kod objeda pregledao i uzeo od nje preostatak novca. Sve je to obavljeno u najvećem miru i slozi, jer Micek i nije htio ništa drugo, nego red i slogu. Stoga se tako i pazi i štedi i pregledava. Njezini su obrazi počeli naglo tamniti, oči su izgubile svoj dosadašnji sjaj, a mišići popustili i omlohavili. Postala je šutljiva. Micekovo je mnijenje bilo, da jedu predobro, te su se dogovorili, da će srijedom, petkom i subotom postiti. To zapovijeda i sveta crkva. Samo treba valjano postiti, a ne, kako to čine naša gospoda. Iza nekoliko je tjedana pokazao Barici s velikim zadovoljstvom, da na posne dane potroše poprečno dvadeset i sedam filira manje nego li u ostale dane. I ona se je zadovoljno nasmiješila, osjećajući, da Micek vazda ima pravo i da sve čini samo na sreću i zadovoljstvo njih dvoje, ali — njezino lice i oči ne dobiše više nikada prijašnjega sjaja.

I s gospođom Pintarić napredovao je posao, kako je trebalo. Ona se nije ni nadala, da bi on nju uzeo, pa nije bila povrijeđena, kad je doznala, da će se vjenčati s Baricom. Ona je u svojem prijateljskom ocjenjivanju sudila, da to ni nije ništa drugo, nego — i pred ostalim svijetom pokazivanje onoga, što se je već tako i tako davno događalo. Još i prije smrti onoga siromaha. Istina, nije ona toga vidjela, no kako bi i moglo biti drukčije, kad se zna, da je pokojnik bio neprekidno bolestan, a ona — kao lumbarda. To je gospa Anka i Miceku rekla prilično jasno i otvoreno. On se je lecnuo i već htio da izvrši svoju najprimitivniju dužnost i odbije tu klevetu od svoje Barice. Međutim sijevne mu u glavu misao, da bi to moglo uroditi svađom, pa možda i prekidom prijateljstva. Što se tiče Anke, on bi nju i žrtvovao, jer ima za nju dobrih zamjena, ali — kuća — šest stotina osamdeset i dva hvata zemlje! To se ne žrtvuje tako lako, a posvaditi se sada s njome, to bi bila očita žrtva, jer i njezin dug raste užasnom brzinom, ona obračune potpisuje i zahvalna je za Micekovu pažnju i obzirnost i — srlja orijaškim korakom svršetku. Posve je jasno, da on tome nije kriv, a niti ne može ništa promijeniti na stvari. On čuva svoje i služi se svojim pravom. Ništa više. Čini joj još velike usluge,

što ne traži isplatu ni kamata, a kamoli glavnice. Ne. Ni to. On je obziran, on je pažljiv. I to, ne možda stoga, što češće ode k njoj na obračun, a ona ga lijepo dočeka i podvori ga svime, što može imati i dati tako lijepa, uščuvana udovica u četrdesetim, snažnim, jakim i razbuktalim godinama. Ne, nipošto zbog toga. Njemu najzad nije do toga baš mnogo stalo. Ako ćemo pravo, to je za njega žrtva, jer on po svome današnjem položaju ima toga na pretek, i to: još da vidite, kako svježe, kako mlado i kako gospodski servirano! Kad bi ga, ovako iz prikrajka, gledao u tim poslovima i ljepotama, ne bi mogao vjerovati, da je taj sretnik negda trčao za hodočasničkim kolima po jedan kilometar, dok bi isprosio novčić, i da je još i danas zapravo nepismen. Sila je on. Vitez i osvajač, pa što onda može tu značiti jedna obična Anka Pintarić?! Štogod on čini, čini samo čovjek čovjeku, jer je obziran, jer ima srca i duše! Računao je pod gotov groš, da će je za godinu, a najzad za dvije godine dana maknuti s ognjišta. To će ići posve lijepo i sa smiješkom i slatkim riječima.

S Milicom je išlo mnogo teže nego s Ankom. On je nije nikako mogao razumjeti i badava joj je tumačio zadaću svoga života: da stiče i da dođe do ugleda i položaja u društvu, koji on zaslužuje svojim umom i svojim zdravim rasuđivanjem i shvaćanjem života. Uza sve svoje škole nije mogla toga pojmiti i zaboravila se tako daleko. da mu je pljunula u lice, kad joj je rekao, da on nje usprkos svoje ženidbe ne kani napustiti, da će s njom i dalje češće ići na Grmoščicu ili gdje već nađu zgodno mjesto. Ona je ridala, jaukala, čupala kosu i urlikala kao da je đavo ušao u nju, a najzad se je razboljela i odležala preko dva mjeseca. Bila je opasno bolesna i da je tada umrla, on tome ne bi bio kriv, no bio bi se riješio jedne velike i neugodne brige. Takva stvorenja nijesu sposobna za život. Zamišljaju nekakovu ljubav izvan svih drugih životnih briga i pitanja, kao da je to neka sila nad silama. Lijepo joj je on sve tumačio i govorio, kako ona može biti sretna i zadovoljna s njime. On ni tu nije kriv, jer je ona rekla, jasno i glasno, da se ne kani udavati i da je usrećuje već sama njegova ljubav. On joj ne uskraćuje, on se je spreman žrtvovati, kad je baš njoj nužno. Sve joj

je to rekao, a ona kao luda. Istina, kad je oboljela, bilo mu je pomalo žao, i da je imao vremena, da o tome misli, bilo bi mu sigurno i veoma žao, no on je bio toliko zaposlen svojim računima i osnovama, da nije imao vremena mučiti se i takovim glupostima. Najzad: je li on nju silom vukao za sobom i u sve ono, što je dalje slijedilo?! Ne. Nipošto. Lijepo je sama išla, vatreno ga gledala i sve ga sama navodila kao golubica, kad se spusti milo i ponudno. Sve je ona to sama učinila i neprekidno govorila: ja se ne ću udavati! Pa dobro, što ti onda može biti krivo, tko pravedan smije zamjeriti Miceku Križaniću, što je on te tvoje izjave primao ozbiljno i prema njima se ravnao? Kad se je pridigla i počela izlaziti, na njegove je pozdrave odgovarala samo onda, kad je tko treći mogao vidjeti, a inače je vazda od njega okrenula glavu s prezirom i gnušanjem. To njega nije smetalo. Pozdravljao je vazda ljubezno i uporno, jer nije mogao dopustiti, da imade — neprijatelja. To bi moglo škoditi.

Milica ga je bezgranično ljubila i strahovito patila pod tim teškim udarcem sudbine. Sva se je bila osušila, a oči su joj bile neprestano mutne i zaplakane. Mrzila ga je i prezirala, ali ona ga je i ljubila. Uzalud je skrivala i gušila to strašno protuslovlje preko godine dana. Ipak ga je ljubila i čeznula za njim. On je postao njezinom životnom potrebom. Opet mu je počela redovito odzdravljati, a nekoliko mjeseci nakon te kapitulacije pala je jednoga dana pred njim, kad su se nasamu sreli, i zakrčila mu put. Ona je osjećala u sebi slom ponosa i slom značaja, te mu pružila ruku. To je bilo nesvijesno, mehanički, pod udarcima nekoga unutarnjeg glasa, koji je zapovijedao i kojemu ona nije mogla odoljeti. Ona više nije ni pokušavala, da odolijeva. Klonula je, pružila mu ruku i prošaptala, oborivši pogled na zemlju:

— Radi, kakogod hoćeš, samo me ne napuštaj. Ne mogu više!

On je prihvatio pruženu ruku i zadovoljno se smiješio.

Kad je postao samostalnim trgovcem, pa radi toga prestao biti članom trgovačke mladosti, izabrala ga je ona začasnim članom, a u građanskoj je stranačkoj organizaciji bio brzo iza toga biran u odbor i delegiran u vodstvo stranke. Mnogima se je sviđao njegov mirni, trijezni način izražavanja i raspravljanja, a vazda je bio spreman, da ide po gradu na večernje sastanke, pa su ga ta svojstva naglo uzdizala u prve redove. U svakoj je raspravi polazio sa čisto trgovačkog stanovišta: Koliko krumpira, koliko filira i prema tome željeznom seljačkom logikom zauzimao stanovište. Naravno je bilo, da je takovo stanovište odskakalo od mišljenja kakvoga političkog idealista ili zagrijanog pravnika. Badava je tu bilo, što se gdjekoji mladi zanesenjak pokušao pobuniti i dokazivati, kako je naša politika moguća samo kao idealistička, oslobodilačka i vratolomno odvažna, kad je gospodin Križanić sve svoje račune znao tako milo i slatko obući u patriotsko ruho, da su starija gospoda s puno povjerenja u njemu gledala odličnoga, umnog i dostojnog predstavnika našega dragog građanstva, naše mile purgarije. On nije ni lihvar ni sebičnjak, on nije ni bezdušnik, gramzljivac, nego samo ozbiljan i promišljen radnik. Ništa drugo. Napose je ušao u volju gospodinu doktoru Franiću, jer je najspremnije izvršivao njegove naloge u agitaciji i držanju sastanaka po gradskoj periferiji. I govornik je bio dobar. Obična sadržaja s mnogo stranih učenih riječi i dobrom dikcijom, a k tome je bio i lijepa pojava, pa je i uspjeh bio vazda dobar, a Micekov ugled rastao uporedo, stopu u stopu s njegovim kapitalom.

Koliko je on imao novaca, to nije nitko mogao znati, jer je to bila tajna sa sedam pečata. To nije znala ni njegova Barica. Ona je samo tu i tamo slučajno vidjela, kako je obračunavao s pojedinim mušterijama, i da posao ide vrlo dobro, no ništa više. Iznenadila se je, kada je od gospođe Pintarić kupio kuću, no niti ga je ona pitala niti je on kazivao, koliko joj je platio i kako ju je isplatio. Ni gospođa Pintarić joj nije ništa govorila o tom, da odlazi u Osijek k roditeljima. Micek je zadovoljno trljao ruke i njezinu kuću za petnaest dana prodao. Je li pritom dobio ili izgubio, ni to ona ne zna, no vjerojatno je, da nije izgubio, dok joj je slavodobitno rekao, trljajući ruke: »To je posao!«

Ona je znala i to, da Micek mnogima pozajmljuje novce, vidjela je cijeli snop mjenica i obveznica, ali kako on to daje, na koje vrijeme, uz kakovu sigurnost i kolike kamate, ništa ona to nije znala, niti se je smjela za to brinuti. Ona se je samo jedan jedini put malko umiješala, no nikada više

Bilo je to prve godine iza njihova vjenčanja pred svetu Katu. Došao je stari Micekov otac i donio kamate »za onoga gospona«. Ostao je kod njih na konaku. Barica je htjela otići u mesnicu, da kupi mesa i priredi bolju večeru, no Micek ju je ozbiljno ukorio. I posve opravdano: Što bi rekao njegov pametni i gospodarni otac, kad bi vidio takav luksuz, takvu raskoš?! Mislio bi, da ne znaju gospodariti i ujedno bi vjerovao, da imaju novaca kao pljeve. A otkuda bi Micek mogao imati novaca? Istom je počeo raditi i zadužio se, dok je dućan uveo i uredio. To je i ocu jasno, jer i on zna, da ne padaju iz neba gotovi, puni dućani, a anđeo dođe i rekne: »Izvolite, gospodine Križaniću, samo trgujte!« To je jasno i njegovome starom ocu. Sve mu je on to rastumačio i pripovijedao. Ocu je to bilo posve naravno, a i sama je Barica vjerovala, da je zaista tako. Najzad, ona zbilja niti ne zna, kako je dućan stajao, kad je Lojzek umro, pa ne može onda znati ni to, koliko je Micek u njega uložio. Kad on sve to tako lijepo pripovijeda, kako mu ne bi vjerovala?!

Micek je kod večere rekao, da mu nešto nije dobro, te da ne može jesti. I Barica je jela samo toliko, da prati svekra, za kojega je na taj način ostalo, da se mogao najesti. I pili su. Stari je Križanić smatrao svojom dužnošću, da sinu i snahi ponese malo vina.

Poslije večere je izbrojio sinu dvadeset i pet kruna »za onoga gospona« i teško uzdisao. I Micek je ponovno prebrojavao i spremio novac.

— Teške je, teške — uzdisao je stari. — Komaj sam ih zebral i mnogo je to intereša na dvadeset i pet forintov.

Micek ga je uvjerio, da nije mnogo i da on plaća mnogo veće kamate na novac, koji je morao pozajmiti za dućan. Starac mu je vjerovao, pa uzdisao i kukao o »teškome življenju«. Barici je bilo vrlo žao staroga i nešto ju je steglo u grudima. Skoro je proplakala slušajući njegovo pripovijedanje, kako je teško kroz cijelu godinu slagao groš do groša i što je sve iz kuće morao otkidati od usta i prodavati, dok je skupio potpunu svotu. Njoj ga je bilo iskreno i djetinjski žao, te joj je već lebdjelo na ustima, da rekne Miceku, nek on preuzme taj dug i pomogne svojim starim roditeljima i braći, no svladala se je, jer nije znala, kako bi taj prijedlog primio njezin dobri Micek. Jedva je čekala, da starac legne i da njih dvoje budu sami, da rekne Miceku svoju želju.

— Kako? — iznenadio se je on. — Zlatna moja, ti si veoma umna i pametna žena, ali u te se poslove nemoj nikada miješati. Ja sam ti već rekao, da si ti predobra, a znaš, da samo hladni razbor teče, a srce rastiče.

— Ipak! Tu bi morao drukčije. Otac nam je, a čuo si, što pripovijeda.

— I ti njemu vjeruješ?! Kad zine, laže, čim vidi, da bi mogao što dobiti. Poznam ja našega seljaka! To je sve, što pripovijeda, izmišljeno od početka do kraja. Ja činim za kuću dosta, što ne tražim ništa od njih i što sam im tako jeftino priskrbio taj zajam, jer su prije plaćali pedeset na pedeset.

Sutradan je oca rano opremio kući, jer mu je daleko i žuri mu se na poljske poslove i dao mu za dar jednu krunu.

Otada se Barica nije više nikada ni jednom riječju miješala u njegovo novčano poslovanje. Vidjela je, da napreduje, da se dućan širi, da novci teku, a povrh toga — Micekov ugled također raste. O tome ju je osobito uvjerila činjenica, da je izabran i za gradskog zastupnika. To ipak nije mala čast i odlikovanje. Među samim advokatima, inženjerima i bankarima njezin Micek! I građani ga otada sretaju mnogo poniznije i s nekim osobitim poštovanjem i ljubavlju. Svaki čas dolaze k njemu, da ga mole, sad za ovo, sad za ono. Svaki nešto treba od grada. Micek važe i dvori, naplaćuje i sluša želje svojih izbornika i tumači, razlaže i obećava. Drugi put dolaze, da pitaju, što je učinio. I on tumači, kako mu je s teškom mukom, iza oštre borbe, uspjelo, da isposluje ili kako oni drugi pokvarenjaci nijesu htjeli uvažiti njegovih razloga, pa stvar propala. Naravno. Nije ni čudo. On je sam, a onih

drugih mnogo. Zar oni znadu, što je sirotinja, što je potreba i kako treba građane pomagati?! Koji je god došao k Miceku, nešto je pazario, popio koju rakiju, platio i odlazio zadovoljan, pa bio od grada odbijen ili uspio.

Isto takav je ugled uživao Micek i među gradskim zastupnicima. Prvo je vrijeme, dok je bio novajlija, samo šutio i slušao, dok se je uveo i uputio u gradske poslove, a kad je on ubrzo uhvatio niti, nije ih više puštao iz ruke. Svi su ti gradski poslovi baš kao i poslovi u dućanu: ako ne paziš svakome na prste, razgrabiše, pokradoše i raznesoše lupeži na sve četiri strane svijeta. Oči moraš vježbati tako, da u isti čas vidiš i pred sobom i iza sebe i sa strane. Koji god što od gradskog poglavarstva moli, taj se pretvara i laže, te od njegovih pjesama i molitava treba odbaciti osamdeset i pet po sto. Što ostane, možda i odgovara istini. Koji nudi što na prodaju, kuša da podvali, a koji što traži, da mu se proda, taj je već podvalio svojim lažima bar polovici zastupnika. A ti gradski namještenici, baš kao kalfe i šegrti u dućanu: vazda traže povišicu plaće, vazda moljakaju darove i očekuju nagrade, a čim gazda samo stopu iz dućana, oni su već na vratima, da gledaju prolaznike, oni se odmah zabrbljaju, odmah su kao skakavci pali po smokvama, grožđicu i drugim finim skupocjenim stvarima. Eto, to ti je i to činovništvo kod gradskog poglavarstva. Još nije jedno udarilo u oči. Tu ti neki pjevači, tu neki svirači, tu neki športaši, tu gospojinska društva za zaštitu djevojaka, za zaštitu životinja, staraca, baba, pasa, čudesa — tu se sve skupila i udružila nekakova besposlena čeljad, da guli, globi i ucjenjuje i mirne građane i gradsku općinu. Na svakoj sjednici netko nešto moljaka i dosađuje, pa kao tobože ne za sebe nego sve za nekakove plemenite i opće narodne svrhe, a kad tamo — nijedno to društvo nije gradskoj općini još podnijelo računa, da ih malo pregleda i Micek Križanić, Bože, sačuvaj! Na to se ne dadu. Gradski zastupnici su prava slika i prilika tih žalosnih odnošaja. Naravno, prema selu i štrcaljka. Oni se vladaju u gradskoj kući kao nezrela djeca, kad se dočepaju velike očinske baštine. Drže, da će do vijeka trajati, pa ne znaju, kako bi najbolje rasipali.

Kad je Micek sve to vidio, a njegovo je jastrebovo oko to sve brzo uvidjelo, razmahao se, zasukao rukave i pljunuo u dlanove. Kod svakog je predmeta uzimao riječ i vazda se borio proti izdavanju i jednoga filira, koji se je dao spasiti. Iznosio je otvoreno i jasno sve ono, što su mu molitelji u njegovom dućanu povjerili kao »svome čovjeku« i tim dokazalima obično uspijevao, da gradska općina svagdje istupi kao pravo i potpuno tečevno društvo. Ne može on kao pošten čovjek dopustiti, da općina koristi pojedincima. To nije ni pravo, ni pošteno. Izrabi li ili čak i nasamari općina pojedinca građanina — tko mu je kriv? Poslovi su poslovi.

Uz takvo je mišljenje i držanje Križanić ubrzo postao u očima gradskog načelnika i predstojnika financijalnog odsjeka stručnjak za sva pitanja, bez kojega nijesu ništa rješavali; u očima gradskih činovnika i namještenika je bio nemilosrdno, neuviđavno, nepismeno strašilo, a u očima svojih stranačkih drugova veoma nezgodan ili čak i štetan s obzirom na građane i gradske činovnike, ili neke ruke nužna veza s načelnikom i magistratom.

Gospodin Križanić je vrlo dobro znao za sva ta mišljenja i bio je veoma ponosan na svoj položaj i utjecaj. U sjednicama se njega ne tiče, što njegovi stranački drugovi na njega bjesne. On im je ponovno rekao, da tu kao pošten čovjek zastupa samo i jedino i bez kompromisa interese gradske općine i ne tiče ga se, što su drugi nepošteni, pa izrabljuju općinu u korteške stranačke svrhe. Na sastancima stranačke gradske organizacije to pitanje u tom obliku niti ne može biti izneseno. Tamo psuju i napadaju članove drugih stranaka, koje su jače i koje ne dadu nijednom našem čovjeku ni blizu. To građani i sami znaju, a napose im je jasno, da je uopće nemoguće postići bilo kakav uspjeh, kada to ne polazi za rukom ni samome našem uglednom i važnom gospodinu Križaniću. On je sam znao najbolje predočiti razjarenim pristašama, koliko on utroši muke, s koliko se lukavstva i smicalica služi, da protivnike bar malo zavara i izvojšti pa i najneznatniju pogodnost za kojega našega čovjeka. Građani su mu bili zahvalni za tolike napore i ujedno se s punim pravom divili energiji i okretnosti toga mladog čovjeka, pa su ga iza-

brali potpredsjednikom svoje građanske organizacije, čime mu je bilo osigurano, da bude trajno kandidiran, a vjerojatno i biran za gradskog zastupnika.

Taj mu je posao oduzimao dosta vremena, no nije ga žalio, jer ga je dizao, davao mu važnost i ugled. I bez toga bi on svakako bio postao u najkraćem vremenu bogat čovjek, ali bi ostao — mali trgovac i obični kamadžija. To on nije želio. Ciljevi su bili dalji. Jednoga je dana osvanulo u novinama izvješće s glavne godišnje skupštine Hrvatske privredničke banke d. d., u kojem je među ostalim javljeno, da je u ravnateljstvo izabran i Micek Križanić, trgovac i gradski zastupnik. Njegovi su znanci, kad su to pročitali, zinuli od čuda. Nije nitko ni slutio, da njegove želje i sposobnosti već koračaju i do ravnateljstva, doduše maloga, ali veoma zdravoga novčanog zavoda. On je bio sav sretan i jedva se suzdržavao od veselja, da se i sam ne pohvali svakome, s kim se je sreo, no ubrzo se je otrijeznio. Nema on razloga, da se osobito veseli ili možda i čudi. On je radio, on radi, radi vazda s apsolutnim uspjehom, pa je taj izbor samo najvažnija posljedica njegova rada. Ne može on sav svoj kapital dati na mjenice i ujedno ostati na stanovištu, da mora vazda bez tužbe doći i do kamata i do glavnice. Ide to do stanovite granice. Išlo bi možda i još vrlo daleko, no on je vidio, da se ipak ne može vagom zaslužiti onoliko, koliko prometom samoga novca. Banku ne može otvoriti, jer je preslab. Trebalo je dakle naći već gotov zavod, u koji će on malo pomalo, oprezno i nenapadno prenositi svoj kapital, a onda dobrom zgodom i samoga sebe. Počeo se je upućivati u bankarstvo, čitati, učiti, studirati. Spočetka je išlo teško, ali je išlo. Brzo je uhvatio onu pravu nit: banka je dućan, koji prodaje novac na vjeresiju, pa treba samo paziti, na kolike ga kamate i na kakovu sigurnost kreditiraš. Da imaš potpun pregled i sigurnost, moraš sam sjedjeti u dućanu i imati što manje kalfa i šegrta. Banka prima i uloške. Naravno. I trgovac prima od grosista robu na vjeresiju. Mora nastojati, da je što skuplje proda, kako bi je lakše isplatio. Tu je zarada jasna.

Kako se vidi, taj bankarski posao nije nimalo težak i u mnogim selima imate izvrsne bankare seljake. Ovdje

u gradu, kad baš hoćeš, da imaš malo veći dućan s novcima, moraš uzeti nekoliko kalfa, koji će za tebe raditi sve pisarske poslove i u desetak ludih knjiga, koje propisuju zakoni, unositi ni više ni manje nego baš ono, što je nepismeni i seoski bankar dijelom nosio u glavi, a dijelom urezivao na svoj raboš. Ništa drugo.

Micek je dugo njuškao po različitim malim bankama, dok se nije uvjerio, da Privrednička najviše odgovara njegovim potrebama i željama. Preko dvije trećine svoje robe baca ona na sigurna seoska zemljišta. Sigurnost je tu. Seljak u nuždi ne pita: pošto, nego moli i zaklinje: daj! On se ne razumije mnogo u nekakove kamatnjake i provizije i slične zlatne kvačice, pa je i dobitak osiguran prema Micekovoj želji. Najzad za nekoliko godina, dok on provede sve svoje osnove i dok dospiju svi njegovi poslovi, koji su postavljeni bar onako dobro, ako ne i bolje, nego što je bilo osnovano, pa i provedeno kod Pintarićke — kad svi ti poslovi dospiju, on će već umjeti, da se domogne najvećeg snopa dionica te male, solidne, zlatne bančice, da onda u nju sjedne onako, kako on to bude htio i umio.

Prvi je korak već bio sretno učinjen i on je dospio u njezino ravnateljstvo. Svake je srijede, za vrijeme uredovnih sati, sjedio u banci i obavljao cenzuru. Spočetka mu je bilo nekako neobično, no već nakon prvih nekoliko puta sjedio je kao kakav stari, izvježbani direktor i potpisivao s apsolutnim razumijevanjem i shvaćanjem svakoga posla i svakoga svog potpisa. Zanimao se je za svaku i najmanju tricu, te je ubrzo poznavao tehniku cijeloga poslovanja, sve poslove i vrijednost svakog namještenika. Sve mu se je sviđalo osim namještenika i njihovih plaća. Oni preslabi, lijeni i nesavjesni, a plaće prevelike. To je iznio na sjednici i tražio, da se tomu zlu čim prije doskoči. Nekoji su činovnici imali ugovore. Treba ih navesti, da dadu povoda za otkaz. To nije teško izazvati, kad je ravnatelj vješt i okretan. Neki namještenici imadu mnogo djece. Oni ih imaju, a ne banka i — banka nije ni sirotište, ni ubožnica, ni nahodište. Tko djecu ima, neka se za nju i brine. Dragi je Bog milosrdan za sve nas, pa ne ćemo još i od banaka tražiti, da se miješaju u Njegove poslove. Banka je kao stroj: što dohvati, to uhvati; što zareže, to odreže.

Njegovi su razlozi bili potpuno logični za svakoga poslovnog čovjeka, pa su stoga i prihvaćeni i provedeni. Za godinu dana nije više bilo u banci nijednog činovnika ni s ugovorom, ni s velikom plaćom. Tko je nezadovoljan, može otkazati i seliti. Svojim je privatnim bankarskim poslovima posvećivao najveću pažnju i seljaci su u hrpama dolazili ne samo iz njegova rodnog kotara nego i iz okolice. Kod njega se je svaki mogao sigurno pomoći, samo je morao donijeti mjenicu s dobrim potpisima i iz gruntovnice potvrdu, da nekretnine potpisnika nijesu uopće opterećene. Nije on tražio gruntovni izvadak, jer ga je srce boljelo, da njegovi znanci i prijatelji za to mnogo troše. Dovoljna je bila obična gruntovna potvrda. Da bez toga ne ide — e, to ne treba ni najglupljem tumačiti. Od Miceka je već lijepa i velika žrtva, što on njima pribavlja te zajmove, a da za svoj trud ne traži ni cijelog filira, pa ne mogu onda tražiti od njega možda još i to, da on sam osobno jamči tim novčarima, da nekretnine nijesu opterećene. Za to je svakako potrebna gruntovna potvrda. Seljaci su mu bili neizmjerno zahvalni i smatrali ga svojim dobrotvorom, jer kod njega nije bilo ni dugog moljakanja ni dugog čekanja. Samo doneseš potvrde, doneseš potpisane mjenice i sve je u redu. On čak i ne ispituje, da li su oni na drugoj strani mjenice sami potpisali ili je možda ovaj sam, možda i bez znanja i pitanja, potpisao.

— Ako si fabricirao potpis — govorio je on — to se ne tiče ni mene ni onoga gospona, koji će dati novce, a ti ćeš u rešt. Mene se to ne tiče.

Vrijeme je jurilo s tolikom brzinom, da je Micek bio upravo nesretan samo zbog toga, što su dani prekratki, pa ne može dospjeti na sve, za čim mu srce žudi. Inače su poslovi napredovali točno po stvorenoj osnovi, a godine prolazile. Jedina mu je neprilika bila, što je Barica na očigled venula i propadala. Jednom je spomenula, da bi morala ići k liječniku, e da bi joj rekao, što joj fali i možda joj još pomogao.

— Ne daj, Bože! — usprotivio se Micek i zabrinuto je pogledao. — Ja tebe previše volim, a da bih dopustio, da i tebe zakolju ili otruju kao i pokojnika. Ne, ne. Ima ovih domaćih lijekova i trava, pak ćemo s Božjom pomoći kušati. Kupi sutra pod Zidom kod travarice, pa kuhaj i pij, koliko god želiš. Ja ne žalim potrošiti, samo da ti pomogne.

Barica se je pokorila i više nije spominjala liječnika, iako se nije mogla složiti s Micekovom bojazni. On bi i dopustio, da ide k liječniku, kad bi to moglo svršiti s jednim posjetom. Ali da! Kad bi jednom počela ići, onda više ne bi bilo kraja, pa plaćaj skupo posjete, a još skuplje ljekarije, a najzad sve bez koristi. Tu se više ne bi mogao od različitih bočica micati po kući i ne bi ni jedne ispila, već bi joj propisali drugu i tako do beskonačnosti, a ti, Micek, plaćaj. Nije to moguće, nije Micek s bikom kukuruznicu grizao, pa da ga mogu ta različita gospoda preveditі žedna preko vode. Nije on išao u škole, ali je i bez njih naučio toliko, da zna, da ta tobože učena gospoda ne znadu ništa. Što komu Bog dade i odredi, oni niti oduzeše niti promijeniše, a jedna liječnička pregledba stoji više, nego li će potrošiti na sve trave, što će ih Barica popiti, dok je živa. Tu onda ne treba dugoga razmišljanja, tek ne može ženi sve potanko tumačiti. Nije ni potrebno. Jeftine će trave koristiti baš toliko, koliko bi koristile i skupocjene ljekarije i liječnički pregledi. Suđenom se ne izmače.

Neki su im spomenuli, da bi trebao poslati ženu u koje toplice.

— Ne će ni da čuje — odgovori on. — Ja sam joj već govorio, no ona se boji, da bi bez nje propali i pajceki i krava i sva kuća. Taka je moja Barica!

I ona mu je iza razgovora s nekim susjedama natuknula, da bi možda bilo dobro, da otiđe u koje kupalište. Propast će ovako. Jedva se miče. Micek je o tom već razmišljao i raspitivao se. On je svakako spreman, da učini sve, što bi joj moglo pomoći i koristiti. Samo — nije li sramota, da obična čestita građanka, žena jednoga malog trgovca hoda po kupalištima?! On je spreman, da sve žrtvuje, no ne bi onda ni njoj bilo ugodno u toplicama, kad bi je tamo posprdno prozvali »grajzlericom«. A tamo prišivaju te besposličarke svakome po kakav prišvarak. Sigurno bi je i ogovarale. — Muž mlad i jak kao zmaj, a ona stara — govorile bi — pa otuda i bolest. — Što se njega tiče, on bi i to podnio za nju, nu boji se, da

ona ne bi mogla izdržati. Sve je on to obrazložio lijepo, pažljivo i obzirno, pa zašutio kao tužan i zabrinut. I Barica je šutjela. Više nije nikada spomenula toplicâ i lagano venula. Jesti nije mogla skoro ništa, jer su joj sva jela, što ih je spremala, bila preteška, a da sebi posebno priredi — nije mogla ni pomisliti, kad Micek nije sam ništa spominjao, iako je vidio, kako je. Vukla se je i radila i u kuhinji i u štali. Jednoga je dana klonula i briznula u plač. On se iznenadio i stao je tetošiti i pitati, što joj je?

— Ne mogu više — prostenjala je ona. — Prodaj i svinje i kravu. Ja ih više ne mogu hraniti.

Čovjek obično prije klone duhom nego tijelom. To je Micek znao i prema tome prosuđivao i njezinu malaksalost. Može ona još sigurno. Može još mnogo izdržati, samo je časovito malaksala. Lijepo ju je umirio, pomilovao je i poljubio. Šteta bi mu bila, da sada prodaje svinje, dok nijesu uhranjene. Tri su komada i na svakom bi sigurno izgubio veliku svotu, koju može zaraditi. Ne može on to sada prodavati.

— Onda bar uzmi kakvu djevojku, koja će mi pomagati. Ja ću raditi s njome i nadgledati.

Nekako bi morao urediti, samo su te sve djevojke strahovito proždrljive. Pojedu dvaput više, nego li privrijede. Bilo bi bolje, da uzme samo dvorkinju, koja će kod sebe jesti i spavati, a kod njih raditi. Ima dosta sirotinje, koja će to jedva dočekati. Barici je pravo i to. Samo da joj netko pomogne. Našli su neku mladu sirotu. Muž joj je radio u tvornici, ona dvorila, a četvero djece kod susjeda. Bila je veoma vrijedna i pouzdana, no Micek je nije trpio samo zbog toga, što je ona vidjela, kako se kod njega živi.

— Tu ćete, Janica — reče joj on — osim dobre plaće imati i priliku, da naučite, kako treba u kući živjeti. Vi radnici, štogod zaradite, sve pojedete i popijete, pa onda naravno ne možete nikad ništa imati.

— Je, gospon — odgovori Janica — i tak od življenja nemamo nikaj, pa se moramo bar najesti.

Otkada je ona u kući, susjede su dobile potvrdu i za svoja ranija nagađanja, da gospodin Križanić ubija gladovanjem i sebe i ženu. On je mlađi i jači, pa može izdržati,

iako je mršav kao trklja, ali Barica više ne može. Nije to Janica baš pripovijedala. Ona je samo rekla, da niti od objeda niti od večere ne ostane nikada ni jedna mrvica, ni za ptičicu, da se nahrani, a kamo li ona, zdrava i mlada žena. Pa ni toga ona ne bi pripovijedala, da joj nijesu susjede rekle, da će se sada bar ostanaka najesti u bogatoj trgovačkoj kući.

Barici je sada bilo lakše i malko se doista oporavila.

Micek je međutim radio s punom parom. Sada se je sticalo brže i lakše. Stari su mudri Židovi govorili, da je najteže steći prvu hiljadu. Dalje se ona sama množi. Micek je to iskusio na sebi u punoj mjeri. Od sreće je i zadovoljstva sve poigravao nad svojim bilježnicama. Vjerovao je, da Bog blagoslivlje njegov rad i da je prema tome čestit i pošten. Uostalom on nije o tome nikada posumnjao, držeći, da su svi ljudi slika i prilika Božja, obdareni zdravim razumom, pa ne griješi onaj, koji izrabljuje tuđu bijedu i glupost, nego onaj, koji se valjano ne služi svojim razborom i dade se varati. Prema takima Micek nije imao nikakova obzira. On je napravio s njima posao, kupio je nekoliko kuća i za nekoliko ih dana preprodao za dvostruke novce, a da mu nije srce ni zatreperilo nad bijedom i sirotinjom, u koju je dospjela osirotjela obitelj, nego se je ozbiljno ljutio na toliku kažnjivu glupost. Da nije kupio on, bio bi netko drugi još jeftinije i na dug. On je platio u gotovom i time još zadužio one glupane. Oni mu moraju biti zahvalni. Neki su ljudi kao slučajno upućivali na njega mušterije, koje se lakoumno zadužuju, a imadu nekretnina. Kad ponarastu kamate na glavnicu toliko, da više ne mogu izdržati, onda su opet ti isti ili drugi nagovarali dužnike, da svoje nekretnine ponude na prodaju gospodinu Križaniću. On je čovjek dobra i milosrdna srca. On će ih sigurno kupiti i dobro platiti u gotovom, po odbitku duga, koji je nastao — njegovim posredstvom. Kad je došla ponuda, Micek ju je odlučno odbio. Popuštao je istom iza dugog moljakanja i nuđenja i kupio — iznimno uz očit gubitak, ali samo da pomogne, da utješi sirotinju.

Tako je to išlo vazda i Micek je gomilao zlato na zlato, dobročinstvo na dobročinstvo, milosrđe na milosrđe.

Isto tako je rastao njegov ugled i u stranci. Istina, mlađi su rogoborili protiv njega, no niti su oni imali zgode i srčanosti, da to iznesu pred vodstvo stranke, niti je on to zarezivao, ako je nešto i načuo o njihovome rogoborenju. Mladi su ljudi vazda takovi. Galame na sveučilištu, dok ne nose nikakove odgovornosti, a čim stupe u život, postaju najpokornije režimlije. Znade on to već iz iskustva. Nijesu oni kao ljudi trgovci i drugi obrtnici, koji ne ovise o vladi, pak se ne boje nikoga osim Svemogućega i rade zdušno i odlučno za svoj dragi hrvatski narod. Jednoga je dana dospio u sukob u svome dućanu s dva zelena brucoša. Zapravo, on nije došao u sukob, jer on to ne će, no oni su nastupili prema njemu drsko i neotesano, pa im je očitao bukvicu.

U dućanu je bilo nekoliko mušterija i on ih je dvorio, kad banuše dva mladića s poznatom stranačkom radnicom, gospođicom Ančicom Talijan. Čim je nju Micek vidio, znao je, da nije dobro, jer ona neprekidno skače, leti, moljaka i skuplja sad za ovu, sad za onu stranačku stvar. Micek bi njoj već davno na lijep način, u rukavicama, s naklonima i smiješkom, pokazao vrata, no svladao se je vazda, jer je znao, da je uvelike cijeni dr. Franić kao uzornu, čestitu i požrtvovnu Hrvaticu. S toga razloga nije htio s njome pokvariti, jer mu može mnogo koristiti. Ne samo, da nije htio pokvariti, nego joj je, što više, vazda laskao, ističući njezinu neobičnu požrtvovnost. Čim je Micek nju opazio, milo se je, sladunjavo nasmiješio i rekao:

— Ne biste li, gospodična, malo poslije došli?! Sada imadem, kako vidite, mnogo posla:

— A mi imademo mnogo vremena, pak ćemo čekati! — odreže ona i sjede na jedinu stolicu, koja je stajala kraj blagajne. — Mi se ne damo tako otpraviti.

— Prokleta baba! — pomisli Micek, opet se slatko nasmiješi i reče: — Meni je osobita čast, da imam u dućanu tako odlično društvo. Strpite se samo jedan čas.

Kad su mušterije otišle, Ančica mu predstavi svoje pratioce. To su bili pravnici File Jerdan i Ante Harambašić, »naši ugledni, talentirani akademičari, koji će danas, sutra, ako Bog da, imati važnu ulogu u našem javnom životu«.

— Milo mi je — reče Micek, trljajući ruke i smiješeći se. — Mladu gospodu poznam po čuvenju i po viđenju iz čitaonice. Drago mi je, da se osobno upoznamo. Čime mogu služiti?

Ančica mu rastumači, kako je naš akademski klub »Kumičić« osnovao svoju knjižnicu i pjevački i tamburaški zbor, pak da treba novaca za nabavku potrebitih stvari. Jerdan i Harambašić su potanko razvili program, prikazali potrebe i upozorili na blagotvorne uspjehe i posljedice takova rada.

Micek je zauzeo dostojanstven stav kao ban, kad prima deputacije, i mirno, bez prekida slušao. Kad su mu obrazložili sve, što su imali, on im je jasno i razgovijetno rastumačio svoje stanovište. Sve je to kao trgovina. Evo, on radi i rižom i kavom i datuljama, ali mu još nikad nije došlo na um, da sam sije rižu i kavu i sadi palme, pa tako dolazi do plodova i onda ih prodaje, kad su već drugi, na zgodnijim mjestima to uveli, pa njemu prodavaju mnogo jeftinije nego li bi on mogao proizvoditi te plodove. Isti je slučaj s tima našim dragim, radinim i sposobnim akademičarima s tom razlikom, što oni hoće da rade upravo naopako. Koliko Micek zna, sveučilište ima svoju knjižnicu, i to toliku, da se već govori, kako bi bilo potrebno, da se za nju podigne cijela jedna zgrada. I Jugoslavenska akademija ima svoju knjižnicu, i Matica Hrvatska isto tako, a i sama naša stranka ima čitaonicu i knjižnicu. Uza sve to naša mlada gospoda osnivaju još i svoju posebnu knjižnicu, kao da im nije jeftinije čitati posuđene knjige, nego li da ih sami kupuju. On se ne će hvaliti, ali doista čita vrlo mnogo i uči neprekidno, pa uza sve to, kao pametan čovjek, nije kupio još ni jedne jedine knjige. A i ne bi li to bio grijeh prema samome sebi, kad sve te knjige tako i tako kupuje naša knjižnica, za koju on stalno i točno pridonosi mjesečno dvadeset filira?!

S pjevačkim je zborovima isto tako. U Zagrebu ih ima sigurno dvadeset, pa koji od mlade gospode misli, da baš mora tratiti vrijeme pjevanjem, neka ide u te zborove, koji već imadu i dosta nota i učitelja i sve druge potrepštine. Tamburaški zbor?! Pa, to je skoro smiješno! Ta među nama Hrvatima ne možeš ni da pljuneš, a da

ne pogodiš kakova tamburaša. Kad baš žele svirati u društvu, neka donese svaki svoju tamburicu, pa u Tuškanac, Maksimir ili Grmoščicu i neka sviraju do mile volje! Tko je vidio, da se radi toga osnivaju nekakovi zborovi i kupuju društvene tambure i druge nepotrepštine?!

Sve je on to njima obrazložio, uputio ih i svjetovao ih milo, očinski i sa smiješkom na tankim i razvučenim usnama, pa se je veoma iznenadio, kad su ga svi troje u jedan glas napali. Ispresijecali su mu bezobzirno i otvoreno sve, što je trebalo, a on je stišao svoj bijes i prikrivao ga smiješkom.

— Žalosno je, da tako malo shvaćanja i razumijevanja ima čovjek, koji u našem političkom životu zaprema nekoliko važnih položaja! — rekao je Jerdan veoma ljutito i pošao van.

— Čekaj, čekaj, dečec! — poviče Ančica za njim. — Bez penez ne idemo!

Križanić je vidio, da priča postaje neugodnom, zabava odviše bučnom, pa da sve prekine, izvadi jednu krunu, metne je pred Ančicu i reče svečano, apoštolski:

— Ja od srca rado pridonosim za našu zlatnu mladež i svoj obol, ali bi me veselilo, kad bi bio upotrebljen za koju korisniju svrhu.

— Ne želite valjda, gospodine Križaniću, da tu vašu veliku krunu dademo na kamate! — dobaci Jerdan resko i ujedljivo.

Micek je i opet slatkim smiješkom prikrio svoj bijes i rekao posve mirno i prijateljski:

— Mladi je gospodin Jerdan, kako vidim, veliki šaljivdžija!

— Nije on šaljivdžija, nego se je iznenadio — reče Ančica — kad je vidio, koliko ste dali. Mi smo vas taksirali s dvadeset kruna, a vi nam dajete velikodušno cijelu krunu.

— Vi se šalite! — usklikne Micek i glasno se nasmije. — Kad bih ja dao od svoga siromaštva dvadeset kruna, morao bi mi se svatko normalan nasmijati, a dr. Franić bi morao u tom slučaju dati bar hiljadu kruna!

— Varate se, gospodine Križaniću! — usprotivi se Ančica. — Vi ste mnogo bogatiji od dra Franića, iako je

on već dvadeset godina odvjetnik s velikom pisarnom, a vi deset godina trgovac s malim dućanom. I mimo toga, on daje sve, što ima, za stranačke stvari, a vi ne date ništa. To najbolje ja znam.

Micek se je srdačno i glasno nasmijao.

— Ja bih odbio i tu krunu, kad vam ne bih s time učinio veliko zadovoljstvo! — reče Harambašić, koji je cijelo vrijeme bio najmirniji, i spakuje novac u džep. — Idemo, Ančice!

Križanić se je s njima slatko i srdačno oprostio i od srca se glasno nasmijao mladim nadobudnim akademičarima, koji će, ako Bog da, i što on od srca želi, pomladiti našu stranku.

Eto, s takim neozbiljnim deranima ima on posla! Sva je sreća u tome, što oni ne znače ništa u stranci i što njemu najzad ne može nitko spočitnuti ni jedan nečastan ili nepošten čin. Da on radi dobro, vidi se najbolje po tome, što ga mudri i razboriti dr. Franić uvelike uvažava, te je on tražio, da Križanić dođe u vodstvo stranke, i što baš njemu najradije povjerava organizaciju gradskih periferija. Ima i drugih uvaženih i mnogo starijih građana od njega, no nijedan se ne može pohvaliti tolikim uspjesima kao baš Micek.

On ima već i inače dobrih veza izvan stranke. Kao gradski zastupnik dolazi u doticaj s tim visokim ličnostima, koje valjano ocjenjuju njegove nazore i marljivi, nesebični rad. Usprkos tih veza nije mu uspjelo spriječiti Miličino premještenje iz Zagreba. Morala je seliti u provinciju, jer je njezino mjesto trebalo jednoj drugoj, kćeri ugledne zagrebačke obitelji.

Koliko god je to premještenje neugodno, bio je Micek neopisivo sretan, kad mu je uspjelo, da udesi kod vodstva stranke, da baš on bude kod predstojećih saborskih izbora kandidiran u kotaru, u kome je Milica učiteljevala. Čudan, ali divan slučaj, koji će njegov ugled još više podići u njezinim dragim, vjernim očima. Pogotovo, ako bude izabran!

X

Micek je ponosno stupao gore, dolje, osjećajući neopisivu sreću i slast današnjeg uspjeha, a željeznički su kotači jednolično klizili i pravilno poskakivali na svakom sastavu tračnica.

Munjevitom je brzinom, zadovoljno i dopadljivo preletio dugu, mučnu i tešku uzbrdicu svojega uspona. Naravno, bilo je teško, bilo je dugotrajno, no to ne znači sada ništa osim triumfa volje, rada i sposobnosti. Tu je bila baklјada, tu glazba, tu pjevači, tu govori, a to sve njemu, samo njemu, Miceku Križaniću. To su činjenice, koje ne varaju. On se danas vraća u Zagreb s najvećom počasti, koju može čovjek doživjeti — kao izabrani narodni zastupnik.

— Narod? Kako je to čudna životinjica — pomisli Micek. —Samo ga malko pogladiš po hrptu, rekneš mu lijepu riječ, toplo mu se nasmiješ i spominješ jade i tegobe, koje ga tište, pa taj dobri narod odmah uzimlje i diže još i tebe na ta svoja ispaćena, mukotrpna i već i onako pretovarena leđa. Nosi te, pjeva ti i — nada se. A čemu se nada taj naš mili hrvatski narod?! Rasipan je, lijen je, pjeva i pleše i misli, da će mu narodni zastupnici donijeti slobodu na tanjuru. A što mogu sami zastupnici?! Eto, on je sada zastupnik i on će svoj dio bezuvjetno pošteno i savjesno pridonijeti. Ići će na sve saborske sjednice, svađat će se s mađaronima i slavosrbima, držat će govore i što može više?! Ne može on ostaviti svoj posao na šegrtima i ići po selima, pa držati predavanja o tome, kako se stiče blago i bogatstvo, a po njima i sloboda. On to ne može. Najzad — je li baš nužno, da se ta sela dignu i obogate?! Nužno bi bilo, ali nema svrhe, jer bi za godinu dana opet bilo bijednika kao i prije. Ljudi su nesposobni za život, pa gotovo.

Glavno je, da je on postigao, što je žudio, da je dokazao svojim radom i ustrajnošću, dokle se čovjek može podići samo, kad znade htjeti. A dalje?! Što dalje?! Poslovi, hvala Bogu, napreduju, jedan vuče drugoga, imetak se vrlo lijepo i sigurno množi, pa što tu onda treba pitati?! Naravno, bilo bi lijepo, kad bi naša stranka mogla razviti agitaciju i predobiti sav narod, pa ga onda odgojiti i — i što bi onda bilo?! Tko zna, što bi onda bilo?! Ti mladi, drzoviti ljudi govore u svojoj gluposti o nekakvim žrtvama i vazda bockaju, da on ne žrtvuje dosta, da ne žrtvuje ništa. Pa nije on sam taj narod. On je samo jedan i on je vazda spreman, da žrtvuje za jednoga, no nije lud, da se on dade oguliti i upropastiti, da mu se onda drugi smiju. Jaki i mudri uživaju svijet. On je svijestan, da on spada među te Božje izabranike, pa bi bilo svetogrđe, kad bi on pomišljao, da on, mali i slabi zagorski siromašak, na tome nešto mijenja. Povijest nas uči, da svi reformatori svršavaju na križu, na lomači, na vješalima ili pod olovom. Njemu se ne mre! On nije zato rođen. On spada među jake i mudre, pa takav želi i ostati. On će dalje svojim tračnicama, a kome nije pravo, neka radi drukčije.

Micek je osjetio umor u nogama. Spusti se na sjedalo i legne. Želio je, da zaspi, no san mu nije dolazio na oči. Eto, ta mu se njegova Barica mota po glavi. Slaba je. Mnogo se pati. On to vidi i žao mu je. Čudnovato je i nevjerojatno, koliko čovjek može da podnese. Sigurno duša nije teška, dok je može tako dugo držati onako ispijeno, bolesno i slabašno tijelo, kao što je Baričino. Ništa više nije ostalo od one lijepe, punašne stasite žene. Ništa. Samo kosti, kojima navorana, potamnjela koža ne da, da se raspu. Negda je bila lijepa. Onaka, kakva je sada njegova Milica. Možda još malko punija, no inače ista ona. Bilo mu je žao, da umre baš sada, kad je on izabran. Dobra mu je bila i nije mu nikada smetala. Istina, on nema njoj za što biti zahvalan, jer da nije preuzeo njezina dućana i kuće, bio bi to isto, možda još i više našao kod koje druge. Ipak mu je bilo žao. A, da budemo iskreni, bilo bi mu baš sada i neprilično, da mu se desi ta nezgoda. Ima toliko važnih poslova u najvećem jeku, koji će odbaciti mnogo više, nego li bi običan čovjek, drukčijeg kova, smio i sanjati, samo za njih treba najvećeg mira, da im se može sav posvetiti.

Osim toga Milica sigurno čeka... Ona doduše šuti, ne govori ništa, jer bi to bilo nedelikatno, ali je očito, da se smatra već sada njegovom ženom. Ne smije se reći,

da ona Barici želi smrt, kao ni on, no sigurno je, da je ona ne bi ucvilila, kad bi je Svemogući poslao. To je za njega problem. Smije li on kao narodni zastupnik i... Nije još sigurno, ali će Bog dati. On će to biti. On mora biti direktor banke. Drukčije će propasti i banka i njegov kapital. On će biti direktor, pa onda nastaje pitanje, može li on kao uvaženi gradski i narodni zastupnik i povrh svega toga kao direktor banke uzeti jednu običnu seosku učiteljicu?! To je pitanje, koje je vrlo važno i strahovito teško. Ovako, dok je Barica živa, pa kakva je da je, ona ide s njim, on je vuče na svojim leđima i ona ima pravo, da bude direktorica, kad je njegova žena. I — to je naravno. Direktor, gospodin generalni direktor imade kraj svoje starice i još koju prijateljicu. Tako se to zove. To je prijateljica. Prijateljice i jesu obično — tako, ljepušaste daktilografkinje, mlade učiteljice, koje se ne smiju udavati, onda... Onda i druge mlade i lijepe djevojke. Milica je divna prijateljica za jednog uvaženog direktora banke i narodnog zastupnika. Prijateljica — e, to da!

Doista bi bilo nezgodno, da Barica umre. Mora još poživjeti, da nekako uredi s Milicom, da je uda za dra Barića?! Onda bi je posve izgubio. Ona je poštena žena i ne bi nikako pristala, da vara svojega muža. To je sigurno. Možda ona ne bi ni htjela, da se uda. Ludo je to stvorenje. Sve bunca o nekoj ljubavi, koja ubija, koja uništava, a ne vidi, da su to gluposti. Nju nije ni ubila ni uništila. Ipak ne bi se ona htjela udati za drugoga. Ona čeka njega. Ona čeka Baričinu smrt. S tim mora računati i brzo se odlučiti, da li će je uzeti ili ne, da prema tome već sada, dok je vremena, postavlja sve svoje poteze.

Ima nešto, što ga tu veoma smeta, a to je — divna neobična stvar. Dvije trokatnice u jednom dvorištu. Jedna licem na ulicu, a druga u dvorište. Naravno imaju samo jednog pazitelja. Bilo bi i ludo i grijeh, da dvojica uživaju badava stan, a ni jedan ništa ne radi. Da, te dvije trokatnice. Sunčana strana. U strogom središtu grada. Da, da. Te se dvije trokatnice zovu djevica Amalija Markovac, bez igdje ikoga, kao Bog bez brata, a na djevičanskim joj je leđima već blizu šezdeseta, ako ne i više. To ga ne bi smjelo smetati. A i zašto bi ga smetalo? Na kućama se ne vidi ni njezino djevičanstvo, pa joj svi vjeruju. Pa zašto joj ne bi vjerovali i to, da se osjeća još veoma krepkom, mladom i snažnom?! Sudeći po trokatnicama, ona je još veoma čila, kao što mu je i sama rekla. Upoznali su se u poslovima. Posve slučajno. I ona daje novce u Hrvatsku privredničku banku. Ima ih već priličnu hrpicu. To je povrh onih trokatnica. I tako, kad je došla jednog dana, da uloži nešto, Micek je baš imao službu u banci, zainteresirao se i upoznao se s njome. Zasada ništa više, osim što joj je rekao nekoliko slatkih i milih riječi, upitao je onako izdaleka za rodbinu i ništa više. Ima još vremena, da se to nastavi.

Eto, i to je jedan problem, ako Barica umre. To je problem, i ako ona ne umre.

Micek se je kod te pomisli veoma uzrujao, pa je naglo ustao i opet počeo hodati. Naravno da je to već sada problem i kriva je samo ta prokleta njihova politika, što nije odmah na to mislio i odmah se dao na posao. Treba to riješiti, a ne prolaziti kraj takovih ljepota, pa se ne obazreti kao magarac kraj groblja. Istina, sada će kao narodni zastupnik imati još više tih jalovih poslova, no oni ga nipošto ne mogu i ne smiju odvratiti od onih krasnih trokatnica na sunčanoj strani u strogom središtu grada. Bio bi lud, da to propusti, pa da dođu u ruke kakvome potepuhu, koji bi ih profućkao još prije, nego li bi se sirota stara i ohladila u grobu.

Sirota Barica! Ona i ne sluti, koliko mu briga zadaje njezina bolest. Kad bi mogao, on bi pomogao, on bi pomogao njoj i Milici i Amaliji i uopće svima, no što može slabi čovjek? Letjeti bar za onim, što zbilja može dostići, a to će on učiniti s puno srca i oduševljenja.

Vlak je jurio strelovitom brzinom, postaje promicale, a Miceku nije nikako dolazio san na oči. Najzad možda ne bi bilo ni lijepo ni pametno, da prvi put kao narodni zastupnik spava u vlaku kao kakav trgovački putnik?! Posve je to drukčije, kad čovjek dođe pod svoj krov, u svoju sobu, pa legne u svoj krevet i tu ostavi svoj prvi blaženi zastupnički san! Naravno, pod svojim krovom.

U tim mislima stiže i u Zagreb. Bilo je već jutro. Ponosno je skočio iz vlaka i pogledao oko sebe, da li će ga

tkogod pozdraviti. Nitko. Najzad nije ni čudo. Ti madžarski i madžaronski glupani možda i ne znaju, da je to on, narodni zastupnik Micek Križanić, a ako ga i poznaju, ako i znadu, da je izabran, ne dopušta im njihov pasjaluk, da ga pozdrave, da mu se poklone, kako on to zaslužuje.

Tramvaj još nije vozio. Kočijaši su mu nudili fijakere. Micek pogleda na sat. Spavati više ne će moći, a do otvaranja će dućana stići kući i pješice. To je glavno i to je dosta. Barici je posve jednako, da li on stigne pola sata prije ili poslije. On joj ne pomože niti može izmijeniti Božju volju. Stoga se je uputio pješice. Išao je kraj Botaničkoga vrta. Slučajno mu pade pogled na nekakove tablice po drveću. Na svakoj je nešto pisalo. Nije mogao pročitati ni jednog napisa, no znao je, da to oni besposličari, sveučilišni profesori, pišu imena drveća na tim tablicama. I zato se troše narodne pare, kao da svaki pametni i pošteni seljak ne pozna hrasta i bukve i bez tih luđačkih privjesaka?! Stoga nama i ide tako, zato narod i ubiše porezi. Odluči, da će u tom smislu podnijeti u saboru interpelaciju na bana. Naravno najprije će je dati dru Franiću, da je i on pročita. On je predsjenik stranke, izabran je i on, pa je u redu, da se s njime dogovori.

Baricu je našao već na nogama.

— Evo, dušo, dolazi tvoj narodni zastupnik! — bio je pozdrav, s kojim je on stupio pred nju.

Ona je podigla svoje suhe ruke i ovila ih oko njegova vrata, stala ga ljubiti i prošaptala slabim piskutljivim glasom:

— Neka sam i to doživila! Hvala Bogu! Sada si mi sretan!

— Jesam, dušo! Sretan sam, hvala Bogu — odgovori on i odmah nastavi: — Kako to, da još nema šegrta?

— Rano je, Micek. Prerano je još.

— Kako prerano?! Već sam vidio nekoliko dućana otvorenih.

Uzeo je ključeve i odmah otišao, da otvori dućan. Ne može dopustiti, da netko ne svrati na čašicu rakije zato, što gospoda nijesu otvorila dućana.

Križanić drži dva naučnika i to na tri godine uz njihovu potpunu opskrbu. Roditelji ih odijevaju i hrane, a kod njih i spavaju. Ne isplati se njemu, da nekoga uči, da ga učini čovjekom i da ga još hrani i odijeva, i ako bi mu radio jednu godinu dana više, kad i za tu godinu može dobiti opet drugoga besplatnog radnika. Uzimlje ih čovjek tako, da je jedan od drugoga u nauku stariji, te mu se ne može desiti, da ih obojicu oslobodi u isto vrijeme, pa da onda sam radi s oba novajlije. Ovako uči jedan od drugoga. Dosada je oslobodio trojicu, no nijednog nije poslije toga zadržao, jer ne nalazi računa, da skupo plaća jednu radnu silu, kad je može imati besplatno.

Ubrzo su stigli i naučnici i dvorkinja. Micek ih je sve troje opsovao, što se ne žure na posao, a zatim je otišao za dvorkinjom u kuhinju.

— Ti, dušo, kako vidim, izvrsno! — reče Barici, potapše je po ramenu i doda tiše, da ne čuje dvorkinja: — Ja sam odmah znao, da je brzojav samo po dogovoru: da me dulje ne zadrže. Izvrsno!

— Bilo mi je sinoć veoma slabo, pa sam stoga brzojavila — odgovori ona slabim glasom. — Bilo mi je teško.

Micek je nije slušao. Stojeći popije pripremljenu kavu i zatim opet otide u dućan, sjedne za kasu i počne pregledavati neke svoje bilješke.

— Ta tiskara, ta prokleta tiskara! — govorio je šaptom i nešto bilježio u svoj notes. — Treba jednom ljude naučiti, da stranačka poduzeća ne mogu uspijevati, jer nema nitko na njima svoga ličnog računa. Taj fantast dr. Franić hoće da dokaže protivno. Eto mu sada. Imamo tiskaru, imamo brige, imamo trajne gubitke i od tiskare samo štetu za stranku i njezine glavne ljude. Micek je htio, da ne uzme nijedne dionice, jer zna, da ne vrijede ni lule duhana. Odgovarao je i druge od toga jalovog posla, ali da! Kad nekome Bog uzme pamet, ne koristi ni tamjan ni sveta voda. Navalili kao slijepi. Čuo je on dobro, kako su neki mladi derani u stranci govorili, da je on lihvar, te da se boji, da će izgubiti stotinu kruna, pa da je stoga protiv tiskare. Čuo je on to, ali ga se nije ticalo, što brbljaju nerazboriti mladići, koji još ne stekoše ni jednoga filira. Kad nije mogao osujetiti, da ne

srljaju u to mrtvo poduzeće, svečano je izjavio, da preuzimlje dionica, koliko na njega otpada, ali da ne će ni pod kojim uvjetom preuzeti na sebe dalje niti jedne jedine dionice niti i najmanje bilo kakove obveze u bilo kojem obliku. Molio je, neka se to dobro zapamti, da poslije ne bi bilo prigovora. Kod preuzimanja dionica bio je naravno veoma oprezan. Ne može on, mali trgovčić s krajnje periferije, uzeti dionica kao kakav obrtnik iz centruma, a da ne govori o advokatima i sličnim gavanima, kojima sto kruna nije novac. Tu ne može doći na vagu ni njegova kućica. Nema on doduše duga, jer je solidan i radin mali čovjek, koji ne jede svinjske pečenice, kad i grah izvrsno hrani, pa se ne da u dug, no razumljivo je, da ne može imati ni gotovine za razbacivanje.

Tako je protiv njegove volje došlo do te proklete tiskare. Dr. Franić je na svu silu htio, da stranka ima tiskaru, pa je sada ima. Nije on ni najmanje nepravedan, ali kao pametan čovjek ne može vjerovati, da tu dr. Franić nema nekog posebnog računa. Kako bi inače mogao, ako je pametan, a on jest pametan, dati na dionice sve, što ima, i još opteretiti svoju lijepu dvokatnicu?! Bez računa se to ne radi. I sve je to nekako čudnovato. Taj dragi naš vođa i predsjednik ima ženu i petero odrasle djece. Sve se to elegantno oblači, svira glasovir, ide na koncerte i klizališta, e, ne radi se to bez grdnih para. Ako ih nema, a troši — neka propadne. Nije tome valjda kriv siromašni grajzler s periferije Micek Križanić, koji ne da svoga, i druge još upozorava, da se čuvaju. Govore, da dr. Franić troši strašne svote za izdavanje stranačkog glasila. To baš Micek ne vjeruje potpuno, a ako je ipak istina, onda taj naš dragi dr. Franić ili ima računa da troši ili je budala. Ni u jednom ga ni u drugom slučaju ne treba žaliti. Što znači prenemaganje i mijaukanje: treba žrtvovati za opću stvar?! Priče, lude priče! Dio te općenitosti je svaki pojedinac, pa neka onda svaki učvršćuje sebe i za općenitost je učinio najviše, što se od njega može i smije tražiti. Ako stranka treba tiskaru, neka je i drži. Nije sigurno sam dr. Franić stranka, pa da on troši sve ili bar najveći dio. Ako ipak to čini — njegova je to stvar, njegov je to račun. Ne može nitko pametan tražiti od maloga i siromašnog

trgovčića Miceka Križanića, da on pusti i pokloni svoje dionice zato, što gospodin predsjednik nije pozvao sve pristaše, da svaki izvrši svoju dužnost.

On je upozoravao i druge. Istina, mora biti pravedan: Nije ih baš upozoravao tako, da ih odgovori od upisivanja dionica. Stranka treba tiskaru, pa tko može, neka upisuje. Nije mogao raditi protiv svoje vlastite stranke. On je samo nešto govorio — toliko, da pokrije sebe. Inače je još i neke nagovarao, da tiskaru pomognu. Naravno. To je njegova patriotska dužnost. Kad je ta prokleta tiskara već tu, treba je držati, tko može. On je upozoravao samo prije, nego li su je preuzeli. Htio je svakako, da kao pametan čovjek spasi svojih sto kruna. Kad to nije uspjelo njemu, Miceku Križaniću, s kojim bi pravom onda sada druge odgovarao?! Kad je već tu, neka samo podupiru, neka troši, tko može. Inače će mu odnijeti đavo i onih stotinu kruna. Stotinu kruna u zlatu! To se ne nalazi na ulici.

Kad je pobilježio sve, što je imao bilježiti o toj prokletoj tiskari, složio je račun o svojim izbornim troškovima. Ravno šezdeset kruna i dvadeset filira. Jest. Točno ga toliko stoji čast narodnog zastupnika. Nije preskupo, i ako je to velika hrpa novaca. Sve će se to lagano povratiti u njegovu bilježnicu. Sve polako. Dnevnice nijesu velike, ali su čista dobit za čovjeka Zagrepčanina. Njemu nije potrebno da troši i jednoga filira više, nego li je trošio dosada. Da. Nešto hoće. Ono je lijepo, kad se na trgovačkoj kući vidi velika limena okrugla pločica, obojena hrvatskom trobojnicom, a na njoj lijepo piše, da se u toj kući ne dijeli milostinja, jer gazda mjesečno uplaćuje pedeset filira za uboški dom. Bedastoća je to velika, no ipak ne može, da se s prosjacima svađa i da svakome govori: »Nema gazde!« Dojadi to, a i gubitak je vremena s tim smećem ljudskoga društva. I mnogi se i ne da tako lako otpraviti. Neki je, što više, i drzovit. Tako mu je baš neki dan, kad je jednom takvom odrpancu rekao, da nema gazde, onaj uz drzak smiješak dobacio: »I ne bilo ga, da Bog da!« Ne ide to više. On je ipak danas već ne samo gradski, nego i narodni zastupnik. Ne može se on prepirati i upravo otimati za svaki svoj filir, koji pošteno i mučno zaradi, ne može se natezati s kakvom bilo propa-

licom. Jednostavno će s kase, bez riječi, svakome pokazati prstom na onu spasonosnu pločicu i — gotova molitva. To je doduše vrlo skup otkup, no — neka ih đavo nosi. Ipak je ta pločica obojadisana bojama hrvatske trobojnice, a to treba da se vidi na kući narodnog zastupnika najradikalnije hrvatske stranke. Jest, u trobojnici je ta skupocjena i spasonosna pločica!

Sredio je i ostale račune. Bio je posve zadovoljan.

Istu je večer bila sjednica izabranih zastupnika Za grepčana i vodstva stranke. Kako ostali, tako je i on podnio opširan izvještaj o radu i izboru u svome kotaru. Hodao je mnogo po selima i vidio, da narod dobro živi. Tuži se samo tu i tamo na loše puteve i nezgodne općinske činovnike. Tome bi naša stranka mogla pomoći. Toliko će utjecaja imati. To treba zgodno udesiti kod proračunske rasprave. Tako: Podvaliti protivnicima. U interesu je i naroda i naše stranke. O svojim izbornim troškovima ne će ni govoriti. Gospoda sama znadu, koliko to stoji, pa nije nužno, da ističe. To, što se govori, da treba sračunavati sve troškove u svim kotarevima, pa podmiriti iz zajedničke blagajne, to nije loša stvar, no on je sa svoje strane spreman, da snosi sam sve, što je potrošio. On ne traži nikakove naknade. Njegova je plemenita ponuda primljena s velikim zadovoljstvom, samo je blagajnik kimao nezadovoljno glavom. Ti su blagajnici u svakoj društvenoj zajednici najogavnija stvorenja. Vazda bi htjeli, da imadu u tuđim džepovima i oči i ruke. Uvijek bolje znaju, koliko tko ima novaca, nego sam onaj, koga se tiče. I sada on odmah kima glavom i dobacuje, da smo se zadužili, da će trebati još skupiti novaca. Micek je potrošio toliko, da bi on morao još dobiti novaca, no on to ne će. Dr. Franić je sam trošio sve u svome kotaru i još dao u blagajnu dvjesta kruna. Micek je oduševljen tom darežljivošću. Zahvaljuje mu i sve misli na onu prokletu tiskaru. Blagajnik bi htio, da i drugi dadu. I Micek podupire njegov prijedlog. Neka dadu svi, jer nije pravo, da troše samo nekoji, a svi da se griju na velikom uspjehu stranke. On je već dao mnogo više, nego li podnose njegove prilike, no neka sada bude. On ne žali.

Ta je sjednica uspjela posve dobro: Nijesu uspjeli da ga oglobe, a bar su mu naoko vjerovali, da se je oko izbora strahovito istrošio. Što misle, to je njihova stvar. Najzad kad bi on podmirio sam i sve strankine izborne troškove, ona bi mlađarija i dalje držala, da je on ipak najobičnija škrtica, a možda i lihvar. Onda je bolje da on zadrži svoje pare, kao što bi oni u svakom slučaju zadržali svoje pogrešno, deransko mišljenje o njemu i o njegovu požrtvovnom radu.

Zaredale su stranačke sjednice i dogovori. Jedina je sreća, što se sve drže uvečer, pa ipak može obavljati svoje dnevne poslove, a račune obično slaže po noći, kad stigne kući. Ne spava mnogo, a i ne treba.

U srijedu je, kad je obavljao u banci službu, dao da mu točno ispišu račun poštovane gospođice Amalije Markovac. Divna svota. Nije ni slutio, da je ta stara, okorjela usidjelica toliko toga naslagala. Kako je bio baš konac mjeseca, uzeo je bančin dopis, koji je priređen za gospođicu i sam ga, osobno, odnio k njoj. Zna, da joj je teško slati potvrdu na poštu, a još teže i skoro nemoguće da sama donese u banku. Zato se je on potrudio do nje. Treba banka hitno potvrdu, da ona priznaje, da joj je račun u redu. To radi godišnjega zaključka. Htjela su neka gospoda, da joj pošalju po podvorniku, no on to nije nikako mogao dopustiti. Gospođica je bila oduševljena tolikom pažnjom gospodina narodnog zastupnika, mladog ljubeznog i veoma lijepog Miceka Križanića. A što je lijep i zamaman, pa ljubezan i sladak! I njoj se je učinilo, da joj uopće još nikada nije takav muškarac ni stupio preko praga. Pa kolika pažnja?! Kako ona uopće dolazi do tolike časti?! Nije znala, gdje bi mu mjesto našla. Ponudila ga je likerima. Ne pije. Rakijom. Bože, sačuvaj. E, što bi onda?! Malo kolačića? Samo malo. I ona to obično radi prije objeda. E, kad ona to čini, kako ne bi i on?! Kakav bi on bio kavalir?! Uopće vanredno ljubezan i mio taj fini, lijepi narodni zastupnik! Gospođica se je rastapala od milja i počela ga lijepo tetošiti i maziti kao kakvoga davnog znanca i prijatelja. Tako joj je to godilo, tako je bila zadovoljna njezina žedna ženska duša. On se čudi, kako ona može vazda sama provoditi dane u tolikom bo-

gatstvu. Teško joj je, naravno, ali je već naučena, pa snosi . . .

— Znate, velemožni — govorila je simpatična starica lagano i odmjereno — dok sam bila mlada, učinili su od mene čudo od djevojke. Odrasla sam s dvije stare, do zla boga čangrizljive tetke, kojima nesrećom nije bilo pošlo za rukom, da se namjere na muževe. Što više, što je skoro nevjerojatno, ali istinito, ni ljubavnike nijesu mogle naći, iako je toga korova inače dosta. Imale su nesreću, i ako nijesu bile osobito ružne. Nijesu bile niti ljepotice, no još bi se uvijek bilo moralo i za njih naći kakovo muško, koliko je bilo do njihove vanjštine. Ipak je bilo drukčije. Zbog toga su mrzile cijeli svijet osim dva mala psića i mene. I nas su troje odgajale prema svome raspoloženju. Huckale su nas na cijeli svijet. Psići su režali tu s prozora na svakog prolaznika, a ja sam gledala u svakom lupeža, koji nema drugoga posla, nego samo vreba na poštenje gospođice Amalije Markovac.

Micek se je dobrohotno i ljubezno nasmiješio.

— Vjerujte mi! — nastavi gospođica. — Neprekidno su mi propovijedale, da su svi ljudi zli, opaki i nepouzdani, te da moram čuvati svoje poštenje kao oko u glavi. Ja sam ih poslušala i bježala od ljudi. Sigurno moje ojađene tetice nijesu poznavale pravoga recepta za čuvanje djevojačkog poštenja, jer me inače ne bi bile natjerale u vir strahovitog nepovjerenja i mržnje na sve ljude. Nas smo se petero ogradili kineskim zidom, samo da očuvamo živce svojih teta, moje poštenje i glavu onih malih psića, na koje je vrebao ne samo živoder, nego — po uvjerenju mojih tetica — i svi ostali ljudi, baš kao i na moje poštenje. I tako se je to desilo, dragi moj ljubezni gospodine zastupniče, da sam se ja očuvala ne samo od napadača na svoje poštenje nego i od ljudi uopće. Ostala sam stara, čangrizava usidjelica, koja ima svoje dvije trokatnice i netaknuto poštenje. Trokatnice mi još nešto i nose, ali mi vjerujte, da ni sama ne znam, što bih danas sa svojih šezdeset godina počela s tim pustim svojim poštenjem! Za godine ne lažem. Bit će mi ravno šezdeset sada o Božiću.

— O, vjerujte — usklikne Micek — da sam pomišljao, da vam nema ni pedeset! Tako se divno držite i toliko ste uščuvani.

— Imate pravo. To i sama priznajem bez umišljanja. Znate, nijesu me ubili porođaji, a što sam se grizla, to su bili jadi, koji muče sve stare poštene djevojke. Najzad ne morate to ni zvati tako. Zovite ga grijehom proti Duhu svetome. Sve je to jedno, jer su posljedice iste.

Micek joj je prikazao svoju obiteljsku nesreću sa ženinom bolešću. Strašna je to nesreća i užasni troškovi. Čovjek mora paziti na svaki filir, a opet — nema nikakova veselja. On neopisivo voli svoju ženu. — Ali da je vidite! Kost i koža. — Strašno mu je i neutješljiv je, pa se osjeća kao preporođen, kad se može porazgovoriti s ovako duhovitom i obrazovanom damom, kao što je gospođa Amalija. Zove je gospođom, jer je ona tako željela. Ni gospođica ni milostiva. Milostiv je samo Bog, a gospođica je curica od šesnaest godina. Kad žena ne čini mladića gospodinom, zašto bi mladići činili od gospođica gospođe, kad već to sama priroda čini. Po njezinom shvaćanju gospođa je svaka ona žena, koja bi mogla biti majkom. Tu ne možemo biti strogi, pa uzmimo vazda od oka. Kad bi se to uobičajilo, onda biste se zaprepastili, kad biste vidjeli, kako bi male pucice očekivale, da ih njihovi dečki nazivlju gospođama . . .

Zove je gospođom i divi se duhovitosti i neobičnom načinu razgovora te krepke, bujne i mlade starice. Nema nikakove sumnje, da je ugodnija, umnija i zabavnija nego i sama Milica. On bi bio sretan, kad bi mogao češće provesti po koji čas u njezinom ugodnom društvu. Baš je ona mislila, da ga zamoli, da dođe koji put na razgovor, no bojala se je, da bi mu odviše smetala, da bi mu bila neugodna s tom svojom neumjesnom željom. Divno, kako se oboje slažu u svojim željama!

— Nemojte me, gospođo, krivo razumjeti — ispričavao se on — no morate mi vjerovati, da sam upravo željan, da se porazgovorim sa ženom, koja me može razumjeti. Moja je sirota zapravo već godinama na drugome svijetu.

Gospođica je Amalija osjećala, da se pomlađuje pod blagotvornim djelovanjem njegovih riječi. Bila je sva sretna i blažena, što joj se je približio taj umni, razboriti i pristojni gospodin. Nema nikakove sumnje, da će joj on biti velika potpora u njezinim poslovima s kućama i kapitalom, samo ako joj pođe za rukom, da se sprijatelje. Za tim će ona ići, pa ako ustreba, ne će žaliti ni žrtava.

— Vi ste željni razgovora — reče ona.

— O ne, gospođo! — upade joj Micek u riječ. — Ja sam željan razgovora s umnom ženom. Samo takoga razgovora!

— Da, da. Razumijem vas. Ja sam željna još i drugoga koješta, a to vam je, dragi moj prijatelju, samo da vidim kraj sebe muža, kao što ste vi, pa da niti ne razgovaramo. Samo da vas gledam. To vam se može činiti i smiješnim. A, vjerujte mi, nije smiješno. Prije je žalosno, nego smiješno.

Križanić je tim početkom bio neopisivo zadovoljan. Moli ga, neka dođe, kadgod uhvati čas slobodna vremena. Ona je vazda kod kuće.

XI

Hrvatski je sabor bio raspušten prije nego je istekao cijeli period.

To je Križanića žestoko pogodilo, jer je trebalo sada opet lupati po selima, agitirati, ostavljati dućan na šegrtima i trošiti svoju muku. Kandidiran je u drugom kotaru, jer je u njegovom vladalo prilično neraspoloženje prema njemu s razloga, što poslije izbora nije nikada ni zavirio među izbornike i što im nije izradio upravo ništa od svega onoga, što im je obećao. Nije on — doduše — ništa obećao kao sigurno, ali nije ni pokušao, da učini ono, što im je stavljao u izgled.

— Ljudi imadu pravo, da su nezadovoljni — rekao je Jerdan na proširenoj sjednici vodstva, na koju su i akademičari slali dva svoja predstavnika. — Naša je stranka izvršila polovicu svoje zadaće time, što je probudila i digla hrvatsku narodnu svijest. Drugu polovicu te zadaće ona zanemaruje ili je ne vidi.

Starija su ga gospoda začuđeno pogledala. iznenadila ih je ta izjava mladog čovjeka, koji nije ni malo sumnjiv, da je slavosrb, a ipak slavosrpski govori.

— Kad se baš radi o mome kotaru, ja bih molio pobliže razjašnjenje — javi se Micek Križanić, svladavajući srditost.

— Razjašnjenje je, gospodo, jednostavno — odgovori Jerdan. — Drugi je dio naše zadaće, da taj narod odgojimo tako, da bude sposoban uzeti svoju slobodu, na koju imade pravo. Tko od nas govori narodu o popravljanju mostova i probijanju cesta, ili ne zna, što mi hoćemo i što moramo htjeti, ili vara i sebe i nas i cijeli narod.

Micek je pocrvenio i počeo nervozno tamburati prstima po stolu.

— Nemojte biti nestrpljivi, gospodine Križaniću, i nemojte se srditi — nastavljao je Jerdan. — Ja bih bio veoma nepravedan, kad bih tvrdio, da je to samo vaša pogreška. To je naša općenita bolest. Mi svi, ili bar nas najveća većina, zaboravljamo, da trebamo narod najprije odgojiti, pa onda istom voditi. Ako ga već sada ovakoga, kakav je, hoćemo voditi, dolazimo, vidite, do porušenih mostova i do neprobijenih puteva i — moramo nazad.

— Ako bismo tako radili, ostali bismo bez ijednog mandata — dobaci Križanić.

— Mi ih za ove današnje poslove i ne trebamo, a vaš će slučaj, gospodine Križaniću, dokazati, kako ne valja raditi, pa je dobro, što ćete ostati bez mandata.

Dr. Franić je bio u neprilici. Ton je neobičan i nezgodan. Mlad čovjek ne može tako govoriti, i ako mu predsjednik u sebi daje pravo. Opomenuo je Jerdana, neka se zgodnije izražava.

— Oprostite, ako sam nezgodan — odgovori Jerdan, — no dopustie mi, da budem iskren. Tu se radi o narodu, o cijelom našem narodu, pa možda nije suvišno, da se čuje mišljenje i nas najmlađih. Ja ću biti kratak. Eto, gospodo, da se danas nađemo pred odlučnim događajima, mi bismo zinuli od čuda i dogodilo bi se čudo, jer ni vodstvo, a kamo li narod, ne će da bude načistu, što hoće i kako hoće. Tim se putem ne može dalje. I najmanji u narodu mora biti prožet neobuzdanom, ako hoćete, vratolomnom tež-

njom za slobodom, pa da je onda doista i uzmemo. Nemojte zamjeravati narodu, što on sada nije prožet tom težnjom. Hranimo ga cestama i mostovima. Nijedno dijete ne bi znalo govoriti, da ne čuje od starijih. Doraslo bi i do čovjeka, a da bez te nauke ne bi progovorilo. Nije mu ni zamjeriti. Mi dolazimo na sela s lihvarskim mjenicama i korteškim govorima. To isto čine i drugi, pa je posve razumljivo, da narod ne može razlikovati političke boje te različite gospode, koja mu se klanjaju pred izbore. I mi biramo kandidate po »ugledu«, a to znači ili po titulama ili po težini uložne knjižice.

— Oprostite, gospodine Jerdanu — prekida ga dr. Franić — ali vi pretjerujete. Nije tako crno, kako vi to gledate.

— Ovako je, gospodine predsjedniče! — reče Jerdan povišenim glasom, a krv mu navre u glavu. — Narod treba odgajati za slobodu, a ne za kakova lihvarska poboljšanja, gdje se nikad ne zna, tko će koga prevariti. To je jedno, a drugo je ovo: Za narod mogu raditi samo ljudi nesebični, požrtvovni i pošteni, jer su samo ti spremni na najvišu žrtvu. Škrtica je vazda i sebičnjak, a on je nepošten i onda, kad može dokazati svima trgovačkim uzancama, da je radio samo kao dobar trgovac. Takvi, gospodo, ne mogu raditi za narod, pa je zločin, kad ih dižemo radi naše lijenosti i nekih obzira. Ako želimo naprijed, moramo pročistiti svoje redove i to bez milosrđa i obzira. Nama, gospodo, smiju naši protivnici, ti različni realisti, s pravom reći samo, da smo fantasti. Ništa drugo. Ni politički ni osobno. I mi moramo biti takovi fantasti po njihovu shvaćanju. Želim, gospodo, da ne dobijemo ni jednoga mandata i da Madžari u divljim hordama preplave cijelu Trojednicu. Tada bar više i ne će moći postojati obmana o nekim autonomijama i o »mogućnosti opstanka.« Tu ćemo onda svi biti načistu, što treba raditi. Sada bi bar naša stranka morala znati, što joj je činiti.

Jerdan je ušutio, a gospoda su se počela meškoljiti. Položaj je bio nezgodan, pomršen je bio onaj redoviti, već posvećeni red postavljanja kandidata i raspoređivanja korteša. Dr. Franić je svojim velikim taktom i pronicavošću premostio tu provaliju, te je ubrzo sve teklo starim, uobičajenim tokom. Križanić je izvrsno razumio toga žutokljunca, kuda šiba, no bio je naoko najmirniji čovjek na svijetu. On se čak — uglavnom naravno — i slaže s izvodima mladoga gospodina Jerdana, no nikada se ne kusa tako vruće, kako se skuha. On je sada za revoluciju, jer mu je tek nešto preko dvadeset godina.

— Velik je put — dobacio je Jerdan — od narodne spoznaje samoga sebe, pa do revolucije! Do nje ne mora ni doći.

— E, ne će nam nitko ni na tanjuru donijeti ono, na što vi mislite.

— Ni revolucijom ni na tanjuru, dok samo ja na to mislim, ali kad na to bude mislio cijeli narod, onda će on to znati i uzeti. Kojim putem i sredstvima — to će on sam odlučiti!

Zaključeno je, da Križanić kandidira u drugome kotaru. Za rad mu se dodjeljuju tri akademičara i pet mlađih građana iz toga kotara. Šteta, što je Harambašić u vojništvu. On je zgodan za agitacije. Dobar govornik i znade s narodom općiti. Seljačko dijete, pa mu je to u krvi. Jerdana određuju, da ide s Križanićem, no on se tome najodlučnije odupre. On ne će da ide u agitaciju, ali je spreman, da poslije izbora ide na dulje vremena bilo u koji kotar i da drži predavanja.

Micek je propao na izborima. Srce ga je zaboljelo, kad je pomislio, da je ovaj put potrošio za izbornu agitaciju skoro potpunih stotinu kruna i uza sve to propao. Doista, nije vrijedno žrtvovati ni filira za tako neuviđavan i nezahvalan narod . . .

Za njegove daljnje radne osnove nije to bila prevelika nesreća: Gubitak u dnevnicama i nešto manje veza, no on će to sve naknaditi svojim neumornim radom. Svakako se bolje isplati provoditi večeri kod pomlađene djevice Amalije i voditi upravu njezinih kuća i novca, nego li se gubiti, umarati i ubijati u jalovim saborskim natezanjima. Upravo je milina, koliko su se njih dvoje sprijateljili! Ona ništa ne učini bez njegova odobrenja. I kad haljine kupuje, njega pita za savjet, jer joj je svakako neizmjerno mnogo stalo do toga, da se njemu sviđa i da on bude s njome zadovoljan. Ona se osjeća kao u proljeću

svoga života, ali samo srcem, jer noge već klecaju, kosa je bijela i lice navorano. On to sve vidi i bodri je, hrabri i uzdiže svojim toplim riječima, svojim blagim postupanjem i svojom toplom ljubavlju. Njemu se jednom učinilo, kao da u njegovoj nutrini nešto živi i opominje ga. Što?! Nekakova savjest ili slično?! To su babarije. Dok ga izvrsno služi zdrav razum, ne može se pustiti u praznovjerje. On ne škodi ni Barici, toj sirotnoj mučenici, ni svojoj dragoj i lijepoj prijateljici, pa što tu onda može nešto kopkati u njemu?!

Barica, sirota, može izdržati još najviše koji mjesec, pak je vesela, da vidi, kako je on uza svu njezinu bolest još uvijek toliko dobro raspoložen, da može i nju bodriti. Da nema tu Amalije i da s njome ne pravi upravo kneževski posao, ne bi on mogao biti tako divno raspoložen, pogotovo, kad se sjeti, da je morao i liječnika zvati u kuću. Ti su liječnici uopće strašni ljudi. Nije dosta, da ljekarnicama pune džepove, propisujući posve suvišne recepte, nego ti se oni miješaju i u kuhinju kao punice. Te ovakovo meso, pa onakovo zelenje, onda voće i još bi samo trebali da počnu propisivati i iz kakova posuđa treba jesti, — a ti, Micek, ako si lud, samo otvori buđelar, nakloni se i moli: »Izvolite li još što propisati, gospodo liječnici?!« To je već ludo, kakva sve prava sebi prisvajaju ti ljudi u tuđoj kući! Rekao joj je i to, da ne smije s mužem spavati. Micek se je skoro glasno nasmijao, kad je to čuo. Ona sirota ne može ni sama spavati, a kamo li, da bi još spavala u društvu s kim drugim. Liječnik je to dobro vidio i znao, ali — eto, samo tako govori, da se rekne, kako on na sve misli.

Uz takove neprilike ne bi Micek sigurno bio dobre volje, kad ne bi nalazio kod Amalije dvostruku naknadu i za te troškove i za te muke. Što se tiče naknade za muke, ne bi se smjelo tvrditi, da tu Amalija može mnogo pridonijeti. Prije bi se morala spominjati Micekova žrtva, no on je prinosi s toliko srca i oduševljenja, da mu je onda dosta i zgodno. Čim izdaleka ugleda onu ponosnu trokatnicu, u njemu samo zaigra srce od veselja, a kad stupi u vežu, pa ugleda i onu drugu u dvorištu — on je izvan sebe.

Amalija tada lebdi pred njegovim očima kao vila i on se mladenačkim žarom baca u njezin naručaj.

Amalija ne škodi ni Milici. Ona je daleko, viđaju se svaka dva, tri mjeseca. Tu ne može biti govora o bilo kakovoj smetnji. Drugo je nešto po srijedi. On zapravo ne zna, što bi s tom djevojkom. Njemu više nije do momačkog jogunluka, a kad Barica skoro umre, po Božjoj volji, on ne može ni pomisliti, da bi Milicu uzeo. To je jednostavno nemoguće. Ne će on doduše uzeti ni Amaliju, jer to ona ne traži, no već joj je obećao, da će tada biti mnogo češće i dulje kod nje. Ona je tražila, da mora biti kod nje na večeri svaki dan, no njemu je pošlo za rukom, da je uvjeri, kako bi to pred služinčadi bilo nezgodno. Ovako dolazi kao slučajno, tu i tamo, pa nije ništa neobično, ali svaku večer?! Smijali bi joj se. Ona je spremna da podnese i taj smijeh. Ona je spremna na sve, samo da njega ima vazda uza se. Ukratko — ona je u njega zaljubljena kao kakva kevica. Ipak mu je pošlo za rukom, da je prilično uvjeri, no ne može biti ni govora o tome, da bi se smio kraj nje oženiti Milicom. Sve bi propalo zavazda, a to on ne može dopustiti ni za kakvu Milicu na svijetu.

Pitanje bi bilo posve jednostavno, kad Milica ne bi s vjenčanjem računala kao sa svršenom stvari. Ta dobra, zaluđena, čestita djevojka živi samo u toj vjeri i za tu vjeru. Ona se vlada kao mala, nevina djevojčica prema svima drugim muškarcima; ona neprekidno štika i veze za njihov budući zajednički stan; ona umire za njim i zove ga već sada »mužiću moj slatki«. To je ono, što je strašno! Ona je sada, za žive Barice, njegova prijateljica, koja je spremna na svaku žrtvu. Već je odbila vrlo mnogo prosaca naprosto stoga, što nije slobodna, što je već žena jednoga drugog. I ništa ona to ne žali. Micek to zna. On je nju prokušao u najtanje tančine. Neko je vrijeme bio zbog nje luđački ljubomoran, pa ju je bio nemilosrdno i bezobzirno opkolio neprobojnom četom jeftinih uhoda i izazivača, no sve bez uspjeha. Ona je ostala nepokolebljiva, neokaljana i čista u svome strašnom grijehu neobične preljubnice. Jednom mu je ona tumačila, da ne smatra grešnicima sebe i njega, nego njega i njegovu ženu, jer je njezina ljubav začeta bez grijeha i ona ju je održala na

najvišoj visini čistu i neokaljanu. Micek ne voli raspravljati o tom pitanju, jer mu ne zadaje nikakove brige, ne stoji ga mnogo, skoro ništa, pa na to ne misli s te strane. Stoga se nije upuštao s njome u raspravu o tom grijehu, u kojem njega Milica nalazi u svakom slučaju, a on uopće — ne traži grijeha. Ne misli o njemu, pa mu i ne zadaje nikakove brige.

Kad Barica ne bi bila na umoru, stvari bi i s Amalijom i s Milicom i dalje tekle svojim mirnim dosadašnjim tokom, no ovako će svakako nastati teške trzavice. One su na vidiku, a on ipak mora spriječiti njihov dolazak. On je doduše već posve prokušan diplomat, te vjeruje, da je svaki kamadžija sposoban diplomat i svaki diplomat odličan lihvar, pa se i ne posvetio toj grani ljudske djelatnosti — jest, on je diplomat, ali sada zbilja ne vidi pametna izlaza.

Kad bi se mogao nje riješiti, stvari bi se divno razvijale. Amalijom bi se jednostavno vjenčao, kuće prepisao na sebe i — gotova divna molitva, no nikako ne može naći načina, da je se riješi. Više je nego sigurno, da bi mu napravila takav škandal, da bi njime grmio cijeli Zagreb, a on to ne smije dopustiti. On ne smije sebi stvoriti protivnika, koji je toliko abnormalan i lud, da je za njega, za Miceka Križanića, žrtvovao svoju mladost, djevojaštvo, ljepotu, cijeli svoj život i bjesomučno, sve radi njega, gonio od sebe svakoga, tko mu je nudio svoje ime, položaj, ljubav i bogatstvo. S takim se protivnikom nije šaliti, pogotovo, kad je taj protivnik žena. Ženama vlada srce, njima vlada njihova ljubav, njihovi nagoni. Nema tu zdravoga trgovačkog duha, s kojim bi Micek Križanić mogao napraviti kompromis i zadovoljno se smiješiti i trljati ruke. Nema toga. Onda, mislio je Micek, što bi istom za sebe žrtvovala, kad toliko žrtvuje za njega?! On je zaboravio, on zapravo nije ni mogao dokučiti, da odana, zaljubljena žena žrtvuje za muža sve u potpunoj mjeri tako, da za nju više ništa ne ostaje. Milica više nema što za sebe žrtvovati. Sve je već pojeo žrtveni oganj na oltaru njezinog idola. Ona može još prinijeti samo jednu jedinu žrtvu — da razori žrtvenik, na kojemu je prikazala sve svoje neizmjerno, neprocjenjivo djevojačko blago. Još samo to,

a to je baš ono, što mudri, proračunani i oprezni Križanić nije mogao ni pomisliti.

Jednom je bio kao izdaleka, kao posve slučajno i bez ikakove primisli svrnuo s Milicom razgovor na dra Barića. On je vrlo uman gospodin, a uza sve svoje pogreške i dobar gospodar. Ipak je lijepo stekao. Što je vrlo važno — on je i dobar rodoljub. Hrvatina, da mu para nema. Milica mu se je glasno nasmijala i to tako srdačno, tako tečno, da se je Micek skoro uvrijedio. To joj nije htio pokazati, jer onda ne bi bio mogao nastaviti razgovora. Ona dra Barića cijeni baš toliko, kao da je i mađaron — jer kad ostružete s njega crveno-bijelo-plavu prevlaku, naiđete na potpunu nacionalnu pustoš. Prava Sahara. Taj čovjek je jednak većini ostalih naših mudrijaša, koji o narodu znadu i ponavljaju kao papige samo nekoliko šupljih fraza, a inače oni niti što znadu, a pogotovu ništa ne osjećaju. Oni drže, da su rođeni, da budu učitelji i vođe svojega naroda, a sami niti prođoše kakove škole za te zanate, niti poznaju svojega naroda. Patriotizam njima samo služi kao zastava na njihovoj radionici, iz koje oni vade pare. Sporedno je, da li je to birtija, dućan, odvjetnička pisarna ili kakovo građevno poduzeće. Dr. Barić se je zavukao u provinciju i tamo živi kao puh, pomalo karta, podosta pije, u zgodici lovi žene, dobacuje znancima patriotske fraze i — njegov je život ispunjen.

Micek ipak misli, da bi Barić bio vrlo dobar muž. Da. S time se slaže i Milica. On je već proživio svakoga đavla, bio je na situ i rešetu, pa nema sumnje o tome, da bi se uz dobru i pametnu ženu smirio i vodio obiteljski život bez škandala, i ako taj život ne bi više mogao biti pravi obiteljski život, jer on nema više što u njega unijeti osim novaca. Micek je navijao na sve moguće načine, e da bi Milica razumjela, da bi se on žrtvovao, da joj ne želi biti zaprekom, te da bi ona mogla, što se njega tiče, poći za dra Barića. Nema smisla čekati, kad se Barica drži ovoga svijeta kao da je ukleta. Sve je on to lijepo, lagano, uz smiješak i prijatno trljanje ruku obrazložio, no kako nije mogao ni smio, da spomene otvoreno, Milica ili ga nije razumjela ili se je pretvarala. To ona ne bi mogla. Ili bi planula ili bi se upustila u miran razgovor, koji bi zna-

čio, da pristaje. Nije se dogodilo ni jedno ni drugo. Miceku nije bilo ni na kraj pameti, da pomisli, kako Milica ne može da razumije njegovo navijanje jednostavno s toga razloga, što je njezina duša bila toliko njegova, toliko u njegovoj vlasti, da se je smatrala pred Bogom — njegovom ženom. Da mu je to moglo doći na pamet, razumije se, da bi mu bilo jasno i to, da ne može tvoja žena ni na kakovo navijanje pomisliti, da je — želiš udati za nekoga drugog, jer je to nemoguće!

S te strane dakle više nije mogao očekivati rješenja. Treba sada uperiti sve sposobnosti onamo, da je uvjeri, kako se on uopće ne će ni ženiti, kad jednom odredi volja Božja, da ostane udovcem. To je vrlo težak manevar, no on ne bi bio Micek Križanić, kad mu i to ne bi pošlo za rukom. Počeo joj je pripovijedati, da mu banka zadaje toliko posla, da sada jede redovito u gostionici, jer ne dospijeva kući. Nije on doduše svaki dan u službi, ali je već toliko novčano zainteresiran, da mora stalno biti tamo tako, da se bez njega ne donese nijedna važnija odluka. Desilo se je jednom, da doista nije dospio otići kući na objed, no nije on toga dana išao ni u gostionicu, nego je u jednoj mesnici kupio za groš suhe slanine i k tome dvije žemlje, pa je to pojeo u banci, u arhivu, gdje ga nitko nije vidio. Kad je bio u tome ugodnom poslu, sijevnula mu je lijepa i zamamna ideja o objedima u gostionici. Radi te je prezaposlenosti u banci odlučio, da i dućan napusti. Ne može on više raditi na dvije strane. Najzad — mali dućančić na periferiji može biti dobar za kakvog početnika, zagorskog siromaška, ali skoro ne dolikuje gradskome i bivšem narodnom zastupniku, da prodaje šibice i papar, kad imade daleko dostojnije, a — budimo iskreni! — i unosnije zanimanje. Napustit će dućan, pa gotovo. Milicu to nije mnogo zanimalo osim prevelikoga posla. Svjetovala mu je, da ne pretjeruje, neka ne precjenjuje svojih živaca i snage, jer će nenadano klonuti. Inače njoj je posve jednako, da li je on bankovni generalni ravnatelj ili ugljenar. To nju mnogo ne zanima, čime je još jednom potvrdila Micekovo mišljenje, da je luda i nepromišljena. Pravo žensko! Takva ne će moći pojmiti, što su to poslovi, koji čovjeka svega zaokupe i iscrpe, te se ne bi smio

ni oženiti. Ne će ona to razumjeti. Sada, kako bilo, da bilo, idemo tim putem. Prezaposlen, iscrpljen, ubijen i umoran. Bog će dati, pak će se i to lijepo riješiti...

Dućan je doista iznajmio i to tako, da je uzeo jednoga svojeg bivšeg naučnika i predao mu za pokus, da radi dva mjeseca na Micekov račun i pod njegovim nadzorom. Kad je to dobro uspjelo, prešli su na sistem provizije, dok najzad nije pomoćnik uz dobru garanciju preuzeo dućan u svoje ruke, a gazdi Križaniću plaćao najamninu za prostorije, kamate za uloženu glavnicu u robi i proviziju od cijelog prometa. Micek se nije smio potužiti, da mu je taj način rada donosio manje čiste dobiti nego li raniji sistem, kad je dućan sam vodio. I pomoćnik je bio zadovoljan, jer je ipak zarađivao više nego li prije, dok je u gradu bio tuđi namještenik. On naravno nije računao svoje brige, svoje napore i neprospavane noći, dok je Miceku bilo posve naravno, da mlad čovjek, u svome početku, ne smije gramziti za velikom zaradom. Lagano i polako, neka štedi, pak će s vremenom moći gazdu isplatiti i preuzeti samostalno sve u svoje ruke.

Sada je Micek bio prilično slobodan, no nije ni pomišljao na to, da se oda neradu. Nije on zbog toga dao svoju muku u tuđe ruke. Druge su tu osnove. Zamjenik je ravnatelja privredničke banke bio čovjek stariji i boležljiv. On je to opazio u pravi čas, proučio njegov ugovor s bankom, sve natanko i na tenane proračunao, odlučio se i postavio pod njega minu, koja je upalila onda, kad je gospodin Križanić bio s dućanom već sve potpuno uredio i skoro se neprekidno motao po banci. S druge je strane, sve kao slučajno, govorio s nekim uvaženijim ličnostima, kako bi trebalo banku voditi, a te su njegove osnove bile poznate i s ravnateljskih sjednica. Što je bilo naravnije, nego da su ga sada saletjeli, da on preuzme zamjeničko mjesto?! Kad je dućan napustio, a o sposobnostima — bilo bi smiješno i govoriti, kad je svima jasno, da je rođeni bankarski talenat. On se je malo nećkao, stavljao neke ograde, tražio osiguranje za budućnost i kad je sve udesio, kako je samo htio i želio, čvrsto je sjeo.

Stranačkih sjednica također nije zanemarivao, jer je smatrao svojom patriotskom, hrvatskom dužnošću, da vazda

redovito prinosi na oltar Domovine svoj obol dvosatnoga sjedenja i umovanja. I kao gradski zastupnik bio je dužan, da dolazi među građane i da im iznosi razjašnjenja o neriješenim gradskim problemima. Tu se je sastajao vazda u najvećem prijateljstvu, sa slatkim smiješkom na usnama s Jerdanom, koji je međutim svršio nauke, položio doktorat i stupio na vježbu u pisarnu dra Franića. Dolazio je i Harambašić. On još nije svršio, nego je učio i bio obični pisar kod dra Fučeka. Križanić mu nije upisivao u grijeh, što je zasluživao svoju koru kruha. Mladić je siromašan, seljačko dijete, bez pomoći od ikoga, pa je bolje da služi, nego da moljaka pomoć. To je u redu, no drugo, drugo, što učini taj zanesenjak i fantast?! Nevjerojatno! Oko Miceka se je okrenuo cijeli svijet, kad je to čuo. Harambašić se je naime oženio. Doista. Nije šala ni doskočica. Zaljubio se, kaže, u neku ljepušastu mladu činovnicu kod vlade, pa kako su oboje mladi, fantasti i ludi, vjenčali se, Oboje služe i kažu, da su presretni i zadovoljni. Micek je još nekako i razumio, što je ta djevojčica pošla za njega. Za nju je to partija. No nije mu išlo u glavu, kako je on mogao učiniti toliku glupost. Ljubav, ideali, porodica — sve su to vrlo lijepe, no posve prazne fraze. Da je tu s djevojkom kuća, imetak i veze, kakve treba mlad, talentiran dečko, onda i Bože pomozi. Neka se ženi. Ali ovako?! Najveća je opasnost u tome, što on može vrlo lako zapasti u novčane neprilike i onda će sigurno tražiti od stranačkih prvaka, da mu potpišu mjenicu. U tome je najveća opasnost. Inače — neka propada, neka ga voda nosi, kad je nesposoban za realan život. Što se tiče potpisivanja mjenica, Miceku ne prijeti nikakova opasnost, jer je on već davno proglasio, da se je zakleo u crkvi Sv. Petra u Vlaškoj ulici, da ne će nikada u životu potpisati nijedne mjenice. Kao značajan čovjek i kao dobar katolik, on se te svoje prisege drži, no ipak je nezgodno, da mora ponavljati tu svoju pripovijest o zakletvi. Da se za svaki slučaj već unaprijed osigura i da podigne bedem za obranu, izrazio je vodstvu stranke svoje neodobravanje, čim je čuo za tu ženidbu i naglasio, da je svakako taj čin dokaz ili ograničenosti ili skrajnjega samopouzdanja i vjere u sebe i svoju odabranicu. Ni u jednom ni u drugom slučaju ne

može apelirati na pomoć. Neka pliva. Nijedno pseto ne pliva sigurno, dok mu voda ušesa ne napuni.

U takim prilikama je Miceka Križanića zatekao sarajevski atentat, na koji je odmah odgovorilo novčano tržište. Osjećao se je potres, novčari su se užurbali, a Micek se stulio kao mačka na vrebanju, promišljao i uređivao. Već je drugog dana dućan prodao i doveo u red sve račune.

U tom ga je poslu malko smela Baričina smrt. Ugasila se je osmog srpnja 1914. Micek je naručio pokop drugog razreda i, dok je Barica ležala na Mirogoju, on je s punom parom sređivao i svoje i Amalijine poslove i račune. Đavo ne spava. Može iz tog atentata još svašta izbiti. Teško je predvidjeti sve mogućnosti, no jedna je sigurna: Može biti, štogod hoće, zlato, suho zlato ne će izgubiti svoje vrijednosti. To je bilo njegovo uvjerenje, o kojemu je šutio, ali se prema njemu ravnao.

Kad su sirotu Baricu pokopali, on ju je oplakao, primao izraze sažaljenja od svojih prijatelja i znanaca, zadržao se malo dulje na groblju, dok je ostao posve sam, a zatim krenuo pješice Bijeničkom cestom, pa preko Šalate k Amaliji.

Proveli su večer u tihome i skladnom razgovoru o Sarajevu, o mogućnosti rata i gospodarskim pitanjima. Micek je određivao, Amalija potvrđivala. Ako bukne rat, on će također otići, no i vratit će se. On u to vjeruje, ima tako siguran osjećaj, da mu se ne će dogoditi nikakovo zlo, te računa samo sa sigurnim povratkom. I Amalija to želi i tome se nada, no drži, da bi stvari trebalo urediti i za drugi slučaj. Micek bi i sam to bio dopustio, no nije se mogao nikako sjetiti, što bi joj glede imetka svjetovao za slučaj, da on pogine. Ima ona cijeli tor nekakovih bratića i sestrića, no to su sve bitange. Nijedan nije ništa stekao osim pune kuće djece. Zato ne treba ni pameti ni marljivosti. Micek ne trpi takih tvorničara, te je veoma, veoma često o tome govorio Amaliji. Najzad se je i ona složila s njegovim mnijenjem i prestala pomagati tu ludu, nerazboritu sirotinju. Nijesu se više ni dopisivali. Micek je bio veoma zadovoljan tim uspjehom, jer mu je to bio najbolji dokaz, da i Amalija gleda zrelo na život. Sada nije

mogao govoriti o njezinom imetku, za slučaj njezine smrti — baš radi tih rođaka. Nije se mogao odlučiti, komu bi ga ostavila. Istina, ona je nekoliko puta spominjala Maticu Hrvatsku, no tu je Miceku brzo pošlo za rukom, da je bar prividno uvjeri, kako je to mrtav kapital u rukama mrtvih profesora. Ta kulturna i dobrotvorna društva nijesu sva skupa vrijedna ni da se čovjek osvrne na njih. Dobro je, da postoje i neka ih potpomažu, koji mogu, ali poslovan čovjek ne smije tu gubiti nijednoga filira novca, nijednog časa vremena. Mnogo više koristi narodu jedan jak, izgrađen pojedinac, nego sva ta društva skupa. — Pa, molim vas, tko čita knjige Matice Hrvatske?! Koji profesor, koji đak ili besposlena gospođica i — gotovi smo. On, na priliku, nije pročitao još nijedne Matičine knjige. Amalija se nije mogla s njime složiti. Vidjela je, da su to naopaki nazori, no nije imala ni volje ni snage, da mu se opre. Pokazala mu je samo pun ormar lijepo složenih i uvezanih Matičinih knjiga i ponosno istakla, da ih je ona sve pročitala i da su to zlatne stvari. Micek je bio u neprilici, nu samo na jedan čas. On se ne da smesti. Glavno je, da Amalija više ne kani Matici ostaviti svoj imetak!

O pokojnici nijesu cijelu večer progovorili ni jedne riječi.

Od Milice je dobio dugo, toplo i dirljivo pismo, koje ga je veoma iznenadilo. Očekivao je krik veselja, pitanje za dan vjenčanja i razvijanje osnove za budući zajednički život, a kad tamo — cijelo je pismo bilo ispunjeno toplim, nježnim i blagim riječima o pokojnici. Ona nju cijeni, ona se divi njezinoj anđeoskoj strpljivosti, ona je veliča kao Micekovu odgojiteljicu. Slavi je kao osnivača Micekove karijere, sreće i bogatstva. Slavi je toliko, da je njemu bilo krivo, jer se čini, kao da on ima samo pokojnici zahvaliti, što je postao čovjekom. Ima Milica pravo, kad spominje, da gazde i gazdarice u svojim naučnicima upropaste mnogo čestitih ljudi svojim nečovječnim i zvjerskim postupkom, no on bi bio izdržao, da su oni s njime i loše postupali. On bi bio izdržao sve, jer je imao čvrstu volju i jasan cilj pred očima. Što mu onda tu može pripovijedati ta luda fantastkinja?! Odgovorit će joj oštro, očitat će joj lekciju. Ako se uvrijedi?! E, kad bi to Bog dao! Al ne će. Ona je toliko zaslijepljena tom svojom ljubavlju, da će podnijeti sve uvrede i ne će se s njime posvaditi. To je više nego sigurno, a onda nema svrhe, da joj oštro piše. Bolje će biti, da piše toplo, milo i slatko, neka vjeruje u njegovu ljubav, pa će lakše vjerovati i njegovim razlozima, zbog kojih je ne može i ne smije uzeti.

Rat je strahovita stvar i ne daj, Bože, da do njega dođe, no možda bi mu baš dobro poslužio u ovoj strahovitoj stisci i neprilici. Ako je ona i pisala prvo pismo iza Baričine smrti s toliko obzira i takta, ne smije ni pomišljati, da je promijenila svoje osnove i namjere. Uostalom ona je i za žive pokojnice kao znanica i susjeda zalazila u njihovu kuću i prema Barici se vladala najuljudnije i najljubeznije, što se uopće dade i zamisliti, i ako je njega vazda jednako ljubila i gojila vazda iste osnove i nakane.

Što su dani više odmicali, ratna je opasnost bivala sve veća i bliža. Stranačko je vodstvo vijećalo i računalo sa svim mogućnostima. Dr. Franić je vjerovao, da je u slučaju rata nadošao onaj čas, koji je učitelj prorekao. Treba ga izrabiti, trebamo svi biti lukavi kao zmije. Tada ili nikada. Budući da se s raspadom monarhije ne može pametno računati, treba računati sa svim mogućnostima razvitka prilika unutarnje politike i u zgodnome, kritičnom času zaskočiti je tako, da mi Hrvati moramo doći u položaj, u kome će biti i ostali njezini gospodujući narodi. Mladi dr. Jerdan ističe, da taj kritični momenat moramo mi Hrvati stvoriti, kad budemo svi pod oružjem, jer da bez sile vuk nikada ne pušta iz zuba ovce, koje se je sretno dočepao. Križanić je svakako za mir i najveći oprez. Njegovo Veličanstvo, naš premilostivi car i kralj, svakako misli na svoje vjerne Hrvate, pa treba samo nastojati, da se riješimo redovitim putem nagodbe s prokletim Madžarima. Svakako je potreban najveći oprez.

Kada je došlo do navještaja rata, Micek je bio s poslovima gotov. Pohodio je Amaliju i još sve učvrstio i uglavio. Kod nje je bio svaki dan. I s Milicom se je često sastajao, jer je bila kod roditelja na školskim praznicima. Ona je bila neutješiva, jer je vjerovala, da će i Micek morati na ratište. Bar da je časnik, bilo bi joj mnogo lakše, jer je vjerovala, da se časnik može lakše očuvati, da ne pogine.

Najzad Milica se je molila Bogu i sve prepustila u njegove ruke...

XII

U Nišu je u Knjaz Mihajlovoj vojarni bilo veoma živahno. Sve je vrvjelo, žagorilo i žamorilo u sobama i u dvorištu i po snijegu oko vojarne. Čuli su se svi jezici narodâ austro-ugarske monarhije, koje je govorilo preko šest stotina zarobljenih časnika.

U sobi broj dvadeset i dva bilo je smješteno četrdeset i šest što kreveta što slamnjača bez kreveta i na njima toliko časnika svih narodnosti. U njoj je bio najveći broj zarobljenih Hrvata časnika, a manji je broj bio još u dvije sobe. Po broju su bili najjači Madžari, za njima Nijemci, onda Hrvati, pa Česi. Grupirali su se po narodnosti. Hrvati su zapremali sredinu sobe i to obje strane, kako su kreveti bili poredani uz obje uzdužne stijene, a prolaz je bio po sredini sobe. Među Hrvatima je bio po godinama najstariji domobranski poručnik Micek Križanić, za njim poručnik Joža Grundler i tako redom sve do hrvatskog Benjamina topničkoga kadeta Lacike Maramića. Lacika je bio krasno razvijen, divan momčić od dvadeset godina. On je imao samo slamnjaču i to kod peći baš u sredini sobe. Do njega je ležao isto tako samo na slamnjači domobranski zastavnik Ivica Lasić.

Bilo je to baš na staru godinu 1914. Svijetla su bila upaljena, večera razdijeljena i svi su sjedjeli na svojim ležajima i slatko večerali. Neki su i pili. Lasić i Maramić su se u sav glas smijali. Lasić je pripovijedao, kako ga je bila granata zasula i svoju priču zalijevao vinom.

— Ja se i sada — govorio je Lasić — često popipam po glavi, da vidim, da li je cijela.

Micek ih je opomenuo, neka ne buče, jer će Srbi pomisliti, da se vesele, što su zarobljeni.

Odgovor je bio, da je Lasić, već ugrijan vinom, počeo pjevuckati, a Lacika ga je pratio. I drugi su žagorili, galamili i smijali se. Soba je bila dosta slabo osvijetljena, a puna dima tako, da bi ga mogao rezati.

U tu maglu i u tu gungulu dovedu žandari jednog novajliju. Hrvat je. S njime u sredinu sobe, u hrvatsku koloniju! Neki je zarobljeni vojnik nosio za njim slamnjaču, dvije plahte i teški sukneni gunj. Mladić je stupao nesigurno i plaho pogledavo nepoznata lica. Kad ga je žandar doveo do peći u sredini sobe, Ivica Lasić skoči i pritrči k novajliji.

— Ante, brate! — vikne sav razdragan i stane ga ljubiti, a zatim se sagne, dohvati s poda i turne mu u ruke bocu s vinom. — Dobro nam došao i neka si nam došao!

— O, amice! — vikne i Micek, pristupi mu i prijateljski pruži ruku.

Bio je to domobranski zastavnik Ante Harambašić. Pozdravio se s poznatima i upoznavao s onima, koji su k njemu pristupali. Bio je veoma šutljiv i turoban. Lasić je žurno razmjestio slamnjače i Harambašićevu metnuo do svoje. Njih su dvojica prijatelji i drugovi kroz cijelu gimnaziju. Kad je uredio postelju, pristupio je Lasić opet k njemu i s najvećom mu ozbiljnošću opipao svu glavu.

— Čitava je! — reče. — To je glavno. Nekako si tužan!

— Trese me groznica.

Odmah je legao. Dobro su ga pokrili i silili, da pije, no on nije mogao. Nudili su ga i jelom. Nije mogao ni jesti. Lasić je sjeo kraj njegove glave i neprekidno mu pripovijedao i nastojao ga rastresti. Odmah mu je nadušak ispripovijedao sve, što je znao o svakom Hrvatu, koji je tu.

— Taj poručnik Križanić ima kod sebe tri hiljade kruna. Satnijski novac. Trebao ga je uime mazde razdijeliti vojnicima, no prije nego je dospio, da to učini, bio je zarobljen. Čuva ih kao zmija noge. Ja sam tražio, da to razdijeli uz potvrde nama, hrvatskim domobrancima, pa ne da ni filira. Škrtica. Pravi Harpagon.

— Kako je on postao poručnikom? — upita Harambašić.

— Dok smo mi, bivši jednogodišnji dobrovoljci, na fronti lomili zube kao kadeti i zastavnici, u pozadini su šoštari postajali časnicima. Eto, kako postade i Križanić i Grundler, a među Nijemcima i Madžarima ni broja se ne zna. Samo oni to taje, pa treba svakoga na fini način ispipati.

Harambašić je već sutradan otpremljen u okružnu bolnicu, gdje je utvrđeno, da ima recurens, povratnu groznicu. Kod pregleda krvi nađeno je, da ima i pjegavi tifus, te je odmah bio prenesen iz velike zgrade u zarazno odjeljenje, koje je bilo smješteno u dvorištu, u maloj zgradi. Kako su sve sobe bile prepune, metnuli su ga na hodniku na krevet. I tu je bilo sve prepuno.

— Jesi li Srbin? — upita ga neki vojnik, koji je tu bio bolničar.

— Ne — odgovori Harambašić veoma slabim glasom.

— Švabo?!

— Ne.

— Pa, što si onda?

— Hrvat iz Zagreba.

Vojnik ga je čas šutke gledao, a onda reče odlučno:

— Ono su pred tobom Švabe. Redom se pomiče u sobu.

— Kada ću ja doći na red, kad su toliki preda mnom?!

— Prvi! — odgovori vojnik i ode za svojim poslom.

Što je i kako je dalje bilo, Harambašić ne zna, jer nekoliko dana nije bio pri svijesti, no kad je došao k sebi, vidio je, da je u sobi, a kraj njegova je kreveta stajao onaj vojnik i zadovoljno se smiješio. Harambašić je široko otvorio oči i razgledavao se oko sebe.

— Dobro je, gospodine, hvala Bogu! Spasio sam te — reče vojnik s djetinjim ushitom i popravi pokrivač. — Doktori su bili rekli, da ćeš teško ostati, ali sam ja mijenjao obloge, a sada ćemo nastaviti s kupanjem. Sada se više ne boj.

Taj je priprosti seljak govorio s toliko srca, s toliko duše i osjećaja, da su Harambašiću došle suze na oči.

— Ne boj se više ništa — opet će vojnik. — Kad ti ja kažem. Ja ću tebe kupati. Jesi li, gospodine, ženjen?

— Jesam — odgovori Harambašić, a suze se samo sustižu. On ne plače, ali suza ne može držati. — Imam i sina.

— Već velikoga?

— Bilo mu je osam dana, kad je objavljen rat.

— Prokleti rat, proklet bio! — reče vojnik i udalji se, kao da želi skriti pred Harambašićem svoju uzbuđenost.

Ubrzo je iza tog razgovora došao da pregleda bolesnika kapetan dr. Milovanović, pa kad nađe Harambašića pri svijesti, veselo ga potapše po ramenu.

— Sada je dobro! — usklikne on. — Bog i naš vrijedni bolničar učiniše čudo. Da vam pravo kažem, već vas je dr. Haljecka bila oplakala.

Brzo se je oporavljao, te je sve malo pomalo doznavao tok svoje bolesti. Bilo je jasno, da svoj spas ima zahvaliti doista samo Bogu i neopisivoj savjesti i pažnji svojega bolničara, koji ga je na prvi pogled zavolio i njegovao kao brata. U određenom roku preniješe ga u glavnu zgradu među rekonvalescente, da dade mjesta u zaraznom odjeljenju onima mnogobrojnim, koji su na to mjesto čekali po hodnicima. Ležeći u krevetu i oporavljajući se razmišljao je, kako bi se odužio svome dragom bolničaru. Bilo čime, samo da mu pokaže, koliko mu je zahvalan i koliko cijeni njegove nenaplative usluge. Ali čime?! Kod sebe nije imao ni jedne jedine pare. Zarobljen je u Valjevu u bolnici osmoga prosinca, te što je imao kod sebe novaca, potrošio je do svršetka mjeseca skoro sve, a ostatak na putu do Niša tako, da je posve čist stigao u bolnicu. Razmišljao je, što bi i kako bi, te se sjeti Lasićeve priče o Križaniću i tri hiljade satnijskog novca. Pisat će, neka mu pozajmi dvadeset dinara. Deset će dati bolničaru, a deset će zadržati, ako ustreba štogod, da može kupiti. Napiše kartu i pošalje po nekom zarobljeniku u Knjaz Mihajlovu vojarnu. Obrazložio je, zašto treba, da tako istakne apsolutnu potrebu novca. Mora nešto dati onome čovjeku, da ne misli, da mu nije ni zahvalan. Pisao je, da će povratiti, čim dobije novaca, a za slučaj da umre, da će povratiti njegova žena.

Vojnik se je brzo povratio i donio mu deset dinara uz ovaj dopis:

»Dragi prijatelju! Sretni smo svi, da si prebolio tu strašnu bolest. Oprosti, što još nismo dobili novce od kuće, pa ti ne možemo poslati nego samo deset dinara. Nemamo ni mi sami. Srdačno te pozdravljamo, osobito tvoj prijatelj poručnik Micek Križanić, ravnatelj banke.«

Kada je Harambašić to pročitao, pred očima mu one tri hiljade kruna zaplešu paklenski ples, zgadi mu se, obuzme ga i bijes i tuga u isti čas, te već htjede da vrati vojniku i tih deset dinara i taj dopis ravnatelja banke. No onda se opet sjeti, da nema upravo nikakove mogućnosti da dobije novce s bilo koje druge strane, pa zadrži tih deset dinara i dade ih svome spasitelju, a Križaniću u jednom dopisu potvrdi primitak, zahvali mu i opet utvrdi, da će povratiti ili on ili njegova žena.

Kad je Križanić primio taj dopis, pročita ga, a zatim pozove k sebi sve drugove Hrvate, pa upita Lasića, pokazujući mu pismo, da li je to doista Harambašićev rukopis. On ga sigurno dobro pozna, kad su kroz osam godina žuljali istu klupu. Lasić ga razgleda i potvrdi, da je doista Harambašićev rukopis. Malo nesiguran, ali je njegov. Križanić je držao samo vršcima prstiju dva suprotna ugla pisma, bojeći se, da se ne bi okužio, jer je vjerovao, da se pjegavac može i tim putem prenijeti.

— Da čujete, što piše naš dragi Tonček — reče povišenim glasom, odmakne pismo i počne čitati redom. Sada slušajte. Kaže: »Primio sam deset dinara. Ako ja umrem, što je još uvijek vrlo lako moguće, povratit će ti moja dobra žena. Ako li ostanem živ, vratit ću ti ja, čim dođem do novaca.« Eto tako piše.

Kad je dokraja pročitao, otvori peć i baci pismo u vatru.

Lasić je stajao po strani i motrio ga bijesnim pogledima, pa kad je Križanić još jednom ponovio tvrdnju, da je »naš dragi Tonček primio deset dinara« i da će ih povratiti ili on ili njegova draga žena, nije se više mogao svladati.

— Sram te bilo! — skoro krikne Lasić. — Već mi tebe dobro poznamo, a i tvoj je pošteni glas dopro do nas. Ti si to nama čitao samo zato, da imaš svjedoke za dug, kad se nijesi usudio sačuvati pismo. Ja se, evo, pred svjedocima obvezujem, da ću ti vratiti tih deset dinara, ako Harambašić umre, samo da ne guliš za kamate njegovu sirotu ženu.

Te su riječi padale kao bombe. Ni jedan od prisutnih nije osjetio, da Lasić čini kakvu neukusnost ili nepravdu.

Malko je prenagao, nije trebao, ali su svi osjetili, da su doista traženi samo svjedoci i ništa drugo. Ipak je Lasić prenagao. Nije smio tako grubo izazvati nesuglasice u toj maloj hrvatskoj obitelji, jer je naravno, da će Križanić najžešće reagirati. To mu se je vidjelo i na licu. Pocrvenio je kao kuhan rak i stegao usnice. Očekivali su buru i napeto čekali.

— Ti si mi nepravedan, dragi moj Ivica — reče Micek naoko potpuno, savršeno mirno. — Ja od sirote udovice ne ću tražiti kamata. Imam i ja dušu.

— Kad bi ti imao i komadić duše, ne bi bio, što jesi! — odbrusi Lasić prezirno i izvali se na svoju slamnjaču.

Micek se je nasmiješio i posve prijateljski odmahnuo rukom.

— Ti si, dragi moj prijatelju, još i premlad i prenagao, pa prebrzo sudiš. Dok te život malko prignječi, sudit ćeš drukčije — govorio je Micek, pa se i on prevrne na krevet.

Zarobljeni su časnici provodili vrijeme, kako su najbolje mogli i znali. Od sunca do sunca mogli su biti u dvorištu i na livadama oko vojarne, a iza toga u sobama. Tu su se razvile sve moguće društvene i hazardne igre. Od Hrvata nije slučajno igrao na velike novce ni jedan. Križanić, kao i još mnogi drugi, nijesu uopće niti poznavali karata. Oni su se igrali mlina i neke kockarske igre, koju su nazivali »ludo«. Svaki je imao nekoliko raznobojnih četvorina i njima napredovao po križaljci za onoliko polja, koliko je brojaka dobio na izbačenoj kocki.

Jednoga je dana igrao Micek taj »ludo« sa svojim starim davnašnjim osobnim i političkim prijateljem, poručnikom Matom Vinkovićem. Kod obračuna se nijesu mogli složiti za pet para dinarskih. Svaki je tvrdio, da ih on dobiva. Društvo se oko njih počelo smijati i okrenulo sve u šalu, držeći, da će i njih dvojica stvar uzeti samo tako. Međutim je Micek ustao, strahovito pocrvenio i odrezao:

— Nije mi stalo do pet para, ali svoje muke ne dam!

Lasić je obješenjački metnuo obje ruke u džepove od hlača, nakrivio kapu i dobacio:

— Razbij mu glavu! Ne ćeš dopustiti, da i tebe netko orobi.

Svi su se smijali, no zavađeni prijatelji okrenuše svaki na svoju stranu i više nikada ne progovoriše ni jedne jedine riječi. Nikada više. Kad su neki drugovi što sami, što na Vinkovićev nagovor, nukali Križanića, da pusti, da zaboravi tu sramotu, tu deransku bedastoću, koja je nedostojna ljudi, koji su već davno prešli četrdesetu, on je samosvijesno i ponosno odgovorio:

— Kad bih popustio, ja ne bih bio Micek Križanić!

I ne progovoriše više nikada.

Harambašić je sretno prebolio i za dva mjeseca bio opet dopraćen u vojarnu. Svi su ga dočekali veoma radosno, a najljubaznije Micek Križanić. On ga je uzeo prijateljski ispod ruke i dugo šetao s njime po dvorištu, pričajući mu o politici, o prilikama u vojarni i o sličnim stvarima. Harambašić je neprekidno mijesio po glavi misao, kako bi mu spočitnuo zajam, no nikako nije mogao naći pravog izraza i mjere.

— Žao mi je bilo — reče najzad — što mi nijesi poslao dvadeset dinara, koje sam molio.

— Jesi li i s deset dobro prošao? — upita Micek i zastane u hodu.

— Morao sam, kad nije bilo drukčije.

— Eto, vidiš! — usklikne Micek pobjedonosno i nasmiješi se. — To sam ja odmah znao i u tvome vlastitom interesu nijesam ti smio poslati više. Vi ste mladi ljudi svi jednaki, pa mi stariji moramo za vas misliti. Ja ne bih bio tvoj prijatelj, kad bih radio drukčije!

Uvečer je Ivica Lasić priredio cijelu gozbu u čast svome prijatelju i ponovno naglasio, kako je dobro, što nije umro, jer tako nije dospjelo u opasnost deset prijateljskih dinara. Šteta je, što ih nije bilo trideset, jer tako ne bi samo izabrani narod imao priču o trideset Judinih srebrnika nego i mi Hrvati. Istina, Bog zna, što radi. Hrvat ne vrijedi ni pred Svemogućim, koliko pravovjerni Židov, pa je stoga sigurno i odredio, da se mi moramo zadovoljiti pričom o deset Križanićevih srebrnika. Križanić se je dobrohotno smiješio i sve odbijao na šalu. I ne može nitko tražiti od njega, da uzimlje ozbiljno ono, što govori jedan nezreli mladić, koji je još povrh toga poznat kao veseljak i šaljivdžija.

Harambašić nije shvatio, o čemu se radi, jer mu još nije bio poznat sukob između Ivice i Miceka radi onih deset dinara.

I druga su društva pila. To im je svima ostalo još sa fronte, gdje su i apstinenti lokali rakiju.

Nešto prije određenog časa za počinak čuje Ivica, kako u blizini raspravljaju neki Nijemci i Madžari o politici. On je govorio vrlo loše njemački, no razumio je sve i mogao se toliko upuštati u razgovore, da razumiju i drugi, što misli. Došao je govor na Madžarsku i Hrvatsku. Neki kadet Singer, madžarski Židov, reče prema Ivici, da Hrvatska nije ništa drugo nego madžarska županija. Ivici se smrče pred očima, a pripit je već bio, pa vikne:

— Da nix dajč! Kroatiš, oca ti tvoga lopovskog! — i razveže mu šamar, što je jače mogao.

Najogavniji imperijalisti i šovinisti bili su baš neki madžarski Židovi, što su dobro znali oni, koji su s njima već duže bili pod istim krovom, pa je uz vino i našu razumljivu osjetljivost i to bio jedan od važnih razloga, što se je Ivica bio razbjesnio. Kad je onaj prijatelj dobio šamar, toliko se je preplašio, da je jednim skokom skočio na najbliži krevet i počeo u trku bježati preko kreveta prema vratima, jer su sredinom sobe bili stolovi i stolice. Taj je šaljivi prizor očito razdražio pripitoga Lasića i on zgrabi munjevitom brzinom osrednji kuhinjski nož sa svoje slamnjače i poleti u skoku između kreveta, rušeći stolice, mašući nožem i psujući, da onoga stigne. Kad je Madžar vidio, da će ga stignuti baš kod vrata i onda pri zidu možda priklati, naglo se okrene i potrči opet preko kreveta natrag.

— E, ne ćeš, oca ti tvoga, uteći! — vikne Ivica, pa opet za njim.

U sobi je zavladala panika i grobna tišina. Svi su stajali kao svijeće, ona se dvojica utrkivala, a nož svjetlucao. Kad je Ivica dotrčao do svoga mjesta, Harambašić ga nenadano uhvati i htjede mu oteti nož.

— Ne, Tonček, ko Boga te molim, da ne bih tebe! Moram priklati ono madžarsko kopile! — vikne Ivica i stane se otimati.

Pristupili su i ostali i sastavili oko njega krug, te se on malo pomalo smirio, a Madžar neopazice umakao u mrak.

To je bio strašan događaj. Časnik s nožem u ruci goni svojega druga! Užas. Nečuveno. Takove ljage nije davno doživjela slavna austro-ugarska vojska. To se mora najhitnije raščistiti. U sobi je bio po rangu najstariji neki satnik, Poljak, teška pijanica. On je odgovoran za red u sobi prema zapovjedniku zarobljeničke komande, ali je on odgovoran za vladanje svojih mlađih drugova i prema najstarijemu zarobljenom časniku, pukovniku Edelmannu, i prema »vojnim vlastima, kad se vratimo kući«. To je velika odgovornost, koju on ne može i ne će lakoumno nositi na svojim leđima. Kako je bio i on pripit, htio je još iste noći sastaviti časni sud i provesti sudovanje. Najzad su ga neki razboritiji nagovorili, da stvar odloži do sutra.

Ivica je legao na slamnjaču i teško otpuhavao. Legao je i Harambašić, pa ga umirivao.

— Sreća, što si me uhvatio! — reče Ivica tiho. — Bio bih ga priklao kao prase, pa neka se pripovijeda.

Madžari i Nijemci bili su strahovito uzrujani i neprekidno su vikali, braća Česi su smatrali, da politička mudrost zahtijeva, da im i oni pomažu, makar i tiše, psovati, a i neki su od Hrvata držali, da je svakako oportuno izraziti svoje negodovanje nad takim vladanjem jednoga časnika. Drugi Hrvati nijesu naravno odobravali čin, ali su mu opravdano tražili razumljiv povod u drskosti onoga kadeta. Jedini je Micek Križanić legao poleđice na svoj krevet i nije se ni makao ni pomakao. Što misli o događaju on, kao političar i bankovni vice-direktor, nije nitko znao.

Sutradan je zasjedao časni sud, Offiziers-Ehrengericht. Predsjedatelj satnik, Poljak, suci po jedan Nijemac, Madžar, Čeh, Rumunj i Hrvat. Tužitelj neki poručnik Bečlija. Madžarskoga je kadeta branio jedan njegov prijatelj poručnik, peštanski odvjetnik. I Lasić je morao imati branitelja, no on se nije za njega brinuo. Neprekidno je šutio i razmišljao. Harambašić je rekao Križaniću, neka on uzme obranu. Najstariji je i najugledniji među Hrvatima,

bivši narodni zastupnik, a okretan kao vidra. Micek je to najodlučnije odbio. On kao pošten čovjek i časnik ne može braniti najobičniji »pokušaj klanja!« Uzalud je Harambašić dokazivao, što znači obrana i kako se ima shvatiti; uzalud je isticao, da smo mi Hrvati, a u prvom redu baš on, dužni, da se zauzmemo za svoga druga čak i onda, da je učinio nešto nečasno, a kamoli sada, kad je on iz nacionalnih razloga bio spreman počiniti jednu nepromišljenost. Mi se moramo u zgodnoj formi složiti i saglasiti ne s njegovim činom, ali bezuvjetno s prosvjedom, koji taj čin označava. Da se Micek Križanić saglasi s takim činom?! On ne bi bio Micek Križanić, kad bi tako što učinio.

Ni ostali se nijesu htjeli prihvatiti obrane.

— Onda ću ja! — reče Harambašić. — Bit će teško voditi obranu i držati obrambeni govor na njemačkom jeziku, no kad vas nijedan ne će, hoću ja.

Ivicu je uputio, kako će se braniti, a napose mu naglasio, da ne smije priznati, da ga je kanio priklati.

— Nego zbog čega sam trčao za njim?! — usprotivi se Ivica. — Oca mu njegovoga! Samo da sam ga stigao!

— Ti si bio pripit, njegova je izjava zločinačka, pa si se toliko razbjesnio, da ne znaš, što si radio. Nesvijesno si pograbio nož, kad si vidio, da trči preko kreveta, i onda si ga onako u pijanstvu samo plašio. Tako se ti sjećaš događaja.

— A šamar?! — upita Ivica.

— Ne žališ, što si mu ga dao, jer ga je zaslužio. Ono s nožem je nesvijesna komedija pripita čovjeka.

Ivici nije nikako išlo u glavu, kako bi on to sada izvrtao i lagao, no više nije ni prosvjedovao.

Suđenje je počelo. Dugo i dosadno preslušavanje. Ivica je govorio njemački, kao da mu je jezik podrezan i otečen, a protivnik Madžar još gore. Predsjednik suda je sjedio na krevetu, a sav ostali sudski personal, okrivljeni i branitelji i tužitelj pred njim na podu po slamnjačama. Svi su shvaćali svoju dužnost strahovito ozbiljno. Ivica je popio nekoliko rakijâ i pomalo se smiješio, a Harambašić je strepio, kad bi god predsjednik ili koji drugi član senata štogod pitao Ivicu. Odgovarao je točno po primljenoj uputi. Sabrano odlučno i mirno. Perovođa je sjedio na

slamnjači, papir držao na koljenu i marljivo pisao i bilježio svaku izjavu.

Kad je preslušavanje bilo gotovo, uzeo je riječ tužitelj i s puno patosa i nadutosti govorio o oficirskoj časti i o ugledu vojske. Bio je pričuvni časnik, no na zaključcima bi mu bio mogao zavidati svaki aktivac. Kad je htio da označi Lasićev čin, rekao je, kako on lojalno dopušta, da je takav barbarski način možda narodni običaj među Lasićevim zemljacima. Lasiću je licem sukljao plamen krvi i sigurno bi bio najradije na tome prijatelju nastavio ondje, gdje je sinoć prekinuo, no Harambašić mu je šanuo, neka se svlada, da će mu on već odgovoriti.

Harambašić je svoj prvi obrambeni govor izrekao dosta glatko, sabrano i odlučno. Prije svršetka napominje, da se gospodin tužitelj očito vara, uzimljući izuzetne pojave kao narodni običaj. Nedavno je u kulturnom kraju gospodina tužitelja jedan njegov zemljak slao otrovane pilule svojim najboljim prijateljima samo zato, da ih makne s puta, kako bi on kao generalštabni časnik prije bio promaknut!

— Vidite, kod nas barbara tako ne postupaju s prijateljima, čak ni naši hajduci. Ipak mi još ne vjerujemo, da je to narodni običaj tamošnjega kraja. Način, na koji je Lasić htio oprati povrijeđenu narodnu čast, nije na žalost još postao našim narodnim običajem, ali svaki čestiti Hrvat već uviđa, da je to svakako jedini način borbe, koji nam je preostao.

Svršetak je Harambašićeva govora djelovao nešto malo blaže, veoma malo blaže nego li i samo Lasićevo vitlanje nožem. Nastalo je opće zgražanje, ali su počeli i razmišljati. Sudovanje je završeno pod veoma teškom atmosferom, zapisnik potpisan i zapečaćen, da se preda kod povratka vojnim vlastima na daljnje uredovanje.

Lasićeva je afera bila zasada likvidirana, a u središte interesovanja stupili su Harambašićevi nazori. Napose su ga salijetali Nijemci, tražeći razjašnjenje o uzrocima, koji su doveli do tog raspoloženja. On im je otvoreno tumačio prilike u svojoj domovini, te su se veoma mnogi složili s njegovim mišljenjem i slijegali ramenima govoreći: — »Što možemo mi učiniti?! Takova je politika«.

Križanić je uhvatio Harambašića na dvorištu, uzeo ga ispod ruke i prijateljski mu se smiješio.

— Ja ti čestitam! — govorio mu je. — Izvrsno si govorio. Bit ćeš vanredan odvjetnik. Kad se vratimo, ako Bog da, mi ćemo već udesiti, budi bez ikakove brige, da budeš imao dosta posla. Ja ću svakako gledati, da dobiješ zastupstvo koje banke, pa si onda osiguran i ti i tvoja zlatna porodica.

Govorio je divnom mekoćom. Po vojničkom običaju svi su časnici govorili jedan drugome »ti«, pa tako i njih dvojica. Harambašić je slušao njegove riječi i očekivao, da vidi, kuda će isplesti.

— To je zbilja divno — nastavljao je on — s kolikim si se ti idealizmom bacio na brak. Ti si uopće veliki idealist. Tako si i danas govorio. Htio sam te samo na nešto upozoriti. Je si li vidio, kako sam se ja držao? Kao da me se ništa ne tiče. Protiv svojega ne mogu, a braniti ga — to bi bila ludost. Ne smijemo dati svojim neprijateljima oružje u ruku. Ti na to nijesi mislio, pa si otišao predaleko. To ne valja i to je opasno. Ja sam stariji, a ovdje sam najstariji od vodstva naše stranke, pak sam smatrao svojom dužnošću, da te na to upozorim. Stradat ćeš. Tebe bi bilo šteta.

— Pustio sam te, da govoriš — reče mu Harambašić, kad je Micek na čas zastao. — Htio sam, da čujem, što mi imaš reći. Nemoj mi zamjeriti, što ću ti biti potpuno iskren, kao što ti meni nijesi bio. Ono, što si govorio o mome braku, ono je istina, ali ti misliš posve protivno. Ovako ja mislim! O mojoj si neopreznosti govorio iskreno. Tako ti misliš i osjećaš. Ja mislim o tome posve protivno. Prema tome, kako vidiš, mi se ni u čemu ne slažemo. To je uostalom stara stvar.

Micek se je smijuljio, podigao ruku i važno rekao:

— Ipak u jednom! U jednom se slažemo.

— Da čujemo!

— Ono glede banke i zastupstva — reče on pobjedonosno.

— Da, vidiš! — reče Harambašić. — Imaš pravo. Tu niti ti vjeruješ u ono, što obećavaš, niti ja vjerujem, da ti ozbiljno misliš. Tu se zbilja slažemo!

Micek se je počeo opet smiješiti i zaprijeti mu prstom.

— Ti si obješenjak. Ti se vazda šališ.

— Žao mi je, ako ti možeš da nađeš išta šaljivo u mojim riječima. Ti sigurno ni sam ne vjeruješ, da mi u svemu možeš bacati prašinu u oči. U mnogim stvarima možeš. To dopuštam. Nijesam ti dorastao, a i ne želim. Međutim ima stvari, koje su meni toliko svete, da ne dopuštam, da mi kušaš podvaljivati. Pusti ti mene i moj brak zavazda s mirom. Nemoj nas nikada hvaliti, jer me u tim pitanjima vrijeđa tvoje pretvaranje.

— Eto vidiš, što je mladost! Ja s tobom lijepo i prijateljski, a ti se srdiš. Ja nijesam mislio zlo.

— Dragi gospodine direktore, po mome mišljenju ti uvijek misliš zlo. Vidiš, ti smatraš svoje držanje u Lasićevoj aferi osobito mudrim, a ja ga smatram osobito sramotnim. Kad ti ne bi imao ambicije, da se miješaš u politiku i da u njoj vodiš glavnu riječ, onda bi to tvoje držanje bilo jednostavno sramotno. Ovako je sramotno do ogavnosti.

— Krivo, krivo! Posve krivo sudiš, dragi Tonček.

Harambašić je bio bijesan, što taj čovjek sve prima kao kakovu pohvalu, pa zašuti i začas se udalji od njega i otide u sobu.

Poslije tih sukoba nastavljen je život po starome, osim što je Lasić svakom zgodom bezobzirno bocnuo gospodina Križanića. Ovaj je to vazda odbio na mladost i jogunluk. Nije se nikada uvrijedio, nije bilo razloga za svađu ni onda, kad mu se je jednom zgodom narugao za časnički čin.

— Svaki je šoštar postao poručnikom! — rekao mu je Ivica, a Micek se nasmijao i potvrdio mu, držeći, da vice-direktor jedne banke, pa bio i nepismen, svakako ne spada među šoštare.

Ništa ga to nije vrijeđalo.

Jedino prijatelju i političkome suborcu i sumišljeniku Mati nije nikada mogao oprostiti — onih pet para dinarskih!

Ne govore ni danas.

XIII

Albanija, Kalvarija!

Kad su Srbi bili prisiljeni, da pod strahovitim udarcima austro-njemačke vojske napuste svoju otadžbinu i uzmaknu kroz albanske klance, otpremili su pred sobom i svoje zarobljenike.

Časnički je odred — šest stotina dvadeset i četiri zarobljenika — krenuo pod zapovjedništvom topničkog majora Živkovića. Zarobljeni su časnici bili odmorni, uhranjeni, opskrbljeni rubljem i odijelom, a i novaca je svaki ponešto imao. Dvomjesečno je pješačenje kroz Makedoniju i albanske klance jadikovce progutalo i odmornost i gojnost i odijelo i rublje i zadnju paru. Major Živković se je brinuo veoma zdušno, da u svakom mjestu i mjestancu priskrbi što više hrane, no teško bi to bilo u Albaniji prehraniti, da su išli kroz nju samo zarobljenici časnici sa svojom stražom, a kamoli, kad je kroz nju navrvjelo i oko šezdeset hiljada zarobljenih vojnika, sav preostatak srpske vojske i sve srpske izbjeglice.

Toliki narod ne bi bila mogla Albanija prehraniti, pa da je svu zalihu iznijela na putove, kojima su kretale čete gladnih, iznemoglih i ojađenih.

Kad si jednom jeo, nijesi bio siguran, kad ćeš opet doći do kore kruha, a kad si i našao, gdje bi se mogla dobiti, nijesi je imao za što kupiti. Albanac je rado trgovao, ali je za svoju zobenicu i kuhane tikve primao samo ili srebro ili zlato ili rubeninu. U papirnati novac niti je vjerovao niti ga je primao. Radi takih je prilika došlo tako daleko, da je mnogi i mnogi i zadnje gaće sa sebe dao za komadić kruha. Kišovitih i snježnih dana je bilo više nego lijepih, a hladni su bili svi, jer je putovanje trajalo od petnaestoga listopada, pa do devetnaestog prosinca ljeta Gospodinova 1915.

Da se lakše prehrane, organizirali su zarobljeni časnici male gospodarske zadruge od četiri, pet ljudi. Najbliži su se prijatelji udružili tako, da im je bilo sve zajedničko, što su imali, što su kupili i do čega su inače, kojim drugim načinom, došli. Harambašić, Lasić, Mamić, poručnik Milan Vladarević i pričuvni zastavnik profesor Petar Bulić sačinjavahu takvu jedinicu. Harambašić je bio go-

spodar s jedinom zadaćom, da pravedno i škrto dijeli lovinu i da vazda sačuva bar zalogaj kruha za drugi dan za slučaj, da se nigdje ništa ne dobije. On je imao paketić čaja, pak su ga u osobito teškim danima pili kao izvanrednu poslasticu i okrepu. Naravno je, da nijesu imali ni šećera ni ruma ni limuna, no ubrzo su uvidjeli, da su to suvišne stvari, dok je čaja i vode.

Osim glada, studeni i umora, putnike su ubijale uši. Čim je bio odmor, a zraka se zimskog sunca pojavila, vidio si kraj obje strane staze vazda istu sliku: i zarobljeni časnici i njihovi stražari do pojasa goli, koža im se od studeni naježila, a oni drže svoje prljave, crne košulje u rukama i neumorno tamane odvratnu gamad. Nije se tu istom tražilo, nego samo ubijalo, jer je sve vrvjelo kao u mravinjaku.

Harambašićeva je zadruga dala zadnje raspoložive gaće, bile su Bulićeve, za mali komadić zobenice. Odsada su bili potpuno upućeni na ono, što je major Živković gdjegod s teškom mukom nabavio. To je bilo premalo za život, a još ipak previše, da bi se umiralo od gladi. Čovjek može podnijeti mnogo više nego ijedna životinja.

Zarobljeni su vojnici sa svojim čičicama pratiocima i srpski novaci, sve momčići kao rosa, od šesnaest, sedamnaest godina prolazili daleko, daleko lošije nego li zarobljeni časnici. Onih je siromaha bilo previše, a da bi se itko uz najbolju volju bio mogao pobrinuti, da ih redovito prehranjuje. Otimali su se, dok su mogli, hraneći se travom, lišćem, korijenjem i crkotinama, a zatim — padali kao pokošena trava, smrzavali se i umirali. Taj je albanski put bio za svakoga, tko ga je prošao, krvava Kalvarija, no za te dvije duge, iznemogle čete, on je bio prava Golgota, koja ih je gutala bez suze i milosrđa.

Kad su zarobljeni časnici prešli albanske gore, ustanovili su, da je samo jedan nestao. Smrzao se je i umro na putu.

Spustili su se u albansku kotlinu. Dušom su odahnuli. Tamo ih je dočekalo toplo sunce, ravnica i masline. Stupali su udvostručenom iznemoglom snagom, da samo što prije stignu u obećani grad izobilja — Elbasan.

Pred samim ulazom u grad dočekao ih je sa svojom pratnjom posebni izaslanik Esad paše, tadašnjega gospodara albanskih brda i vrleti, izrazio Gospodarove simpatije i Austro-Ugarskoj monarhiji i kraljevini Srbiji, obećao svaku potporu i uveo ih u grad. Tada se je izgubio zavazda zajedno sa svim obećanjima, koja su i tako bila isprazna, jer im iznenađena i siromašna Albanija nije uz najbolju volju mogla ničim da pomogne. Jedino lijepo i dobro od toga dočeka bilo je, da je svima godilo i da su vidjeli krasnog čovjeka, koji je govorio zamamnom francuštinom.

Major Živković je razmjestio časnike po različnim zgradama. Većinu je Hrvata i Srba, te dobar dio Čeha smjestio u jedan hamam, kupalište, u kojem je bila ujedno i trgovina svih mogućih jestvina, počevši od halve i rahatlokuma, pa do gulaša s lojem. Tu su ostali dva dana i redovito primali hranu, ali što je bila ta inače slasna i obilna hrana za onoliku glad?!

Koji su imali dosta novaca, pali su kao skakavci na albanske jestvine i jeli od jutra do mraka. Tih je bilo desetak, a među njima i Micek Križanić s tom razlikom, da je on štedio i samo tu i tamo kupio i pojeo kakovu malenkost. Koji su imali manje novaca, ti su nastojali, da između redovitih, službenih obroka bar nešto pojedu. Tih je bilo još prilično. Koji nijesu više imali ni pare, ti su raširenih očiju gledali jestvine i druge, kako jedu, usne su im se širile, nosnice trzale, a sline curile iz usta. Takih je bio najveći broj, a među njima i Harambašićeva zadruga. Nije nijedan imao ni prebijene pare.

Drugoga dana iza njihova dolaska stiže jedna grupa zarobljenih vojnika. Oni su išli, kako je tko mogao, a da nijesu pazili ni stražari, — čičice, trećepozivci — na njih niti oni na stražare, osim koliko im je trebalo, da jedan drugome pomognu, ako su mogli. Nekako oko jedanaest sati prije podne dođe na vrata hamama neki zarobljenik Hrvat i upita, da li je tu gospodin poručnik Križanić. Kad mu rekoše da jest, čovjeku se raširi lice od sreće i zadovoljstva, pa jurne unutra kao izvan sebe. Mjesto odijela visjele su s njega nekakove sive zamazane krpetine, sav je u licu bio zarastao i potamnio, a oči upale kao u bezdanku.

Izgledao je, kao da je utekao iz ludnice, a inače bi mu svaki prosjak udijelio milostinju.

Kad je Križanić čuo, da ga netko traži, pošao je prema vratima i skoro se sudario s došljakom.

— Hvala Bogu, gospodine poručniče, da sam vas našao! — usklikne došljak sav izvan sebe od neopisivog veselja. Bio je to narednik od Micekove satnije, Petar Karić.

Micek mu se dobrohotno nasmiješi i pruži mu ruku.

— Pomozite, ako znate, što je Bog! — zavapio je taj bivši čovjek i pružio sklopljene ruke prema svome bivšemu zapovjedniku.

— Dragi! — prošapće Križanić plačnim glasom. — Nama je časnicima sto puta gore nego vama vojnicima. Nas muče.

Karić je nenadano ustuknuo, sav se previo kao pseto, kad ga udaraju, uperio u Miceka divlji, zvjerski pogled i zanijemio.

— Nemamo ni jedne pare — šaptao je Micek dalje i bojažljivo se obzirao, kao da očekuje udarac od onih, koji ga — muče.

— Vama gore nego nama?! — promucao je Karić, a glas mu je zvučao, kao da dolazi iz razbijene bačve.

— Strašno, strašno! — potvrdi Križanić, a vojnik se sav naceri u podrugljiv smijeh, koji je bio najsličniji luđačkome cerenju ili životinjskom režanju, naglo se okrene i zatetura prema vratima bez riječi i pozdrava.

— Morao si mu bar nešto dati! — reče prijekorno Križaniću natporučnik Krasojević i pođe za vojnikom u očitoj namjeri, da mu on nešto dade.

— Nemam nego još malenkost, a tome i tako ništa više ne pomože! — odgovori Micek.

— Pogledaj! — vikne Krasojević s praga, pokazujući rukom na onu stranu, kamo je narednik oteturao.

— Što je?

— Pade — odgovori Krasojević i otrči prema njemu.

— Sudbina. Nije ni prvi ni posljednji. Već smo takih vidjeli na hiljade — reče Micek i vrati se posve mirno na svoje prijašnje mjesto.

Harambašićeva je zadruga bila u strahovitim mukama. Bar da ne gleda i ne miriše tih jela, bar da ne vidi,

kako drugi jedu — još bi se nekako i dalo izdržati, no ovako su to bile paklenske muke. Kroz Albaniju su oni svi bez razlike — osim onih najbogatijih — bili oboljeli od zaraze, koja se zvala: »Molim te, daj mi!« Čim je neki zinuo, da metne u usta zalogaj kruha, ili da zapali smrdljivi čik, već ih je bar deset šaptalo: »Molim te, daj mi malo!« Odbijanje te molbe nije značilo uvredu, kao što ni moljakanje nije značilo poniženje.

— Ja više ne mogu moljakati! — prošaptao je Bulić svojim drugovima.

— Ja ću početi skoro i krasti i otimati! Hoću, sunca mi žarkoga! — odgovori Lasić.

— I ja sam za otimanje! — reče Vladarević.

Mamić i Harambašić su šutjeli i tupo buljili preda se. Izraz se je njihovih očiju razlikovao od životinjskog pogleda samo toliko, što je iz njega izbijala neizmjerna tuga i potištenost.

— Ja sam za to, da od ove životinje otmemo novce — reče Lasić. — Vidio sam, da ima i dinara i kruna i turskih lira. On još uvijek broji na hiljade, a mi crkavamo i od glada i od želje.

— Ne možemo među ovolikim ljudima — svjetuje Bulić.

— Taman, da je u procesiji! — usklikne Lasić, a oči mu sijevnu divljom vatrom. — Ipak... Prije ćemo pokušati drugo... Ti ćeš, Tonček, ići i tražiti od njega zajam. Pošteno ćemo, dok se dâ.

— Ne da mi se. Odbit će me. Već sam ja o tome mislio — odgovori Harambašić, ne dižući pogleda s neke neodređene točke.

— Gore po njega, ako odbije! — reče Lasić i opet obriše slinu s usana.

Svi se složiše, da Harambašić mora ići tražiti zajam.

— Zar nijeste vidjeli — protivio se on — da nije dao onome nesretniku ni njegove rođene pare, koje nosi uza se?!

— Može s njim, kako hoće — reče Lasić — ali ja se ne ću rušiti od gladi, dok su u njega onolike pare. Ja se moram najesti. Moram!

Harambašić je ustao i nesigurnim korakom pošao kao na vješala. Bili su kojih dvadeset koraka razdaleko, no njemu se je činilo, da je išao cijelu vječnost, dok je stigao do Križanića.

— Molim te, Micek, budi tako dobar — počeo je on pentati. — Budi uviđavan. Mi ne tražimo milostinju. Mi ćemo vratiti. Ja ću ti pošteno vratiti. Umiremo od želje, a i gladni smo još uvijek.

— Što bi ti želio, dragi Tonček? — upita Križanić ljubezno.

— Deset dinara u srebru. Samo deset dinara u srebru za moje društvo. Pošteno ću ti vratiti. Molim te. Molim te kao Boga.

— Kako ne, dragi Tonček?! — odgovori Križanić slatko. — Vrlo rado i bio bih sretan, kad bih mogao, ali nažalost nikako ne mogu. Nemam za pozajmljivanje.

Harambašić je stajao pred njim sav slomljen, no ipak mu sune u glavu paklenska misao, da ga šakom sravni sa zemljom, kad ga nenadano u tom času upita Dobrica Nikolić, kadet:

— Tonček, zar te nije sram, da njega moliš?!

— Što je to »sram«?! — odgovori Harambašić posve nesvijesno, mehanički, a da ni sam nije znao, što je izrekao.

— Evo ti deset dinara — reče Dobrica i odbroji. — Ako budeš kada mogao, vratit ćeš, ako li ne, hvala Bogu.

Čim Harambašić opazi novce, zaboravi na Križanića, zahvali Nikoliću, uzme novce i trkom, zaista trkom ode k svome društvu.

— Ja sam već htio skočiti, da ga davim! — reče Lasić. — Sada neka stoji do druge zgode.

Počeli su strahovito jesti, a kad su se zadovoljili, Lasić je legao nauznak, razbacio noge i lijevu ruku, a desnom tamburao po trbuhu i govorio:

— Ja bih njega i sada, sve ovako sit kao udav, na gulaš jeo. Bih, sunca mi žarkoga. I ne bih se otrovao. Toliko sam otrovan...

Dobrica Nikolić je Srijemac, od kuće bogat mladić, a osim toga je komanda njemu, kao Srbinu, bila dopustila, da u Knjaz Mihajlovoj vojarni drži kantinu za svoje

zarobljene drugove. Bio je dobar čovjek, izvrstan drug, pa su ga svi voljeli i cijenili. Kad je god što ustrebalo, on je rado pomogao. Tu, u Elbasanu, nije se Harambašić ni sjetio, da bi od njega mogao dobiti zajam, a kad mu ga je sam ponudio i dao — zanijemio je od iznenađenja i zadovoljstva.

— Jeste li vidjeli — nastavljao je Lasić — što je uš taj »naš čovjek«! On bi nas pustio, da pocrkamo od gladi, samo da on svoje hiljade prenese. S druge strane — Dobrica. On nije »naš čovjek«, ali je — Čovjek!

Sutradan su zorom krenuli dalje. Taj dan je još išlo lijepo i veselo. Drugi dan već slabije i tako opet sve naniže do prijašnjeg umora, iznemoglosti, glada i užasa, smrada i ušiju, dok nijesu jadni i čemerni u Valoni ukrcani na talijanski parobrod Dante Alighieri, koji ih je provezao oko cijele Italije, pa na otok Asinaru kraj Sardinije.

Talijanska ih je vojska srela pred Valonom kod rijeke Vojuše i nahranila ih, ne vjerujući po vanjskome izgledu, da su to časnici. Ponovno su talijanski časnici pitali majora Živkovića: — »Molim vas, po čemu se vidi, da su časnici?« — I doista, ti su nečisti, poderani, neobrijani i neošišani, do kosti izmoždeni ljudi bili slični svakome prije nego li vojnicima, a najmanje bi tko bio mogao pomisliti, da su časnici.

Asinara je malen otočić, potpuno pust, na koji Italija šalje one svoje zločince, koji su suđeni na dvadeset i više godina robije. Podignute su bile samo nekolike zgrade kraj maloga pristaništa, u kojima su smještene pisarne, dezinfektor i stanovi za nužno nadzorno osoblje, a podalje su rasijane barake za robijaše.

Zarobljenici su s parobroda ulazili neposredno u zgradu za dezinfekciju, gdje im je rečeno, da se postave u red i sav novac i kožnate predmete predadu nekom činovniku, koji je tamo bio postavljen. Kad je Lasić čuo, da će svaki morati izbrojiti i predati novce, povuče žurno svoje društvo u blizinu onoga činovnika, koji će to blago preuzimati, zarine obje ruke u džepove od hlača, no kako su džepovi bili poderani, a on se halčački pošiknuo u leđima, propale su mu ruke do koljena.

— Sada ćemo vidjeti, tko je vjera, tko li je nevjera! — vikne Ivica veselo. — Harpagoni, pare na sunce!

Križanić je oštro motrio tu sankilotsku družbu, mijenjao boje u licu i lagano se približavao izdajničkom stolu, na koji će on sada morati položiti svoju slatku tajnu. Što je bliže prilazio, sve se je više svladavao i navlačio smiješak na usnice. Izvadio je nekoliko zamotaka novca.

— Ovo niti nije moj novac — reče on hrvatski i obazre se na Ivicu.

— Pare ti na sunce, da vidimo, koliko ih imaš! — odgovori Ivica. — Već si u Elbasanu rekao, da ih nemaš.

— Svojih niti nemam.

— Hvali ti Bogu, da smo već tu!

Imao je veoma veliku, za one prilike upravo bajoslovnu svotu. Ivica je zinuo od čuda i počeo škripati zubima, no nije mogao točno uhvatiti, koliko ih je, jer su se nagurali neki drugi i odgurali ga dalje.

Dezinficirano je odijelo i ljudi. Kad su se na drugoj strani opet sastali, dobili i obukli odijela, zapovjeđeno im je, da se postave u redove. Tu je neki talijanski časnik izjavio, da kraljevska talijanska vlada kadetima i zastavnicima austro-ugarske vojske priznaje časnički postupak, no ne daje im nikakove novčane mjesečne plaće. Dobivaju vojničku hranu u naravi. To je bio grom iz vedra neba za desetak mlađih Hrvata i za mnogobrojne Nijemce, Mađare i Čehe. Nijemci časnici odmah izjaviše, da će se oni brinuti za svoje kadete i uzeti ih k sebi na opskrbu. Hrvatskih je časnika bilo oko pedeset, no između njih nije nijedan ništa rekao, i ako je možda i mislio, da će se i oni brinuti za svoje kadete. Dok su bili u Srbiji, brojao se je među Hrvate i aktivni kapetan Franceskić, no tu je izjavio, da je njegov materinski jezik talijanski. Jedan kadet Hrvat moli njega, neka kod talijanskih vlasti isposluje, da svi Hrvati bez razlike čina budu poslani u isto mjesto. Rečeno im je, odmah, da je Asinara samo prolazna postaja za dezinficiranje.

Časnici su smješteni u glavne zgrade, a kadeti u barake. Harambašić i ostali hrvatski kadeti bili su od luke daleko kojih dvadeset časaka. Slobodno su se kretali po pustom otoku, odmarali se i hranili s kazana naizmjence

rižom i makaronima. Za početak je to bila izvrsna hrana, jer je organizam tražio samo obilno i začinjeno, a to je bilo. Tu su se naselili devetnaestoga prosinca. Vrijeme je bilo veoma ugodno i živjelo bi se dobro, da se nije primicao Božić. Ovako je to bila strahovita muka. Već po prilici tri mjeseca nijesu imali vijesti od kuće, a isto tako ni njihovi od njih. Tamo slatke majčice, žene, sestre i djeca umiru od straha, slušajući i čitajući užase prolaza kroz Albaniju, a ovdje oni sami, na zarobljeničkom otoku, odijeljeni od cijeloga svijeta! Ne mogu još ni pisati kući, a kamoli da bi brzojavili. U Srbiji je pošta već funkcionirala posve dobro, pa je ipak pismo iz Hrvatske do Niša išlo oko tri tjedna. Dok odavde dobiju vijest njihovi mili i dragi, proći će i mjeseci, a za to će vrijeme proteći potoci suza i vjetrovi uzdaha.

Na Badnjak uvečer su svi kadeti sjedjeli šutke pred barakom i čekali večeru. Suton se je već spuštao, a oni su vidjeli, da su talijanski vojnici došli s kotlovima u susjednu baraku, u kojoj su bili smješteni neki madžarski kadeti. Za nekoliko časaka su stigli i k njima, svakome natrpali zdjelu makarona s rajčicama, prijateljski pozdravili i otišli. Hrvatski su mladići šutjeli. Šutio je čak i Ivica Lasić, koji je bio spreman na sve, samo ne na sentimentalnost. Njihova je zgrada bila na brežuljku, pak su gledali na more i luku. Sjedjeli su po kamenju i šutke, bez i jedne riječi, gutali skliske makarone.

Dok su oni tako zamrli od čežnje i boli, dopre im do ušiju tamo iz luke, gdje su bili Hrvati časnici, divna, velebna, božanstvena i strašna pjesma:

»Oj pastiri, čudo novo« . . .

Mi često u životu prolazimo nehajno kraj mnogih pojava i stvari, a da ih niti ne zapazimo, tek najednom ostajemo zapanjeni, kad ih u nekom čudnom času zamijetimo i ne razumijemo, kako je bilo moguće, da tu velebnu ljepotu ili strašnu grozotu ne opazismo prije.

Trebalo je za svjetskoga rata, u brizi za sebe, u grču strave za svojima milim i dragim, za tihe tajanstvene badnje večeri godine hiljadu devet sto i petnaeste na otoku Asinari čuti hrvatsku božićnu pjesmu, stisnutih očiju gle-

dati komadić majčice Hrvatske, pa osjetiti, što je bol, i vidjeti, kako je blizu i daleko Svemogući.

Na te su se zvukove kadeti stresli, kao da ih trese groznica, nijemo se pogledali, oči se svima orosile, jedan po jedan nijemo kao sjena ustajao i odlazio u baraku i onako obučen se bacao na krevet. Ubrzo su svi bili na krevetima, uzdisali i šutjeli, a hrvatska je pjesma dopirala kroz otvorena vrata barake.

Kad iza te pjesme dođe druga, ustane Lacika tiho kao avet i svom silom lupne vratima i zatvori ih, a zatim se opet baci na slamnjaču. Svi se pokrenuše na krevetima, no nitko ne reče ništa.

— Ah, Bog zna, što sad rade — javi se Harambašić, no ne dovrši rečenice, jer mu Ivica upade u riječ:

— Kuš! Tko išto spomene večeras ili sutra, ja ću mu razbiti nos! Hoću, sunca mi žarkoga!

Nitko više ne progovori ni jedne jedine riječi, no nijesu dugo zaspali, nego se bacali po krevetima, izlazili pred baraku, sjedjeli nijemo na kamenju i opet se vraćali na krevet.

Drugoga su jutra svi rano ustali, no nitko nije nikom čestitao Božić niti se je po čemu vidjelo, da toga dana slavi cijeli katolički svijet dan rođenja Gospodinova. Neki su otišli u luku i čestitali časnicima, no na povratku su šutjeli.

Na Staru Godinu su časnici dobili plaću i pred večer su dvojica Hrvata došli među svoje kadete i uručili svakome po pet lira, koje su međusobno sabrali. Dali su svi Hrvati časnici osim gospodina Križanića.

— On nije htio dati?! — upita neki.

— Ne. Kaže, da on ne će vas da vrijeđa, jer da vi nijeste prosjaci, koji bi primali milostinju. Osim toga, vi to niti nijeste tražili, pa biste možda i odbili, a on se kao ozbiljan čovjek ne može izlagati takim neugodnostima — odgovori jedan časnik posve mirno, hladno i ozbiljno.

Kadeti su se pogledali, no ne reče nijedan ni jedne riječi, osjećajući, da bi tu svaka riječ bila i neumjesna i preblaga.

Časnicima su srdačno zahvalili, a otok im se odmah učinio malko širim i ljepšim. Dvojicu su opravili u kantinu, da nakupuju jestvina i vina, da i kadeti sretnije završe sve muke i patnje te nesretne godine.

Na Novu Godinu su Bulić i Mamić otišli, da u ime kadeta čestitaju časnicima Hrvatima i da im zahvale na prijateljskoj pažnji. Imali su izričiti nalog, da Križaniću ne smiju čestitati. Kad su tamo došli, opazili su kraj obale Franceskića i Križanića u intimnom i veoma živahnom razgovoru. Križanić je nešto dokazivao, a Franceskić potvrđivao.

— To je veoma pametno! Još ću danas urediti s komandantom — reče Franceskić.

Bulić i Mamić su to čuli, no nijesu ni slutili, o čemu se radi.

Kad su svima čestitali, došao je i Križanić i pozvao na šetnju Mamića, jer da mu ima nešto reći.

— Drago mi je, amice, da sam baš tebe našao, jer te najviše cijenim — reče mu Križanić. — Ti si vazda bio najrazboritiji od svih naših kadeta. To se je vidjelo svakom zgodom. Kako ti je poznato, jučer su naši tu skupljali za vas novce, kao da ste prosjaci. Mene je to vrijeđalo, jer znam, da je uvreda za vas. Zato sam odbio, da i ja dadem svoj prilog. Ja ne bih bio Micek Križanić, kad bih radio drukčije.

— Neobični nazori u neobičnim prilikama! — reče Lacika.

— Kad ste međutim ipak primili te darove — nastavljao je on kao da Laciku nije ni čuo — i ja prinosim sa svoje strane i molim te, da predaš gospodi, pa si ove tri lire razdijelite.

— Ti znaš — odgovori Lacika, primajući pružene novce — da ja veoma poštivam svakoga starijeg od sebe, no usprkos toga, ja bih ti te lire bacio u glavu, kad bi ih davao meni. Kad ih daješ za sve moje prijatelje, ja nijesam nažalost na to ovlašten. Predat ću ih prijateljima, pa neka oni dalje odlučuju.

— Svi ste vi mladi ljudi nagli — odgovori Križanić, smiješeći se. — Ni ti ne ćeš da prosuđuješ s pravoga stanovišta. Mi smo oficiri i prema tome se moramo i vladati.

Lacika mu nije ništa odgovorio, nego se žurno udaljio, da dostigne Petra. Čim su došli do barake, sazvali su veliko vijeće i od riječi do riječi referirali sve, što su čuli i vidjeli. Nijesu zaboravili spomenuti ni razgovora između Franceskića i Križanića.

Jednoglasno je zaključeno, da se tri lire gospodina Križanića smjesta vrate i da mu se ujedno dade jedan čentezim uime kamata, što su novci bili pola sata kod njih. U deputaciju je morao Lacika za kaznu, što je novac primio, a Lasić se je javio sam, da se ide i on s gospodinom porazgovoriti.

Križanić je novac mirno primio natrag, izrazivši svoje veselje, što gospoda kadeti ne trebaju potpore. Kamate?! Taj je Lasić uopće obješenjak. On vazda komedija! Micek se je toj vragoliji veoma slatko smijao, te tko ga ne bi poznavao, morao bi vjerovati, da je taj prepredeni seljak glup kao bukva. Čentezim je primio, da — šala uspije.

Za idući su dan Hrvati časnici pozvali k sebi na objed sve kadete, što su Lacika i Ivica rado prihvatili.

— Samo nemojte mene metnuti, da sjedim do Križanića — reče Ivica — jer kad se ja ponapijem, mogao bih opet početi s njime raspravljati o turskim lirama, medžedijama i elbasanskom rahatlokumu, pa ne znam, gdje bismo svršili.

Svi su se toj vragoliji smijali, a najviše Križanić, koji je Ivicu potapšao po ramenu i rekao:

— Ja ću platiti svu štetu i liječnika!

— Dobro, dobro, ali ne dao ti Bog, da se opet sastaneš sa mnom u Albaniji! — odgovori Ivica veoma ozbiljno.

Idućeg su jutra kadeti doznali od talijanskih kuhara, koji su im donijeli doručak, da je toga jutra već otputovala jedna grupa austrijskih zarobljenih časnika. Oni nijesu znali ni koja je grupa ni kamo je otpremljena. Kadeti se u čudu pogledaju, krv im udari u lica, svi se uznemire i žurno ustanu. Svakoga obuzeše zle slutnje, no svaki šuti kao mramor. Nekolicina ih brzo otide do glavnih zgrada, da čuju, koji su otpremljeni.

Vratili su se brže, nego li bi se moglo misliti, da su tamo stigli. Ostali su nijemo čekali pred barakom, da čim prije doznadu.

— Naši otpremljeni u Monte Narbu na Sardiniju! — javiše izvidnice.

— Sada smo nagrabusili! — uzdahne neki. — Nema više ni zajmova ni potpora. Križanić može biti zadovoljan...

Svi klonuše u sebe kao makove stabljike.

— To vam je njegov jučerašnji razgovor s Franceskićem! — reče Bulić. — Oni su to udesili.

— Da li su obadva, to ne znamo— odgovori Lacika, koji je bio u izvidnici — ali da je to uredio Franceskić, rekao mi je sam glavom generalov ađutant.

— A, šta! — usklikne Lasić, pljucne i legne poleđice na travu. — Sada smo bar mirni i ne ćemo se nijednom više razočarati!

XIV

U mjesecu studenomu, godine 1917., jedne hladne večeri, ispao je Micek Križanić iz vagona na zagrebačkom glavnom kolodvoru. Bio je sav prosijed, veoma mršav i proziran. Na kolodvoru nije nikoga prepoznao, a nijesu na njega ni obraćali pažnje, jer je u istom vlaku dovezeno nekoliko kola ranjenika. Svi su jurnuli k tim kolima, da iznose, vide i propitkivaju ranjenike.

Micek se je nekoliko puta razgledao po onima mršavim, usplahirenim licima dobrovoljnih bolničarka, pa krenuo na ulicu. Požurio se je, da sjedne na tramvaj, jer je htio, da čim prije stigne kući i da se presvuče. Na njemu je bilo čisto i uredno vojničko odijelo, neobične boje, koju je prepariralo žarko talijansko sunce. I kroj je bio neka smjesa između kroja talijanskih bersaljera i austro-ugarskih časnika.

U dućanu je našao zakupnikovu gospođu i dva naučnika. Gospođa ga je jedva prepoznala, jer joj je došao nenadano, a još k tome sijed. Uvela ga je u njegovu sobu, koju je prilikom iznajmljivanja dućana i stana bio pridržao za sebe.

— Oprostite — reče gospođa — mi smo se i tom sobom služili, kad vas nije bilo. Bolje je, nego da je bila zatvorena.

— Jeste li odmah i za nju polagali najamninu u banku?

Gospođa ga iznenađeno pogleda.

— Pa, to nije bilo pogođeno, a za to sam vam redila i pazila stvari.

— I njima se služili — odgovori Micek i nasmiješi se veoma dobrohotno i ljubezno. — Ova soba je trećina stana. Za upotrebu namještaja vam ne ću ništa računati. Ja nijesam takav. Za sobu ćemo svakako obračunati.

Gospođa se je branila, isticala, kako je na velikom gubitku radi toga, što joj je muž na ratištu, no ujedno je u duši bila zadovoljna, jer je ona tu sobu vrlo lijepo iznajmljivala kroz cijelo vrijeme, te je puki slučaj, što Micek nije našao u njoj podstanara. Baš je dan prije otišao na ratište. Nezgodno joj je samo toliko, što će morati platiti za tri godine unatrag.

Križanić se je žurno oprao, obukao građansko odijelo, sjeo na tramvaj i odvezao se k svojoj dragoj Amaliji. Srce mu je naglije udaralo, a oči zadovoljno sijevale pri pomisli, da će se skoro naći u zagrljaju tih dragih, milih dviju trokatnica, u kojima provodi svoje staračke dane odabranica njegovog uma.

U tramvaju se je našao s nekoliko svojih znanaca, koji su munjevitom brzinom raširili vijest, da je ugledni i uvaženi građanin stigao među svoje drage purgere. Sutradan je stranačko glasilo donijelo bilješku među domaćim vijestima na prvome mjestu, u kojoj javlja taj sretni događaj. Među ostalim je pisalo i ovo:

»Nema sumnje, da nam prisustvo ovako odličnog rodoljuba i ovako iskusnoga i okretnog političara nije bilo nikada toliko dragocjeno i potrebno, koliko baš u današnjim kritičnim časovima.«

Odmah je sazvana i sjednica stranačkoga vodstva, da pozdrave svoga uglednog člana. Primili su ga svi veoma srdačno, a osobito dr. Franić, koji ga je pozdravio u ime drugova i izrazio veliko veselje sviju, što opet dolazi na narodnu njivu krepak i zdrav radnik, pa bilo i pod fir-

mom — bolesnika. Micek se je zadovoljno smiješio, zahvalio na pozdravu i razložio prijateljima, koliko se je morao prenemagati i pretvarati, dok su ga različite komisije pronašle nesposobnim za svaku vojnu službu i najzad ga predložile kr. talijanskoj vladi, da ga pošalje kući u zamjenu za kojega svog zarobljenika časnika. Pripovijedao je opširno svoje dojmove iz Srbije i Italije kao i vijesti, koje je doznao u Italiji i putujući kroz Švicarsku.

— Naši dobro — pripovijedao je on. — Samo smo na početku boravka u Italiji imali neprilika s kadetima, jer nijesu sve do svibnja godine 1916. dobivali nikakove novčane potpore, pak smo im mi časnici pomagali. Meni je bilo najviše do našeg Harambašića, pak sam s toga činio, što se je najviše moglo.

Pitali su ga, kako se naši ljudi političari drže i on je sve tumačio opširno sa svoga stanovišta. Na sjednici je bio i mladi odvjetnik dr. Jerdan, pa je on osobito ispitivao o svome prijatelju Harambašiću.

— Njegovo držanje ja pravo ne razumijem — govorio je Micek. — Sad smo bili u zadnje vrijeme preko pola godine skupa, pak sam imao priliku, da ga proučavam. Ne smijem reći, da je zalutao, ali moram naglasiti, da se nijesmo slagali u nazorima. On je veoma čudan svat. Vazda nešto kopa i umuje, a najzad pušta srcu, da ono odlučuje.

— Posve je naravno, što se vas dvojica ne možete složiti — reče dr. Jerdan. — Vi ste realist, a on je idealist.

— To može biti razlogom za različite taktike, ali ne za načelne razlike.

— Baš načelne, načelne, a o taktici da ne govorimo. Uostalom glavno je, da nije zalutao.

— Ne, ne — potvrdi Micek. — On je vazda ostao dobar Hrvat.

Dr. Franić je iza tih razgovora predložio, da se raspravi pitanje pomoći udovicama i siročadi naših poginulih članova. Treba pomoći i ženama onih, koji su na ratištu, a obitelji stradavaju. Micek se nije mogao izjaviti, da li će on moći što pridonijeti, jer još ni sam ne zna, koliko je izgubio od svoga imetka kroz ove duge tri go-

dine. On nije nikada pred sirotinjom zatvorio ni svojih vrata ni svoje novčarke, pa ne će ni sada.

Dr. Franić je obrazlagao svoj predmet s puno srca i razumijevanja i zagrijavao se toliko, da je Križanić bio prisiljen, da opet govori. To, što se događa, ne događa se s našom voljom. Država baca ljude u nesreću, pa je ona dužna, da se i brine za žene i sirote. Osim toga, svaki dobar gospodar imade uvijek spremljenu malu zalihu, koja dobro posluži u svakoj neprilici...

— Tko živi od svojih poštenih žuljeva i od znoja svojega lica — dobaci dr. Jerdan — taj ne može imati zaliha, a pogotovo ne može imati takovih, koje bi mogle trajati nekoliko godina, kad se ne privređuje.

— Najvažnije je to, dragi doktore — nastavio je Micek i nasmiješio se — što velika većina ljudi uopće ne radi, da stiče, nego samo da živi. Naravno je, da taki brzo dođu u priliku, da očekuju milostinju!

— Vaši su zaključci nažalost naoko logični — odgovorio je dr. Jerdan — no u stvari su negacija svega plemenitog i uzvišenog! Tko radi opći posao, on ne traži milostinje, nego ima pravo zahtijevati, da ta općenitost brine njegove obiteljske brige. Pravo je to, a ne milostinja, gospodine direktore. Milijuni gube i glave i porodice samo zato, da vaše banke mogu bez kaplje znoja i bez ijednoga žulja rezati kupone i ubirati kamate!

Dr. Franić je prekinuo debatu i odredio, da svaki od gospode dade svoj prinos prema svojim prilikama i da poradi, da to učine i drugi. O drugim se predmetima nije raspravljalo, jer je dru Franiću pozlilo. On pati već nekoliko godina od srca, a osim toga će biti i još štošta drugo, što se ne da sigurno ustanoviti. Prije razlaza je umolio članove ravnateljstva stranačke tiskare, da se sutra navečer sastanu na sjednici u njegovoj pisarni. Kad je Križanić čuo samo riječ o tiskari, uznemirio se je, problijedio i počeo tamburati prstima po stolu. Htio je da pita, kako taj đavo stoji, no predomislio se je. Svoju je dionicu već davno prokleo, a drugima, kako Bog dade. Neka se brinu!

Jedno mu pitanje nije dalo mira: kako to, da dr. Jerdan, krupan, jak, zdrav čovjek nije na ratištu? Pitao ga

je, izrazio mu svoju sreću nad tom činjenicom i veselo mu stisnuo obje ruke, kad je čuo, da taj mladić nije ni primirisao baruta. Uspjelo mu je, da se sam iskopa svojom okretnošću i lukavstvima i da sretno prođe na svakoj od bezbrojnih stavnja. Miceku to nije nikako išlo u glavu i kad je pomislio na svoje tri propale godine, osjetio je strahovitu nepravdu, koja mu je time nanesena, no nije naravno rekao dru Jerdanu, što misli. Eto, on, već potpun starac prema tome klipanu, on se je morao po Srbiji skrivati kao krtica, onda gladovati kroz Albaniju, pa najzad crkavati u Italiji od nerada, dosade i čežnje za svojima lijepim, unosnim poslovima, a ovakav mladić je tu besposličio, ganjao cure, postao odvjetnik i uza sve to sigurno nije stekao ni jednoga filira! Da prikrije svoju strahovitu ljutnju zbog te nepravde, pitao je, kako mu idu poslovi.

— Još nikako! — odgovori dr. Jerdan. — Istom sam otvorio pisarnu, pa ne radim ništa drugo, nego čekam klijente, a opet oni rade sve, samo ne dolaze k meni.

— Svaki je početak težak. Vi biste trebali imati zastupstvo koje banke, pa biste bili onda osigurani.

— Ne bi škodilo, ali mene to ne će zapasti. Ja sam naučen, da krvavo zarađujem i da se sam probijam kroz život. Vidite, neke su naše odlične dame govorile, kako imadu veza i s divizionerom i s nekim nadvojvodama i, Bog vas pitao, s kime sve ne, pa da će one mene spasiti od fronte i vojske. Ja sam znao, da su za svoju djecu udesile zavidna mjesta u najdebljoj pozadini, pa nijesam imao razloga, da im ne vjerujem. Pouzdao sam se iz početka u njih i — umalo me đavo ne odnese. Tada sam se ja istom osvijestio, pljucnuo na sve četiri strane i razapeo svoju pamet natenane i naširoko, pa plivao do dana današnjega kao po ulju.

— Ja ću se zauzeti, da dobijete zastupstvo koje banke. To vam ja velim.

— Bio bih vam veoma zahvalan, no u to obećanje polažem nadu baš toliko, koliko i u naše odlične dame — za spasavanje od fronte.

— Kad vam ja velim!

— Ugodno se sluša, gospodine direktore!

Taj se ždrijebac nije nikako dao zaularíti, i ako je Micek imao u tome mnogo računa. Vidio je, da je svojeglav, pokvaren do zla boga u svojim nazorima, a toliko drzovit, da mu se je svaki čas isprijećio na putu. Morao ga je nekako stišati. U Zagrebu je mnogo banaka, pa bi se s time dao dugo držati na uzdi, samo da hoće da zagrize.

Kada su se svi razilazili, Micek je udesio, da dra Jerdana malko provede ispod ruke Ilicom. Pripovijedao mu je, kako je patio kroz Albaniju i kako je živio u Italiji. Drugi su tratili vrijeme čitanjem različitih knjiga i učeći jezike... On je čitao, dok je bio mlađi, obrazovao se u bankovnoj struci i sada više nema volje, da gubi vrijeme na čitanje kojekakovih gluposti, što napišu različni besposlenjaci. On je razmišljao, šetao se i razgovarao s pametnim ljudima. Takih je bilo mnogo u zarobljeništvu. Bilo je mnogo Čeha, a to su najdivniji ljudi na svijetu. Oni ponude jedan drugome cigaretu, ali ujedno traže i naplatu te cigarete. Nemaju razloga, da vrijeđaju svoga prijatelja, nudeći mu milostinju, a onaj drugi ne će da gazi obraz i bez potrebe oštećuje svoga bližnjega. Kod stolova su za jelom sjedjela po šestorica. Oni su vazda na žlicu točno podijelili juhu i varivo, a isto tako izravnali obroke mesa i kruha. Sve je to išlo na kap i na milimetar točno. Tako rade pravi gospodari.

Jerdan ga je slušao pozorno i primijetio, da svaka pretjeranost tjera baš do protivnosti i da bi on ta svojstva označio posve drukčije, nego li ih označuje Križanić. Sve je to lijepo i korisno, ali samo do jedne stanovite granice.

— Naravno! Vi ste kao i svi mi Hrvati! — usklikne Micek. — Zato nama i jest ovako, zato mi moramo svaki čas skupljati sad za ovoga, sad za onoga.

Dr. Jerdan je gledao, da se čim prije riješi svoga odličnoga zaštitnika i dobrotvora, pa umakne u kavanu Croatia, a Križanić se povrati i otide svojoj dragoj Amaliji. Ona ga je dočekala raširena srca i ruku, ali je bila slaba i skršena. U ove je tri godine njezina snaga potpuno klonula, vid oslabio, noge otkazale poslušnost i obuzela je opća slabost. Zato je uzela k sebi jednu nećakinju, da joj bude u društvu i na pomoći. Micek je s tim bio veoma

nezadovoljan. Nije mogao razumjeti, zašto se je išla miriti s rođacima, koji su se pokazali toliko nezahvalni i neljubezni prema njoj. Amalija se je ispričavala, no Micek to nije uvažavao, nego je iza vrlo kratkoga i hladnog razgovora izjavio, da mora otići. Amalija je razumjela i odmah iza njegova odlaska izgrdila na pasja kola, preskakala svoju dragu nećakinju i navijestila joj, da može pakovati i seliti k roditeljima. To je bilo jučer, prilikom njegovog prvog dolaska. Kad je došao večeras, našao je doduše nećakinju još u kući, no Amalija ju je otpravila u kuhinju, a njemu se ispričala, da je nije još danas mogla otpremiti, jer joj je rublje bilo kod pralje. Sutra sigurno odlazi. Micek je bio neopisivo zadovoljan i veseo, no dobro se je čuvao, da to ne pokaže.

— Nemoj sada biti neraspoložen, Micek moj zlatni — šaptala je starica. — Sve će biti, kako ti želiš.

— Vjerujem, dušo. Sretan sam, da uvažavaš moje razloge. Vjeruj mi, da ja od boli i srdžbe ne mogu ni časa biti pod istim krovom s ljudima, koji su prema tebi upravo zvjerski postupali.

— Ne, ne, Micek. Nemaš pravo. Prema meni nije nitko od mojih baš loše postupao, jer zato nije imao ni prilike, a ova je mala upravo zlatno stvorenje. Kao da sam joj mati.

— Ti si nepopravljivi idealist i sanjar!

— Ne, ne, Micek! Kad ti želiš, to derište već sutra seli. Budi miran i zadovoljan.

— Oprosti, dušo, no ja ne mogu biti miran, dok znam, da je netko tu, tko tebe žalosti i vrijeđa.

— Mala mene ne vrijeđa! — branila je Amalija. — Ona je sada već treću godinu kod mene i bila mi je pravi anđeo čuvar. Zlatna je to djevojka.

— Dobro, neka ti bude, kad si s njome sretna — reče Križanić s hladnim mirom i ustane. — Neka ti bude. Meni ćeš oprostiti. Ja moram ići. Imam još jednu sjednicu.

Ona ga je na sve moguće načine ustavljala, da ostane na večeri, uvjeravajući ga, da mala ne će više ni zaviriti u sobu, kad je on ne trpi, no Križanić se nije dao smesti u svojoj osnovi. On će sada otići, a doći će sutra na večeru, kad to derište otide. On uostalome ne će, da

ona pripovijeda svojima, kako teta Amalija imade švalera, pa da joj se još i rugaju. Dosta da je mrze i jedva čekaju njezinu smrt, da je naslijede.

— A ne! — reče starica odlučno, — Oni ne će ništa naslijediti, dok si ti tu. Da. Ovoj maloj... Dvorila me je, zlatno je dijete...

— Neka ostane kod tebe, kad si toliko s njome zadovoljna. To će biti najbolje. Ne moram ja ni dolaziti — reče on opet s odmjerenim ledenim mirom.

— Micek! Nemoj tako! Nemoj me mučiti! — molila je Amalija i pala mu oko vrata u staračkoj nemoći.

On ju je blago pomilovao po kosi, poljubio je i rekao posve meko:

— Oprosti, dušo! Ja znam, da ti samo mene voliš. Oprosti, ali sada doista moram otići, a sutra sam na večer kod tebe, ako hoćeš do zore.

Otišao je, pošto su se izljubili, veoma zadovoljan svojim šahovskim potezima, koji svakako moraju uroditi željenim plodom. Od zadovoljstva je trljao ruke i sve poigravao, prolazeći vežom krasne trokatnice. I ne može to više dugo ni trajati. Stara je neočekivano i naglo propala. Porušila se je kao trulo stablo, kad u njega udari sjekira snažnoga drvara. Sudeći po izgledu, može se raditi još o veoma, veoma malenom nizu godina, a možda još i o kraćem vremenu. Tada će to biti divan posao...

I s prilikama je u banci potpuno zadovoljan. Ravnatelj je kao pričuvni nadporučnik otišao na ratište i tamo posijao kosti, te će se sada njegovo mjesto popuniti na godišnjoj skupštini. Micek osjeća dovoljno i spreme i volje, da veoma uspješno vodi taj lijepi zavod, no ipak se boji, da će možda ravnateljstvo izabrati koga drugoga. Da to predusretne, morao bi po što po to najhitnije nabaviti još veći broj dionica, porazgovoriti se nasamo sa svakim pojedinim dioničarom i onda sve neopazice, lagano, kao posve naravno — postati generalnim ravnateljem! To bi bilo divno. Mjesto, položaj, zarada, poslovi, uspjesi, kapital, kapital, kapital...

Najpreča mu je briga bila, da čim prije uredi s vojskom: da se izvuče iz vojne obveze i da postane vojnim dobavljačem bilo čega. Barem samo cvekova za cipele!

Sporedno! Glavno je, da on nešto dobavlja našoj dragoj braći, našoj dičnoj vojsci, našim junacima i zaštitnicima, jer njegovo srce upravo čezne za tim, da i on prinese svoj obol i svoj dio žrtava. Razumije se, da on mora tu raditi kao dobar i pametan trgovac, jer inače ne bi bio dostojan povjerenja, bio bi neozbiljan, a s neozbiljnim ljudima ne može i ne smije naša snaga i uzdanica imati posla.

Posjetio je naše ugledne gospođe, koje imadu veze s divizionerima, a govori se, da ih imadu i s nadvojvodama, što one uz blagi smiješak niječu, te ih je molio, da se zauzmu. On je doduše spreman vazda izvršiti do kraja svoju otadžbeničku dužnost, ali vjeruje, da će to učiniti bolje i uspješnije kao građanin i političar, nego li kao vojnik, koji ne može učiniti ništa ni više ni manje od najglupljega kadeta. Složile su se s njegovim nazorima i zauzele se, razumije se, s potpunim uspjehom. Ima za frontu i drugih! — istina, sa ženom i nekoliko komada djece, ali nijesu ovakovi, kakav je naš uvaženi i ugledni političar, koji je poznat na daleko i široko kao čelikznačaj, uzoran rodoljub, te dobrotvor i zaštitnik naše sirotinje. Ako prođete nekoliko kotara oko Zagreba, uvjerit ćete se, da je svakome drugom čovjeku ili sam pozajmio novaca ili im isposlovao zajam od svoje banke. Kamate plaćaju, to je nesumnjivo, ali što znače i najveće kamate, kad je čovjek u nuždi?! Uostalom, da on ne računa baš prekomjerne kamate, najbolji je dokaz u tome, što mu ih ljudi plaćaju tako, da on nikoga ne tuži. Kod banke je drukčije, no tu Križanić ne može ništa učiniti. Banka ima svoje zakone i uzance, kojih se mora držati, ako želi, da i dalje uživa glas solidnoga zavoda. Ona protestira i utužuje, no prije dražbe obično uspije Križanićeva intervencija, da dužnik plati troškove i pogođene kamate, pa se napravi nova mjenica i gruntić ne ide na bubanj. To znači mnogo i tu se vidi Micekovo i dobro srce i veliki utjecaj i ugled u banci.

Izvukao se je iz vojske i uvukao se među vojne dobavljače. Kola su se okretala divno kao namazana.

Čim se je vratio iz zarobljeništva, javio se je dugim i toplim pismom svojoj »golubici Milici«. Ona ga je očekivala, jer joj je iz Italije vazda javljao, kako stoji pitanje

njegove izmjene. Stoga se nije iznenadila, kad je dobila njegovo pismo iz Zagreba. Već je dvije godine, što je premještena u J., gdje Miceka ne poznaju, pa ga je molila, da je omah posjeti. Uostalom zar je sada za njih dvoje važno, da li njega tko pozna ili ne pozna?! Nemaju nikakova razloga da se više kriju. Što je bilo, bilo je! Sada dolazi ono žuđeno, zasluženo i toliko čekano smirenje. Nju više nimalo ne zanima, što će svijet govoriti, kad vidi, da je k njoj došao i kod nje se nastanio njezin vojno. Neka svijet govori, što hoće. Ona je zaslužila tu sreću i to veselje.

Micek je bio posve drugoga mnijenja, no nije ga mogao otvoreno napisati. Našao je razlog, zbog kojega on ne može doći u J., no zato je poziva u prvu nedjelju na izlet u P. Tamo će se sastati i proboraviti u slatkome gukanju nekoliko sati. Ona je bila nezadovoljna, no više nije bilo vremena, da tu osnovu osujeti i okrene prema svojoj želji, ali je odmah, bez ikakova prethodnog dogovora zatražila umirovljenje. Računala je, da će trebati koji mjesec dana, da sve pripremi za vjenčanje, pak je bolje, da odmah ide u mirovinu i da se sva dade na svoj pravi posao. Njemu nije o tome ništa pisala, nego odlučila, da mu ne kaže ništa, dok ne bude imala u rukama dekret o umirovljenju. Sve je svoje stvari ponovo pregledavala, redila, popravljala i uređivala, a pred ogledalom je znala stajati dugo, dugo vremena i uporno se nepomično promatrati. Vidjela se je tu i tamo po koja bora, godine su ostavljale svoje neizbrisive tragove, ali je Milica bila još uvijek krepka, snažna i uščuvana žena, u naponu snage i živaca. Sva se je znala unositi u podmazano staklo, e da bi joj ono znalo odgovoriti na pitanje slatke tajne, da li je ona već prestara žena, da li su već usahnula slatka vrela, čudesni izvori novih života...

Milica je toliko čeznula, da ne ostanu njih dvoje samohrani, jer što je brak bez djece, što je život bez pomlađivanja?! To je glazba bez zvukova. Udaraju glazbala, ali zvukova nema, ne razliježe se melodija. Sve je odrezano, odsječeno, sakato i mrtvo. Glazba više nije glazba. Život više nije život.

Kad su se sastali, ona nije mogla ni riječi progovoriti od sreće i silnoga ganuća. Zanijemila je, uhvatila se oko njega, svojim je usnama kušala da se pretopi u njega i u teškome grču sklopila oči. Odšetali su u šumu i tamo, daleko od cijeloga svijeta, proveli nekoliko sati.

Ukratko mu je ispričala događaje posljednjih triju godina, od kojih je bio najvažniji smrt njezine drage majke. Umrla je u proljeću godine 1915., o čemu je ona njemu javila, no nije mu pisala, da je otac poslije toga prodao kuću, zatražio mirovinu i otišao u provinciju, u rodno svoje mjesto, da tamo dočeka smrt. Micek se je čudio, kako nije došao k njoj, pa da skupa žive, no Milica mu je rastumačila, da je on vazda čeznuo za rodnim mjestom i rođacima, a osobito za svojom najmlađom sestrom, koja je ostala udovica, s nekoliko neopskrbljene djece. Smatrao je svojom dužnošću, da je potpomogne svim, što ima.

— A što će onda tebi ostaviti? — upita Micek.

— Meni?! — iznenadi se Milica. — Pa, što meni treba? Što će meni trebati? Ja već sada imam više, nego trebam, a u budućnosti...

Ona je zašutjela i privila se uza nj kao bršljanova grana. Htjela je, da ga baš toga časa upita, kada će se vjenčati, no predomislila se. On nije ništa spominjao, pa je Milica vjerovala, da on želi srediti sve svoje poslove i onda je iznenaditi svojom odlukom. Nije htjela, da mu kvari veselja.

Bilo je već dosta hladno, pa su se povratili u selo u jednu gostionu. Tu ih nije nitko poznavao, pa je Milica vjerovala, da će i noćiti u toj kući. Ona će još uvijek na vrijeme stići u školu, jer vlak polazi u šest sati ujutro i prije osam sati stiže u J. Micek ima vremena. Međutim on to nije spominjao. Pripovijedao je o svojim doživljajima, a napose je kitio događaje iz Albanije. Učinio je mnogo dobra. Naravno, ne onoliko, koliko bi bilo potrebno, jer je bijeda bila strahovita. On je točno motrio, kako žive naši Hrvati, te je bio vazda spreman, da priskoči u pomoć, gdje bi opazio skrajnju potrebu. Istrčavati se nije smio, jer bi oni lakomi i lakoumni — bili brzo potrošili njegovo, kako su potrošili i svoje. Ispitao je prilike, vidio je na sebi, koliko može čovjek izdržati, pa je prema tome

posve opravdano ocjenjivao i druge. Stekao je dragocjeno iskustvo, koje ne će nikada zaboraviti, i koje mu daje neizrecivu vjeru u veliku, bezgraničnu mogućnost podnošenja ili štednje: od samoga se crvenoga luka i komadića kruha može mjesecima i mjesecima živjeti. To je njegovo iskustvo, plod sa rođenog stabla, koji vrijedi zlata. Kakovo pečenje, kakovi pohani pilići!?

— Da, da — reče Milica — ali samo u Albaniji!

— Dušice draga, pametan čovjek mora vazda biti spreman, da će ga u životu zadesiti kakova Albanija!

— Imaš ti pravo, Micek, no pretjeravanje ne valja ni u kojoj stvari. Ti uopće strahovito patiš pod groznicom sticanja. Nemoj mi zamjeriti i nemoj me krivo razumjeti, no mene zanima, da li si ti sebi ikada postavio pitanje, zašto stičeš i što ćeš učiniti sa svojim imetkom.

Micek se je sa velike visine blago nasmiješio i pomilovao je po kosi.

— Ti si, Milice, pravo dijete. Pitaš kao dijete. Govoriš, kao da ne vidiš, da danas imadu i riječ i ugled i poštovanje samo oni, koji imadu nešto u rukama. Tu ti je odmah i odgovor na sva tvoja pitanja.

— Kapital i sticanje i gomilanje je samo donekle opravdano, kad mu je zadaća, da posluži kao sredstvo, kad to nije cilj. To smije biti samo sredstvo za dobra djela narodna i društvena. Bogatstvo je u svakome drugom slučaju najveće prokletstvo, jer se zna, da ga čovjek ne može steći na pošten način.

Micek je pocrvenio u licu, a Milica je nastavljala:

— Bog je ostavio čovjeku dvije ruke, da u znoju svoga lica prehranjuje sebe i svoju porodicu, koja se također mora znojiti, a nije mu dao zdrave ruke zato, da radi i gladuje zajedno sa ženom i djecom, dok drugi iz krvi njegovih žuljeva cijedi i gomila suho, mrtvo i bezdušno zlato.

— Ti spadaš po svojim nazorima u društvo s mojim dragim prijateljem Harambašićem — reče Micek, smiješeći se nasilu.

— Poznam ga — odgovori ona. — On ima dobre nazore.

— Zato, što ima dobre nazore, malo nije u Albaniji crkao on, a ovdje njegova žena i dijete — odgovori Micek hladno.

— Ne znam, kako je bilo u Albaniji, no ovdje je njegova žena marljivo radila i lijepo prehranjuje sebe i svoga jedinca. Ona bar zna, zašto živi! Ima dobroga muža i zlatno, divno dijete! Sastajale smo se nekoliko puta.

— Kako to? Pa vi se niti ne poznate?

— Kad ste vi išli kroz Albaniju, onda smo se upoznali svi mi ovdje, koji smo imali koga svoga među vama. Jedni smo druge ispitivali za vijesti, bodrili jedni druge i jedni s drugima plakali. Bilo nam je lakše u onoj groznoj neizvjesnosti, kad nas je bilo više.

— Što si joj ti rekla, koga imaš među zarobljenicima?

— Muža. Rekla sam joj, da sam gospođa Miceka Križanića.

— No, to je bilo pametno! — usklikne on s očitim nezadovoljstvom.

— Zašto ne bi bilo pametno?! Nijesam imala vremena niti sam bila raspoložena, da joj tumačim historijat naše ljubavi i da joj pričam, kako ćemo se vjenčati, čim se ti vratiš.

— Ona znade, da sam ja udovac, pa nije teško dokučiti, što je o tebi mislila.

— Uvjerena sam, da nije mislila ništa zla. Vidjela je, da te ljubim i da od te ljubavi nemam ništa drugo, do li boli, strepnje i patnje. O takovoj ljubavi i o takovoj ženi ne može ni jedan pametan čovjek, a pogotovo nijedna žena misliti zlo. Mi smo se vrlo lijepo razumjele. Ona je najviše jadikovala zbog toga, što mužu nije poslala novaca. Pisala mu je, da bi mu ih poslala, no on je odgovorio, da još ne treba slati, bojeći se očito, da bi ona mogla stradavati, a međutim ste otišli u Albaniju. Strahovito se je bojala za njega, no ja sam je umirila, jer sam rekla, kako si mi pisao, da imaš dosta novaca, pa da ćeš mu posve naravno ti pomoći. Pomogao bi i nepoznatu, a kamo li ne svome dobrom znancu i još stranačkom drugu.

— To se razumije samo sobom — potvrdi Micek. — On je prešao Albaniju posve zdrav. To je najbolji dokaz, da mu nije ništa manjkalo na putu. Ja vazda na sve točno

pazim i nastojim, da ne budem nikada nigdje ni prebrz ni prespor.

— Ja znam, Micek, da si ti divan čovjek! — reče Milica raznježeno i sva se privije uza nj.

Micek se je oprezno ogledavao po praznoj sobi, da ih ne bi tko vidio. Nije potrebno. Ne bi mu nipošto bilo ugodno, da ga vide, ni domaći, a kamo li da nabasa koji Zagrepčanin, pa da još dođe Amaliji do ušiju, gdje je bio i što je radio. Čudno je, koliko je ta žena zbog njega ljubomorna i ako ga ona uopće ne treba. Micek to jednostavno nije poimao, ocjenjujući svaku pojavu posve računski. Kakvoga razloga ima za ljubomornost starica, koja svaki čas očekuje, da joj se raspu kosti i koja ima lijep, krasan imetak?! To je za njega bila velika tajna, kao što mu je bilo posve naravno, da on njoj šapće i tepa najslađe ljubavne nježnosti bez i najmanjeg osjećaja. On je znao, zašto to čini i zašto to upravo mora činiti. Ali zašto je ona ljubomorna, to Micek nije mogao dokučiti.

Milica je ogladnjela, pa ga umoli, da naruči štogod. Mislila je, da malo založe, kako bi lakše dočekali večeru. Micek joj učini po volji, računajući, da može nešto potrošiti, jer za večeru ne će izdavati ništa, kad će svatko večerati kod kuće.

Pravio je uvod za skori rastanak time, što joj se je počeo tužiti, kako imade strahovito mnogo posla sa dobavom za vojsku. Nije on baš dobavljač, nego je samo u društvu s dobavljačem blaga. On ne može izgubiti na tome poslu, a zarada je vanredna. Osim toga on i sam radi pomalo s otpremanjem suhoga mesa u Graz. To je nesiguran posao, no nije on ni tu baš posve sam, pak se je proti gubicima dobro osigurao. Najviše mu brige zadaje ona prokleta stranačka tiskara. Nema on u njoj što izgubiti, jer se je protiv toga jasno i glasno ogradio već kod njezinog preuzimanja, ali mu dojadiše drugovi iz stranačkog vodstva, koji i upropašćuju poduzeće nevaljanom upravom i nesposobnim upraviteljem, pa čim dođu u nepriliku, onda zahtijevaju kao s nekim pravom, da svi potpisuju mjenice. On se uspješno otimlje, ali mu je neprilično. Evo, čim je došao, već su tražili potpis na malenkost od četrdeset hiljada kruna. Tu je izmakao time, što je njegova

banka dala zajam i uknjižila se na kuću dra Franića. On bi izmakao u svakom slučaju, jer nije dužan, da daje svoj potpis, što znači isto što i novce u poduzeće, koje ne valja. Stranačka solidarnost?! Što znači taj pojam?! On može biti solidaran u poslu, koji drži dobrim i korisnim.

— Zar tiskara nije našoj stranci korisna i potrebna? — upita Milica.

— Jest, ali ne ovakova.

— Onda osnujte valjanu tiskaru ili ovu morate solidarno držati. Solidarni biste bili u žetvi, pa morate biti i u sjetvi.

— Ti si moj nepopravljivi Harambašić — odgovori Micek, slatko joj se nasmiješi i poljubi je.

XV

Nije teško biti ravnateljem jedne male banke, kad su sposobnosti tu, ali je strahovito teško postati ravnateljem. Križanić je to iskusio u punoj mjeri. Morao je raditi dan i noć neumorno kao crv; morao je čak i Amaliju malko zanemariti, no ona je srećom shvatila, kako je za njezinu sreću potrebno, da Micek bude izabran, pa nije zamjerila. Najviše je neprilika imao sa svojim dragim i milim prijateljem Antonom Zoranićem.

Da, da. S njime. Taki su ljudi. Micek mu je svjetovao, da proda kuću u provinciji i da se preseli u Zagreb. Tada on to nije htio učiniti, jer je držao, da u svome gradiću znači bar nešto, a u Zagrebu ne će značiti ništa. To je bilo još prije rata. Micek je tada računao, da bi taj bogati, lakoumni čovjek — a bez djece! — mogao mnogo koristiti stranačkoj blagajni. U Zagrebu može kupiti kakvu malu kućicu, ostali novac djelomično uložiti u svoj posao, a djelomično u privredničku banku i živjeti kao gospodin čovjek. Tada ga nikako nije mogao nagovoriti, a za vrijeme rata učini Zoranić sam sve onako, kako je Micek negda svjetovao.

Samo — iznenađenje je bilo za Miceka golemo, kad je čuo ovoga »dragoga, lakoumnog i nepromišljenog šoštara«, kako ga je on vazda u sebi rado označivao, gdje on mirno i hladnokrvno razvija cijele teorije o tome, tko

smije i može postati ravnateljem banke. On je kupio priličan svezak dionica privredničke banke, pa čovjek ima pravo, da se čuje i njegova riječ. Micek ga je pohodio i počeo izdaleka navijati. Sile ga, da preuzme ravnateljstvo. On je spreman i za taj posao. Mnogo je študirao i učio već prije rata, a u zarobljeništvu je kroz pune tri godine bio dan i noć u društvu s dvojicom bečkih i jednim peštanskim bankovnim ravnateljem. Neprekidno su razgovarali samo o bankarstvu, o čekovima, o mjenicama, o burzama i sličnim stvarima. On to sve ima u malome prstu. Osim toga već je kao ravnateljev zamjenik vodio banku, pa pozna njezino poslovanje, a pozna i klijentelu, pozna sve. Ipak ne bi htio, ako sva gospoda dioničari jednoglasno ne zaključe, da mora primiti. Sve je to važno za buduće uspješno poslovanje. On zna, da je njegov ugledni prijatelj Zoranić svakako za njega, te radi toga niti nije došao k njemu. On ima za njega vanredan posao s dobavom za vojsku. Tu će se dati vrlo lijepo zaraditi, a bez ikakova rizika.

— Hvala na liferantstvu! — odbrusi Zoranić. — To nije za nas purgere. Mi nijesmo za špekulaciju, a to su sve sadašnje liferacije. Nešto prijevare, nešto lukavstva i — nečija je zakukala. Znam ja, kako to ide.

Micek je dokazivao, kako su to krivi nazori, no Zoranić se je bio toliko nakostrušio, da ga nije mogao prepoznati. Čudio se je, što rat učini od onoga dobrog, susretljivog šoštara, koji ga je iza izbora pozdravljao onako ponizno, meko i odano. Istina, poslije izbora ga više nije ni vidio nego jednom, ali to na stvari — ništa ne mijenja. Zoranić je već i onda bio zreo čovjek, pa Križanić nije ni naslućivao, otkuda ta tolika promjena.

— Ja sam ovako mislio — nastavio je Zoranić. — Mi šoštari moramo ostati kod svoje dretve, grajzleri kod svoje vage, kovači kod nakovnja; politikom neka se bavi onaj, koji je za nju rođen i naučen. Vidite, mi smo radi vas izgubili moj kotar. Teškom smo ga mukom osvojili, a kad smo vas izabrali, vi ste mislili, da je domovina spasena time, što ste vi izabrani i dalje se nijeste ni maknuli. Nemojte mi zamjeriti, no ja sam pošten, pa moram biti i iskren.

— Ne, dragi gospodine Zoraniću! — usklikne Micek veselo, kao da je dobio najljepšu pohvalu. — Ja znam, da ste vi moj dobar, iskren prijatelj, i da govorite po duši, no morali biste i mene čuti, pa da me razumijete.

— Ne, ne, dragi moj gospodine ravnatelju! Ne trebam ja od vas ništa čuti, kad sve znam. Vi ste trebali — politiku, ali ona vas nije trebala. Ona je za vas žrtvovala jedan lijepi kotar, a vi za nju ni stotinu kruna. Sve se to zna i treba da se znade. Ne predbacujem ja vama ništa, samo tako divanim. Sada opet za ravnatelja banke! E, jeste vi pametan i marljiv čovjek, ali vi ste, gospodine, bez duše. Ne velim ja to, da vas uvrijedim. Ne daj, Bože! Duša je nebeski dar i vi nijeste krivi, što je nemate, samo vas onda ne smijemo metati tamo, gdje treba mnogo i srca i duše. A to vam je i politika i banka, osobito ovako mala banka, koja radi s obrtnicima, seljacima i ostalom sirotinjom. Ne govorim ja, da vas uvrijedim. Bože, sačuvaj! Vi ste pošten čovjek i ne ćete ni ukrasti ni oteti. Ne velim ja to. Samo nijeste vi za to. Vi ste toliko točni, da bi upropastili i rođenog oca, a kamo li ne drugoga siromaka.

— Točan sam, to je istina i to je najveće priznanje! — potvrdi Micek ponosno.

— Neka vam bude, ali takav, kakav ste, ne spadate ni u gradsko ni u narodno zastupstvo. Ni u banku. Slažite vi sami svoje mjenice, pa tko vas treba, neka s vama i radi.

Micek mu je veoma blagim i lijepim načinom protumačio, kako se od ravnatelja banke ne traži ništa toliko, koliko baš točnost, jer kad tako ne bi bilo, brzo bi propala svaka banka, a to znači u prvome redu dioničari i svi oni, koji u banku ulažu svoje groše. Ravnatelj banke ne smije biti ni pjesnik ni kakva plačljiva mamica. On mora biti kao mašina, koja ide svojim određenim putem i ne zna i ne može imati prema nikome obzira. Samo tako može banka biti čvrsta i solidna, samo se tako može očuvati od svih opasnosti, od svakoga gubitka.

— Meni se čini, da bi onda razbojnici bili najbolji bankovni ravnatelji — reče Zoranić, očito popuštajući.

— Vi opet krivo sudite!

— Ne, ne, dragi gospodine ravnatelju. Ja sudim dobro, samo je u tome tajna, što i bankovni ravnatelj mora biti čovjek, bar onda, kad ne sjedi u banci. I oni većinom jesu takovi. To ja znam. Vi ste rođeni, da budete vazda samo bankovni ravnatelj. Ja to vidim. Pa dobro. Budite, ali se onda nemojte petljati ni u što drugo. Znat ćemo, da imamo bankovnog ravnatelja za »pelcere«, za rasad. Nemojte nikada reći, da ste nekom prijatelj, ili da ste spremni za nekoga nešto učiniti. Ne. Ni za rođenu majku. U redu. Znamo, što je i kako je: Bankovni je ravnatelj, pa gotova stvar.

Stari je Zoranić govorio odrešito i odlučno, no već posve prijateljski i ljubezno, kao da se pogađa za kožu ili čavle. Dobro. Neka bude ravnatelj, kad već hoće da to bude. Dobro.

Micek je jedva svladao buru, koja je u njemu bjesnila, no svladao ju je. Ne smije prekinuti s tim šoštarom, koji je sada dokazao, da bi mu mogao biti i te kako opasan, a osim toga — stari očito njega pozna u tančine i govori posve ispravno. Samo — ne može se on sada zavući u banku i ostaviti i politiku i magistrat i prijateljstva i sve drugo. Kako bi on onda nešto vrijedio?! Među bankovnim stručnjacima on ne može više vrijediti, nego li svaki drugi osobito daroviti seoski lihvar, pa neka onda ništa ne broji ni u politici ni u društvenom životu, što će biti od njega, što će biti od njega?! On je ipak poznat kao rodoljub i kao dobrotvor, a ovaj mu šoštar sve to poriče. Možda on ima i pravo, ali se to ne može i ne smije vidjeti. Ne bi on bio Micek Križanić, kad bi tako jadno potonuo kao obični seoski lihvar!

— Vi imate pravo, dragi gospodine Zoraniću — rekao mu je prijateljski i sa smiješkom na usnama — no kad bih vam ja sve obrazložio, onda biste vi meni dali i te kako pravo. Ja sam utemeljitelj pet pjevačkih društava, ja sam dobrotvor u bezbroj drugih humanih društava, ja sam dobrotvor . . .

— To samo zato — upade mu Zoranić u riječ — da vam dođu na sprovod. To je vrlo jeftin sjajni pogreb.

— Vi opet gudite svoju! — usklikne Micek.

— Poznamo se, gospodine ravnatelju! Ja sam se zbog vas posvadio sa svima uglednijim ljudima u kotaru, pa sam zbog toga i pobjegao ovamo. Ja sam zbog vas potpisao mjenica, da ni sam ne znam koliko, i sve sam isplatio.

— To je plemenito, ali nije oprezno. Ja, vidite, nijesam još nikada potpisao nikome mjenice.

— To je oprezno, ali nije plemenito. Kršćanska je dužnost, da se siromahu pomogne do kore kruha.

— Vi ste pomogli i platili! — reče Micek i nasmije se.

— To mi nije žao, nego me srce boli, što sam to činio radi naše politike, koju ste vi morali zastupati, a onda ste nas ostavili na cjedilu, a to mi je žao. I još što se je vidjelo, da ne radite i Bože pomozi, ali ste vazda bili u stranci i tobože radili, pa sva ta sramota nije padala toliko na vas, koliko na samu stranku, na njezino vodstvo i politiku.

Micek više nije mnogo pazio, što je stari tu naklapao, kad je bio siguran, da će i on zagovarati njegov izbor za ravnatelja banke. Sve je drugo sporedno. On ima svoje nazore, on se njih drži, pa da li je to kome pravo ili krivo, njega se to ne tiče. Glavno mu je, da je on zadovoljan i da poslovi dobro napreduju. Sve je drugo sporedno. Nastojao je, da čim prije zaključi tu neugodnu raspravu i da utvrdi, da su sada potpuno složni u izboru ravnatelja. Drugi su kandidati posve neozbiljni. Nije vrijedno o njima ni govoriti. Zoranić se s tim mnijenjem ne može složiti, no više se za stvar ne zagrijava. Zna se, tko će biti ravnatelj, pa ne treba u druge ljude ni dirati.

Rastali su se kao dobri prijatelji. Zoranić je nastavio krojenjem u svojoj radionici, a Micek je išao kući i razmišljao o tome neočekivanom ispadu poštovanoga i uglednog — provincijalnog šoštara. Nije mogao vjerovati, da se netko može na njega okositi onim riječima i ujedno onim mirom, kako je to učinio Zoranić. Kad je došao kući, nađe u dućanu gospođu Harambašić. Čekala ga je već skoro jedan sat, jer joj je rečeno, da će se svaki čas povratiti. Došla je, da ga pita za svoga muža. On joj je na dugo i široko pripovijedao o svim doživljajima i prikazivao ih u najstrašnijim bojama, ističući, kako je naš

dragi Tonček sve divno prenio i pretrpio. Naš je dragi Tonček uopće tako zlatan, idealan čovjek! Mi ćemo mu svi pomoći, kad se vrati, da čim prije položi rigoroze i stane na vlastite noge. Naravno...

Gospođa je spomenula, kako je tik pred putovanjem kroz Albaniju htjela poslati novce, pa je Tonček odbio.

— To je bilo pametno — reče Micek. — On bi ih bio potrošio, a ovako su vama dobro došli.

— Da, da, ali koliko se je on zbog toga više mučio?!

— Ni malo, gospođo, vjerujte mi. On je Albaniju vrlo lijepo prešao. Nešto smo mu u Elbasanu pomogli novcem, no ni to nije bilo toliko nužno njemu, koliko njegovome društvu. On bi za sebe bio imao i previše, no trošio je i na druge, jer su se njih petorica bili udružili u nekakovu opskrbnu zadrugu. To sam mu ja zamjerio i nijesam mu pomogao, kako bih to bio inače učinio. Ja se, vidite, nijesam udruživao ni s kim. Koliko sam imao, točno sam razdijelio, pa je doteklo. Tako bi bio morao i on učiniti. A vi dobro, kako vidim?! Veoma mi je milo, da smo se upoznali. Bit ću veoma sretan, ako vam budem mogao čime poslužiti.

— Hvala vam na dobroti.

Ispitivala ga je o svakoj malenkosti, a on je spremno odgovarao, garnirajući sve svojim ledenim smiješkom i velikim prijateljstvom. Ponovo je isticao svoju spremnost, da joj pomogne, samo ako slučajno ustreba kakovu bilo pomoć. On doduše znade, da je ona dobra gospodarica, da je činovnica s lijepom plaćom i da joj vodi kućanstvo uzorna majka, koja također ima lijepu mirovinu, no čudna su vremena, pa nije isključeno, da ipak dođe u nepriliku. Samo neka se bez sustezanja obrati na njega. On je preko cijeloga dana u Hrvatskoj privredničkoj banci. Tamo ga može uvijek lako naći.

Gospođa Harambašić nije Miceka prije poznavala, pak se je strahovito razočarala. Na nju je učinio dojam podmukla i licemjerna čovjeka, a to je bilo sve prije nego li ono, što je ona očekivala po pripovijedanju nekih uvaženih gospođa, koje su ga u zvijezde kovale i pričale o njemu prava čudesa: požrtvovan, odvažan, ugledan rodoljub, dobrotvor i sva druga najljepša svojstva! Ona nije

ništa zamijetila od svega toga. Njegovu ponudu za pomoć nije uzela ozbiljno, iako zato nije imala nikakova drugog ozbiljnog i valjanog razloga, osim onoga općenitog dojma. Svoje je mnijenje točno i iskreno saopćila dru Jerdanu, kad ga je drugoga dana srela. Pitao ju je, da li joj se Tonček javlja, a ona mu je nato ispripovijedala svoj razgovor s Križanićem i svoje dojmove.

— Tebe bih ja, kumo, za predsjednika naše stranke — reče dr. Jerdan, koji joj je bio vjenčani kum.

— Kako to?! — začudi se ona.

— Ti si ga točno ocijenila samo iz jednoga razgovora, a naši diplomati doživješe s njim već svaki bar po stotinu čudesa, i još ga ne poznaju — odgovori on. — Ja i kum Ante bezbroj smo puta upozoravali stariju gospodu, da lihvar ne može biti ni političar ni prijatelj, jer nema ni etike ni morala ni duše, no vazda su nas ušutkali kao zeleniše. Tada smo se i mi malo pomalo pokvarili i mirno sjedjeli s njime za istim političkim stolom. Uostalom on zna dobro to naše mnijenje o sebi, koje nije samo naše, ali ga stoga ne boli glava. On siječe svojim putem, pa koga dohvati, dohvati.

Njega nije smetala ni Zoranićeva ispovijed. Glavno je, da on postane ravnateljem banke, a drugo je sve sporedno. Kad on jednom tamo sjedne, onda neka viču, koliko hoće. Obišao je još nekoliko znanaca dioničara i time je bio posao postavljen na posve solidnu osnovu. Uređivao je svoje lične obračune, da s njima poslije nema mnogo posla.

Izbor je tekao veoma glatko i jednostavno, te se je činilo, da drukčije ne može ni biti. Tko bi drugi i mogao očekivati, da će biti izabran osim ravnateljeva zamjenika, gospodina Križanića, koji u tančine pozna sve bančino poslovanje kao molitvicu?! To je bar jasno. I svima je dioničarima bilo jasno. Micek je zadovoljno trljao ruke, zahvalio se na izboru i obećao, da će tu tešku dužnost vršiti na najveće zadovoljstvo i korist svih dioničara. To je s tim sigurnije, što njegov dosadašnji život dokazuje, da znade gospodariti i sticati. On i sam ima velik broj dionica, imade velik kapital u banci, a spreman je, da kupi dionice od svakoga onog, koji želi, da ih proda. To je

najveća garancija njegove potpune odanosti poslu, kojega se prihvaća. Dioničari su povlađivali njegovim riječima i neki su odmah odlučili, da prihvate njegovu javnu ponudu i da mu prodadu svoje dionice. Na ratištu se događaju čudne stvari. Bog zna, na koju će stranu pobjeda, pa mali ljudi računaju, da će svoje filire najbolje osigurati, ako ih pretvore u kuće i zemljišta. To ne može propasti.

Poslije izbora odmah je otišao Amaliji, pao joj oko vrata i čestitao joj. Njegov uspjeh je ujedno i njezin uspjeh! On i tako živi samo, da nju usreći i da joj učini čim ljepše dane, koji su joj dosuđeni u ovoj dolini suza. Svaka je njegova misao samo uz nju i za nju. To ona najbolje znade. Amalija je skoro plakala od veselja i neprekidno gladila rukom njegovo visoko, ravno čelo i prosijedu kosu, koja je prkosno štrljala u svojoj ruskoj frizuri.

Kad su prebrodili prvo uzbuđenje, Micek je izvadio iz džepa paket njezinih dionica privredničke banke, koje je na skupštini bio povjerio jednome svom pouzdanom čovjeku, te joj ih ponudio, da ih ostavi.

— Što će mi?! — reče ona. — Tvoje su kao i moje, pa ih ti drži kod sebe u banci.

— Tamo su i najsigurnije — odgovori on i opet ih metne u svoju kožnatu torbu, bez koje nije išao ni u crkvu. — Ti si divna i pametna žena! Tu bi ti mogle i nestati i izgoriti i Bog sam zna, što se sve ne može dogoditi, a tamo su u tresoru apsolutno sigurne.

Amalija je to potvrdila i zapala u žestok kašalj. Jedva je došla k sebi i tužila se na strašno probadanje i glavobolju. Osjeća veliku slabost i da joj nema njega, da je ne drži njegova ljubav i pažnja, ona bi bila već davno umrla. I tako se jedva drži. Predložila mu je i umolila ga, da se preseli k njoj. Zašto da vode dvostruko kućanstvo, kad su i onako jedna duša i jedno tijelo?! O vjenčanju nema smisla govoriti, no život bi mogli i morali provoditi u potpunoj zajednici. Micek se prvi put u životu skoro zaletio i obećao joj, da će ispuniti njezinu želju, no u pravi mu čas iskrsne pred očima Miličin lik. Što bi na to rekla ta njegova nesreća?! Mogao bi on njoj lagati i mazati, no ipak bi ona prije ili poslije doznala pravu istinu, a tada bi mu sigurno napravila urnebesan škandal. To ne

može i ne smije dopustiti jedan — bankovni generalni ravnatelj! Nipošto. A do toga bi došlo, čim bi se on iz svoje kuće iselio. Ona očekuje vjenčanje, već mu je govorila i o tome, kako mora isprazniti kuću, da mogu urediti stan, a on bi se sada i sam iselio iz kuće! To bi mi bio posao! Uostalom on će morati svakako ubrzo prekinuti s Milicom to beskorisno prijateljevanje, ali ne na takome, a pogotovo ne na tome pitanju. Otac joj je prodao kuće i dobivenim novcem i svojom mirovinom uzdržava nekakovu slavonsku derišćad, a kćer je ostavio na goloj jadnoj učiteljskoj plaći, pa je onda više nego očito, da bi je on morao potpomagati. A zašto?! Što je ona njemu? Čime je ona njega zadužila?! Ne može to tako dugo, ali se ne može ni lomiti vrat s Amalijom, a ona navrla kao luda.

Promatrao je Amaliju i došao do zaključka, da ona ne može više dugo izdržati. Nije to kakva boljetica, koja se dade izliječiti, koja dođe i prođe. Ni govora o tome. To je smrtna, to je ona, od koje boluje i srce i nožni palac i zadnja kosa na glavi. Od te se ne pridiže. Istina je, Amalija je još na nogama, no to na stvari ne mijenja mnogo. I njegova je osnova kao veoma sigurna mjenica — dugoročna. S toga joj reče posve mirno i odlučno:

— Dobro, dušo. Ti imaš pravo. Preselit ću se.

Amalija je bila presretna i nije znala, kako bi mu dovoljno zahvalila na pažnji i požrtvovnosti. Odmah je odredila, kako će provesti neke promjene s namještajem. On je srdačno sudjelovao u tom određivanju tako, da se provede sve sporazumno.

— Kada ćeš se preseliti? — upita ga ona.

— Ubrzo. Čim tamo posvršavam poslove. Nijesam ti još ni rekao, da sam se morao u dućanu angažirati većom svotom, jer bi inače bilo propalo ono, što mi duguju. Zbog toga preuzimljem svaki dan obračun. To ću likvidirati na taj način, da ću prodati i kuću i dućan.

— To je pametno — potvrdi Amalija. — I ne treba ti tamo one male kućice, kad ovdje imaš dvije velike.

— Koje nijesu moje! — reče on kao tobože u šali i nasmije se.

— Tvoje kao i moje!

— I tvojih rođaka. Oni jedva čekaju, da ti zaklopiš oči, pa da se usele.

— Toga se ti, dragi moj Micek, ne trebaš bojati! Uvijek će biti toliko vremena, da mi to uredimo. Sve je to tvoje. Samo se požuri, da ono prodaš. Uostalom ti ne trebaš čekati na prodaju. Možeš se odmah preseliti.

— Izvarali bi me, dušo. Ja ne mogu uzeti na svoju savjest, da ono pustim drugima na milost i nemilost, pa da mi se rugaju. Što bi mi rekli oni, koji mi povjeravaju u banci upravu svoga imetka, kad bi čuli, kako nad svojim jadno gospodarim?! To bi me diskreditiralo i onemogućilo za svaki javni rad. To ne može i ne smije biti. Ono nije velika vrijednost, ali baš zato i ne smijem svoj dobri glas tako jeftino proigrati.

Amalija je uvidjela, da on ima pravo, a Micek je opet mislio, kako bi se požurio, da likvidira njezine kuće, a za njegovu je lako. Ona ne može propasti.

Sve je lijepo postavljao i udešavao, poslovi su s vojskom napredovali, banka je radila, Amalija je propadala i trebalo je samo još nekoliko spretnih poteza, kad se neočekivano navali na njegovu glavu velika smetnja i neprilika.

On je baš sjedio u svojoj ravnateljskoj sobi i listao Narodne novine, koje je jedine redovito pratio, kad bez ikakova najavljivanja netko snažno zakuca na vrata. Poznao je, da to nije podvornik i već se je spremio, kako će došljaka mirno i dostojanstveno umoliti, neka malko počeka u predsoblju, dok on svrši neke hitne poslove, kad se vrata otvoriše, a u sobu stupi — Milica.

— Ti ovdje! — trže se Micek iznenađen, ustane i pođe joj ususret.

Milica mu pritrči, ogrli ga i stane ga ljubiti.

— Kako to, da si došla, a da mi se nijesi ni javila?!

— Da bude slađe! A da bude još slađe — ostajem u Zagrebu!

Micek je raširio oči od čuda i nije pravo razumio, što ona hoće time da kaže. Bio je u velikoj neprilici.

— Kako to, da si došla? — upita on opet dosta hladno.

— Čini mi se, da te moj dolazak ne ushićuje?! — reče ona malko tužno i malko izazovno.

— To je krivo, dušo. Samo mi je došao neočekivano, pak sam se iznenadio. Kako to, da si došla?

— Dobila sam bolesnički dopust.

— Zar si bolesna? Što ti fali? Ništa mi nijesi javila!

— Fali mi mirovina! — odgovori ona i opet se sva sretna i blažena baci kao dijete oko njegova vrata.

— Mirovina?! — iznenadi se Micek.

— Da. Mirovina mi fali. Zatražila sam mirovinu.

— Zar ti nijesi premlada za mirovinu? — upita on u velikoj, strahovitoj neprilici. Njezina ga je vijest porazila.

— Ja sam još veoma mlada, mlada za tebe, ali sam po zakonu za mirovinu već dozorila — odgovori ona.

Miceku se je smrklo pred očima. Nije sam znao, što to znači i kako bi se morao držati.

— Ja ti još ne bih dao mirovine.

— O ljubavi moja — reče ona, ljubeći ga — ja je kod tebe i ne tražim. Tu želim, da budem još i te kako djelatna, ali mi je država može dati!

— Gdje si se nastanila?

— Zasada u Palasu. Tamo možemo provesti nekoliko dana, dok se dalje odlučimo.

On je šutio. Sve je to došlo tako naglo i nenadano, da se još nije mogao odlučiti ni na koji odlučni potez.

— U Palasu?! — priupita on.

— Da. Misliš, da je preskupo?! Ja se mogu preseliti u koji manji hotel. To ću i učiniti. Samo ćemo večeras biti tamo, kad sam već uzela sobu.

Micek je šutio, sjeo za svoj stol i zamislio se. Nju nije ni ponudio, da sjedne, no ona to nije ni čekala. Sama je sjela u duboki naslonjač.

— Ja sam htjela — pripovijedala je ona — da te iznenadim dekretom za umirovljenje, no ipak sam morala prije toga zatražiti bolesnički dopust, pa je iznenađenje propalo.

— Ti si me veoma iznenadila! — reče on hladno.

— Ti očito nijesi zadovoljan mojim činom?!

— Nije potrebno, da me to naknadno pitaš. To je sada posve suvišno pitanje.

— Oprosti mi, što te nijesam prije pitala — reče ona, ustane i priđe k njemu. — Mi doduše više nijesmo mladi, no ja sam osjećala djetinje veselje i užitak pri pomisli, kako ću te iznenaditi, pak ti s toga nijesam ni o čem govorila. Nijesam učinila nepromišljeno, pa neka ti ne bude žao.

— O tome se i radi — dobaci on posve hladno — da si sve radila promišljeno i bez dogovora sa mnom u tako važnoj stvari.

— Oprosti, Micek. To nije takovo zlo, što sam učinila.

— Zlo je u tome, što si radila na svoju ruku.

Milica se je rastužila i zamišljena opet sjela. Oboje su šutjeli. Micek je nestrpljivo tamburao prstima po stolu.

Tu je neugodnu stanku sretno prekinuo podvornik, koji je bojažljivo pokucao i najavio gospođu dra Franića.

— Samo jedan čas. Neka milostiva izvoli počekati samo jedan čas — reče Križanić i ustane, gledajući u Milicu.

Ustane i ona.

— Ti ćeš sada oprostiti, moram je primiti.

— Kada ćeš doći? — upita Milica.

— Ne znam. Izvoli me telefonski nazvati za jedan sat.

Ona mu je pružila ruku i šutke pošla na sporedna vrata, na koja ju je on uputio nijemim znakom. Pred vratima je stala i zagledala se u njega suznim očima.

— Micek, oprosti mi! — prošaptala je ona i htjela ga ogrliti. On se malko izmakne, nagne se i poljubi je u čelo. Milica je izišla van, jedva susprežući suze.

— Ne volim suza! — dobaci on, zatvarajući za njom vrata.

Otišao je prema drugim vratima, otvorio ih, pa sa smiješkom i velikom ljubežljivošću pozvao gospođu dra Franića. Ona je ušla, sva zaplakana, držeći rupčić na ustima.

— Za Boga, milostiva, čemu te suze?! — usklikne Križanić nekako i začuđeno i veselo u očitoj nakani, da je ohrabri.

Na to je njegovo pitanje ona počela glasno jecati i odmah se spustila u naslonjač. I on je sjeo.

— Nemojte, milostiva, plakati. Smirite se. Ne može biti takovo zlo, da vi morate tako jecati.

— Veliko je zlo! — odgovori ona. — Mužu mi je veoma zlo.

— To će proći, milostiva. Smirite se. Njemu je već više puta bilo tako zlo, pa je vazda prošlo.

— I ja u to vjerujem, — govorila je ona preko jecanja — no osim toga je drugo zlo. Moj je muž bio vazda predobar. Mislio je više i na stranku i na prijatelje nego li na sebe i svoju porodicu. On je svakomu našem čovjeku htio pomoći, pa im je potpisivao mjenice. Kad sada vide, da je on na umoru, počeli su vjerovnici goniti.

— To je zlo. To je bilo neoprezno — reče Micek.

— Nije teško sada, da to konstatirate, no morate i vi priznati, da ste svakoga našeg čovjeka, koji je tražio zajam u vašoj banci, slali k mome mužu, da mu on potpiše mjenicu.

— Ne, milostiva! — branio se Micek. — Ja sam samo rekao svakome, da nam je dr. Franić dobar i da ćemo na njegov potpis dati traženu svotu.

— Vi najbolje znadete, što znači poslati naše ljude s takom porukom mojemu mužu.

— Milostiva, ja sam morao reći, da mi je dobar, a njegova je stvar, da li će potpisati ili ne.

— Prijatelji tako ne čine, gospodine ravnatelju! — reče gospođa, obuzeta ledenim mirom. — Vi ste dobro znali dobrotu moga muža kao i njegov politički položaj, pa ste dobro znali i to, što mora iz toga slijediti.

— Oprostite, milostiva — reče Micek i nasilu se nasmije — vi ne možete tražiti od mene, da se gradim pametnijim od dra Franića i da mu se namećem za tutora. Ja sam njegov iskren prijatelj i želim da pomognem, gdje god mogu, ali ja ne vrijeđam svojim nametanjem ni svoje neprijatelje.

— Hvala vam na svemu, gospodine ravnatelju, ali sada pustimo to na miru. Radi se o ovom: Ja mogu dobiti kod Gradske štedionice daleko povoljniji zajam, nego li

ste ga vi dali svojoj stranačkoj tiskari. Stoga nemojte zamjeriti, što sam se obratila na nju.

— O, molim, molim. Poslovi su poslovi — odgovori Križanić.

— Gradska je dala procijeniti našu kuću i daje mi zajam, kojim ću moći urediti sve te tuđe dugove, koji nas terete, samo traži uknjižbu na prvo mjesto, jer mi daje više nego li ste vi dali za tiskaru. Sada vas molim, da mi dadete očitovanje, kojim ustupate Gradskoj prvenstvo, jer ste i onako i previše osigurani već kod nas, a osim toga ste za isti dug uknjiženi i na kuću dra Tomića. Ja vas molim, da mi sada iskažete to prijateljstvo, koje ne stoji ni vas ni vašu banku ni truda ni troška ni rizika.

On je neko vrijeme šutio, kao da razmišlja, a onda reče:

— Dobro, milostiva. Ja ću tu stvar iznijeti pred ravnateljstvo.

— Oprostite, gospodine ravnatelju! To vi možete pripovijedati kome drugome, ali ne meni, koja znam, da je ravnateljstvo vaše banke stvarno — samo gospodin generalni ravnatelj Micek Križanić!

Njega je ta tvrdnja toliko poškakljala, da se je za čas zaboravio i zadovoljnim smiješkom potvrdio njezinu izjavu, no brzo se sabere i objema rukama poravna brkove, da prikrije izraz lica.

— To je prekrupna stvar, milostiva — reče on — pa ne mogu odrediti ništa na svoju ruku. Radi se o ugledu banke.

— Radi se o spasu jedne porodice, za koju vi tvrdite, da ste joj prijatelj. Sve je lično u vašim rukama, a da vas ne stoji pod Bogom ništa osim samo malko dobre volje.

— Varate se, milostiva. Nijedna čestita i ugledna banka ne da nipošto svojega prvenstva.

— Pustimo filozofiju, koja je plitka! Vi ste potpuno osigurani, pa mi omogućite, da spasim, što se dade spasiti.

— Moram iznijeti pred ravnateljstvo.

— Stigle su već dvije tužbe za manje svote. Za njima će sigurno slijediti i ostale, dok ne dođe i vaša za tiskaru, pa ću ostati i bez muža i bez ijednog filira s petero djece.

— To bi bilo strašno, no nije tako crno, milostiva.

— Vi dakle ne ćete?!

— Ne smijem ništa obećati.

— Znate li vi, da biste i po mome prijedlogu bili potpuno osigurani?

— Dopuštam, ali — ugled banke?!

— I vi tvrdite, da ste prijatelj moga muža?

— Ja se time, milostiva, ponosim. Ja to i jesam, milostiva. Molim vas, nemojte biti nervozni, pak će se sve lijepo riješiti.

— Muž na smrtnoj postelji, bubanj na vratima i — da ne budem nervozna?! Gospodine direktore, pojmite li vi moje prilike?

— Potpuno, milostiva. Budite bez ikakove brige: ja ću to iznijeti pred ravnateljstvo, pa, kako ono odluči.

— Ako ništa drugo, budite toliko čovjek, da mi otvoreno kažete, da me odbijate — reče gospođa povišenim glasom i naglo ustane.

I Križanić ustane.

— Nemojte se, milostiva, molim vas, uzrujavati — mirio ju je on. — Vi tražite od mene nemoguće stvari. Ja bih bio jadan ravnatelj, kad bih se tako igrao renomeom banke, koja mi je povjerena. Nemojte se srditi, no moram vam reći, da ja ne bih bio Micek Križanić, kad bih vašu molbu zagovarao!

— Hvala, gospodine, da ste mi iskreni! Vama se ne čudim, ali se čudim svojemu mužu, koji vas je dobro poznavao i usprkos toga dopuštao, da se ubrajate među njegove prijatelje.

— Ja znam, milostiva, da vi mene ne kanite vrijeđati, ali ste mi ipak nepravedni — reče on s ukočenim mirom.

Gospođa je kimnula glavom na pozdrav i žurno izišla.

— Ja ću to iznijeti, milostiva, na sjednicu i obavjestit ću vas o zaključku — rekao je on, naklanjao se i ispratio je kroz predvorje. Ona nije ništa odgovorila, niti mu je pružila ruke na pozdrav.

Micek se je povratio u svoju sobu i pozvonio. Došao je neki činovnik. Izdao mu je nalog, da smjesta ode sudbenom stolu i da tamo ispiše u urudžbenom zapisniku

*

tužbe protiv dra Franića. Sve točno: tužitelja, svotu, broj i datum tužbe. Prije toga neka mu popiše, kada dospijevaju domaće mjenice, na kojima je Franićev potpis i na koliku je koja svotu.

Kad se je činovnik udaljio, on se je nestrpljivo ushodao. Na jednom dvije neprilike. Ova s Franićem — ta se njega ne tiče. Neugodno je, no ne tiče ga se. Kako je radio tako će i svršiti. Bog nije nikome odredio, da bude dobrotvorom, ako nema otkuda da bude. Neka propada. Micekova je dužnost samo i jedino, da pazi, da bančine mjenice budu valjano osigurane i na vrijeme protestirane i utužene, te da visoko drži ugled svoje banke. Zato je on tu, zato je on plaćen, a i novac je njegov u toj banci. Kako će pritom proći dr. Franić i njegova porodica, to se direktora Križanića ne tiče savršeno ništa. Ako strada, bit će mu žao, ako li se sretno izvuče, bit će mu drago. Preko toga ništa više. Ipak je to neugodno u toliko, što je svijet glup i ograničen, pa vazda računa s nekim obzirima, te će i njega osuđivati. Svakako bi on kraj te neugodnosti mirno spavao, da nema one druge s Milicom. Nije se mogao dosjetiti, kako bi se tu najzgodnije izvukao, a izvući se mora.

Osjetio je, da je gladan, pa sjedne k stolu, izvuče ladicu, izvadi nožić, razmota papir, u kome je donio svoj doručak od kuće, i počne jesti. Nije nego zagrizao nekoliko puta, kad na sporedna, prijateljska vrata uđoše dr. Maravić, sveučilišni profesor, i odvjetnik dr. Prelić, potpredsjednik stranke.

— Ne dajte se smetati, direktore! — reče dr. Prelić. — Samo nastavite.

— Ovo je moj najmiliji doručak — odgovori on i digne u jednoj ruci komad slanine, a u drugoj komad kruha.

— Nije baš direktorski! — dobaci dr. Maravić.

— Ali je dobro i jeftino! — odvrati Križanić i nasmije se, pa isprazni ruke, obriše ih u komad papira i ustane.

Odbili su njegovu ponudu, da sjednu, jer im se žuri i jer ne žele ni njega dugo zadržavati. Ukratko: dr. Prelić imade u središtu grada dvokatnicu bez tereta. Dr. Maravić nema nekretnina, ali je bogat i ima dobru plaću. Oni nude svoju garanciju za obvezu dra Franića, samo da Privrednička dade Gradskoj prvenstvo.

— Kako vas je brzo mobilizirala! — usklikne Križanić, udari rukom o ruku i glasno se nasmije.

— Kad biste vi, gospodine direktore — reče dr. Maravić — razumjeli, kako je njoj, onda biste pojmili i brzinu mobilizacije. Nas smo obojica i vaši i Franićevi prijatelji, pa za njega vrlo rado podmećemo svoja leđa, jer je čestit i pošten čovek, a i obveze su sve — iz patriotizma! Loš, ali — pošten posao. Od vas kao prijatelja tražimo samo to, da uz ovakovu supergaranciju omogućite, da za onu djecu spasimo komad kruha.

Križanić se je uozbiljio kao nilski konj, uspravio se, pa malko podigao desnu ruku i rekao s velikim patosom:

— Usprkos te vaše ponude, gospodo, kao direktor banke, do čijega mi je ugleda stalo iznad svega, moram ponoviti, što sam već rekao gospođi: Ja ne bih bio Micek Križanić, kad bih na to pristao!

— To je vaša posljednja?! — upita dr. Maravić.

— Posljednja, gospodo, o tome predmetu.

— A naša posljednja s vama! — reče dr. Prelić skoro bijesno, okrene se i pođe bez pozdrava.

— To je i moje mnijenje! — reče dr. Maravić i pođe za Prelićem.

Križanić je tim postupkom bio osupnut. On ga nije razumio, jer u svome postupku nije vidio ništa ni nečasno ni nekorektno. Istina je, da se prijatelji poznaju u zlu i nesreći, a on je prijatelj Franićev, ali nitko ne može od njega tražiti, da on krnji ugled svoje — skoro svoje rođene! — banke. To je njemu ipak najprvo. U poslovima ne može biti prijateljstva. Eno, prvi je zajam u svojoj karijeri dao svojemu rođenom ocu, pa mu je i sam taj gospodin otac redovito plaćao kamate, a čim je gospodin sin postao zamjenikom ravnatelja banke, unovčio je tu mjenicu u svojoj banci, snizio ocu kamatnjak, ali — i mjenicu protestirao, kad je dospjela, a nije bila pokrivena. Kad se je to dogodilo, gospodin je otac brzo našao pokriće i za glavnicu i za kamate i za troškove. Poslovi su poslovi. Tu nema ni obzira ni sentimentalnosti. Je li stroj

kriv, kad radnika zahvati i odsiječe mu obje noge?! Da je pazio, noge bi mu ostale čitave i zdrave. Banka nije ništa drugo, nego precizan stroj, sa strahovito oštrim noževima. I drugi su poslovi takovi. Što tu može biti kriv Micek Križanić?!

On to nije mogao razumjeti, iako je govorio, da je izvrstan vjernik svete matere crkve, iako je bio što više i — crkveni otac. On očito nije na sebi osjetio niti da je čovjek stvoren na sliku i priliku Svevišnjega niti da je Krist umro na križu za — druge! Za cijelo to jadno čovječanstvo! On to nije znao, jer to nije nimalo važno za mjenice i druge najvažnije bankovne poslove.

Stoga nije mogao razumjeti ni postupak gospode Maravića i Prelića. Obojica su ugledni ljudi i veoma dobri gospodari, obojica su stekli, pa je upravo nečuveno, da pokazaše toliko neshvaćanja za njegov postupak. Što je najgore, oni su i moćni i uplivni u stanovitim krugovima, pa nije zgodno, nije dobro, da su s njime prekinuli. A očito je, da su prekinuli. Tako su mu rekli i otišli bez pozdrava. To ga je veoma uznemirilo. Neka oni misle o njemu, što hoće, samo da ih nema kao otvorene protivnike. To je neugodno. I kraj svega toga još dolazi i ona guska u Zagreb. Samo mu je još to trebalo! . . .

Opet je počeo naglo hodati gore dolje po sobi, griskajući gornju usnicu i smišljajući, što bi i kako bi. S doktorom je Franićem obračunao. Tu ne može biti promjene. S Prelićem i Maravićem svakako mora izgladiti taj mali nesporazumak. Oni moraju uvidjeti, da on radi korektno i dobro. Ne smiju biti zavrnuti, kad nijesu glupi. Moraju uvidjeti, da banka nije dom milosrđa, a direktor kakva trećoretkinja . . . S Milicom?! Neka ide do stotine đavola ona i njezina ljubav! Kao da on nema pametnijega posla?

U tome času zazvoni telefon. Micek objeručke poravna brkove, pristupi k stolu i diže slušalicu.

— Halo! Privrednička banka. Križanić! — reče povišenim, namještenim glasom. — A, ti si! Dobro, da si se javila, jer me već auto čeka i moram odmah otputovati u Koprivnicu. Vraćam se istom sutra poslije podne. Dođi u banku sutra u pet sati . . . Žao mi je, no ne da se odgoditi . . . Niti to. Čekaju me. Moram odmah otići . . . Uzalud bi sada dolazila. Žao mi je, no ne da se promijeniti . . . Zbogom, dušo!

Zatvorio je telefon i obrisao znoj sa čela. To je strašno s tom ženom! Ona se vlada, kao da je on u njezinim rukama, kao da ona ima na njega nekakovo pravo kao na svoj groš. Dobro se je sjetio i izvukao.

Današnji je dan upravo proklet. Neka! Proći će i to. Malko će se pritajiti, malko će se potuliti, a onda u zgodnom času napraviti skok, koji će ga potpuno pridići. Glavno je, da su poslovi u redu, a drugo će sve ići, jer drugačije ne može i ne smije biti.

Samo lagano, oprezno i ljubazno. Ljudi su toliko lakovjerni i lakoumni, da im se uvijek može pljunuti u lice, a da ne znaju, s koje strane dolazi i da, što više, niti ne vjeruju, da im je netko doista pljunuo u lice.

Samo polako . . .

XVI

Milica je iznajmila sobu s namještajem, te čeka mirovinu i vjenčanje. Ona bar vjeruje u vjenčanje, jer joj Micek još nije odlučno rekao, da se ne će vjenčati. On joj to nije ni natuknuo, već je odgodio i sam razgovor o tome zbog prevažnih poslova u banci i u drugim poduzećima. Ona je bila tužna i žalosna, no kako mu je vjerovala u svemu bez velikoga razmišljanja i kritike, i kako je već po svojoj duši bila spremna na svaku žrtvu za ono, što joj se je činilo veliko i dobro, tako je i to mirno snosila.

Sve je svoje dane provodila u pohađanju crkve, u molitvama i u ručnom radu.

Križanić je međutim zaokruživao svoje poslove.

Dobava je za vojsku vrlo unosan posao, no vidio je, da je trgovina s Austrijom pravi zlatni rudokop. Sve je točno ispitivao, tražio veze, proučavao vjerojatnost gubitka i dobitka, a međutim marljivo obavljao tekuće poslove.

Amalija je ozbiljno bolesna i upravo juri k svršetku. Tu se ne smije mnogo dangubiti. Već je nekoliko puta navijao razgovor na njezin imetak. Ona mu vazda odgovara jednako kao i ono, kad su se sporazumjeli, da će se on seliti k njoj. Micek se sam mora odlučiti, što će i kako će. Osjećao je, da bi bilo nužno, da se posavjetuje s ko-

jim odvjetnikom, no nikako se nije mogao odlučiti ni na taj trošak ni na vratolomiju, da nekom stranom čovjeku povjeri svoju slatku, skupocjenu tajnu. I koliko bi mu svaki odvjetnik računao, kad bi čuo i to, o kolikom se tu imetku radi!?

Uostalom nije Micek Križanić kozu sisao, pa da se ne bi dovinuo pravom izlasku! Banka ima svoga pravnog zastupnika. On ga može pozvati na savjetovanje, kadgod hoće, a predmet za razgovor ima vazda, pa će mu onda ispripovjediti i svoj slučaj. Naravno: s posve drugim licima, s pričom o ljubavi iz mladih dana, o zajedničkom sticanju, o dobročinstvima, koje je on njoj iskazao i o stotinu još drugih lijepih njegovih svojstava, djela i usluga, koje mu daju najveće i moralno i stvarno pravo na taj golemi imetak.

Kako je odlučio, tako je i učinio. Odvjetnik je došao, pozdravio gospodina generalnog ravnatelja s najvećim poštovanjem mlađega prema starijemu i sjeo na ponuđeni naslonjač.

Križanić se je ljupko smiješio, poravnao brkove, pa sjeo i on.

— Slučaj ste dra Franića, doktore, izvidili — počeo je Micek službeno i ozbiljno.

— U cijelosti, gospodine ravnatelju.

— Što svjetujete?

— S obzirom na čovjeka, o kojemu se radi, držim, da moramo biti veoma obzirni i strpljivi.

— Oprostite, doktore, ovdje se ne radi ni o Petru ni o Pavlu nego o poslovima! — odgovori Križanić uz prijatan smiješak, ali — odlučno.

— Da, da, gospodine direktore. Teoretski vi imate pravo, no u praksi mi ipak vazda moramo vezati poslove na ljude. Mi imamo posla s ljudima. U ovom slučaju mi imamo posla s jednom cijelom porodicom, koja će, čini se, u najkraćem vremenu ostati bez hranitelja. Štiteći interese banke, moramo biti ljudi, moramo biti kršćani.

Križanića su se neugodno dojmile riječi njegova pravnog savjetnika. Primio ih je kao prikor, koji mu je bio s tim neugodniji, što je dr. Franić veoma daleko i politički i društveno od toga gospodina, kao što je Miceku

bar po vanjskim znakovima veoma bliz. Svladao se je, da ne pokaže svoje zlovolje, no dužan nije htio ostati.

— Vi se, doktore, pozivljete na kršćanstvo! — reče i opet se izazovno nasmiješi i zavrti glavom. — To je lijepo i mi smo svi — dobri kršćani, ali čujte, što se pripovijeda: Vi imadete u svojoj pisarni raspelo, ali kad pravite troškovnike, onda dragoga Spasitelja okrenete k zidu, da ne vidi vaših računa! Tako se pripovijeda.

Odvjetnik se slatko nasmije.

— Nije tako. Vjerujte mi! Ja kod pravljenja troškovnika vazda mislim ne samo na svoj rad, na uspjeh i vrijednost predmeta, nego i na prilike onoga, koji će to platiti, a takav postupak ja mirne savjesti obavljam i pred dragim Spasiteljem.

— E, ja vam to ne znam. Tako pripovijedaju, pa — se non è vero, è ben trovato.*) Što se tiče dra Franića, vi ćete meni odgovoriti samo na ovo: da li za bančinu tražbinu postoji ili ne postoji opasnost?! Drugo sve pustite sada po strani.

— Kada smo uknjiženi na prvome mjestu na ovakom objektu, onda ne može biti govora o bilo kakovoj opasnosti.

— Uzmimo slučaj, da će dr. Franić ubrzo umrijeti, da iza sebe ostavlja samo dugova i da tiskara, za koju je napravljen dug, ne vrijedi ni groša. Još ćemo nešto pretpostaviti: da nijesu u redu ni tiskarini računi, za koje odgovara dr. Franić. Recimo, da je njega politika toliko zaokupila, da on nije dospijevao brinuti se ni za svoju pisarnu ni za tiskaru, pa su ljudi razvlačili, kako je tko htio i dospio. Ako tako sve pretpostavimo, što onda svjetujete, doktore?

— Gospodine direktore, prema vrijednome i požrtvovnom mužu najveći obzir, a prema njegovoj porodici pogotovo!

— Pustite to, doktore, s mirom. Pita se samo, da li je banka i u takim prilikama dovoljno osigurana?

— Bez sumnje!

*) Ako nije istinito, dobro je smišljeno.

— Ja sam, vidite, drugoga mišljenja! On će umrijeti, tiskara će propasti i banka ne će imati otkuda naplatiti kamata.

— I one su osigurane.

— Kad dođe do gužve, onda se moramo zadovoljiti sa šest od sto, a sada je četiri puta toliko. To je prilična razlika!

— To je istina, no opasnost ipak ne prijeti. Kuća je tu, tiskara je tu, a i dr. Franić je tu. Najzad mjenicu nije potpisao on sam.

— Kad on umre, ne će se nitko za to brinuti. Ako mi mjenicu sada protestiramo, ne će ostali potpisnici dati, da se utuži i naše su kamate spasene. Budite tako ljubezni, pak mi u ovome smislu, kako vam velim, izradite svoje mnijenje i prijedlog.

— Vi hoćete, da se mjenica protestira?!

— Bože, sačuvaj! Hoću samo, da se banka osigura. Ako doktora Franića tuže mnogi drugi, ne možemo mi skrstiti ruke.

— To znači, gospodine direktore, da mi moramo požuriti njegovu smrt i gospodarski slom?!

— Oprostite, gospodine doktore! Ja sam prijatelj dra Franića, no u prvom sam ja redu ravnatelj banke, koja je njegov vjerovnik. Gospodine doktore, ako vi ne možete izraditi to pravno mnijenje, izvolite pustiti bančine poslove, pak će to uređivati drugi. Ne želim nipošto, da vi učinite nešto, što je proti vašoj savjesti, ali ne mogu ni dopustiti, da banka pretrpi štetu, gdje bi je po mome mišljenju pretrpjela.

— Gospodine direktore, vi krivo sudite, ako je to sve, što ste mi o ovome slučaju rekli. Nemojte mi biti nepravedni.

— Dragi doktore — poče Križanić blaže i povjerljivo — vi ne pomišljate na odlučnu okolnost: ja sam siguran, da će ova mjenica dospjeti pred sud. Tu se slažemo. Dobro. Recite mi, nije li danas prema svijetu mnogo ljepše, da je utužimo sada, nego kad on bude ležao mrtav, okružen udovicom s petero siročadi?!

— Možda će se on ipak nekako izvući, a da ih ne moramo tužiti.

— Tu vam onda propada golem trošak. To je vaš efektivni gubitak. Osim toga — promjena pravnog zastupnika. Ja ću to predložiti... Što je u skladu sa zakonom, to je i pošteno.

— Ja ću se pokoriti — odgovori zastupnik i kukavno kimne glavom.

— Što se tiče zakonitosti i poštenja, ta su dva pojma veoma često razdaleko kao nebo i zemlja!

Micek se je zadovoljno nasmiješio.

— Ja sam unaprijed znao, da ćemo se nas dvojica složiti, jer u poslovnim stvarima mislimo vazda jednako. To smo već iskušali. Dakle s tom smo stvari gotovi. U redu. Sada dolazi jedna druga stvar. Nije bančina, no mogla bi još i biti. Zasada ne ćete na njoj zaraditi, no može se desiti, da zaradite vrlo mnogo. Još ćemo vidjeti.

I sada mu je potanko navijao i previjao svoj slučaj s Amalijom, ističući velike zasluge i požrtvovnost »toga gospodina za tu gospođu«. Pitanje glasi:

— Treba li praviti oporuku, kupoprodajni ili darovni ugovor?

Odvjetnik je pozorno slušao i svjetovao, da se pravi kupoprodajni ugovor, jer će ga nasljednici najteže pobijati. Ne će ga vjerojatno ni kušati pobijati. Micek je već bio točno proučio financijalne propise o pristojbama, pak mu se je činilo, da bi ipak oporuka bila najpovoljnije pravno sredstvo, jer je najjeftinije po njegovom shvaćanju. Osim toga, ako se pravi kupoprodajni ugovor, mora se položiti kupovnina i nasljednici će za nju pitati. Bilo bi veoma čudno, kad ne bi ništa našli, a ova gospođa ne će da im ostavi ni jednoga filira.

— Može sve raspoklanjati iz ruke u ruku — odgovori odvjetnik.

— To je istina. I ne može se tako lako pobijati?!

— Ne. Moje je mnijenje, da treba praviti kupoprodajni ugovor.

Micek je naoko prihvatio to mišljenje, no uistinu je bio za oporuku, a pritom je posve zaboravio na veliku pristojbu, koju će morati platiti javnom bilježniku za vođenje ostavinske rasprave. Njemu je bilo samo jedno pred očima: Kako on smije pred svijetom reći, da je glav-

ni dioničar privredničke banke, da kuću ima i da još može kupovati dvije trokatnice u središtu grada?! Otkuda toliki novac, kad još radi i s vojskom i pomalo vodi trgovinu s Austrijom?! Otkuda, kako, kada je stekao?! To ipak nije bez vraga. Nitko mu pametan ne bi vjerovao, da je stekao poštenom trgovinom, jer još nije ni godinu dana, što se je povratio iz zarobljeništva. Istina je, ti svi liferanti zgrću kao ludi, ali opet — dvije trokatnice! U središtu grada! To je kapital! Nikako, nego oporučno. Starica će lijepo napraviti oporuku: Ostavljam sve svoje pokretno i nepokretno uvaženome i odličnom bankovnom direktoru Miceku Križaniću u znak priznanja i zahvalnosti za velika dobročinstva, koja je on meni iskazao i zborom i tvorom. Tako! Nikako drukčije. Tu će jednim udarcem dobiti dvije trokatnice u središtu grada i priznanje, da ih je zaslužio — svojim dobročinstvima. Nije to mala stvar: dobročinstvima zaslužiti dvije trokatnice u središtu grada i ostati pošten i ugledan čovjek. To je nešto posve drugo, nego li tobože kupiti ih za svoje poštene pare i biti proglašen tatom i prevarantom!

Ta je stvar u redu. Pravnoga je savjetnika otpustio s veoma ljubeznim smiješkom i molio ga, da mu do sutra podnese traženi referat.

Uzeo je preda se spis stranačke tiskare i pregledao ga. Tu je položaj čist kao sunce: prezaduženost vapi u nebo. Treba smjesta ili likvidirati ili najaviti stečaj. Doći će do likvidacije. To je više nego sigurno. Dr. Franić je jednak svima tim idealistima, opozicionim političarima, koji se bace na politiku, pa pritom zaborave najprije na sebe, onda na cijeli svijet osim toga velikog ideala, koji se ne da ni unovčiti ni založiti ni pojesti. Naravno je, da onda moraju biti prezaduženi. Stranačke novine ne mogu izlaziti, jer pretplatnici čitaju, a ne plaćaju; stranka provodi agitacije, a pristaše se oduševljavaju, ali ne će da prinose za troškove; stranka treba velike klupske prostorije i pristaše dolaze rado u njih, ali ne pokrivaju troškove uzdržavanja. Da sve ne zapne, da se sve ne sruši, da se ne osramotimo, predsjednik plaća, dok ima čime, a kad nema više novaca, potpisuje mjenice.

Micek to zna točno i uvjeren je, da će nastati lomljava, čim dr. Franić zatvori oči, a tada će svi skočiti na njega, da i on prinese svoju žrtvu za uređenje tih pitanja i da banka žrtvuje bar koji dio svoje osigurane tražbine, a to nije moguće ni jedno ni drugo. On je dobar član svoje stranke, on je i predsjednikov prijatelj, ali — kakva to posla ima s njegovim računima?! Što je on bedastiji od ostalih pristaša, pa da prinosi više od svoje članarine?! On ljubi svoju Hrvatsku i zato joj je vjeran sin, ali nije on sam zvan, da se za nju žrtvuje. Sve po glavama, po broju, pa on svoj dio prinosi, ne žali on, ali — valja priznati, da bi on mogao prinositi i žrtvovati i manje nego mnogi drugi, jer — on bi mogao i bez Hrvatske i izvan nje vrlo lijepo živjeti s ono muke, što ju je stekao! Njemu je i ovako veoma dobro.

Potražio je telefonski dra Franića. Rekoše mu, da on sam vrlo dobro zna, da leži bolestan i da ne može doći k telefonu. Umolio je, da mu saopće njegov zahtjev, da se najhitnije sazove izvanredna glavna skupština tiskare radi likvidacije. Ako se to ne učini još danas, on će morati kao član ravnateljstva podneskom javiti sudbenom stolu pravo stanje stvari i otkloniti od sebe svaku odgovornost. To je govorio s najstarijim sinom dra Franića. Mladić ga umoli, neka počeka kod telefona, do to rekne tati. Mjesto njega javila se je gospođa i rekla:

— Pustite ga, molim vas, da bar mirno umre, a tada radite, što hoćete. Ako vas veseli, radite odmah, što hoćete, no pustite nas na miru i poštedite nas sa svojim prijateljstvom.

Zatvorila je telefon. Micek se je ugrizao za usnu i odmah telefonirao pravnom zastupniku, da mu napravi podnesak na sudbeni stol, kojim javlja on, Micek Križanić, da je tiskara prezadužena, a predsjednik ne će niti da idu u stečaj niti da likvidiraju, zbog čega on kao Micek Križanić, kao dioničar, kao član ravnateljstva, kao generalni ravnatelj Hrvatske privredničke banke d. d., kao valjan trgovac i kao pošten čovjek otklanja od sebe svaku odgovornost.

To će predati, a kad ne budu na vrijeme plaćene kamate — te dospijevaju za osam dana — mjenicu će pro-

testirati i tužiti. On ne može pred svojim ravnateljstvom nositi odgovornosti, da je zanemario svoju dužnost i radi toga doveo u opasnost bančine interese. Ne! To ne može i ne će, jer ne bi bilo pošteno, a on na poštenje pazi. Sve banke na cijelome svijetu imadu sumnjivih i poslova i tražbina. To onda ide u rubriku »dubioza«. Križanić je ponosno isticao, da od njegova nastupa u banku ona — briše tu rubriku iz svojih knjiga. Može propasti ne samo koji ludi potpisivač mjenica — za drugo i nije! — nego i nebo i zemlja mogu propasti, ali kod dobroga vodstva mora banka vazda dobiti glavnicu i kamate, koliko hoće, i proviziju, kolika joj treba. To je zakon i moral, to je pravilo bez iznimke, to je njegova vjera! Tako će biti i s gospodinom predsjednikom i prijateljem doktorom Franićem, pa otišla na bubanj ne samo Franićeva kuća, nego u njoj i njegov mrtvački lijes.

Bio je posve zadovoljan svojim zaključcima, pa po završenom uredovnom vremenu otiđe sav veseo svojoj dragoj Amaliji. K njoj je išao svaki dan, jer je smatrao potrebnim, da je drži vazda u dobrom raspoloženju, dok se je s Milicom sastajao jednom, najviše dvaput na tjedan. Uvjerio ju je, da je dnevno na političkim sjednicama, koje ne svršavaju nikada prije pola noći. Posve je naravno, da u to doba ne može k njoj dolaziti. Milica je i sama vidjela, da se politički događaji redaju munjevitom brzinom, a napose, da je ratna sreća posve okrenula na stranu neprijatelja centralnih sila, pa je razumjela, da te prilike daju i previše i briga i posla svima onima, koji su zabrinuti za sudbinu hrvatske domovine. Njezin je Micek svakako među prvima, pa ne može i ne smije odmicati od tih briga. Ah, sirota Milica! Ona je toliko patila zbog te njegove prezaposlenosti! Žrtvovala je svome luđačkom, mladenačkom grijehu cijelu svoju mladost, svu svoju snagu, sve svoje nade i — pomirila se s tom žrtvom, jer ju je prinijela iz nesebične i odane ljubavi. Dala je svu sebe i sada ne traži više ništa, nego da joj se pred svijetom, javno, po zakonu, po Božjem zakonu kaže: hvala! I eto, ne može niti to dočekati. Banka, poslovi, politika — sve je preče od njezine časti i njezine duše. Sve. Ona razumije, da je domovina doista preča, pogotovo u sadašnjim teškim i sudbonosnim časovima, ali ne vidi razloga, zašto se ne bi moglo služiti u isto vrijeme i domovini i porodici, koja — ne traži ništa nego tek da jednog jutra otiđu u crkvu, upišu se u knjige, onda opet — na rad za dragu domovinu. Njezino je strpljenje bilo na izmaku.

Micek je sav sretan i blažen došao k svojoj dragoj Amaliji i pripovijedao joj, kako banka pod njegovom upravom silno napreduje. To je malen zavod i takav će ostati, ali već sada ide u red najsolidnijih i najčvršćih, jer se zna, kad nekome Križanić dade zajam, taj ga je doista pokrio bar trostrukom vrijednošću, a redovito i još većom. Kamatnjak je znatno veći nego u ostalim bankama, no to je potpuno čist račun: Tko hoće zajam, hoće i kamatnjak.

I posao s vojskom napreduje vrlo lijepo. Naravno je, da sada mora nešto dati onima, koji preuzimlju robu, no to je već stostruko naplaćeno. Tu se zarade lijepi novci. Micek je prošao i ratište i Albaniju, pa znade, da naši hrabri junaci nijesu izbirljivi. Kad glad i bijeda udare na oči, onda se ne gleda, kakvo je što, nego samo, ima li ga. Država je jaka, ona može platiti, a što roba baš nije onakova, kako je ugovoreno, to ne može zato odgovarati Micek. Bolje robe nema ili su je pokupili drugi prije njega. Glavno je, da je roba!

Amalija ga je slušala i teško otpuhivala. Guši je, ponestaje joj zraka i obuzimlje je nekakova tjeskoba. Ona je sretna i zadovoljna, da ti poslovi tako lijepo napreduju, no pita se: čemu se njezin zlatni Micek toliko razdire poslom, kad bi mogao lijepo i mirno živjeti, pa koristiti i sebi i drugima!? Stekao je već previše za sebe samca. Treba otpočinuti.

— U grobu ćemo se napočivati! — odgovara on mirno.

— To će mene skoro stići.

— No, dušo! Nemoj tako. Još ćemo mi poživjeti.

— Ti da, ali ja više ne — reče ona turobno. — Moji su dani odbrojeni.

— Sigurno si mi zbog toga neki dan rekla, da bi željela, da čim prije ovo uredimo s kućama!

— Rekla sam tako . . . Da ti budeš zadovoljan.

— Tebi je do toga mnogo stalo, je li, dušo? — upita on nježno, nasmiješi joj se i pogladi je po čelu i kosi.

— Stalo mi je do toga.

— Da ti ispunim želju, mi onda možemo i ovo urediti. Meni je to svejedno, ali kad ti to želiš, ja bih onda svakako htio, da ti tu želju i ispunim.

Ona je šutjela.

— Razgovarao sam — nastavljao je on — s nekoliko odvjetnika, pa mi svi svjetuju, da to uredimo oporučno. Samo se tako očituje sva tvoja plemenitost i dobrota.

— Oporuka se pravi pred smrt — primijeti ona.

— Da. Prije smrti — odgovori Micek i glasno se nasmije. — Oporuku prave zdravi ljudi, jer se nikada ne zna čas smrti, pa za svaki slučaj mora biti sve u redu.

— Svakako želim — govorila je ona tiho i zamišljeno — da svojima ostavim polovicu nekretnina. Bio bi grijeh . . .

Križanić se lecne i htjede prigovoriti, no brzo se snađe i reče posve mirno i uvjerljivo:

— O tome sam i ja razmišljao. I o tom sam razgovarao s odvjetnicima. Ja želim, da se u oporuci vidi sva tvoja veličina i plemenitost, a ti opet moraš računati s mojom osjetljivošću i ugledom.

— Ti se protiviš, Micek? — Nemoj, molim te. Ti imaš i tako već sam više nego trebaš — govorila je ona blago i moleći.

— Varaš se, dušo. Ja nijesam protivan! — odgovori on. — Moramo samo naći zgodan način. Imaš li ti u mene povjerenje?

— Micek! Kakovo je to pitanje? Ti to najbolje znaš.

— Volim, da opet čujem.

— Ti si to vidio, kad sam ti izručila svu svoju gotovinu, koja vrijedi više nego pol vrijednosti kuća. Ja tebi vjerujem neograničeno.

— Hvala ti, dušo! Ja sam to znao i time sam računao, pa sam razmišljao i dogovarao se s odvjetnicima, kako bismo to najbolje uredili. I ja želim, da ostaviš veliki dio rođacima, jer i ako ne zaslužuju, tvoja su krv. Prosjaci su, jer nijesu za drugo rođeni, i taki će biti vazda,

pa da im sve ostaviš, ali neka bude. Ti moraš ostaviti i za dobrotvorne svrhe.

— Da, da — potvrdi starica veselo. — I to sam ti htjela reći.

— Vidiš, kako ja sve znam, što ti misliš! — usklikne on veselo. — Matici Hrvatskoj, Sveto-Jeronimskom društvu, Hrvatskom Radiši, Napretku, Braći hrvatskog zmaja, Uboškome domu i još mnogima treba dati, da tvoje čestito ime unesu među svoje dobrotvore i da o tome novine pišu. Ti to zaslužuješ.

— Za novine — pisale, ne pisale. Ja želim izvršiti svoju dužnost. To su narodni žuljevi, pa narod ima na njih i pravo. Hvala ti, Micek, da si i ti na sve to mislio.

Njemu je udarila krv u lice, pa je objeručke uhvatio brkove, da pokrije obraze. On zna još iz pučke škole, da je žensko stvoreno od rebra, u kojemu ima svega osim mozga, a sada mu tu istinu potvrđuje glupo buncanje te stare usidjelice. Nekakovi narodni žuljevi, nekakovo narodno pravo?! Neka ona samo makne na Mirogoj, pa nek je ne tište ti žuljevi. On će ih uzeti na svoje ruke.

— Ti si divna duša! — reče joj i blagim smiješkom prikrije svoje misli. — Kako ti rekoh, ja sam o tome svemu mnogo razmišljao. Stvar se mora izvesti mudro i pametno. Ja se nijesam mogao dosjetiti, pa mi moj pravni savjetnik reče: »Ta oporuka, gospodine generalni direktore, mora biti remek djelo pravne vještine, iz kojega će odsijevati i neopisiva plemenitost i veličina gospođina, no ujedno i njezino veliko i zasluženo povjerenje, koje dolikuje jednom Miceku Križaniću, čovjeku i generalnom direktoru jedne ugledne i solidne banke!« Tako mi je rekao. Ja sam se naravno branio od tolikoga laskanja meni, no složio sam se s njime u onome, što se odnosi na tebe.

— Je li ti rekao, kako on misli, da bi se to napravilo? — upita Amalija.

— Jest. On kaže, da ti mene imenuješ univerzalnim baštinikom, a zatim da se doda po prilici ovako: »Kako je moj prijatelj najbolji poznavalac i tumač mojih i želja i nakana, to neka sve ostalo i sa svima uredi, kako smo se dogovorili.« Tako po prilici. Tu je, kaže, predviđeno sve, što ti želiš i ujedno je izraženo neograničeno povjerenje,

koje ja zaslužujem i kao čovjek i kao generalni direktor jedne ugledne i solidne banke.

— Da ne bismo nikoga spomenuli? — upita ona malko začuđena.

— Ne, dušo. Kaže, da je to jedino pametno i pravnički dobro, jer sam Bog zna, tko će biti živ od tvoga roda, i koja će hrvatska društva postojati, kad ti umreš. Ovako se ne može dogoditi nikakova neprilika. Ja znam, da ti želiš, da polovica bude tvojim rođacima, a tri osmine ćemo odrediti za kulturna i humanitarna društva. Meni je dovoljno, da mi ostane jedna osmina. Tek toliko, da imam od tebe uspomenu. Jesi li, dušo, s time sporazumna?

— Potpuno — odgovori ona. — Polovica, tri osmine i jedna osmina. Vrlo dobro i pošteno.

— Vidiš, dušo, kako se mi u svemu slažemo! — usklikne Micek zadovoljno i poljubi je u čelo. — Ti si tako zlatna duša, da uvijek misliš samo najbolje i najplemenitije. Ja ću prema ovom dogovoru dati napraviti oporuku, pa kad god izvoliš, doći će svjedoci, da je pred njima potpišeš, i da je i oni potpišu.

Na Amaliji se je vidjelo, da baš nije najoduševljenija tim rješenjem, ali je pristala i više nije imala ni volje ni snage, da na tome što mijenja. Ostalo je pri tome.

Micek je bio potpuno zadovoljan i već je drugog jutra uzeo u ruke nekakovu debelu knjigu od A. Rušnova, koju je naslijedio u banci, pa po njoj neumorno listao. Tu je u toj staroj, požutjeloj knjižurini našao svakakovih pravničkih čudesa i gluposti. On se je morao upravo smijati, što je taj besposleni stari gospodin svašta pisao. Sve nekakove tužbe, pa cijeli zapisnici, odluke, osude i još koješta, baš kao da je on sam bio i prevario i prevareni, i vjerovnik i dužnik i zemlju imao i među preorao, pa sam sebe tuži, sam sebe brani i sam sebi sudi. Micek ne bi nikad mogao vjerovati, da taj dobri starac nije šenuo umom, da nije u njegovoj knjizi našao i krasnih uzoraka za pravljenje oporuke. To je bilo ono, što je on trebao! Odmah se je dao na posao i lagano, riječ po riječ, rečenicu po rečenicu, sastavio posve lijepu oporuku, kojom mu Amalija Markovac ostavlja sve svoje pokretno i nepokretno i preporuča mu, da sve ostalo uredi prema njihovom dogovoru. To se odnosi na sprovod, na čitanje svetih misa i na uređenje groba i spomenika.

Taman je metnuo zadnju točku, kad mu podvornik najavi gospođu Harambašić.

— Što ta hoće?! — reče on nervozno. — Neka uđe.

Za čas se pojavi na vratima lijepa, pristala mlada žena, u veoma ukusnom i jednostavnom odijelu. Njezina je prirodna, neusiljena jednostavnost i držanje odsijevalo otmjenošću plemenite i čestite žene, koja niti trpi niti pokazuje bilo kakove namještenosti i licemjerstva.

Za ručicu je držala maloga, crnomanjastog dječačića od koje četiri godine. Njegove su krupne crne oči otvoreno i bistro gledale u sijedoga gospodina.

Micek je ustao i pošao im u susret s dragim, prijateljskim smiješkom i pozdravio gospođu.

— Kako je divan taj mali junak! Isti tatica! — reče on iza pozdrava, pomiluje maloga po kosi i ponudi gospođi, da sjedne. Ona to učini, a mali sakrije lice u njezino krilo.

— Ne boj se, zlato. Ne će ti gospodin direktor ništa — reče ona, podižući djetinju glavicu.

— Ja se bojim. Oči, oči . . . — šaptalo je dijete.

— Čudno! — reče Micek. — Mene se svako dijete boji.

— To nije dobar znak, gospodine direktore — reče gospođa tobože u šali, sjećajući se narodnoga iskustva, da se djeca i životinje vole samo s dobrim ljudima.

Križanić se je na tu njezinu primjedbu usiljeno nasmiješio i upitao, čime joj može poslužiti. Ona mu je ispripovijedala, kako joj je njezin čovjek pisao, da mu pošalje stotinu kruna, jer da se očekuje skoro svršetak rata, pa da bi veoma povoljno kupio neke nužne i korisne stvari za kuću.

— Ovaj čas nemam novac pri ruci, a nema ih ni moja majka. Vi ste se sami ponudili, gospodine direktore, pak sam stoga slobodna, da vas zamolim za tu uslugu. Povratit ću vam prvoga.

— Nemojte mu poslati, milostiva! — odreže Micek.

— Kako mu ne bih poslala?! — iznenadi se ona.

— On ima i previše za svoje potrebe, pa taj novac sigurno treba, da pozajmi Lasiću ili kojemu drugom lumpu.

— To ne mijenja ništa na stvari, gospodine direktore. Ako moj muž to smatra potrebnim, zašto ne bi učinio?!

— Nije potrebno, milostiva. Nemojte mu poslati.

— Vi se možete i varati, a kad se i ne biste varali, ja bih mu ih ipak poslala, kad on traži.

— Ne, ne, milostiva. Lakoumnost se ne smije podupirati.

— Vršenje prijateljske i drugarske dužnosti nije lakoumnost.

— Kako rekoh, milostiva!

— Budite tako ljubezni, gospodine direktore, pak mi pozajmite stotinu kruna. Prvoga ću vam sigurno povratiti. Ovaj smo mjesec imali većih izdataka, a i našoj sam mamici, Tončekovoj — slala neke stvari. Nije njoj nužda, ali mora vidjeti, da na nju mislimo.

— Dobro, milostiva. Vrlo rado. Kako ja to vama ne bih učinio? — reče on i pruži ruku prema njoj:

— Jeste li donijeli mjenicu?

— Mjenicu?! Zašto mjenicu? — iznenadi se ona.

— To je, milostiva, tek bankovna formalnost — odgovori on sa smiješkom.

— Pa, vi ste mi se sami ponudili za uslugu, ako budem što trebala?! — govorila je gospođa u velikoj neprilici.

— I vrlo je rado činim, milostiva. Vjerujte mi, da sam sretan, što vam je mogu učiniti — odgovori on veoma ljubezno i uvjerljivo — no pri tome se moramo držati formalnosti, koje zakon propisuje.

— Mjenicu?!

— Da, milostiva. Vi ćete je potpisati, vaša gospođa mamica i još dva žiranta. Dobar mi je dr. Jerdan i naš gospodin Zoranić. Samo toliko, da je udovoljeno zakonu.

— Oprostite, gospodine direktore! — reče gospođa i ustane. — Vi ste mi govorili o vašemu prijateljstvu s mojim mužem i ponudili mi za svaki slučaj svoju prijateljsku uslugu. Oprostite mi. Ja sam vas posve krivo razumjela.

— Ni najmanje krivo, milostiva. Ja ću biti sretan, da vam učinim tu uslugu! — reče Micek i slatko se nasmije.

— Mi očito imamo različite pojmove i o prijateljstvu i o prijateljskim uslugama. Oprostite! — odgovori gospođa nakloni se i pođe.

— Onda ne želite, milostiva, zajma?

— Hvala, gospodine direktore. Kum Jerdan mi je rekao, da je kod Žige Neumana i Jevrema Stojkovića manji kamatnjak.

— O tome možemo, milostiva, govoriti. Ja ću vam i tu ići vrlo rado ususret. O, imam ja za prijatelje pogodovni kamatnjak! — odgovori on, trljajući ruke i navlačeći na usne prijateljski smiješak.

— Možda se ovdje i ne radi, gospodine direktore, o visini kamatnjaka. Radi se o nečemu drugom. Ja se klanjam — reče gospođa i otide.

Stotina kruna nije veliki novac, pa još samo na mjesec dana — ne bi se, Bog zna, koliko zaradilo, ali je Križaniću ipak bilo žao, što mu je taj posao izmakao. Ta je gospica očito mislila, da je direktor Križanić kakav lakoumni fantast, koji na prvu riječ vadi iz džepa novce i daje ih bez ikakove garancije. To bi mi bio posao za jednoga bankovnog direktora! Samo ga je smela u poslu. Koncept je oporuke svršio, pa bi sada trebalo da to dotjera i uredi. Sve bi bilo dobro, kad on ne bi znao, da ne zna pisati. Sve bi bilo lako, da ne izmisliše besposleni profesori te proklete zareze, pa točke, pa nekakovo rastavljanje riječi, kao da je to važno za bankovne poslove! Valja priznati, da je pametan samo posao s novcima i oko novaca, a tu nigdje ne treba tih profesorskih gluposti, pa ih onda uopće ne treba. Ipak ta će oporuka ići preko javnog bilježnika i pred sud, a tamo su sve samo besposleni i dangube, koji ne bi znali proračunati ni najobičniji kamatnjak, ali na ovakove besposlice paze. On u glavi proračunava kamate na svaku svotu, pa još nikada ne osjeti, da mu pritom smeta, što ne zna, gdje bi metnuo zarez, gdje točku, ali bi u oporuci moglo smetati.

Digne telefonsku slušalicu i zatraži neki broj.

— Halo. Privrednička — Križanić. Klanjam se. Jeste li napravili referat, doktore?... Da, da... u redu.

Budite tako ljubezni, pa mi ga sada donesite... Ne. Molim vas, donesite ga vi sami. Htio bih s vama govoriti... Do viđenja.

Tako. Sada će on to sve urediti. Bez filira troška. Sigurno je i on toliko pametan, da znade to sam svršiti. Kad bi morao sve plaćati, što bi onda njemu ostalo?! Sve bi pojeli ti nesretni odvjetnici! Dosta će se nagumati javni bilježnik, a baš bez ikakova truda i muke. Kad bi Križanić imao bar kakove koristi od toga njegovog tobožnjeg rada, ne bi mu bilo žao, što će ga morati platiti.

Pravni zastupnik mu je donio referat u stvari doktora Franića. Tražbina je u pogibelji. Čim se kamate na vrijeme ne plate, treba mjenicu prosvjedovati i utužiti. Ne smije se dulje čekati. Utužiti ne treba samo u slučaju, ako u roku od tri dana iza prosvjeda bude isplaćena cijela svota s kamatama.

Dok su oni još pripovijedali, podvornik najavi dra Jerdana.

— Zar nijeste znali, da imam konferenciju s gospodinom doktorom?! — reče Micek ljutito.

— Znao sam, gospodine direktore, i rekao sam — odgovori podvornik.

— Neka izvoli pričekati.

Pripovjedio je svojemu zastupniku, kako neki siromah iz njegova sela želi napraviti oporuku, pa se obratio na njega. On je tu napravio formular, pa moli gospodina doktora, neka to ispravi i neka dade prepisati u čisto, da se lakše čita, a on će već dalje uputiti onoga siromaha. Odvjetniku je taj posao bio veoma sumnjiv, no nije imao nikakova uporišta, da potanje ispituje. Učinit će sve, što se od njega traži i još do noći poslati gospodinu direktoru sve lijepo uređeno i prepisano. Otišao je.

Dr. Jerdan je pouzdano saznao, da dosadašnji banćin pravni zastupnik prodaje pisarnu i odlazi »u zasluženo stanje mira« — pa će banka uzeti novoga zastupnika. Križanić mu to potvrdi.

— Vi ste mi, gospodine direktore — reče mu Jerdan — govorili, da ćete nastojati preko svojih veza, da ja dobijem zastupstvo koje banke, kako bih se lakše i uspješnije mogao što više posvetiti političkome radu. Sada ste u

prilici, da svoju obvezu iskupite, a ja ću vam biti veoma zahvalan. Da budem iskren: na ovaj me korak goni gospodin Zoranić!

— Imate pravo, doktore! — potvrdi Križanić. — Ja sam već odlučio, da vas sam pozovem, da stavite pismenu ponudu, jer će se na idućoj sjednici ravnateljstva o tome raspravljati. Ne će se još definitivno riješiti, jer naš doktor još nije prodao svoje pisarne, no svakako će se uglavnom vidjeti, kamo kocka naginje. Ja ću bezuvjetno zagovarati vašu kandidaturu.

— Zahvalan sam vam — odgovori dr. Jerdan. — Time bi bilo prilično riješeno pitanje mojega osiguranja i ja bih se mogao skoro sav dati na narodni posao.

Otišao je, zadovoljan obećanjem, ali — ne vjerujući u uspjeh. Neki mu je nutarnji glas govorio, da Križanić ne može ni tu govoriti iskreno. Svakako će se dogoditi protivno od onoga, što obećava. On će već naći načina i mogućnosti, da to sve uvije u svoje slatke riječi, da lijepo pomiluje trljanjem ruku, no onda sve skupa prevuče hladnim, proračunatim smiješkom i — prevrne onamo, kamo kani. Sjednica je ravnateljstva samo izgovor, jer je više nego sigurno, da će biti onako, kako on rekne, pa kad bi želio dra Jerdana za pravnog zastupnika, on bi mu to odmah i rekao.

Uostalom on je išao, da to mjesto zatraži samo stoga, da još jednom više upozna gospodina generalnog direktora Križanića, rodoljuba i dobrotvora, u njegovoj pravoj slici.

XVII

Sprovod je bio veličanstven. Preko pedeset vijenaca, među kojima se je osobito isticala golema kruna od akacija sa strašnim bodljikama; desetak društava korporativno, a osim toga pet pjevačkih društava; tri glazbe; nepregledna povorka ljudi i žena. Iza porodice su išli najbliži njegovi suradnici, a u prvom redu generalni ravnatelj Micek Križanić. On je i na grobu stajao prvi do govornika, kojih se je izredalo toliko, da su već zamarali.

Svi su naravno zamijetili Križanića, te su mnogi i mnogi, suznih očiju za vođom, pomišljali, kako sada na-

staje strahovita praznina, koja će se teško ispuniti, ali — eto, uz mlađe, tu je još uvijek prokušani borac, oprezni i mudri Križanić. Ako ustreba, on je spreman na sve žrtve za čast i dobrobit Domovine. To oni svi znadu, jer su to ponovno, upravo nebrojeno puta čuli iz njegovih usta.

Drugi su, osobito oni mlađi, također suznih očiju, stiskali zube i pesnice, gledajući njegovu veličinu, kako se penje — na grob pokojnoga Franića.

On je stupao u povorci i poslije stajao na svježoj iskopanoj zemlji hladan, zagonetan kao sfinga, mrk, bez svoga uobičajenog poslovnog smiješka, koji te nuka i moli, da svakako kod njega kupiš kilogram riže ili sklopiš zajam uz dobro osiguranje i još bolje kamate. Ni s kim nije progovorio ni jedne riječi, osim kad je stigao pred mrtvačnicu. Tu se je sa svakim pozdravio bez smiješka i velikoga razgovora. Najsrdačnije je stisnuo ruku svome dragom dru Harambašiću. Inače sa svima hladno, tužno, kako i dolikuje nad odrom ljubljenoga, nezaboravnog i nenadoknadivog predsjednika.

U glavi mu je zujalo, kao u osinjaku, po utrobi su mu rovali neki đavoli, kao da će ga rastrgati, a i oko srca ga je nešto stezalo. Nije njemu mnogo stalo do toga, što tko o njemu misli, kad poslovi uspijevaju, jer je to najbolji dokaz, da radi i dobro i mudro i obzirno. Ipak nije mu svejedno, da li ga smatraju ubojicom i razbojnikom, gdje on nije ništa kriv. Upravo ništa. On je zaštićivao interese svoga zavoda, mjenicu prosvjedovao i utužio. Nije on kriv, što je ubrzo iza toga dospjelo još nekoliko mjenica, koje je dr. Franić bio potpisao nekim stranačkim prijateljima, a još manje je kriv, što one nijesu bile ni isplaćene ni produljene, pa ih je morao prosvjedovati i utužiti. Isto tako nije kriv Križanić, što je do toga došlo, da je Franić morao po što, po to prodati kuću, samo da ne dođe do dražbe i ravno petnaest dana prije smrti iseliti se i — umrijeti u tuđoj kući. Tko mu je kriv, što je on bio loš gospodar i što je smatrao svojom dužnošću, da mora pomagati svakome, koji dođe k njemu i zaplače?! Istina, neupućeni brbljaju, da mu je on računao prevelike kamate, da je svakoga stranačkog siromaha slao k Franiću po potpis na mjenicu, no to su sve zlobne priče. Ako su kamate

bile prevelike, nije trebao ni za tiskaru ni za druge uzimati zajma kod privredničke banke. Tu mu nije Križanić ništa kriv.

Jučer mu je Anka Talijan na neobičan način, upravo drsko bacila u lice, da je lihvar i ništarija, što nije dao prvenstvo na uknjižbu Gradskoj, da tako Franić dobije povoljan zajam i uredi sve svoje obveze i spasi kuću za ženu i djecu. Rekla mu je, da je to zločin, jer da bi i lični neprijatelj dra Franića bio uz onakove garancije drukčije postupao. To ga je upeklo i to mu još ni sada ne da mira. Ne žali on, što nije drukčije postupao, ali mu je krivo, što svaka babetina misli, da je zvana, da daje svoje mišljenje o bankovnim poslovima. Govore, da se je pokojnik upravo srušio kao trulo drvo, kad se morao seliti ispod svoga krova. Otada se više nije razvedrio, nije se nikada više ni osmjehnuo, iako mu bolovi nijesu bili neprekidno teški; govorio je vrlo malo i Križanića nije htio primiti, kad su mu najavili njegov posjet. Poručio mu je, da prima samo prijatelje. Sve je to istina, ali Križanić nije uviđao nikakove krivnje, te mu je savjest bila posve mirna. Uostalom on je i s procesima bio strpljiv. Dr. Franić mu je platio sve zaostale kamate, a on je rekao pravnom zastupniku, da ne požuruje, e da bi se prijatelj Franić iskopao i isplivao. Tu je banka doduše dobila četiri puta veće kamate, nego li bi joj bilo dosuđeno, no zato je čekala, a Franić je to sam prihvatio.

Neka mu predbacuju, što hoće, njega to ne smeta. Tako su ga ono pred dvije godine bili napali, što nije zastupstvo banke povjerio svome čovjeku i stranačkom prijatelju dra Jerdanu, a nitko nije htio uvažiti, da ne može njegovu banku valjano zastupati čovjek, kojemu je politika najpreči posao. On im to naravno ne može tumačiti, jer bi opet skočili na njega, da nema osjećaja, da nije prijatelj, da je lihvar i slično, pa je stoga rekao kratko i odrezano — nije ga htjelo ravnateljstvo! Psuju samo njega, a ipak su s njime svi dobri i kao neki prijatelji. To je najbolji dokaz, da je on pošten čovjek i da dobro radi. I za prevrata su ga po budžacima psovali i — s njime prijateljevali. Pa, to je i naravno: Nije valjda on sam zvan, da izlaže svoju glavu i kapital. Kažu, da se je bio sakrio. Što

bi se on krio?! Ima i pametnijih i uvaženijih ljudi od njega, pa su oni bili dužni, da govore i rade, ako nijesu bili zadovoljni, a on je i tako imao previše posla u banci i oko spasavanja obračuna s vojskom. Malo je trebalo, pa da pretrpi goleme gubitke, a to ipak ne bi bilo u interesu hrvatskoga narodnog gospodarstva.

Kad se je Harambašić vratio iz zarobljeništva, nekih desetak mjeseci iza prevrata, pokazivao je nekim prijateljima Križanićevu kartu iz Niša, u kojoj mu je javljao, da »još nismo dobili novce od kuće« i pripovijedao koješta o njemu. Križanić je to sve čuo i smiješio se tim izmišljotinama, no nije pripovijedao prave istine, kakovu ju je on zamišljao, nego je šutio. Uostalom da se je on vladao pošteno i kao drug i kao prijatelj, najbolji je dokaz u tome, što je dr. Harambašić s njime ostao dobar prijatelj, pa kad je položio doktorat i bio promoviran, Križanić mu je veoma srdačno čestitao i poslije toga sjedio s njime na stranačkim sastancima. Da je Križanić bio štogod kriv, odnosno, ako je on učinio štogod nečasno, ružno i nepošteno, a njegova mu okolica sve to opraštala i s njime dalje prijateljevala, onda ta samaritanska družina nema prava, da mu išto prigovara! On ima svoj posebni novčarski moral, po kojemu se gura naprijed i gomila imetak, pa kome je krivo, neka se s njime ne druži. Kad bi se to dogodilo, onda bi on ubrzo ostao sam, kao okresano drvo, i to je on dobro znao, pak je stoga s velikim zadovoljstvom pomišljao na kukavičluk i neodlučnost svoje okoline, znajući vrlo dobro, što o njemu misli.

Kad je opijelo bilo gotovo, ljudi su se bezobzirno gurali oko udovice i pokojnikove siročadi, da im stisnu ruku i reknu, kako i njih boli taj strašni gubitak. Gospođa je neprekidno držala ispruženu ruku i kimala glavom, šapćući riječi zahvale. Nenadano je trgla ruku k sebi, malko se ispravila, podigla glavu i okrenula se na desnu stranu k onima, koji su je okruživali. Križanić je stajao, držeći cilindar u ruci, i problijedio pod neočekivanim udarcem, no brzo se je snašao, pokrio glavu i okrenuo se, kao da je obavio svoju dužnost u najvećem redu. U onoj žurbi, gužvi i uzrujavanju nije te upadice opazio nitko osim Prelića i Jerdana. Iznenadili su se, no kako nije bilo ni vrijeme ni mjesto razgovoru, nije nijedan rekao ni riječi.

Križanić se je požurio prema izlazu i tamo našao Milicu. Bez riječi su se progurali do tramvaja i uvukli se u njega. Njoj je bilo veoma žao, što on nije uzeo auto, ali se nije usudila ništa reći. Ipak bi bilo u redu, mislila je ona, da se član stranačkoga vodstva i ravnatelj banke ne gura sa sirotinjom, a osim toga i šoferi moraju živjeti. Ako se ne će voziti ovakovi gavani, da tko će onda?!

U tramvaju su ga svi pozdravljali, a on je ozdravljao s prijateljskim smiješkom. Na Milicu se nije nitko ni osvrtao, jer je nije nitko ni poznavao. Na Jelačićevom su trgu izišli iz tramvaja i jedan čas stajali. Micek mora u banku, a Milica ide kući. Ima mnogo posla, jer se baš uselila u novi stan u jednoj gradskoj kući. Ima pune ruke posla, dok sve uredi i namjesti i dotjera.

Dok su još tu stajali, pristupi im gospodin Zoranić, sav u teškoj crnini, no sa smiješkom na očima.

— Gospodine direktore, čestitam! — reče Miceku, pružajući mu ruku.

— Što mi čestitate? — začudi se on.

— Stara je ovaj čas umrla!

— Umrla?! — iznenadi se on.

— Koja to stara? — upita Milica.

— Jedna dobra klijentica naše banke — reče Micek žurno i povuče Zoranića za kaput, hoteći ga upozoriti, da šuti. Zoranić nije razumio toga znaka, pa nastavi:

— Ja sam došao u autu s Mirogoja i baš ja pred njezinu kuću, a cura izleti na ulicu, i kad mene opazi, poče mi mahati rukom. Kako je moja radionica odmah u susjedstvu, cura me pozna. Izišao sam iz auta, a cura mi pritrči i upita za vas: »Gospodična, veli, ovaj čas umrije!« Ja sam joj obećao, da ću vas odmah potražiti.

— Šteta je — reče Micek mirno — ali je glavno, da je banka osigurana. Idemo, gospodine Zoraniću.

Milici je pružio ruku na oproštaj.

— Mi ćemo se vidjeti sutra, je li? — upita Milica.

Ne odgovori joj.

Ona je šutjela.

— Idemo, gospodine Zoraniću! — ponovi Križanić.

— Ja ću u Ilicu — odgovori poštovani Zoranić i obrati se Milici. — Već se dugo nijesmo vidjeli.

— Zašto ste čestitali gospodinu direktoru? — upita Milica.

— Eh, to vam je duga priča! — usklikne Zoranić veselo. — Dvije trokatnice, veliko dvorište, puno novaca, a sve upravo badava. Tako, znate ... Malo je valjda pomazio staru, malo je polaskao, pa eto sada sve u njegovim rukama. Majstor je on za takove poslove...

Ona je jedva prikrivala uzrujanost, a krv joj je navrla u obraze. Htjela je sve čuti i doznati.

— Poznaju li se već dugo? — upita naoko posve mirno.

— O, da. To vam je još predratna ljubav. Tako su mi pripovijedali stanari. A stara je već onda bila stara i nije je nitko htio ni pogledati. Kad je Križanić vidio, da su tu kuće i pare, onda se prihvatio posla i sada je sve njegovo. Ja to ne znam baš točno, ali stanari pripovijedaju, da već preko godine dana on ubire stanarinu i vlada se kao pravi gazda. Svaki je dan bio kod nje. Govorili su, da će se i vjenčati, pa ona, eto, umrije prije toga. A i sreća, da je tako. Rugaju nam se protivnici i napadaju nas radi njega i ovako dosta, a što bi istom bilo, da se je on, bogataš, radi imetka oženio s preko dvadeset godina starijom babom!

Oko Milice se je okretao cijeli svijet. Činilo joj se, da joj asfalt gori pod nogama i da se ujedno otvara pod njom bezdan, koji će je progutati. Glavom su joj letjele misli munjevitom brzinom i sve jedna prestizala drugu tako, da najzad nije ni sama znala, što misli i da li uopće misli. A poštovani je građanin Zoranić nastavljao svoju priču iskreno, potanko i prostodušno.

— Gdje se samo dade ušićariti i naoko ostati pošten, tamo srće naš Križanić, ako baš treba, i preko mrtve majke. Treba samo sačuvati ugled. Stoga vam on vazda pruža jednu ruku, da miluje, a u drugoj drži prašinu, da vam je baci u oči. Da nije, znate, tašt i častohlepan, pa da sve ne uvija u rukavice i svoj smiješak, onda bi se istom vidjela njegova duša. To mogu govoriti vama, jer ste i vi naša. Pred protivnicima mi njega svi branimo.

— Je li to njegova ljubavnica? — prošapće Milica kao u bunilu.

— Jest. Jest. Njegova šoca.

Došao je tramvaj za gornju Ilicu i Milica uđe u njega, a da se nije sa Zoranićem ni oprostila.

— Klanjam se, gospođice! — pozdravio je on i u čudu gledao za njom. Nije razumio, što joj bi, a ona uopće nije niti čula njegovih riječi.

Doletjela je kući u nekoj omaglici, zaključala stan, spustila se sva slomljena, satrvena na divan i zapala u grčevit plač. Plakala je od srca, bolno, glasno i prodirno, da je svaki oštri jecaj odjekivao kroz gluhe prazne sobe.

Križanić je međutim pohitao u Amalijin stan, žurno pokupio sve ključeve, zaključao ladice, strpao sitne dragocjenosti u džepove i onda prišao i stao kraj mrtvaca. Popipao ju je po ruci. Nema više Amalije! Njezino tijelo više nije ona. Hladna, ukočena masa. On je veoma pomno ponovno pregledao svaki komad namještaja, sve ormare, ladice i spremnice, da mu ne bi što vrednije ostalo. Znao je, da služinčad često ima ključeve, koji su se tobože bili izgubili, a isto je tako znao, da baš u smrtnim slučajevima nastaju prave pljačke i haranja po stanovima onih, koji iza sebe ne ostavljaju nikoga ili ostavljaju nepažljive ukućane. To se njemu ne smije dogoditi, jer bi sramota bila s tim veća, što se radi o tako dobrom gospodaru, kakav je on.

Kad je bio sa svim tim potpuno gotov i zadovoljan, odredio je djevojci, da nikoga ne pušta u stan i da nikuda ne izlazi. On će urediti sve, što je potrebno za prijevoz drage pokojnice na Mirogoj i za sprovod, brzojavit će rodbini i skoro se vratiti.

Kod pogrebnog je društva naručio sprovod drugoga razreda. U jedan mu je čas bila naletjela u glavu misao, da uzme prvi razred, no brzo se je predomislio. To bi ipak bila ludorija. U zemlju svakako dođe, pop svakako blagoslovi, pa bi onda bio upravo smrtni grijeh, da bez ikakova razumna razloga puni džepove pogrebnog društva. Nekoliko je puta naglasio činovniku, kod kojega je naručivao pogreb, da ne smije doći u novine vijest o pokojničinoj smrti. Ona je bila toliko čedna, pobožna i po-

vučena, da je to izričito zabranila. Sve mora biti što tiše i jednostavnije.

Iz tih istih razloga nije obavijestio ni njezinu rodbinu. Čemu da se ljudi uzrujavaju i da možda smatraju svojom obvezom, da dođu na sprovod, kad tu nemaju što tražiti! Pokojnica ih tako i tako nije trpjela, pa bi joj sigurno bilo i na drugom svijetu neugodno, kad bi ih gledala oko svoga leša.

Sve je prošlo u najvećem redu i po utvrđenom rasporedu. Na sprovodu je bio Micek, nekoliko stanara i nitko više. Tako je dobro. Tako je to i moralo biti. Čim se je vratio sa sprovoda, dao se je na potanko, najtočnije pregledavanje stvari, koje su ostale u Amalijinom stanu. Odlučio je, što će rasprodati, a što zadržati i otpremiti k sebi, da taj stan čim prije isprazni i dade u najam. Grijeh je, da te krasne prostorije stoje prazne, kad mogu dati vrlo lijepu svoticu svakoga mjeseca. Oporuku je prijavio kod nadležnoga javnog bilježnika i vladao se u svemu kao potpuni, isključivi i jedini gospodar dviju krasnih trokatnica u središtu grada.

Dobio je poziv na sjednicu stranačkoga vodstva. Kad ga je primio, osjetio je neku tjeskobu. Sve ga je nešto nukalo, da ne ide. Međutim na pozivu je pisalo, da je to žalobna, komemorativna sjednica za pokojnim drom Franićem. Poziv je potpisao potpredsjednik dr. Prelić. Da se ne odazove, sigurno bi mu zamjerili i mnogi bi pomislio, da mu je neugodno ili da se boji i stidi. A čega bi se on trebao stidjeti?! Čega bi se trebao bojati?! On se je služio svojim pravom, on je vršio svoje dužnosti kao bankovni direktor, pa što je možda radi toga stradala porodica dra Franića, njega se to ne tiče, a kamoli da bi ga zbog toga trebala još i savjest peći. Svakako će otići. To će učiniti s tim prije, što osjeća, da je on poslije Amalijine smrti bezuvjetno najjači i najuvaženiji čovjek u cijeloj stranci. Sigurno je dvaput jači od najbogatijega, a to danas mnogo znači. Ići će svakako. Ako bi mu koji što spomenuo u nezgodnom obliku, znat će on to lijepo i uspješno odbiti. Eno: dr. Franić je upropastio stranačku tiskaru, a da još ni danas nijesu obračuni likvidirani! Je li tome kriv Križanić ili predsjednik?! Kako je gospodario u svemu, tako je radio i sa svojim imetkom. Doživio je ono, što doživljuju svi, koji drže, da moraju svakom pomoći i preporoditi cijeli svijet. Pomagao je prosjake, da i sam kao prosjak otiđe s ovoga svijeta. Možda je imao bolesne ambicije, da bude bar donekle bliz Kristu, koji je naučavao, da se siromasi prvi puštaju u kraljevstvo nebesko?! To mu je uspjelo, pa ako je i generalni direktor Križanić štogod tome pridonio, trebaju mu biti zahvalni, a ne da ga još i napadaju zbog toga, što je pomagao prave nakane svoga predsjednika.

Sjednicu je otvorio dr. Prelić svečanim govorom. Svi su oko dugačkog stola stajali i ukočeno gledali preda se osim Jerdana i Harambašića, koji su bili na kraju stola, u kutu, i češće izmijenili nekoliko riječi. Nešto su se očito dogovarali. Kad je potpredsjednik završio, svi su njegov govor popratili turobnim poklikom »Slava našem predsjedniku«. Posjedali su. Za riječ se javlja dr. Jerdan.

— Božja je volja — počeo je on — da nas je ostavio naš zaslužni i požrtvovni predsjednik. Pred tom činjenicom mi ne možemo učiniti ništa drugo, nego da se poklonimo. Ima međutim nešto, što je u našoj moći, a to je, da iz svoje sredine izbacimo bezobzirno i nemilosrdno sve one, čiji rad i nazori ne odgovaraju ni kršćanskim ni općeljudskim, pa ni našim nazorima o moralu i poštenju. Čim se netko nalazi u našoj sredini, mi nosimo odgovornost za njega i njegov rad sve dotle, dok je s nama. Mnogo je, gospodo, na svijetu najokrutnijih zločinaca, koji se kreću i po kolibicama i po palačama, a da im ne može ništa nijedan pozitivni zakon. Usprkos toga oni ostaju zločincima u očima svakoga čovjeka, koji je ćudoredno odgojen.

Među prisutnima je nastalo gibanje, a Križanić se je očito uznemirio. On nije doduše ni pomišljao, da bi se Jerdanov govor mogao odnositi na njega, no ipak mu je neugodno, da se tako govori, jer mu se je sve činilo, da mu taj mladac pruža ogledalo pod nos.

— Molim vas, gospodine doktore, prijedlog! — upade predsjedatelj u riječ. — Nemamo mnogo vremena.

— Stavit ću prijedlog, a molim, da se od mene ne traži, da ga potkrepljujem dokazima, jer su notorni, te da se glasuje pojedinačno. Predlažem, da se zavazda isključi

iz stranke gospodin direktor Micek Križanić i da se ujedno pozove, da položi mandat gradskog zastupnika.

Miceka je podbio samrtnički znoj. Toj se drzovitosti nije nadao. To je prvi dojam u prvoj sekundi. Već je u drugoj sekundi pokušao, da izraz lica ublaži svojim uobičajenim smiješkom, no taj ga je pokušaj još više izobličio. Oči su mu sijevale paklenskim bijesom i srdžbom. Instinktivno je osjetio, da mu još jedina nada leži u kukavičluku i neiskrenosti ostalih drugova, od koje je on i dosada živio.

Zavladao je tajac kao poslije nenadane eksplozije. Tu časovitu zabunu upotrijebi dr. Harambašić, ustane i reče, ne tražeći riječi:

— Savezno s ovim prijedlogom neka se zaključi, da sutra iziđe u našem glasilu ova obavijest: »Na jučerašnjoj je žalobnoj sjednici za pokojnog predsjednika dra Franića vodstvo jednoglasno zaključilo, da se g. Micek Križanić zavazda isključuje iz stranke s razloga, što njegov društveni rad, njegovi nazori o sticanju, moralu i poštenju stoje u nepomirljivoj opreci sa shvaćanjem naše stranke. Ujedno je pozvan, da položi mandat gradskog zastupnika, koji je dobio samo kao stranački kandidat«.

— Izvrsno! — javi se prvi dr. Maravić.

Taj je usklik probio zaprepaštenje, te njih nekoliko rekoše u jedan glas, neka se glasuje o oba prijedloga. Križanić je mijenjao boje u licu, strahovito se uznemirio i pogledao k dru Preliću, kao da želi zatražiti riječ. Ovaj je bio u neprilici i neodlučan. Sam je već prekinuo svako lično općenje s Križanićem, no ipak mu se je činilo, da je udarac odviše drastičan, pa onda i nepravedan.

— Želi li tko od gospode o tome govoriti? — upita on, očekujući, da će se možda stvar ipak riješiti bolje, nego se može i nadati.

— Ja molim riječ na osobnu primjedbu — javi se Križanić promuklim, nesigurnim glasom.

— Ovo nije bila osobna primjedba, nego prijedlog, da vas bacimo naglavce napolje! — vikne Jerdan i naglo ustane.

— Molim, gospodo, mir! — opomene dr. Prelić.

— Gospodine predsjedniče — vikao je Harambašić — ne može biti debate i farizejskog natezanja o stvarima, koje mi svi osjećamo kao najsramotniji žig. Neka se glasuje!

— Gospodo, radi se o mojoj časti — mucao je Križanić i ustao.

— Nitko ne dira u vašu poštovanu čast — vikne Jerdan. — Neka vam bude, ali daleko od nas! Gospodine predsjedniče, odredite glasovanje o stavljenim prijedlozima.

— Dopustite mi, gospodo — mucao je Križanić. — Proveo sam cijeli vijek s vama, pa dosada nitko ništa...

— To je naša sramota! — upadne mu dr. Harambašić u riječ. — Sramota onih, koji su to podnosili. Dosta je bilo vašega licemjernog poštenja u granicama kaznenoga zakona.

Nastala je graja. Svi su počeli vikati, tumačiti, dobacivati. U Križanićevom mozgu sijevnu tračak nade, da će oko toga drskog prijedloga nastati toliko natezanje i gungula, da će najzad ostati sve — pri starome. Međutim ugasio se i taj tračak, kad je predsjedatelj stišao buku i pozvao drugove, da dignu ruku oni, koji prihvaćaju stavljene prijedloge, a ruke podigli svi osim Križanića i predsjedatelja dra Prelića.

— I ja sam za prijedloge — reče dr. Prelić u najvećoj tišini.

Križanić osjeti, da mu ponestaje svijesti, pak se objeručke nasloni na stol i procijedi više očajno nego bijesno:

— To mi je hvala...

— Izvolite se udaljiti, gospodine Križaniću! — pozove ga dr. Prelić. — Ako mislite, da vam činimo nepravdu, slobodno vam je, da se prizovete na stranačko veliko vijeće.

Skamenio se je. Nije se micao s mjesta. Oči su mu munjevitom brzinom sijevale po dvorani, te nije vidio ništa i nikoga. Svi su oko stola sjedjeli, gledali u njega i čekali, da se makne, da iziđe. On je šutio i stajao.

— Napolje! — vikne nenadano dr. Jerdan, skoči, otvori vrata, a zatim uzme Miceka za ruku i gurne ga prema vratima.

— Ali zašto to sve, gospodo?! — prostenje Križanić.

— Zato, što ne spadate među narod, koji se mora žrtvovati i raditi kao jedan čovjek! — odgovori Jerdan i zalupi mu vrata za petama.

Dospio je na ulicu, a da ni sam nije znao, kako. Našao se je u svojoj sobi, sjeo na stolicu kraj stola, podbočio glavu na ruke i teško otpuhavao.

— Zašto?!... Zašto?!... Zašto?!...

To je bilo pitanje, koje mu je neprekidno kao pakleni usijani svrdao vrtalo po mozgu. Nije nikako mogao dobiti odgovora. Što je on skrivio, da se na tako grub i bezobziran način plaća njegov tridesetgodišnji rad u stranci? Rad? A što je on radio, u čemu se je očitovao taj veliki i dugotrajni rad za Boga i Domovinu?! Koja je razlika između njegova političkog rada i rada kojega običnog, pristojnog birtaša s periferije, koji je pristaša stranke i očekuje, da se kod njega drže stranački sastanci? I ništa više. U tome je njegov rad: on je pristaša. Križanić nije dao odgovora na to pitanje, jer bi vjerojatno bio morao priznati, da onaj birtaš za nagradu svoje vjernosti traži — samo posjet gostiju, a Micek traži najviše časti, ugled, poštovanje i priznanje. Obojica traže, doduše, nezasluženu nagradu za obično vršenje dužnosti bez obveze, ali kolika razlika u prohtjevima i ocjenjivanju?!

Dugo je ostao tako naslonjen, a da nije došao ni do kakva zaključka, dok mu najednom ne sijevnu pred očima golema ploča, na kojoj su živom žeravicom gorjela slova »kapital«. Jest! Što njemu tko može, dok on raspolaže golemim imetkom, koji se je sada popeo na nekoliko milijuna?! On je gazda, on je stekao! I gle: čini se, da ga oni doktorski derani Jerdan i Harambašić baš najviše i preziru zbog tog imetka. Razlog može biti samo u tome, što su oni nesposobni, da sami stiču, pa onda preziru sve one, koji nijesu kao i oni. Što bi moglo biti drugo? Već je više puta čuo, da je poštena zarada samo ona, do koje se dođe svojim radom i trudom. U redu. Zar se on nije trudio i radio? Zar nije škrtario i štedio toliko, da je mnogo puta legao bez večere, samo da ne razmijeni krune? Zar to nije žrtva i muka? A on ju je često pridonio!

Što će samo reći građani, kad sutra pročitaju, da je isključen iz stranke? Tu treba nešto učiniti, treba nešto žrtvovati. Da, da... Osnova je tu. Morat će nešto potrošiti, no neka bude. Na svaku će stranu grada poslati po jednoga. Čim brbljaviji, tim bolje. Dat će im za vino i večeru, a za sigurnost mu moraju doći drugog jutra referirati, gdje su sve bili i s kim su se sastali. Stvar je vrlo vjerojatna: Gospodinu generalnom direktoru Križaniću prijeti velika opasnost od vlasti. U njemu gledaju najopasnijeg neprijatelja države, koji će biti još opasniji, kad sada bude na stranačkome velikom vijeću izabran predsjednikom stranke. Da to spriječe i da ga unište, odlučeno je u ministarstvu unutarnjih poslova, da ga zatvore i satru. Narodu je šteta takoga borca, pa da se vlast predusretne i prevari, on je tobože isključen iz stranke. Naravno, to nitko iz vodstva ne smije priznati, jer bi onda on dospio u buharu mjesto Križanića, pa će svi pripovijedati, da je isključenje doista ozbiljno.

— Izvrsno! — prošapće Micek i malko se odmah razvedri. Kroz dulje će vremena tako slati svoje ljude, da naprave zbrku, pa će stvar i zaspati bez velike buke i sramote. Na mandatu se ne će zahvaliti, jer bi se onda činilo, da radi sporazumno s vodstvom stranke ili bar da se boji. Ne će ići na sjednice, pa će ga jednog dana brisati.

Tu će morati nešto potrošiti za tu fakinažu, koja će obilaziti po birtijama, no nema drugog izlaza. Što se njega tiče, on se ne bi ni za uhom počešao. On više ne treba ni stranke ni njezinih pristaša ni toga nekakvog dragog i milog naroda. Svi će doći k njemu, koji budu trebali novaca, duboko se klanjati i još ponizno moljakati. Zato je lako. Ne treba on njih, nego oni njega, no ipak ne bi bilo pametno, da stvar pusti i da se doista povjeruje, da je on čovjek, kojemu nema mjesta u poštenom društvu. To bi bila glupost. On osjeća i zna, da bi o njemu trebao bar jedan članak doći u čitanke i pučkih i srednjih škola, da djeca nauče, kako se stiče, a ovamo — izbačen iz stranke kao čovjek, koji je i bez morala i bez ikakova ljudskog osjećaja! Ne može se to tako pustiti...

— U redu! Tako je dobro, pa neka sikću, kolikogod hoće. Čim prođe šapat od usta do usta: to je samo trik,

Križaniću prijeti životna opasnost, jer je dobar Hrvat! — nitko više ne će moći poštovane građane uvjeriti o protivnome i njegov će ugled samo porasti.

— Izvrsno! — usklikne on posve vedar i zadovoljan, sa svojom zmijolikom glavom. Ustane, poravna objeručke svoje sijede brkove i ushoda se po sobi. Bio je sam sa sobom potpuno zadovoljan. A kako i ne bi?! On se uopće ne može sjetiti, da je ikada što ukrao, oteo ili koga prevario. Kamate? Kamate su kamate. Netko zarađuje motikom, netko svojom glavnicom. Tèžâk je po to i po to, novac po to i po to. Tko treba težaka, taj ga i plaća. On je vazda radio u granicama zakona. Jest, ono sa satnijskim novcima na prvi i površan pogled kao da nije u redu, ali je u redu i ono. On je novce spasio, prenio ih preko Albanije i donio ih kući. Tu je tražio one, kojima su novci bili određeni. Nije mogao pronaći ni jednoga jedinog. Nema ih. Pomrli su po Srbiji, Albaniji, Italiji i Francuskoj. Je l' de, dakle, da njima novac nije mogao predati, iako ga je sačuvao od najveće opasnosti i u samoj Albaniji, kad su oni kadetski proždrljivci bili zaćorili, da mu ga otmu!? Je li ga mogao njima predati?! Nije. Da ga vrati onome, od koga ga je i primio?! Ehe! Gdje je on?! Već su mu se i kosti raspale. Nema više ni onog bataljona ni one pukovnije ni one divizije. Nema više ništa. Nema čak ni onih knjiga, kroz koje je taj novac proveden i gdje je poručnik Micek Križanić potpisom potvrdio, da ga je primio i preuzeo. Za sve se je on to — onako iz daleka! — zanimao i doznao, da je sve propalo. Radi toga taj novac doduše još nije postao njegovim, ali svakako imade on na njega veće pravo nego itko drugi, jer ga je samo on spasio i sačuvao — čak i od onih hajduka u Albaniji! Kad je bio zarobljen, mogli su mu novac oduzeti kao državno vlasništvo, koje prelazi neprijatelju kao ratni plijen. S punim pravom! On ga je spasio, on ga je zaplijenio za sebe i sada je njegov! Njegov?! Pa da, da jest. Savjest mu je mirna. Novac je njegov, jer nitko nema na njega većega prava nego li on, a i tko znade, da li je vraćen ili ne?! Sve je to pravo i pošteno. Cijeli je njegov rad pošten, pa ne će dopustiti, da ga itko blati. Neka su ga isključili. On i ne spada u društvo, u kojemu nešto znače neki Jerdani, Harambašići i slični zelembaći...

U tome mu umovanju dođe pred oči Milica. Na nju je ovih dana bio posve zaboravio, toliko je bio zaposlen oko Amalijina ukopa i sređivanja njezine ostavštine. Nije čudo, što je on na nju zaboravio, ali je čudo, što se ni ona nije javila. To nije njezin običaj. Možda se zabavila uređivanjem stana?! Eto, kako je i tu Micek pokazao, da ima i srca i duše! U gradske kuće se ne može useliti nego porodica s više članova, kojoj je stan veoma, veoma potreban. Za nekoliko je stanova predano nekoliko stotina molba, o kojima je odlučivao posebni odbor gradskih zastupnika. On je i bez molbe i bez odbora — samo šanuo gospodinu načelniku i Milica je dobila stan od dvije sobe i kuhinje! Poslije su se neki protiv toga bunili, no nije se nitko usudio u to pitanje ni taknuti, jer načelnik treba svog savjetnika Križanića, koji pazi na svaku gradsku paru, a Križanić treba načelnika za svoje dalekosežne novčarske osnove, pa sve ide kao po loju, a Milica — uređuje stan! I onda još kojekakvi klipani predbacuju Križaniću, da se ne brine za svoje ljude! Istina jest, da je time i njemu veoma mnogo pomoženo, jer je stan jeftin, pa će Milica moći živjeti od same svoje mirovine, dok bi inače sigurno tražila od njega pomoći. Bilo bi mu je teško odbiti, a još teže dati joj novce, pa je i to divno riješeno. Ipak ne može nitko javno ustvrditi, da je on baš samo zbog toga njoj pribavio taj stan, jer je poznato, da je ona vrlo dobra Hrvatica, koja već zbog toga imade prvenstvo pred kojekakvom bezbojnom klateži.

Sigurno je i ona zbog toga presretna, pak će se možda smiriti i prestati misliti o nekakvome vjenčanju i sličnim glupostima. Dosada ju je jedva držao na uzdi. Nije ona mnogo o tome govorila, ali joj je vidio na svakoj kretnji, na svakom pogledu i u prizvuku svake riječi vječno pitanje: kada ćemo pred oltar?! On je to ćutio, pa je morao vazda izmišljati kakav novi razlog za odgodu i malo pomalo spremati čas, kad će se oboje nasmijati toj ludoriji. Gdje je njima do toga?! Kao da nemaju pametnijega posla nego plaćati popu nekakove pristojbe, pa onda trošiti za goste, pa uređivati stan, a zatim, poslije, biti vazda spremni, da ih gnjave različni besposličari, koji bi vjerovali, da su »supruzi Križanić« presretni, što ih vide pod

svojim krovom. To bi mi bio taj sveti sakramenat, za kojim toliko čezne i žudi ona idealistkinja, kao da joj je osamnaest godina! Troškovi i gnjavaža i ništa drugo! Proći će to nju.

Što će ona reći, kad sutra pročita, da je Križanić isključen iz stranke?! To će biti za nju strahovit udarac. Podivljat će od tuge i sramote. Sramote?! Kakve sramote? Križanić se je u čudu ulovio na tome pitanju. Dakle: ipak sramota!

Počeo je naglije šetati i poslije dugoga razmišljanja odluči, da će se svratiti k njoj sutra, kad pođe u banku. Njoj će biti veoma krivo, što će je zateći još neuređenu i nepočešljanu, no on joj tu ne može pomoći. Preče je, da je pripravi i upozori, da je to isključenje samo nužni manevar, nego da čeka, dok se ona uredi i dotjera, da ga može primiti kao kakova djevica. Zanimljiva je ta ženska duša. Već su decenijima najintimniji prijatelji i ona još uvijek nastoji, da pred njim bude tajnovita, čarobna, poželjna i pomalo daleka u svome ženstvu. Križanić to nije nikako mogao razumjeti, pa ju je već bezbroj puta pitao za razjašnjenje toga postupka. Milica se je vazda nasmiješila, ovila mu se oko vrata i — nije ništa tumačila.

Bit će joj krivo i sigurno će se pred njim sakriti. Ne će ga pustiti ni blizu, dok se ne uredi. Svejedno. On će se ipak svratiti. Već i tako nije bio s njome od Franićeva sprovoda. Mora se svratiti. Možda bi bilo dobro, da otiđe posve rano?!

Svukao se je i legao u krevet oko jedanaest sati. I dalje je razmišljao o večerašnjem događaju i sve se više i više učvršćivao u uvjerenju, kako su to sve gluposti nezrelih derana. Počeo ih je psovati najpogrdnijim izrazima i u tome zaspao dubokim i mirnim snom pravednika, koji zna, da su milijuni osigurani i da se plode i onda, kad on spava, a ne treba ih ni obrađivati kao zemlju ni timariti kao stoku. Samo ih pustiš na miru, a oni puštaju pupoljke, cvjetaju, zore i rode kao pomamni.

Sanjao je, kako su se dva njegova milijuna odvojila od ostale svoje braće, nadula se, uzdigla se i poprimila oblik nekakovih ogavnih kućetina, a iz njihovih je zidova curila svježa ljudska krv. Zagledao se je bolje i opazio, da su

u zidovima još živi ljudi, te iz njihovih rana teče krv. Micek pomisli, kako su ti glupani bili neoprezni, pa dospjeli u zid, kad se u tom času zidovi njegovih dragih milijuna stresoše i stropoštaše ravno na njega.

Kriknuo je u sav glas i skočio iz kreveta.

Bilo je sedam sati. Sunce je udaralo na prozore. Protro je oči. Prva mu je pomisao bila, da ne može k Milici. Prekasno je. I ne će!...

XVIII

Kada se je dosita isplakala, ustala je, naslonila se na otvoren prozor i duboko udisala svježi zrak. Osjećala je u glavi i u grudima strahovito težak pritisak.

Nije to došlo nenadano. Njezina je duša već godinama krvarila, no ta njezina ženska, dobra i blaga duša nije dopuštala, da i jedna kaplja njezine krvi, da i jedna mrvica njezinog jada i boli padne na njegov obraz i prikrije ono, što ona želi, da u njemu gleda. Ona je slutila, ona je skoro znala, da njezin Micek ima posebne nazore o poštenju i moralu ili da ih uopće nema, nego živi po nagonu i računu. Čini ono, što mu se učini zgodno, bez ikakova obzira na bilo kakova etička načela. Sve je ona to uvidjela u dugom nizu godina, ali se nije nikad usudila, da o tome razmišlja, da to pitanje malko razgoli, raščisti i razradi do kosti. Što više: ona se nije usudila ni samo toliko, da sama pred sobom prizna, da to i takovo pitanje postoji. Nikada! Strepila je i pred samom pomišlju, da bi poljuljala svoj divni žrtvenik, na kojemu je prikazala sve svoje najljepše i najdivnije. Komu je ona to prikazala, komu se ona to žrtvovala? Svemogućemu, koji je stvorio — Čovjeka, njezinog čovjeka Miceka Križanića. Njemu je ona to sve položila na žrtvenik, prikazala i spalila na ognju svoje neograničene ljubavi. Svršeno je. Žrtva je primljena, darovi su izgorjeli, dim se je izgubio u nebesima. Sve je svršeno. Ostao je samo žrtvenik. Ostao je samo njezin Micek, gord, ponosan, tvrd i nepomičan u svojoj astronomskoj proračunatosti. Zar da poruši i taj jedini spomenik svoje mladosti, svoje duše, svoje ljepote i svoje najviše žrtve?!

Ne, ne. To ona nije mogla učiniti. Snaga joj je bila preslaba još i za tu žrtvu. Što je čula, nije vjerovala; što je slutila, zagušila je u klici i živjela u svojim snovima, u svojim čežnjama i svojim sanjama, gledajući u svoga viteza u mladenačkoj, djevičanskoj slici i mašti.

Ona hoće da i sada preko svega prijeđe, no udarac je pretežak. Ne radi se o slučajnoj pogrešci, u koju zapadaju i žene, a kamoli ne ti lakomi i lakomisleni muškarci koji u slučajnim vezama ne vide ni grijeha ni poniženja ni kaljuže, nego samo nasladu — ne radi se o takom slučaju. To je proračunato, dugogodišnje trgovanje sa svojim ponosom, a sve — za dvije trokatnice. Tako je rekao poštovani Zoranić, a on ne zna lagati...

Tu je Milica nehotice i nenadano počela razmišljati o Micekovom imetku. Ni o tome se nije prije usuđivala pobliže raspravljati. Sada joj je sijevnulo pred očima golemo bogatstvo, a kraj njega stoji Micek, trlja ruke i smiješi se. Ne zna ona, koliko je to bogatstvo, no on joj je jednom zgodom natuknuo, da kani kupiti gradilište i podići četverokatnicu i to na najdivnijem gradilištu u Zagrebu. Međutim poslije se je predomislio samo s tog razloga, što je gradilište bilo preskupo i što bi bio — »dosta velik dio svoga kapitala uzidao«, kako je on rekao, a to mu se nije dalo, jer je dugim preračunavanjima došao do zaključka, da mu novac više nosi u banci, nego li bi nosio u kući. Iz toga svakako slijedi, da se radi o imetku od nekoliko dobrih milijuna. Kako je moguće, pitala se je sada Milica, da običan čovjek zgrne tolike pare, a da nije imao ni velikog dućana ni tvornice ni bilo kakova drugog poduzeća, u kojem drugi ostavljaju svoju krv i kosti, a vlasnik zgrće pare, a da nije, pravo rečeno, ni pseta prehranio. Kako je to moguće — na pošten način?!

Prepala se je toga pitanja i nije se usudila, da dade odgovor. Nema sumnje, da su to tuđi žuljevi, tuđa muka, narodni imetak. O tome nema sumnje. Kojom je vrsti zločina poštovani rodoljub i dobrotvor Križanić sjeo na taj narodni krvavi znoj, Milica nije htjela, nije se usudila ispitivati, jer joj je bila strahovito bolna i sama pomisao na to pitanje.

Bilo joj je sada žao i to, što je dobila stan u gradskoj kući, jer je svijesna, da je devedeset devet od sto molitelja potrebnije nego ona. Micek se je vazda isprsivao, da je on u gradskim stvarima strog i korektan kao i u svojim osobnim računima, a gle: gdje se radi o pogibelji, da bi on morao svojoj nesretnoj žrtvi dati koji filir mjesečno, tu je velikodušno podmetnuo — općinska leđa. S toga i jesu u gradske kobile vazda — prazne jasle i izderana leđa. Tako je lako biti »korektnim« onome, koji nema ni srca ni savjesti ni osjećaja za ljudsku bijedu! Inače je on »dobar« kršćanin, lijepo priman u društvima najčasnijih crkvenih dostojanstvenika, jer svi tako primaju — bankovne direktore kao općenito veoma spremne, čestite i uvažene ljude. Zbog toga je i Križanić i čestit, pošten, ugledan i uvažen. On je toliko »korektan« kao gradski zastupnik, da svi strepe pred tim njegovim poštenjem. Međutim čim prijeti opasnost njegovome prokletom filiru, ode poštenje do vraga! Razumije se, načelniku je prikazao Milicu kao žrtvu političkih progona, koju su bacili u mirovinu zbog toga, što je čestita žena i uzorna Hrvatica. Nije spominjao, što je on učinio toj upropašćenoj, raskajanoj, čestitoj i pobožnoj grešnici! O tom je šutio ugledni direktor Križanić, a kad su ga bili neki napali u stranačkoj mjesnoj organizaciji, da za svoje ljude ništa ne čini, drsko je i cinično spomenuo Miličin stan kao stranački uspjeh!

I tako ona sada sjedi u gradskoj kući, a sve joj se čini, da se je pred njom otvorila provalija, u koju mora propasti. Spasa nema. Što je bilo, bilo je. Pred očima joj se redaju slike prošlosti, koje su odviše očite, odviše jasne, a da i slijepac ne bi uvidio, da je ona Miceku vazda bila samo puka igračka, samo časovita naslada kao čaša dobroga vina i podbogom ništa više. Ona je snivala anđeoske snove o divnoj kršćanskoj porodici, a on ju je primao kao običnu bludnicu. Nikako drukčije. Tražio je samo njezino tijelo ne pomišljajući, da je u tom tijelu divna i velika duša, koja je sagriješila, ali — samo njemu, jer mu je dala i sebe i tijelo na vječna vremena, a da se ne bi bila ni pobojala ni pokajala samo da je ovako surovo ne zgazi prostačkom čizmetinom. Toliko je u njega vjerovala, toliko je uspavljivala svoj razbor, samo da ne bi počela raz-

mišljati o onome, što je bezbroj puta načula i što joj je bilo tako opasno, ubitačno blizu i na dohvatu zdrava razuma. Ona je ipak uspješno i svijesno izbjegavala razmišljanje, samo da mu može i dalje vjerno, odano i prijegorno služiti kao izgladnjelo i prozeblo pseto bezdušnu gospodaru. Njoj je to uljuljavanje i zalagivanje same sebe bio potreban opijum, koji joj je ulijevao snage, da ustraje — na svome žrtveniku.

A sada je sve srušeno jednim udarcem.

Što će učiniti?... Dala se je na posao i uređivala svoj lijepi stan. Odlučila je, da će jednu sobu lijepo namjestiti i iznajmiti, da se tako uzmogne prehraniti. Njemu se ne će više javljati. Ne. Što je bilo, bilo je. Mladost je prošla, ideali su pokopani, a ostalo još nekoliko kosti i nešto mesa, da zadrži tu na zemlji dušu do Božje volje. Sigurno je njezin mladenački grijeh prevelik, a da bi mogla naći još na ovome svijetu smirenje i oproštenje.

Spavala je veoma slabo. Neprekidno je gledala pred sobom Micekovo bogatstvo i onu nepoznatu pokojnicu, iza koje ostaju dvije trokatnice. Tražila je po novinama, e da bi našla kakovu vijest, iz koje bi mogla zaključiti, tko je ta žena. Nije ništa našla. U rubrici je umrlih bilo mnogo različitih imena, naišla je i na ime Amalije Markovac, no nije bilo ničega, po čemu bi mogla vidjeti, da je to baš ona sudbonosna žena, koja se je sa svojim trokatnicama ispriječila između nje i njezinoga dragog, ljubljenog Miceka.

Odlučila je, da mu se ne javlja. Čekat će, da vidi, kada će se on njoj javiti i kako će se držati. Odbit će ga suho i odlučno... Sve je gotovo, sve je svršeno... Ne će ga više ni pogledati... On je za nju mrtav, mrtav za vječnost, pa ako joj se i približi, ako joj se i javi, ona će se začuditi i reći: »Tko ste vi, gospodine?! Ja vas ne poznam, ja vas nijesam nikada vidjela. Tko ste vi? Što želite?«... On će se posramiti i otići ili... Ili će pasti pred njom na koljena, proplakati kao ljuta godina i moliti je, da mu se smiluje i da mu oprosti...

On se međutim nije javljao, a nije ni dolazio. A ona ga je očito nestrpljivo očekivala i željela, pa joj je bilo strahovito teško. Bila je toliko očajna, te je na časove po-

mišljala, da se zatvori u svome stanu i nikuda nikada više ne izlazi. Hodala je posve bezumno i nesvijesno kao zvijer u krletci. U takom su je raspoloženju zatekle novine, u kojima je objavljeno Micekovo isključenje iz stranke. Kad joj je pao pogled na tu vijest, ona se je trgla, prišla bliže prozoru, da bolje vidi, problijedila, zadrhtala na cijelom tijelu i čitala riječ po riječ. Pročitala je, pa ponovno počela glasno:

...»s razloga, što njegov društveni rad, njegovi nazori o sticanju, moralu i poštenju stoje u nepomirljivoj opreci sa shvaćanjem naše stranke.«

U tom je času zaboravila na svu svoju nesreću, na svu svoju bol i poniženje, odbacila novine i zapala u grčevito jecanje, šapćući, uzdišući, stenjući:

— Micek, zlatni, nesretni moj Micek!... Kako je to strašno, kako je to grozno i užasno!

Osjetila je neki unutarnji glas, da poleti k njemu, da ga utješi, da mu pomogne u toj strahovitoj katastrofi. Sigurno tu ne bi nitko mogao tako lijepo i uspješno pomoći kao dobra i ljubljena žena, jer je samo njezino srce ogledalo i oruđe, koje do mikroskopskih sitnica odrazuje, prima i rastvara boli ljubljenoga muža. Ona bi mu pomogla, ona mu mora pomoći. Mora, mora, mora...

Žurno se je oprala, da joj se na licu ne vide tragovi suza, obukla se, zaključala stan i pohitjela u banku. Mora, mora, mora... On nju sada treba, ona će ga ohrabriti i pridići, ona će ga utješiti. Išla je veoma žurno i nije nikoga vidjela, kraj koga je prolazila. Neki su je i pozdravili, no ona nije primjećivala. Po glavi su joj se motale najrazličnije misli, a sve su se skupljale, zaokružavale i svršavale u jednom jedinom vapaju i želji: pomoći mu... Nije joj ni jednoga hipa naletjela u glavu misao, kako je ono i ona bila već došla do zaključka, da Križanić nema ni moralnih ni društvenih načela, koja bi mogla uroditi čim drugim osim isključenjem iz svakoga čestitog društva... To je iščezlo, nestalo je njezinih poniženja i boli, jer — on je i ponižen i uvrijeđen, a ona, žena, anđeo i ljuba, samo mu ona može pomoći!...

Kad je doletjela u banku, htjela je žurno sunuti u njegovu sobu na prijateljska vrata, da što prije bude uz

njega, da mu dade napitak snage i ponosa, no podvornik joj je zakrčio put.

— Oprostite, milostiva — rekao joj je. — Ne smijem nikoga pustiti unutra. Gospodin generalni direktor ima konferenciju.

— Kakovu konferenciju?! Ja moram unutra! — vikne ona i odgurne podvornika. On se nije dao. Stao je pred njom na vrata, raširio ruke i spriječio joj je prolaz. Bio je jači od nje.

— Ne budite smiješni! Vi mene poznate?! — počela je Milica umolnim glasom. — Moram odmah gospodinu direktoru. On me treba! On me čeka... Moram...

— Sada ne možete.

— Poznate li vi mene? — upita nenadano i blaže.

— Kako ne? — odgovori podvornik i nasmiješi se smiješkom, koji je Milicu ujeo za srce. Bilo je izvan svake sumnje, da on dobro zna, što je ona Križaniću, i da je ocjenjuje svojom mjerom.

— Molim vas, idite i recite gospodinu direktoru, da sam ja tu i da bih željela s njime govoriti samo nekoliko riječi.

— Ne smijem, milostiva. Vjerujte mi, ne smijem.

— Meni za volju. Ne bojte se ništa, kad vas ja šaljem.

— Milostiva, ne smijem. Rekao mi je gospodin direktor, da ni za živu glavu ne smijem nikoga pustiti unutra. Ni Boga Oca! Tako mi je rekao.

— Tko je kod njega?

— Nekakvi advokati i još nekakva gospoda.

— Molim vas, recite mu, da sam ja tu. Ko Boga vas molim. Ništa se ne bojte, kad vas ja šaljem — molila je Milica plačnim, isprekidanim glasom. — Ne će vam ništa, kad čuje, da sam ja tu.

Podvornik se je dugo skanjivao, no najzad ga ganuše suze, koje su se zaiskrile na Miličinim očima, i lagano otvori prva, pa onda druga tapetirana vrata.

— Vi ste najobičniji nitkov i Erbschleicher![1]) — viknuo je krupan muški glas.

[1]) Onaj koji vreba, kako bi došao do nasljedstva, na koje nema prava.

— Vi mene, gospodine, ne možete uvrijediti! — odgovorio je Križanić nasilu mirnim i prigušenim glasom.

— Ništarija lihvarska! — dreknuo je opet onaj prvi glas.

— Napolje! — viknuo je Križanić.

Milici se je zamaglilo pred očima i bila bi se sigurno srušila na pod, da je nije uhvatio podvornik, koji je upravo naglavce letio u predsoblje, zatvarajući za sobom vrata.

— Koga to baca napolje? — prošapće Milica.

— Mene! — odgovori podvornik. — Samo mene. Vama smijem reći: nema kuraže, da baci van one, koji ga psuju.

Milica je kao omamljena zateturala prema podvornikovoj sobici i nemoćno se, sva skršena, spustila na stolicu.

— Molim vas čašu vode.

Podvornik joj je žurno dodao čašu.

— Recite mi, o čemu se tu radi? — molila je ona, pošto se je malko smirila.

— Vama mogu reći, jer vi i tako sve znadete — odgovori podvornik. — Ja ne znam sve točno, ali vidim, da je nastala vražja utrka zbog onih trokatnica, dionica i novaca. Došli su njezini rođaci i sve traže, a gospodin generalni ne da ni pare. Znate... On ima pravo... On je pošten čovjek, pa ne da svoga... Kažu mu, da je krivotvorio oporuku, da stara nije znala, što potpisuje, i spominju sluškinju i neke stanare, koji su to već sve rekli javnome bilježniku. Ne znam ja točno, ali tako sam pohvatao jučer i danas, što sam čuo. Gospodin će vam direktor sve pripovijedati. Vidim, da su krupni i važni poslovi! — govorio je podvornik veoma stručno, pošto se je oporavio od pretrpljenog straha.

Milica je bila zaprepaštena. Pitala se je, da li je to sve moguće, da li je Micek sposoban za takova djela?! Sposoban? Kažu, da je glad najstrašniji gospodar, a glad za zlatom najkrvoločniji razbojnik. Da li bi on bio sposoban, da krivotvori oporuku?! Njezin dragi, jedini Micek... Nije moguće! Mora biti nešto drugo. On nema škola, posve je samouk, genijalan samouk!.. Vjerojatno, moguće... sigurno on nije sposoban da krivotvori, ali

je mogao staru navesti ... zavesti i u tom poslu počiniti koju pogrešku, koja će mu skrhati vrat... Skrhati vrat Miceku, ljubljenome, dragome njezinom čovjeku?! Posve je sigurno, da je on sve zasnovao u granicama zakona, no nesreća je u tome, što baš kod oporuke treba poznavati propise ne samo kaznenoga nego i još nekoga drugog zakona! A Micek je njoj često govorio, da kazneni zakon zna napamet. Njega zna i pozna, ali ne zna drugih zakona... Njezin divni, nenadmašivi samouki nije mogao dospjeti na sve, a čega se je prihvatio, to je i izvršio točno onako, kako je želio. Nije mogao na sve dospjeti... Vjerojatno je tu nastala praznina, u koju će zakoniti nasljednici zabiti klinove i minirati cijelu zgradu.

— Jeste li mu rekli, da sam tu? — upitala je Milica, kad se je malko smirila.

— Nijesam dospio, milostiva. Bacio me je napolje još prije nego sam i zinuo. Još nikad nije bio tako bijesan... Gospodin generalni direktor...

Ona je ustala i pošla van.

— Recite mu, da sam tu bila.

— Hoću, milostiva — odgovori podvornik, pozdravljajući i zatvarajući za njom vrata.

Otišla je u telefonsku javnu govornicu i zatražila njegov broj. Dugo je čekala, dok joj se je javio.

— Micek! — govorila je ona, svladavajući jecaje. — Ja znam, da ti sigurno trebam. Ja bih ti tako rado, tako od srca bila pri ruci, Micek moj jedini...

— Ne gnjavi me! — odgovorio je on skoro bijesno i zalupio je slušalicom na telefonu.

— Micek, Micek moj zlatni, svladaj se — govorila je ona plačnim glasom, ali nije više nitko slušao. Nekoliko je još puta uzalud zvala, zatvorila telefon, platila razgovor i odvezla se tramvajem prema svojem stanu. Kad je na zadnjoj stanici izašla, nije krenula kući, nego je neodlučno stajala. Došao je tramvaj s protivne strane. Milica se je popela u kola i sjela. Dovezla se je do Jelačićevog trga, tu izišla i nekoliko časaka nepomično stajala, a zatim je bez razmišljanja, kao stroj, pošla žurno prema banci. Podvornik je stajao u predvorju pred svojom sobom na onom istom mjestu, na kojem ga je ostavila.

— Jesu li još uvijek tu? — upitala ga je prigušenim glasom.

— Otišli su ovaj čas — odgovori on isto skoro šaptom.

— Jeste li čuli poslije viku?

— Skoro su se potukli — šane podvornik. — Rekli su, da idu odmah na policiju radi pokućtva i zlatnine.

Milica je pošla dalje. Podvornik je spriječi.

— Ne, milostiva! Ne smijem vas pustiti. Gospodin je direktor rekao, da ne smijem nikoga pustiti. Ni vas. To mi je rekao. Izričito mi je rekao.

— Je li sam?

— Jest, ali — ni vas! Tako mi je rekao.

Milica ga je tako naglo i neočekivano gurnula i sunula na vrata, da je bila unutra prije, nego li se je podvornik mogao snaći. Poletio je za njom, no ona je već bila kod Miceka.

Sjedio je za svojim stolom, podbočio glavu objema rukama i teško otpuhivao. Kad je Milica upala u sobu, trgnuo se, ustao, žurno poravnao brkove i obrve i uperio u nju miran i hladan pogled.

— Micek moj zlatni, ja sam tako nesretna! — promucala je ona i htjela ga ogrliti, bacila se prema njemu, da mu pane oko vrata.

On se je izmakao i hladno upitao:

— Zbog čega si nesretna?

— Zbog tebe, Micek moj dragi — odgovori ona i brizne u plač, spuštajući se na naslonjač, na koji se je bila oboćila, da ne padne, kad se je Micek izmakao, da izbjegne njezinu zagrljaju.

— Kad si budala kao i Zoranić, kad mu vjeruješ — odgovori Križanić odrezano, okrene se, pristupi k prozoru i zagleda se na ulicu.

Te je riječi zatekoše, plač joj prisjede i ona se osvijesti.

— Micek — reče dosta mirno — nemoj preda mnom glumiti. Meni je sve i previše jasno! Ja sve znam i sve vidim i dosta sam čula, ali...

— Ne filozofiraj i gledaj, da se izgubiš što prije — reče on odlučno, okrećući se prema njoj. — Ja ne trebam tvoje moralne propovijedi.

— Micek, pa ja sam došla, pa ja sam... — govorila je kao u bunilu, strahovito iznenađena njegovim neočekivanim ispadom. — Pa, ja ti sve praštam, što si meni učinio...

— Ne trebam ja ničijeg oproštenja!

— Pa, ja sam došla, da ti pomognem, da te utješim, Micek; da budem s tobom... Ja ne trebam ništa za sebe...

Križanića su iznenadile njezine riječi, pa već skoro htjede biti nježniji, no u istom mu času sijevne mozgom misao, da je sada ipak najljepša zgoda, da je se riješi jednom za vazda. Zakipilo je, pa zašto da on sada na to puše? Neka prekipi. Moglo bi mu biti poslije žao, kad bude trebao na nju trošiti i možda plaćati liječnika. Dosta je dvije sahranio. Tu doista nema računa za sličnu samaritansku službu. Stan joj je jeftin dao i time učinio za nju više nego i sam njezin rođeni otac. To je više nego pošteno.

— U čemu bi ti mene trebala tješiti? — upita on s ciničkim mirom i unese joj se u oči.

— Pa, radi isključenja, radi ovih, što su sada tu bili i radi — i radi sebe i radi svega...

Ona je bila toliko smetena i iznenađena, da nije sama više znala ni što je govorila ni što bi počela.

— Tako dakle, milostiva?! — cikne Micek, hotice bijesno. — Tako!? Hahahaha! To su mi prijatelji! Vjerujete im i mene trebate tješiti — je li?!

— Ali, Micek?! Ja sam s tobom, ja sam...

— Hvala! Izvolite se udaljiti! Ne trebam takove utjehe. Selite se! Nosite se iz ovog poštenog zavoda, jer ću zvati redarstvo!

— Micek, ti si lud!

— Naravno: sada sam još i lud! Iskoristite me, isišete me, izmamite gospodske darove i potpore, a zatim — »Ti si, Micek, lud!« — Naravno, da sam lud, kad imam previše srca i savjesti. Naravno... Lud sam. Umjesto da vas guram nogom u ponore kao mačiće, da mi ne smetate na putu, ja se raspekmezim, ja se, budala, i zaljubim u svaku babetinu — reče, naglo se prekine u riječi i klone u naslonjač.

— Micek! — prošapće Milica kao u bunilu.

— Dobro, dobro... Hajde sad kući — reče on mirnije, pribirući snagu. Naglo se osvijesti, uspravi se i ljubazno je pogleda, pobojavši se, da mu ne bi tu napravila kakovu neugodnost, a to ipak jedan generalni direktor ne smije dopustiti... Dosta je bilo s onima čas prije.

— Micek! Molim te... Da ti pomognem...

— Sada trebam samo mira. To mi je najveća pomoć. Sada trebam samo mira...

— I od mene?

— I od tebe. Hajde sada lijepo kući — reče naoko posve mirno, ustane, uzme je jednom rukom za njezinu ruku, a drugom oko pojasa i povede je prema vratima. — Neka te ništa ne zabrinjuje. Ja fućkam na isključenje i na...

— I na mene? — ubaci ona.

— Ako treba, onda i na tebe! — odgovori on mirno, no s prizvukom smiješka tako, da ona nije bila sigurna, da li govori još uvijek ozbiljno ili se je doista udobrovoljio.

— Micek, slatki moj Micek, dopusti mi, da još malko ostanem s tobom — molila ga je plačnim glasom.

— Ne, ne. Imam posla — odgovori on čvrsto i odlučno. — Ja ću već jednom doći k tebi. Sada me pusti s mirom i ne brini se. Ja ne trebam ni tutora ni sveca... Sad hajde, a ja ću ti već jednom doći...

— Kada, Micek?

— Vidjet ću. Čim dospijem. Uostalom to nije ni važno... Važno je drugo... Odlazi!...

— Micek! Micek, što si grozan! — šaptala je ona kroz suze, a vrata su se za njom zatvorila. Bez pozdrava i cjelova, bez zagrljaja i stiska ruke!... I to je za onu djevojačku šetnju na Grmoščicu, koju sada ne bi mogle otkupiti ni svetačke zasluge...

Opet je sjeo k stolu. Bio je zadovoljan s rastankom. Bez histeričkih scena i ispada, mirno i odlučno, a za pametne ljude i previše jasno. Neprilika je samo u tome, što je očito, da ta žena više nije pametna. Ona je samo zaljubljena, pa prašta i Amaliju i nogomet iz stranke i njegovu posve neosnovanu i nelogičnu surovost. Prašta sve ta

zaljubljena ženka, noseći na koplju odanosti kao na stupu sramote — svoju divnu mladost, svoje presveto Djevičanstvo, uvijeno otrcanim krpama svih snova i zanosa svoje divne djevojačke duše; noseći sve te razrušene ostatke ostataka, posrće, pada i — ne predaje se, već sve prašta! On to vidi i osjeća, da je s takima teško izići na kraj, no on ne sumnja, on se ne boji, već udara, juri i nasrće k uspjehu. Svršavao je on s drukčijima, pa će i s njom. Posve mu je sporedno, što ona misli o njegovom isključenju iz stranke. Još je sinoć pomišljao, da bi i njoj morao baciti prašine u oči, no sada je posve drugoga mišljenja: Neka ona vjeruje novinama i neka ga prezre. To njemu sada i treba...

Vjeruju i drugi, pa može i ona. Danas je sreo nekoliko svojih dobrih i osobnih i stranačkih prijatelja, pa kad su ga opazili, okrenuli su od njega glavu. Sreo je i svog dobrog prijatelja Naceka Zadarića i javio mu se. A Nacek?! Odmjerio ga je od glave do pete, posprdno se nasmiješio i okrenuo od njega glavu. Jest, jest. To je onaj isti Nacek, kojemu je on pred ženidbu pozajmio pedeset kruna. Tako mu sada vraća taj mesar i kućevlasnik, kojemu je on prijateljski pomogao. A zašto?! Zar je on bolji ili gori od njega? Koliko je boljih i gorih od njega?! Takav je svijet! Neka vjeruju svi. Neka vjeruje i Milica. Neka mu se više nikada ne javi. Što će mu njezino prijateljstvo?! On je dosta sam sebi, jer je samo tako sam i osamljen miran i siguran, da ga ne će nitko oplijeniti i opljačkati...

XIX

Prošlo je nekoliko burnih, teških i opasnih dana u neprekidnom trganju i otimanju s nezasitnim rođacima, njihovim odvjetnicima i policijom. Milici se nije ni javio, a ni ona njemu. Čini mu se, da ju je čuo, kako je dolazila u predsoblje i nešto pitala podvornika, no kad ga je pitao, podvornik je odlučno porekao, da je dolazila. Porekao je i sav pocrvenio.

Bio je siguran, da mu laže. Već ga vara i taj skot, kojega je s ulice, iz blata izvukao za jaku i metnuo ga na kruh, k toploj i masnoj zdjeli svojega velikog srca, svoje

neiscrpive dobrote i svoje — baš svoje rođene banke. I on ga vara i laže mu, da ona ženetina nije bila tu i da nije uhodila njega — generalnog direktora Hrvatske privredničke banke, koja je njegovo gojenče i njegova jedina vjerna drugarica i prijateljica...

— Zašto ga uhađa?! Gdje joj je obraz, gdje joj je nekakav opjevani ženski stid i ponos?!... Opjevani ponos. A tko je to opjevao, tko je to izmišljao i slágao kao kakva histerična žena u vrućici neispunjenih halapljivih želja i čežnja?! Tko je izmislio priču o nekakovoj plemenitosti i uzvišenosti ženske duše?!... Nekakav Jerdan, nekakav Harambašić i još kakvi drugi besposlenjaci, pokvarenjaci i dangube, koji ne privrijediše ni najbjednije dionice najlošijega dioničarskog društva...

Harambašić?! — Da, baš taj Harambašić, s kojim on ima posla, koji podmetnu polugu pod ugled... Ne, ne: ne pod ugled, nego samo pod položaj gospodina generalnog direktora... I njegov prijatelj, suludi Jerdan, koji misli po svojoj pravničkoj mudrosti, da su mjenice na svijetu samo zato, da »poštenjačinama« posluže u zadnjem času umjesto — namazana konopa! Eto — takovo društvo njega progoni, njega — koji je počeo s poderanim gaćama, bez hlača, bosonog i dotjerao... Eto: svi vide, dokle se je on popeo samo svojim radom, svojim sposobnostima...

I nju je digao... Jest, digao ju je tako visoko, da je bila ljubavnica jednoga — generalnoga direktora ugledne banke, koja je prkosila pod njegovim vodstvom svim krizama i svim neprijateljskim navalama i onda, kad su plazile jezike i crkavale i velebanke... Tako ju je visoko podigao... slatko ju je dizao... I sada ga i ona uhodi i želi prodrijeti u tajnu one nesretne oporuke i onih divnih trokatnica... a njegov podvornik laže i kaže:

— Ne, ne, kad vam ja velim, gospodine generalni direktore! Ne! Nije bila tu ona gospođa...

Tako govori i drži se posve ozbiljno, a Micek mu vidi na nosu, da laže, dere se na njega — što inače nije njegov običaj — i prijeti mu, da će ga izbaciti na nozi kao staru krpetinu...

— Smilujte mi se, gospodine generalni! — stenje nesretni čovjek i gleda ga umolno kao pseto, kad liže ruku, koja ga je udarila. — Nemojte se ljutiti ... Ja sam mislio, da je bolje, da vam ne kažem, da se je tuda povlačila ... Flunjak prokleti ... Da radi nje stradaju moja djeca! ... Bila je tu, bila i psovala vas ...

— Psovala me?! — prenerazi se Križanić.

— Jest, gospodine generalni direktore! — laže podvornik, vjerujući, da je pogodio prave žice. — Psovala vas i rekla, da vam je i pravo, što vas napadaju i što vam vele, da ste izvarali pola svijeta, a ostalu polovicu da nijeste još dospjeli, jer imate previše posla ... Tako je meni govorila. Veli, da vam nema premca ni među onima u Lepoj Glavi ni među onima u mitrovačkoj kaznionici. Tako mi je govorila — utvrđivao je podvornik, govoreći sa zadovoljstvom, punim ustima, kao da oblizuje prste od meda. Osjetio je posve novo i nepoznato zadovoljstvo, što mu se je nadala prilika, da tome svom gospodinu generalnom direktoru može jednom iskreno, pošteno i otvoreno reći i svoje mnijenje i svoju ocjenu, a da ga se ne treba bojati, jer je čas prije toga već premro od straha, dok nije bio ničim zaslužio, da umire, pa se sada upravo oporavlja.

— Tako ona meni?! — dahne Križanić, kao da izbacuje komad utrobe, no u istom se času osvijesti, trgne se, osjetivši strahotu svojega položaja, u kojemu je spao na najnižu stepenicu, da raspravlja čak sa svojim podvornikom. — Odlazite za svojim poslom! — vikne opet i priđe k prozoru, te nasloni čelo na hladno staklo.

... Koliko je ljudi baš na onome mjestu, za koje su rođeni?! ... Koliko proroka svršava u grabi kraj ceste umjesto na propovjedaonici, a koliko razbojnika u bajoslovnim valovima električne rasvjete, u raskošju svih časti i lasti umjesto na kolcu i konopcu?! ... Eto, na primjer: Micek Križanić, generalni direktor ... Ne, ne: nije on nezadovoljan, ali pogledajte vi, kako je s njegovim živcima. Nijesu to ni konci, a kamoli kakvi konopi ... Osjeća, da se sav trese kao tanahna šiba na lakome povjetarcu. Čini mu se, da je u njegovu tijelu stotina različitih, posve samostalnih bića, koja živu svojim posebnim, neovisnim životom i — svako se posebno, na svoj račun, po svojoj osnovi trese i drhturi ...

On osjeća tu čudnu igru svojih živaca, pa nastoji, da je obuzda, ako je već ne može svladati i posve obustaviti, no svako je nastojanje posve bezuspješno.

Čime je on zaslužio, da svoje krepke seljačke udove nosa po gradu kao otrcane krpetine, umjesto da on nosi njih i oni njega, kao da su iz čelika za vječnost?! I, eto, on sa svojim sposobnostima — on je jedva vidio, kako škola izgleda s nutarnje strane! — mora biti na čelu jedne male, kramarske bančice ... Pa ta Milica — je li ona na pravome mjestu?! Dok je bila mlađa, morao se je s budalom vazda boriti, da ne okuljavi kao mačka ... Djece bi htjela imati, a to je svakako značilo, da je htjela čim prije postati ženom gospodina generalnog direktora, velemožnoga gospodina narodnog zastupnika, uglednog rodoljuba i velikog dobrotvora ... U pet pjevačkih društava, u dva radnička društva i tako dalje: hiljadu dinara prinosa, svečana sjednica, diploma s prekrasnim slovima, da ih se Micek ne može nagledati. Doista: njemu ne mogu zavrtjeti mozgom ni najučenija gospoda sa svojim šupljim mudrolijama, za koje on ne bi dao ni čika (jer on ni ne puši, pa to znači, da ne bi za njih dao ni ćuha vjetra!); ne imponiraju mu ni najsmionija poduzeća ni najveći tehnički uspjesi, jer on vazda osjeća u sebi, da bi mogao isto to i isto tako izvesti samo, kad bi se bacio na isti posao — ništa ga ne može ni zanijeti ni oduševiti, no pred lijepim rukopisom vazda zastane i zavidno se u njega zagleda, a ruka mu se sama diže i briše usta kao kad čovjeku poteku sline na slastan zalogaj, do kojega ne može ... I sve te diplome imaju za njega najveću vrijednost u onim prekrasnim slovima i u onome, što će poslije doći: kad umre, sva će društva koja se griju na njegovome dobrostivom srcu, korporativno doći, da ga prate na vječni počinak, a koja imadu glazbu, doći će s njome ... I ljudi će gledati i diviti se ... Neka tada dođe onaj klipan Harambašić sa svojim dostojnim drugom i prijateljem Jerdanom, pa neka vide, kako se odlazi na drugi svijet, kad iza tebe ostaju dobra djela ...

Izgubio se je u mislima, pa stao tražiti nit ... Poslovi idu kao i prije. U banci nijesu ni osjetili, da su tamo neki klipani rekli, da gospodin generalni direktor nije do-

stojan, da sjedi u njihovome sumnjivom društvu... Istina — duša valja, pa mora gdjekada i on priznati, da su mu sve te neugodnosti neugodne samo toliko, koliko mu smetaju u poslovima i koliko mu otešćavaju, da mirno nosi svoju obrazinu priznatoga poštenja, dok se nimalo ne dojimlju njegove nutarnjosti. Nimalo, baš nimalo! Tako je u svakom slučaju: a već su ga mnogi napali, pa je bio čak i ćuškan radi svoje prevelike točnosti u bankovnim poslovima, jer pogođeni nesretnici nijesu mogli razumjeti, da je banka kao pakleni stroj, a mjenica u njoj rasprsna tvar, koja sravnjuje sa zemljom jednakom nasladom i Božje i kumirske žrtvenike baš kao i grešnike i pravednike. Nije Micek kriv, što su glupani očekivali nekakove obzire tamo, gdje ih ne može biti, ako on — generalni direktor — savjesno vrši svoju dužnost prema onima, koji su mu povjerili svoj imetak i dali mu ga, da on njime upravlja i — da kukavcima čini usluge, pozajmljujući im taj tuđi imetak, kad im je najpotrebnije! Nije on kriv, što su lude sjele pod glog i čekale, da im s njega padaju maline u raširene skute njihovih gladnih prosjačkih haljina. Kamate — tuže se na prevelike kamate?!... I to su samo priče onih, koji ništa ne razumiju. Osim toga: on nije nikada nikoga silio, da uzimlje zajam, a tko ga uzimlje, taj mora računati sa zahtjevima banke... Da... Ni ta Milica nije na svome mjestu. Ona je trebala biti žena bančina podvornika i narađati mu tor djece, a Micek bi bio — što bi on bio?! Ništa, ne bi bio ništa drugo učinio nego što sada čini: davao bi podvorniku plaću, a s lijepom bi Milicom...

Skoro se je nasmijao pri toj pomisli, jer ga je dovela do onoga, što se je odigralo par dana prije Amalijine blažene smrti. Radilo se o ženi pazitelja Amalijinih trokatnica. Lijepa ženica kao zlatna jabuka, a u Križanića izvrsni zubi, pa mu skočile na nju zazubice, čim se je našao s njom nasamu u njezinome malom stanu. I tada je bilo... kao da je Milica postala ženom njegova podvornika i... Onda ništa. Ona se je — ne Milica nego ona druga — bila počela otimati i braniti, ali tko se može oteti čovjeku, koji ti ne će zla, već te mazi i tetoši sve niz dlaku, da ti se sama leđa uvijaju i previjaju kao u laganoj groznici, a groznica nije!

...Najzad, ni pokojni dr. Franić nije bio na pravome mjestu... Morao je biti sluga na kakovu golemu gospodarstvu, na kojemu ne bi radio ništa drugo nego — sijao. Naspe punu sijačicu žita, sjedne na nju, otvori stroj i porene niz brazde uz brazde i — prosiplje bez prestanka i umora. E, pusta posla za onakova gospodara! — pomisli Križanić i prijateljski se osmjehne, gledajući pred sobom Franića na sijačici... Samo rasiplje, a onda dođe njegova žena i vapi za milošću! Pa, još da ona samo vapi i moli, neka bi joj i bilo! Neka kuka i zapomaže, kad je već rođena za to zanimanje, no ona dolazi i traži kao neko svoje pravo, da i on, generalni direktor uvažene i solidne Hrvatske privredničke banke, pravi gluposti i zalazi u nekakove kompromise, kojima bi još mogao samo i sebe kompromitirati, a da pritom ne pomogne nikome. On je još u najranijoj mladosti došao do čvrstog uvjerenja, da treba svakoga, koji se otisne u provaliju, još gurnuti, da čim prije zaglavi, da tako sa sobom povuče što manje društvo... Sve mora biti kao stroj, pa onda ne treba ni moljakanja ni plakanja, jer ništa ne koristi...

Da je on vazda na to pazio — a pazio je veoma mnogo! — ne bi sada ta... eto, ta Milica imala zgode, da o njemu loše govori, o njemu, koji joj je učinio tolika dobra i nezaboravna djela... Naravno: nezaboravna su za njega, koji ih znade valjano ocijeniti! Samo ono, kad joj je dao svu svoju momačku ljepotu... Pa da nije ništa više!... Toliki darovi... Istina je, da joj nije nikada kupio nikakove dragocjenosti, ali inače... Koliko ju je samo puta imao kod svojega stola na objedu ili večeri... pa sada ovo sa stanom!... I njoj je to sve — ništa, savršeno ništa! Psuje ga i ogovara pred njegovim podvornikom... a on se tu trese kao šiba iドršće pod nevidljivim udarcima neprijatelja, koji su ga sa svih strana zakalali i zaokružili kao divlju zvijer... I štekću i laju na njega baš kao lovna vižlad, a Milica im pomaže — kaže podvornik. Milica...

...Ta Milica... On je nju učinio ženom, on ju je učinio čovjekom!... Kad su ono šetali na Grmoščicu, ona još uopće nije znala, da li je muško ili žensko, nije sigurno znala, ni kakova je razlika među spolovima, a on je uzeo

pod ruku, uzeo je oko pojasa i vodio je kao malo nevino dijete, pa onamo, na onaj... na onaj krevet, kako su to zvala gospoda jednogodišnji dobrovoljci. Doveo ju je i vladao se prema njoj ne kao prema nedoraslu derišćetu, kako bi bila zaslužila, nego kao potpunoj, odrasloj ženi i tako je, posve propisno, uredio i udesio, da je ona povjerovala, da će sa te tratine odmah pred oltar na vjenčanje... Tako, tako je to bilo. On se toga i danas živo sjeća, pa da mu nije, kako mu je, morao bi se u sav glas nasmijati onoj djetinjoj nevinosti i neupućenosti... Taka je ona bila, derište i budala, a on nju uzimlje kao sebi ravnu i čini od nje potpunu ženu, da mu ona danas vraća te ljepote i slasti s pogrdama i psovkama... Istina, on se nije s njom vjenčao, kako joj je šaptao u potresima prvih groznica, no ono nije ozbiljno mišljeno, a da je i bilo ozbiljno, i sama je Milica poslije uviđala, da je bila njegova kršćanska dužnost, da spasi pokojnu Baricu u onoj njezinoj teškoj tuzi i neprilikama... To je uviđala i sama Milica... On je morao ići za svojom zvijezdom — morao je spasavati i pomagati one, koji trebaju njegove pomoći... Ona je nije trebala, jer je imala cijeloga velemožnog, uglednog i uvaženog generalnoga direktora, a što je ona htjela, da se još povrh svega s njom i vjenča, to je kao kad presit čovjek poželi još i kolačića...

Podvornik ga trže iz misli. Najavio je Milicu. Križanić namrgodi obrve, objeručke poravna brkove, uspravi se, gledajući netremice u neki spis, koji je ležao pred njim. Uistinu nije vidio ni slova niti je znao, o čemu se radi u tome iščrčkanom papiru, jer su sve njegove misli bile zaokupljene posve drugim poslovima.

— Neka uđe! — reče kratko i odsječeno. — Samo joj već vi recite, da imam mnogo posla.

— Razumijem, gospodine generalni — odgovori podvornik i iziđe.

— Ne srdi se, Micek — prošapće Milica umjesto pozdrava, kad je opazila, kako on zuri netremice u spis, kao da ona nije ni ušla. — Ne srdi se na me i smiluj mi se, Micek...

— Što bulazniš?! — okomi se on, podiže oči i ošine je hladnim pogledom. — Kakvu milostinju tražiš?!

— Nemoj tako, Micek! — odgovori ona toplo i umolno, pristupajući posve k njegovu stolu. Tu neodlučno zastane, a onda se nagonski pomakne oko stola i stane tik uz njega tako, da se je doticala njegove lijeve ruke i noge. On izmakne stolac, ustane, nogom odgurne stolac još dalje i stane cijeli korak daleko od Milice. — Ne boj se! Ne odmiči se — reče ona uzdrhtalim glasom, jedva susprežući suze. — Ne ću ti ja ništa...

— Kakvu milostinju tražiš?! — ponovi on prijašnje pitanje, kao da je svaki glas isklesan iz stogodišnjeg leda, a i pogled mu je bio hladan, tvrd i težak kao čelik. — Čime ti mogu pomoći?!

— Slušaj, Micek — govorila je ona tiho, a suze joj grunuše niz obraze. — Ja ne trebam za sebe više ništa... Radi tebe...

— Ne brini se ti za mene! — presiječe joj on riječ u grlu. — Ja znam, kako se svi vi, moji prijatelji, brinete za mene! Znam ja to, milostiva gospođice Milice! — govorio je sve žešće i žešće, a oči mu zaigrale i zatreperile, što je bio najočitiji znak, da se više ne može svladavati. Milica to osjeti po njegovu glasu, pa žurno obriše suze, svlada nalet plača, na silu se mirno zagleda u njega i reče posve blago:

— Nemoj se, Micek, uzrujavati... Ti znaš, da ja za sebe ne tražim više ništa... Ti vidiš, kako se je sve splelo oko tebe...

— Što se to tebe tiče, kako se je oko mene splelo?! — odgovori on ljutito. — To ti možeš raspravljati s mojim podvornikom, a ne sa mnom...

— Micek!

— Ništa: »Mi-cek«! — reče on kreveljeći se, kao da oponaša njezin plačljivi glas. — Pusti ti mene s mirom i brini se za svoje stvari... Uostalom poslije svega, što se je dogodilo među nas dvoje, ne razumijem, kako se uopće usuđujete doći preda me i smetati me u radu?! — reče on povišenim glasom.

— Kako?! — propišta ona i izmakne se na jedan korak od njega. — Poslije onog, što se je dogodilo među nama... A što se je dogodilo među nama, osim da sam bacila pred tvoje noge cijelu svoju mladost?! — reče ona,

kao da je riječ po riječ trgala od svojega srca skupa s komadima tih strašnih mišića, naglo ustukne nekoliko koračaja natrag i klone u naslonjač, pokrije oči rukama i grune u glasan plač, kao da joj je cijela utroba navrla na usta, a cijelo tijelo previje kao u grčevima, te se je sva izgubila u dubokom naslonjaču.

Njega je malko trgla ta nagla provala boli, pa se njegova srdžba stiša toliko, da je Milicu mogao mirno promatrati. Odmah mu sijevne misao, da se ne smije smekšati i popustiti joj, jer bi teško dočekao još jednom ovako dobru zgodu, da je se zavazda riješi. Strelovitom su mu brzinom letjele misli glavom, pa je vidje svu zanosnu, lijepu i još gojnu i uščuvanu, onakovu, kakova se njemu baš sviđa... Nije njemu još do toga, da prezre i odbaci žensko, no... Zar se baš mora vezati za ovakovu, koja još uvijek računa na sveti sakramenat ženidbe i slična čudesa, kad imade... Tako... Gospodarstvo mu vodi neka stara gospođa, s kojom se nije nikada ni našalio, no kako je ona veoma stara i slaba, drži joj za pomoć djevojku... Pomaže starici i — tako, pomaže i druge stvari, a ako se opre, on joj otkaže, pa dolazi, koja je pitoma i vesela... Tako: vesela, da ti pjeva cijela kuća, a ne bojiš se ni jednoga svetog sakramenta: ni krštenja, a kamoli ženidbe... Tako se živi, a ne tu s ovakom ludom, koja već skoro dvadeset godina u mislima kleči kraj njega pred žrtvenikom i neprestano slivka za izmjenom vitica, kao da to što znači osim — okova... Ne, ne: ne smije popustiti, pa je grčevi svu istrgali! Može joj zvati liječnika, ako baš bude potrebno, može je dati i otpremiti u stan u automobilu ili po društvu za spasavanje, ali preko toga ništa više.

— Ne prenemažite se, gospođice! — reče joj iza duže šutnje, kad mu se je učinilo, da ju je jecanje malko uminulo.

Ona se trže na te njegove riječi, kao da ju je probo nožem, podiže glavu i pogleda ga kroz rodne suze, koje su se pod udarcem njegovih riječi munjevitom brzinom uledile na njezinim očima.

— Poznam ja te ženske suze! — govorio je on i nasilu se ledeno osmjehivao.

— Ne, Micek! — odgovori ona odrezano i dosta krepko. — Ne poznaš ih, jer ovakih još nijesi vidio na mojim očima!

Ustala je u jedan hip, kao da ju je trzaj grča izbacio iz naslonjača, osovila se, uspravila i u svoj svojoj ljepoti i snazi stala prema njemu. Oči su joj bile posve vlažne i urešene suzama, koje se nijesu otiskivale niz obraze.

— Ljubav mi nije nikada dopustila, da te vidim, kao što su te gledali drugi ljudi — reče ona s nevjerojatnim mirom, kao da prije toga nije doživjela upravo nikakova potresa ni iznenađenja — pa te ni sada ne ću i ne ću da gledam nego svojim očima!... Nemoj me krivo razumjeti: ja odlazim i ne ću ti više smetati, no moja je dužnost, da ti prije reknem, što osjećam.

— Ne brinite se vi za mene! — odvrati on nasilu ljutito. Upravo je svijesno osjetio, kako se mora naprezati i paziti, da bude tobože ljutit na tu dobru i dragu ženicu, koja mu se je onako nesebično i požrtvovno podavala dušom i tijelom, da je mogao s njom raditi, što mu se je god svidjelo.

— Badava mi to govoriš! — odgovori ona savršeno mirno, kao da govori s drugoga svijeta ili o poslovima, koji se nje ne tiču. — Ti vidiš, da ja više nijesam ona, koja sam bila prije par časaka tu na ovom naslonjaču! Ja nijesam više ona ista, pa budi posve miran: ja ću otići, ali ti moram prije reći, da znaš, što misli tvoj jedini prijatelj.

— Hvala na takome prijateljstvu! Ne trebam ni vas, ako sam spao na vas jedinu! — odgovori on, začinjajući riječi laganim trzajima mišičja na obrazima, što bi bilo moralo značiti, da joj se s visoka podrugljivo podsmjehuje.

— Meni je posve svejedno, koliko je do mene, ali ti moram reći radi tebe... Sam si mi rekao, da tvoj imetak vrijedi oko dvanaest i pol milijuna...

— Što se vas tiče, koliko vrijedi moj imetak?!

— Ništa, savršeno me se ništa ne tiče, ali se tiče tebe, Micek — odgovori ona blago, kao što je znala s njime razgovarati u njihovim najugodnijim časovima razgovora i dogovora. — Ti si na svijetu sam kao Bog bez brata, pa imadeš mnogo, mnogo previše i ne smiješ i dalje misliti na

sticanje i zgrtanje. Ti si stekao, pa se smiri na tome, a one proklete kućetine pusti onoj sirotinji...

— Ne brbljaj i ne miješajte se u poslove, koji se tebe, koji se vas ne tiču! — propišti Križanić. — I nosite se!

— Još malo, Micek... Moraš znati, da sam ja, nesretnica, već pregorjela i svoje djevojaštvo, a to mi je najuzvišenije i najdragocjenije, pa ću pregorjeti i tebe. Otići ću! Budi bez ikakove brige, no dopusti, da reknem, što sam nakanila: Pusti one proklete kuće onima, kojima su potrebne, pak će odmah biti lakše i tebi i njima. Pusti, Micek, tuđu sirotinju sirotinji, pa ćeš već i time učiniti dobro djelo, koje će ti pomoći i na smrtnoj postelji, a ja ću biti presretna, da sam još u zadnjem našem razgovoru mogla za tebe učiniti jednu dobru stvar... Poslušaj me, Micek!

— Molim vas, ne miješajte se u moje poslove i pustite me na miru! — odreže on veoma oporo.

— Ne ću te ja smetati, al te zaklinjem, Micek, da me poslušaš i da pustiš tu prokletu ostavštinu onima, kojima pripada! Zaklinjem te, Micek — govorila je Milica sve jačim i jačim glasom tako, da je upravo osjećala, kako povisuje i pojačava, pa se naglo prekine u riječi, časak zastade i onda nastavi posve tiho: — Ja slutim, ja osjećam, da to ne će dobro svršiti... Ne zamjeri mi, Micek, no ja sam za tebe žrtvovala i svoju dušu, pa mi je dužnost, da ti ovako govorim i da se brinem za...

...za sebe! — vikne on. — Samo se za sebe brinite i odlazite već jednom.

— Ja se, naprotiv, brinem samo za tebe — odgovori ona sa strahotnim mirom. — Sebi više ne mogu pomoći, pa mi je sada samo do toga, da tvoju tragediju učinim što lakšom i tvojim leđima i tvojoj duši.

Te su ga njezine riječi uvrijedile, a njezin ga je neobični mir ozbiljno razjario, pa bi bio žestoko planuo i možda je izgurao iz sobe, da se nije u zadnji čas svladao, sjetivši se, da ne smije još i on sam izazivati rusvaje u svome uredu. S toga joj reče nasilu mirno — baš kao što se je prije nasilu ljutio! — prateći riječi laganim smiješkom:

— Darivam ti za uspomenu sve tvoje brige oko mene, pa sada odlazi već jednom i uživaj sama u toj svojoj dobroti! Ne želim te više slušati, a nemam ni vremena.

Osjećao je posve jasno i svijesno, da te riječi ne odgovaraju njegovim osjećajima, no držao je, da je potrebno, da tako govori, kad zna, da ga i ona psuje, a iz njezinih je rođenih usta čuo, da je i ona na strani onih, koji mu žele hajdučki oteti njegovu muku... Naravno: one dvije trokatnice su godinama već postale meso njegova mesa i krv njegove krvi, pa tko danas želi, da ne budu njegove, taj mu je zakleti neprijatelj, taj trga njegovo živo meso i s tim on ne može biti prijatelj, pa da je to upravo njegova pokojna majka... Da je šutjela, da se je pritajila, da ga nije uhodila i progonila svojim brigama ovih posljednjih dana, sigurno ne bi bio ni pomislio, da mu je i ona neprijatelj, pa bi je i nadalje bio držao podaleko, ali toplo i srdačno, kad mu ustreba... Ovako... Nije on lud, da ne izrabi ovako lijepu priliku, da je se riješi... A on je već nekoliko puta razabrao iz njezinih riječi, onako — iz dalekih navijanja, da bi ona čak htjela i baštiniti poslije njega... Da, da: računa na baštinu! A zašto bi ona, molim vas, kao što se Svemogući moli — zašto bi ona nasljeđivala iza gospodina generalnog direktora Miceka Križanića?! Možda za to, što joj je on pokazao i iskazao prijateljstvo, kao ni jednoj drugoj?! Možda... Pa da se čovjek ne nasmije, kad pomisli, na čemu bi sve žene htjele zasluživati baštine iza generalnih direktora!... Kad je gospodinu Križaniću ta misao sijevnula pred očima, vidje, kako se Milica preobličuje u nekakovu bajoslovnu ptičurinu, koja pruža svoje nezasitne čaporke na njegovu imovinu, na njegove mukotrpne žuljeve, sav se strese, trgne se i skoro poviče u sav glas:

— Znam ja, kuda cilja tvoja briga za mene, ali ti ne će upaliti! Micek je Križanić i s drugima znao obračunati, pa će i s tobom, lijepa moja gospođice! Seljaci su veći prefriganci od tebe, pa su već na hiljade i hiljade tu plazili preda mnom kao psi, kad ih gospodar izmlati, a i mnogi je fiškal već slomio šiju na ovim parketima! Ne zaboravi to, draga moja neprijateljice!...

Govorio je veoma povišenim glasom, te se Milica prepade i pred tom visinom i pred bojom zvuka toga piskutljivog glasa, široko raskolači oči i skoro prošapće:

— Bog s tobom, siromašni moj Micek! Smiri se, ne uzrujavaj se!

— Ne brinite se za mene i moje uzrujavanje!... Ne brinite se!... Ni sam ne razumijem, kako sam mogao i dosada s vama tratiti svoje dragocjeno vrijeme?!...

Osjeti, da bi morao već jednom prekinuti to neumjesno natezanje, uhvatiti je za šišak i turnuti kroz vrata, no izdade ga snaga i odlučnost. Neodlučno je trzao rukama i opet se ukočio.

— Još samo jedno pitanje: reci mi, što sam ti skrivila? — upita ona i osjeti, da joj je glas opet zadrhtao kao prenapeta struna, pa se poboja, da će ponovno brizнuti u plač, stegne usne i grlo, ukoči pogled i zagleda se u njega. Morala je govoriti, da je on ne bi krivo razumio, ali se je bojala svake svoje daljne riječi, pa ju je istiskivala preko zubi kao preko naoštrenih noževa. — Ja odlazim... Ja se ne ću više povratiti, ali... Da ipak znam, što sam... Zašto me tjeraš...

— Pitajte svoje saveznike, a moje neprijatelje! — odbrusi on posve suho. — Bio sam ti kao otac, bio sam ti dobrotvor i zaštitnik, a ti mi to sve vraćaš izdajom...

— Micek, Micek — prošapće ona umjesto svakog drugog odgovora. — Neka ti Bog sve oprosti... Prosta ti bila i moja... — prekide se u riječi, pa iza stanke prošapće: — Pusti sirotinjsku baštinu... Imaš previše i svojih milijuna... Kome ćeš ih ostaviti?...

XX

Išla je ulicama kao sjena svoje lijepe pojave, pošiknutih leđa, oborene glave i ukočena pogleda. Nije svijesno osjećala ni vremena ni okolice ni događaja, no u nekom joj se polusvijetlom času pričini, da stupa po ruševinama, po hrbinama, po oštrim komadima — svoje mladosti, svojega ponosa i svojih snova, sanja i osnova: Sve je porušeno, sve je razmrskano, sve je na ulici, u blatu, pod nogama gospodina generalnog direktora Miceka Križanića i

on na sve to prezirno pljucka i ledeno se podsmjehuje smijehom, koji bi svojom neodređenošću i svojim ubitačnim ledom pristajao na lice zmije otrovnice, kad bi mogla nabrati smiješak oko svojih strašnih očiju...

...Ona to vidi — i te svoje hrbine i taj njegov podrugljivi ubojiti smiješak, ali uto osjeti i još gore i groznije priviđenje! Vidje i osjeti, da i ona sama svojim rođenim nogama nemilosrdno gazi po tima svetim i iznakaženim krpama svoje zanosne duše i svojega djevojaštva... Sama ona glavom tabana po svojoj bijedi... Sama, jadna mi moja nesretna majka! — zavapi skoro glasno i uhvati se desnom rukom za prsa na onome mjestu, gdje je srce, jer je osjetila, da je nešto steže. Upiljila je prestravljeni pogled preda se u posve neodređenu točku i počela ići sve žurnije i žurnije, ne pazeći na prolaznike, pa se je svakoga trena s njima sudarala i srtala dalje bez obzira i isprike.

Dospjela je na Zrinjevac, nagonski udarila u srednje šetalište, da izbjegne sudare s prolaznicima, i nenadano, bez ikakova traženja ili razmišljanja, opazila, da sjedi na nekoj klupi, kraj dvoje mladih ljudi, koji su se stisli jedno uz drugo kao dvije biljke povijuše. Kad je pomislila, da sjedne i zašto je to učinila, nije znala, pa se je u dvoumici i čudu počela ogledavati i zvirlati oko sebe. Ono dvoje nijesu obraćali na nju ni najmanje pažnje, jer su očito bili zabavljeni svojim poslovima i brigama, šapćući riječi i rečenice na mahove i istrgano tako neobično i napadno, da je Milica, uza sve svoje muke i bolove, uperila u njih pogled i sve i nehotice napela sluh, e da bi uhvatila koju riječ. Na čas je prestala živjeti svojim životom i nositi svoje muke, osjetivši posve svijesno taj prekid misli i osjećaja. Neopazice se je posve nagnula k njima i prvi put u životu poželjela, da čuje tuđe riječi i otkrije tuđe misli, koje nijesu bile njoj namijenjene...

— Jao meni, nesretnici! — bile su prve riječi, koje je razabrala i trgla se, kao da je gromom ošinuta, razabravši po zvuku izgovorenih riječi, da djevojka prigušeno jeca. Milica jednim mahom osjeti bezgraničnu sućut i poželi, da se i ona privije tome živom klupku, e da bi svojom dušom i svojom životnom sposobnošću olakšala njihove bolove i tugu.

— Vjenčat ćemo se! — rekao je muškarac toliko glasno, da je Milica posve lako i sigurno čula. Iza male je stanke nastavio, a Milica sustegla dah, da bolje čuje i da se posve pritaji: — Učinjeno, učinjeno... Nije to tolika nesreća...

— Jao meni, nesretnici! Bolje bi bilo, da se nijesam ni rodila! — šaptala je djevojka.

— Ne luduj! — odgovori on nešto glasnije i očito ljutito. — Zato si i rođena! Vjenčat ćemo se prije nego rodiš...

— Jao meni! — propišti Milica, kad je čula te riječi, kao da ju je ujela guja otrovnica i brizne u glasan plač tako, da su se ono dvoje trgli i u čudu se zagledali u nju.

— Za Boga, što vam je?! — upita je djevojka tiho i sućutno, okrenuvši se posve prema njoj.

Na te se riječi Milica trgne, pokrije oči rupčićem, naglo ustane, skoro skoči i bez i jedne riječi odgovora, i ne pogledavši ono dvoje, žurno pođe prema kolodvoru. Usta je začepila rupčićem i zube stisla, da tako oslabi udarce jecaja i zatomi teške boli, koje su je saletjele, kad joj je vrhunaravnom snagom bačena pred oči ona njezina strašna šetnja na Grmoščicu s Micekom... Bilo je baš ovako, kako je sada čula od one svoje nepoznate nesretne sestre, s tom razlikom, da njoj njezin dragi, divni Micek nije vjenčanja ni obećavao, već ju je vodio k liječniku...

... A ona je išla kao stroj, kao bezumna biljka, koja ne zna zaštititi svoga ploda ni od proždrljivih neprijatelja ni od bijesnih udaraca razularena orkana, već se pred zvjerkom pritajuje, a pred orkanom povija i uklanja... Tako se je ona povila pred Micekovom željom, koju je on izrekao jednostavno, priprosto, hladno i proračunato, da se je njoj pričinilo, da se u takim prilikama ni ne može raditi drugačije nego baš tako, kako predlaže i određuje njezin divni, zlatni Micek. I ona se je povila jednom i previla se je drugi put i poslije toga, kad je god trebalo, jer ga nije nikada mogla namoliti, da učine onako, kako je to tada njoj šaptala njezina već ponižena i uvrijeđena ženska narav. Vazda je bilo samo onako, kako je on htio — vazda, pa i sada... Više ne će k njemu, ne će na njegove oči, ne će u njegovu blizinu, ne će mu ni živa ni

mrtva smetati, jer — jer joj se gadi, jer joj je odvratan... Tako?! Je li baš taj razlog ili je što drugo po srijedi?!... Ona se njega boji! To, to je razlog: ona strepi pred onim njegovim uleđenim smiješkom, koji ubija kao otrovna strelica, i stoga više ne će u njegovu blizinu ni onda, kad bude na mrtvačkim nosilima! Nikada više ne će u njegovu strašnu, ubitačnu blizinu, nikada! Ne će, jer ga se boji, jer je osjetila prema njemu, što ne osjeti nikada prije...

Sve je to tako čudno i neobično, što se s njom događa, a napose joj je zagonetno, kako se to događa, te joj se učini, da ona ne osjeća, kao što osjećaju druge žene. Ona, na primjer, nije nikada ni pomišljala na Micekovo veliko bogatstvo, kao da ga nije ni bilo; nije je nikada posebno, osobito, neobično veselilo, kad bi on postigao kakav veći društveni ili poslovni uspjeh, o čemu joj je on redovno natenane pripovijedao i zadovoljno gladio brkove; nije nikada željela njegovih darova, pa joj niti nije moglo biti žao, kad ih nije nikada ni dobivala — za sve je te osjećaje ona bila skoro posve mrtva, jer ju je zaokupljao jedan jedini osjećaj i želja: da vjeruje, da je on ljubi i da će je uzeti! To je bio sadržaj njezina života sve do pred pola sata, to je bio izvor njezine snage i lijek za sve njezine bolove, muke i razočaranja. I kad je osjetila prvi put ono, zbog čega plače ona nesretna sestra na gradskoj klupi, Milica ne osjeti ni strave ni užasa ni odvratnosti nad svojom zločinačkom lakoumnošću — ne ništa drugo, nego i opet bezgraničnu odanost i predanost svome divnom, neuporedivom Miceku. I rekla mu je — doduše, veoma sramežljivo i sustezljivo, ali ipak, za svoje godine i za svoje shvaćanje — s upravo drskom jednostavnošću i mirom, te je on trebao samo nastaviti boju i ugođaj toga njezinog raspoloženja, da je savršenim mirom prokušanog račundžije baci na liječnički stol.

Istom se sada ona sjeća Micekova držanja i osjeti svu grozotu svoje ondašnje bijede, koja se je tada s njom vjenčala zavazda umjesto žuđena čovjeka!

— Micek, Micek, zmijo otrovnice, proklet bio! — zavapi posve nepromišljeno, zatetura, ponovno brizne u glasan plač tolikom snagom, da je upravo čula te svoje jau-

ke i prestravljeno se ogledala, da li je tko sluša, pa kad vidje, da nema nikoga u blizini, opet se spusti na neku klupu, oboči laktove o koljena, a glavu metne u dlanove i pusti maha jecajima, šapćući posve nepromišljeno: — Proklet bio, ne zbog moje sreće, nego zbog moje duše... Proklet, proklet, proklet...

Jecala je nekoliko časaka sve jačom i jačom snagom, da onda opet ta sila pomalo popusti, dok se udarci ne prorijediše, te se malko osvijesti, uspravi se, podigne glavu i opazi pred sobom Strosmajerov lik: sjedi, kako ga je umjetnik stvorio, ali ona vidje, da on tu sjedi zato, da nju, baš nju, Milicu, ispovijeda! Lagano se je, posve neprisiljeno nagnuo prema njoj, podigao malko ruku i tiho govori:

»Spoznaj grijeh, kćeri moja; žali, kaj se, očisti dušu svoju i ne boj se... Očisti dušu plačem, mukama i bolovima... Tvoja je duša divna, no ti si je zaprljala«...

Na tu se misao posve osvijesti, trže se, ustade i zagleda se u spomenik, kao da je došla tu samo zato, da ga promatra. Vidje posve blag izraz lica svećenika, koji prašta, znajući, da ništa ne čini u svoje ime...

...Proklet bio! — preleti joj i opet preko usana.

»...Kaj se, kćeri moja!«... reče joj svećenik mirno, ali uporno, ne skidajući s nje svoj neodoljivi pogled.

— »Spoznaj grijeh i kaj se«... govorila je ona uzdignuta ruka...

...Kaj se... Kaj se, jer te samo tvoji grijesi dovedoše tu, gdje si danas. Kaj se, čovječe, jer iz tebe sama izlazi sva tvoja zloća, a drugi ti samo pomažu, da se lakše i udobnije sklizneš po stazama grijeha i propasti... Pa, što je grijeh?!...

... Praštam ti, nesretni moj Micek, jer si nesretan i jer ne poznaš kajanja! — pomisli ona i na tu joj pomisao pade sa grudi ogroman teret... Praštam, praštam, praštam... šaptala je kao stroj, gledajući suznim očima metalnoga starca, koji joj se je blago smješkao.

Pošla je žurnim koracima i posve svijesno odlučila, da ide kući, jer je osjetila u cijelome tijelu mrtvački umor. Umorna je, satrvena je i samljevena, ali usprkos toga tjelesnog sloma osjeti u duši svoj stari mir baš onaj nekadanji, onaj njezin stari, mladenački, sretni i blaženi mir! Mir jest, ali ipak nije onaj prijašnji... Tada je to bila raspjevana i rascvjetana poljana, dok je sada — mirna pustoš poslije urnebesa najstravičnijeg orkana... Mir, savršen mir vlada u njezinoj pustoj i praznoj duši, iz koje je njezin divni i premili Micek isćulao i cvijeće i pjesme i radost i nadu i vjeru... I vjeru?!... Kakovu vjeru?! Tko može istrgnuti vjeru iz njezine duše, kad je ta vjera dio same duše?! Da, to je v j e r a, no vjeru u Miceka, vjeru u čovjeka, vjeru u sreću s čovjekom drugoga spola — to je njezin divni Micek savršeno, temeljito uništio i nogama izgurao iz njezine duše, a da ona nije ni primijetila sve, dok je ne udari po mozgu tako, da je zajauknula od boli i užasa... I sada se više ničemu ne nada, ništa ne očekuje, ništa ne traži i u njezinoj pustoj duši vlada potpun mir...

— Praštam, praštam, ali više ne mogu ni blizu... Ni nad mrtvog — mislila je i hitjela sve brže i brže, kao da bježi pred razbješnjelom zvjerkom, koja je ne pušta, ili kao da i nju gone one stravične misli, pod kojima se je previjao Micek kao u najstrašnijim grčevima...

... »Pusti sirotinjsku baštinu... Imaš previše i svojih milijuna« — ponavljao je njezine riječi, kad je ona već bila lupnula vratima iza sebe, ponavljao ih i nemirno gladio brk, sjedeći kod stola. Nenadano je ustao i ushodao se sobom, ponavljajući kao čegrtaljka: — Pusti sirotinjsku baštinu... Pusti sirotinjsku baštinu... Sirotinjsku baštinu... Sirotinjsku baštinu... Sirotinjsku baštinu... Baštinu... Baštinu, baštinu, baštinu, baštinu... Do vraga! Što hoćete?! Ja ne otimljem nikom ništa, ali ne dam ni svojega, dok mi je na ramenu glava! — govorio je više nego u pola glasa tako, da bi se bilo moglo veoma lako čuti u drugu sobu, kad gospodin generalni direktor ne bi bio dao postaviti na sva tri otvora dvostruka obložena vrata. Nije Micek nikada bio neoprezan ni u manjim stvarima i pitanjima, a kamoli da bi bio zanemario tako važan oprez! Čim je zasjeo na to mjesto i čim mu je prva mušterija govorila pokrupnije i zasipala ga riječima, kojih nema u svakome rječniku, bilo mu je jasno, da mora između sebe i ostaloga svijeta postaviti stijene, koje ne

će propustiti ni jednoga glasa, pa ma se kod njega i deralo i vikalo u sav glas. Stoga ni sada nije ni jedan zvuk dopirao u najbližu prostoriju, u kojoj je sjedio podvornik i razmišljao, kako on ono, bez velikog razmišljanja i spremanja, sa vrh jezika optuži Milicu i pogodi u biljegu, da je pravo čudo. Odmah je osjetio, da je gospodin generalni direktor posve miran i da ga sluša — tako, eto: čovjek se ne ljuti, što mu pripovijeda loše o njegovoj dragani, kao da mu to pripovijedanje dobro dolazi, kao da ga je očekivao ili bar želio...

Dugo je tako hodao kao zvijer u krletci i letio s misli na misao, govoreći nesuvislo, istrgano i na mahove, kao da se s nekim otimlje za pojedine misli i rečenice. Osjeti, da mu se grlo suši, pa ušuti, stade nasred sobe i zagleda se u neku posve neodređenu točku između dva prozora, koji su osvjetljivali njegovu radnu sobu. Stajao je tako i netremice buljio kao goveče, kad preživlje nad ispražnjenim jaslama, dok mu nenadano ne pade u glavu strahovita misao, da bi oni golaći, oni hajduci, oni nekakovi tobožnji rođaci ipak mogli oteti ostavinu one vrijedne pokojne starice...

Trgao se je kao gromom ošinut i kao da još nije nikada bio ni blizu te pomisli. Obuzela ga je groznica i osjeti, kao da mu od nožnoga palca desne noge postruji ledeni, samrtnički strah, da začas obuhvati cijelo tijelo. Maši se rukom čela i obriše hladni znoj, te omahne rukom kraj sebe, kao da je želio, da se riješi te strašne vode, koju izlučuje njegovo mučeničko tijelo... Počeo je drhtati, ali nije osjećao ni da mu je hladno ni da je grozničav, nego je samo drhtao pod teretom one grozne misli, čiju je težinu osjetio sada, ovoga časa prvi put...

— Ipak bi ona mogla pogoditi — pomislio je — kad je govorila, da bih trebao pustiti tu baštinu!... Ja pustiti svoje?! Pustiti svoju muku? Micek, ti bluno, ti mazgo svetoga Petra, ti konju svetoga Kuzmana, na kakove ti to misli dolaziš?!... Ništa ja ne ću puštati, ništa ja njima ne dam...

Njegov mu je zastupnik podnosio redovito izvještaje o stanju stvari kod suda i nije mu osobito uljepšavao, no nije bio ni nemilosrdan, pa je i zbog sebe i zbog gospodina generalnog sve vatirao i umatao, da se lakše drži i održi, iako je u svojoj savjesti već bio skoro siguran, da će cijeli taj posao svršiti veoma, veoma nezgodno i neveselo, a možda i strahovito tragično... Već se govori u nekim društvancima, da se radi ne samo o nagovaranju, o zavođenju i zaluđivanju nego i o najčišćem krivotvorenju i prijevari, pa onda tu nije daleko ni opasnost velikih zapletaja i neprilika... Doduše, to se ne tiče kože gospodina zastupnika, ali se i te kako češe o gospodina generalnoga, iako nije nimalo vjerojatno, da bi se on toliko zaboravio, da bi otvoreno dospio u sukob s postojećim zakonima! On je već učinio bezbroj djela, koja su mu donijela uspjehe i koristi, gdje bi se svakome drugom bilo smrklo pred očima, ali nije nikada ostavio takova traga, po kojemu bi ga itko mogao slijediti i natjerati — u tamnicu! Takih gluposti on nije nikada činio, a nije mu bilo ni potrebno, jer se unutar postojećih zakona dade ipak divno živjeti i još divnije zarađivati... Jednostavno — smješkaš se, trljaš ruke, izgovaraš veoma bučne i revolucionarne krilatice, a onamo — zarađuješ kao i ostali pošteni lupeži, a nitko te ni ne pita, kojeg si uvjerenja, koje li si političke vjere, odnosno — tko te pita, kako stoje paragrafi kaznenoga zakona prema tebi i tvojim poslovima, kad možeš na svaki i najmanji posao naviti bez muke i bolova kakav paragraf ili trgovačkoga ili mjeničnog ili općega građanskog zakona?! Sve ti to lijepo urediš, ugladiš, zagladiš i uviješ, pa i dalje hrvatuješ, poštenjakuješ i — čeka te sigurno i raj nebeski, jer si ga svojim dobrim djelima trke zaradio! Zna to sve savršeno dobro i savršeno jednostavno i nenapadno urediti gospodin generalni direktor Križanić, pa nije nimalo vjerojatno, da bi s tom ludom oporukom moglo doći do kakovih zapletaja i neprilika.

A ipak — oblio ga je samrtnički znoj, obuzeo ga suludi strah, da se približuje neka strašna nesreća i neprilika, koja će ga zatrpati svojim ubitačnim ruševinama... Jasno je: tu mu je prokletu misao ubacila u dušu ona nesretnica sa svojim bapskim cmolenjem: »Pusti sirotinjsku baštinu... Imaš previše i svojih milijuna!« — govorio je i opet poluglasno i rastezao riječi, oponašajući i izobliču-

jući Miličin glas i način govora. — Što ja trebam kome puštati i zašto bih puštao?! — počeo se je opet žestiti, zaboravljajući na čas na strah, koji ga je grizao. — Valjda bi trebalo ostaviti svoju muku onim golotrbicama i probisvijetima, Jerdanu i Harambašiću, da raspu i muku moju i moje nezaboravne Amalije, kao što su rasuli sve svoje i svojih očeva?! Brus njima, brus vama svima, moja lakoma, proždrljiva i pokvarena gospodo! Brus vama! Ja, Micek Križanić, generalni direktor Hrvatske... Ja ću vama svima... ja ću pokazati i sudu i vama, kako se prave oporuke! — reče i problijedi, kao da ga je kroz te riječi ošinuo grom. Ona, ona, prokleta joj duša! Ona je njemu ubacila u dušu tu ogavnu zmijurinu, koja se sada vije oko njegova srca i sve sikće rašljastim jezikom, da dohvati njega, Miceka Križanića, da ga lizne, otruje i ubije kao mušicu...

— Sikći, sikći — mislio je strelovitom brzinom — al me ne ćeš lako dohvatiti... Ako tkogod može suditi — tako, kako mu se namigne, kako ne, žalosna mu majka, kad mu stisneš ruku i u ruku... A ipak!...

Uhvatio se je za srce i savio se u naslonjaču kao u majčinoj utrobi, te je bio manji nego bi se smjelo i pomisliti, da može biti malen odrastao čovjek. Ubacila mu je u dušu sumnju, nesreću, propast i više je se ne može riješiti, jer se je upila u njegove mišiće, u njegovo meso, u njegovu krv i čak u njegove misli... Gotovo je, svršeno je, ako ovako potraje... al on se ipak ne da, on se ne predaje, on se ne smije predati, jer imade još velike osnove i zadaće, koje mora izvršiti...

...Naravno: mora toliko povećati svoj imetak, da se poslije njegove smrti pripovijedaju bajke o njegovim uspjesima... Govorit će se: »Tako je bilo jednom jedno čobanče, koje je poslije postalo trgovačkim šegrtom, a onda teškim, teškim milijunarom«... Tako se mora o njemu govoriti i mora priča letjeti od usta do usta, iz kolibice u palaču, iz palače do pod cigansku čergu, da nauče pokoljenja pozna, kako se može i koliko se može, kad se hoće... Doslovno: kad se hoće i još k tome: kad se znade, kako se hoće. Tako, tako: i kad se znade, kako se hoće, jer ti ne koristi htjeti i imati u rukama sva sredstva za postignuće cilja, kad ne znaš, kako ćeš i kojim ćeš putem do toga cilja. Motat ćeš se u vršaju kao u vrzinu kolu, a da ne ćeš nikada dotjerati dalje nego li konop dopušta oko vršaja u okrug nekoliko metara! Treba znati, kako hoćeš i kojim ćeš putem, pa ćeš onda vidjeti uspjeha i napretka, da se pripovijeda... »Bio jednom jedan mali dječarac, čobanin i poslije šegrt, koji je htio i znao zgrnuti najveće bogatstvo, koje je ikada zgrnuo samouk u našoj zemlji«... Tako će se to pripovijedati, a da ta priča bude i istinita, nužno je, da mu one divne trokatnice ne izmaknu, pa skakao vrag na vraga!

Tako to mora biti, ali — gle čuda: ona budala mu otrova misli svojim sumnjama i svojim neumjesnim mrnjaukanjem: »... Pusti sirotinjsku baštinu!«... Kakva sirotinjska baština, kad je to njegovo, njegov uspjeh, njegov znoj, njegov trud, pa onda i njegova krv i njegovo meso — tijelo njegova živoga tijela! A ona se kreveljі: »Pusti tuđu baštinu. Imaš previše i svojih milijuna!«... Naravno: tako može govoriti ograničena pučka učiteljica, koja ne zna dalje od svoje početnice i od propovijedi seoskoga kapelana... Da, od početnice, koju je divno složila kakva mudra glava kakvoga drugog pučkog učitelja, rodoljuba i opozicionalca, da ti se koža naježi i — da on zaradi koji grošić, pa bilo i na račun svojega uvjerenja... Uostalom ovako može umovati samo mirni i staloženi bankovni direktor, koji nije nikada bio željan, da vidi u svome džepu hiljadarku, jer ih je imao u izobilju, a koliko je i želio, da ih vidi još i više, to je bilo samo stoga, što nije nikada trpio samoću, pa tako sudi i drugima: neka ih je više u društvu, da se može pripovijedati: — »Bilo nas je ni broja se ne zna!« — a sirotinja zine od čuda i ne može više zatvoriti usta, jer ne smije i ne može izgovoriti riječi — »ni broja se ne zna«... Zato, samo zato on ne da i ne da toga svoga nasljedstva, te svoje baštine! Neka je, neka se naslažu hiljadarke, da se pripovijeda unucima i praunucima: — »Bio je jednom neki slavni čobančić, koji je naslagao hiljadarki, da im nije ni broja znao«...

— Prokleta bila, prokleta babetina! — propišti nenadano i bolno, pa se još više savije i sastavi bradu s koljenima. — Prokleta bila, što učini od mene! Najprije laje

i bljuje onom podvorničkom klipanu kao što je i sama, a poslije ide i meni soliti pamet i savjest svojim pljesnivim moralom, na kome bi i crkveni miši crkavali od gladi!... Što ona učini od mene, Micek, jadni moj Micek?! Što je ona i mogla od tebe učiniti?!... Ništa, pod Bogom ništa ona nije mogla od tebe učiniti, jadni, nesretni moj gospodine generalni direktore Hrvatske... Oh, što si jadan, kad se raspekmeziš i počneš tu cmizdriti, kao da su ti vrane pamet popile i pojele ono smrdljivog sira s vrhnjem, što ti služi mjesto mozga! Kako si bijedan, bijedni moj rodoljube i bivši poglaviti gospodine narodni zastupniče i velemožni gospodine gradski zastupniče i ugledni, poštovani i cijenjeni i... i poplašeni gospodine Čovječe! Kako si bijedan, kad te može pritisnuti o zid svaka trica i bablja glupost...

Osjeti, da ga hvata omaglica i da mu se pred očima redaju dvostruke slike jednostavnih predmeta, nekoliko puta stisne i otvori kapke, protrlja oči, uspravi se, zatim i ustane, ponovno protrlja oči i oštro se zagleda preda se u posve određenu točku na pisaćem stolu. U jednom ga hipu strese devet groznica: on doista ne vidi! Ne vidi jasno i čisto, ne vidi ono, za što zna, da je pred njim, nego nekakovu posve iskrivljenu sliku, odnosno, vidi pred sobom ono, čega nije.

— Bože moj! — reče i prekide se u riječi, jer se uhvati na neobičnom poslu: htjede moliti Svemogućega, da mu se smiluje, a on nije naučio, da Njega zazivlje u pomoć, jer je iskusio, da i bez Njega može obavljati svoje direktorske poslove onako, kako ih on shvaća i obavlja...

Priđe naslonjaču, spusti se na njega stisnutih očiju i skupi svu snagu svoje volje, da ispregne živce i smiri uzburkanu krv. Pošao je posve oprezno i lagano od događaja do događaja i pregledavao i prosuđivao, da nađe pravi put u toj prašumi misli, osjećaja, opasnosti i mogućnosti rješenja i izlaza... Odvjetnik mu ne ulije mnogo nade... no ipak nije još svršeno, nije još propalo, jer — jednostavno ne smije propasti! Smije propasti i nebo i zemlja, ali njegove osnove ne smiju propasti, jer on nije još nikada u životu promašio. Nikada... Kako to divno zvuči: nikada nije promašio! Ovo bi bio prvi i... Što?! — upita

se skoro bijesno i naglo ustade, zaboravivši posve na oči i na sve ostale živce! — To bi bio prvi put, ali i zadnji put... reče odmah blaže i osjeti, da se u njemu nešto strопošta s tolikom hukom i bukom, da se je prepao te paklenske buke. Stade se ogledavati oko sebe, a onda pritisne čelo na staklo i uperi pogled na ulicu ne gledajući nikoga, ne posvećujući ni najmanje pažnje onome prometu, onome kovitlacu na ulici...

Nenadano mu zape oko za njegova pravnog zastupnika. Vidje, kako je bacio pogled prema njemu, nekako se smeo, žurno pogledao na drugu stranu, pretvarajući se, da nije Križanića ni primijetio, a zatim prešao preko ulice i udario ravno u banku.

— Sigurno mi sada nosi nekakovu nesreću! — pomisli, teško otpuhne, osjetivši pod rebrima ubod, kao da ga je netko udario nožem. Zašto je došao na pomisao, da mu taj njegov vjerni službenik nosi nesreću, ne bi bio mogao razložiti i rastumačiti, ali je osjećaj bio tako strahovito jasan i nesumnjiv, da je osjetio svu težinu te nesreće, koja se je nadvila nad njega, i doteturao do naslonjača i pao na njega kao da su mu noge podsječene. — A kakova bi to mogla biti nesreća? — pomisli, uhvativši se objema rukama za glavu. — Što bi i moglo biti drugo?!... Sigurno je, o čemu se radi!...

Počeo je naglo dihati tako, da je jedva dospijevao, da izbacuje i udiše zrak, kolikom su se brzinom gibala pluća. Obuze ga strava, pa naglo skoči na noge, s neobičnom brzinom priđe vratima, naglo ih razjapi i vikne skoro u sav glas:

— Zašto već ne ulazite, doktore?! Što razmišljate?!

— Na... na... na zapovijed, gospodine direktore! — mucao je podvornik, skačući sa stolice, na kojoj se je bio ukočio od umora.

— Zar ga još nema?! — vikne Križanić, povuče se natrag u sobu i lupne vratima kao u bunilu. — Svejedno... On je tu i nesreća je tu... Prokleta bila, prokleta ženetina, kako mi otrova dušu!... »Pusti sirotinjsku baštinu«... Ne dam, ne dam, dok mi je na ramenu glava! Ne dam! — vikne bijesno, opet jurne na vrata i otvori ih tako naglo, da ih je skoro izbacio iz okvira i odbio go-

spodina odvjetnika, koji je skoro u isti čas primio za kvaku s druge strane.

— Ah! Oprostite! — procijedi odvjetnik, kao da ga je netko stisnuo za grkljan, izvalivši oči od straha i iznenađenja.

— Ništa, ništa! — odgovori Križanić nenadano, s ledenim mirom, kao da se uopće nije ništa uzrujavao. — Htio sam izići, no kad ste vi tu...

— Oprostite, što vas sada smetam, no rekli ste mi, da vas obavijestim, čim što dobijem od suda — odgovori odvjetnik.

— Nije hitnje, no kad ste već tu, izvolite — odvrati Micek i lagacko mu se nasmiješi. — Sigurno neugodne vijesti?! — upita, propustivši odvjetnika u sobu i zatvarajući vrata.

— Da! — odreza onaj s nevjerojatnom jednostavnošću, kao da se radi o najprirodnijoj stvari.

Križanića podšikne leden znoj, naglo sjede na naslonjač i reče mnogo tiše, jedva svladavajući uzbuđenje:

— Izvolite!

Odvjetnik mu pruži sudsku odluku.

— Izvolite referirati! — procijedi Križanić kroz zube, osjećajući, kako mu se je grlo naglo osušilo.

— Kako smo i predviđali, nažalost —

— Što »nažalost«?! — krikne direktor, kao da je pogođen ubojnim tanetom u srce i kao da uopće nije nikada ni pomišljao, da bi mogao dobiti kakovu neugodnu vijest. — Prokleti bili razbojnici! — nastavio je prigušenim glasom, odbijajući rukom odluku, koju mu je odvjetnik pružao. — Upropastiše me razbojnici...

— Ovo još nije konačno rješenje spora — počeo je odvjetnik veoma oprezno i bojažljivo. — To je samo nužna mjera opreza, ali ćemo i proti tome apelirati...

— Kakva je to »nužna mjera opreza«?! Što hoće?! — upitao je skoro mirno, svladavši natprirodnom snagom volje nalet bijesa i neobične uzrujanosti. Uspravio se je, poravnao brkove, zatim potegao okrajke prsluka, protegao vrat, kao da se želi riješiti nekog neugodnog pritiska ovratnika, a zatim povukao prstom između vrata i ogrlice. — Izvolite, gospodine doktore! — rekao je hladno i odrezano.

— Sud je, gospodine direktore, imenovao sekvestra za upravu vaših kuća — počeo je odvjetnik polagano i oprezno, promatrajući svoga poslodavca s prilično neodređenim izrazom na licu i očima, te bi se bilo moglo pomisliti, da mu niti nije neugodno, što dolazi s tom viješću. — To znači...

— Upravu mojih kuća?! — izbaci Križanić kao iz male puške. Glas mu je bio strahovito opor i piskutljiv, kao da je jedva probio grlo i izbio na slobodu. Obočio je ruke na naslonjač, malko se nadigao i nagnuo prema odvjetniku, oči su mu iskočile iz očnih šupljina i nepomično zurile u svoga sugovornika kao staklene prikaze.

— Da, gospodine generalni — potvrdi odvjetnik. — I vi morate položiti račun o svojoj dosadašnjoj upravi i sav novac dati u sudski polog.

— Razbojnici! — propišti Križanić i klonu svom težinom u naslonjač tako naglo i napadno, da je odvjetnik skočio i nadvio se nad njega.

— Gospodine direktore! Gospodine direktore! — zvao ga je prigušenim glasom i uhvatio ga za lijevu ruku. — Zar sam ja kriv?!...

Križanić nije odgovarao niti je otvarao oči. Dihao je istrgano i nepravilno, sve slabije i slabije...

*

Mrtav?! Ne! Duh je besmrtan. On i dalje gramzi za imetkom i podjaruje svoj pakao, povećavajući muke i bolove sve većom spoznajom Vječne Istine...

Kao mramor nijema živjela je osamljena žena, u dubokoj gustoj crnini, te joj se lice jedva razaznavalo pod teškom koprenom, a suze su tiho i nečujno kapale jedna za drugom, dok su ispite djevojačke usne šaptale:

— Praštam... Praštam... Praštam...